

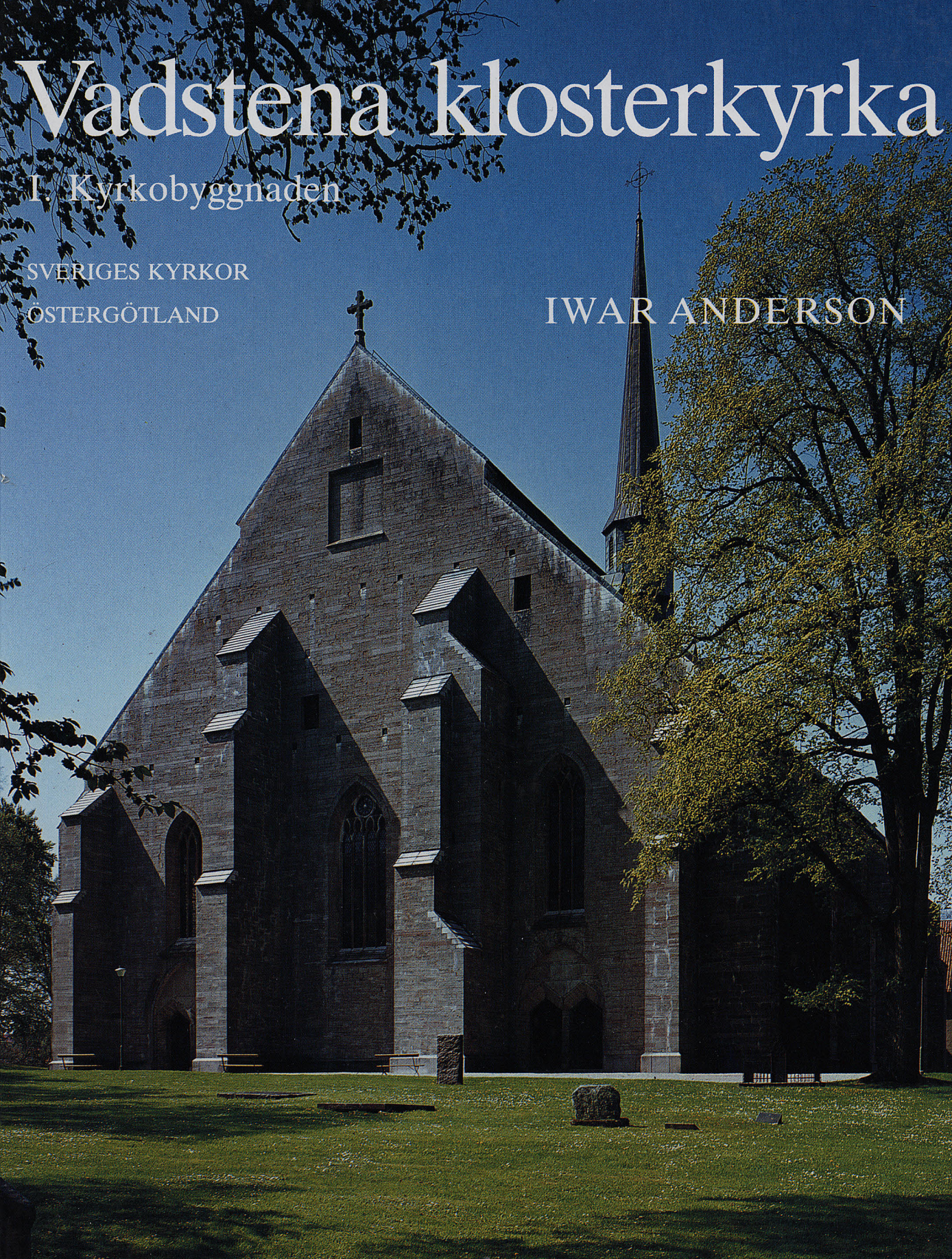
Vadstena klosterkyrka

I. Kyrkobyggnaden

SVERIGES KYRKOR

ÖSTERGÖTLAND

IWAR ANDERSON

Vadstena klosterkyrka I

Vadstena klosterkyrka

ÖSTERGÖTLAND

I. KYRKOBYGGNADEN

Av IWAR ANDERSON (†)

MED BIDRAG AV SUNE LJUNGSTEDT OCH GUNILLA MALM

VOLYM 213 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1991

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
BIRGITTA STIFTELSEN
BERIT WALLENBERGS STIFTELSE

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, ALLAN ELLENIUS,
EVALD GUSTAFSSON, R AXEL UNNERBÄCK

Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Ann Catherine Bonnier och William M Pardon, Excerpteringen är utförd av Elisabeth Dahlbäck och Erik B Lundberg. Fotos, negativ, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger klosterkyrkans östgavel. Foto SvK.

På omstående sida: Pilgrimsmärke från 1400-talet med S:ta Birgittas bild. Från Karlskyrka ruin, Söderbykarls sn, Uppland. Nu i SHM.

CENTRALTRYCKERIET, BORÅS 1991

ISBN 91-7192-834-4 (inb)
ISBN 91-7192-833-2 (hft)
ISSN 0284-1894

VADSTENA KLOSTERKYRKA. I. KYRKO- BYGGNADEN

<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	17
<i>Byggnadsbeskrivning</i> av GUNILLA MALM	21
<i>Tillbyggnader utanför klosterkyrkan</i>	47
<i>Analys av kyrkogården</i>	51
<i>Analys av kyrkobyggnaden</i>	54
<i>Byggnadshistoria</i>	72
<i>Lokaler som funnits intill kyrkan</i>	83
<i>Restaureringar</i>	90
<i>Sammanfattning</i>	116
<i>Stenhuggarmärken</i> av SUNE LJUNGSTEDT	120
NOTER	127
FÖRKORTNINGAR	131
KÄLLOR OCH LITTERATUR	132
SUMMARY	136

Förord

Den 6 oktober 1991 har 600 år förflutit sedan den heliga Birgitta kanoniserades. I samband med detta jubileum utger Sveriges Kyrkor beskrivningen över birgittinordens moderkyrka, Vadstena klosterkyrka, del I, omfattande själva kyrkobyggnaden. Enligt utgivningsplanen skulle volymen ha publicerats tidigare men har av olika skäl blivit fördröjd.

Utgivningen av Vadstena klosterkyrka i Sveriges Kyrkor aktualiserades i samband med kyrkans restaurering 1978–1983. Det framstod som självklart att beskrivningen av kyrkobyggnaden, dess byggnadshistoria och konsthistoriska egenart skulle anförtros fil dr Iwar Anderson, klosteranläggningens främste kännare, som redan 1972 publicerat det stora vetenskapliga arbetet "Vadstena gård och kloster" med beskrivning av själva klostret och det däri ingående folkungapalatset. Av praktiska skäl påbörjades publiceringen med del II – behandlande inredning och inventarier – vilken utkom 1983 med framlidne professor Aron Andersson som författare. Del III, Gravminnen, författad av Robert Bennett, utkom 1985. Den 17 december samma år avled Iwar Anderson. Han hade dock dessförinnan i stort sett hunnit färdigställa sitt manuskript.

Den visade sig under redigeringsarbetets gång att bl a nya rön vid den senaste restaureringen föranledde vissa omtolkningar av klosterkyrkans synnerligen komplicerade byggnadshistoria. En del tillägg och omarbetningar har därför gjorts. Texten har vidare kompletterats med avsnitt av andra författare. Sålunda är inledningen delvis författad av Aron Andersson. Själva byggnadsbeskrivningen har utarbetats av förste antikvarie Gunilla Malm. Avsnittet om stenhuggarmärken är författat av fil kand Sune Ljungstedt. Vid Sveriges Kyrkors redaktion har flera medarbetare deltagit i volymens färdigställande: förste antikvarierna Ingrid Rosell, Robert Bennett, Erland Lagerlöf samt slutligen förste antikvarie Ann Catherine Bonnier och antikvarie Mats Bergman. Av dessa svarar Ann Catherine Bonnier för huvuddelen av bearbetningen; det är också hon som avses med beteckningen *Red:s anm* i vissa noter. Manuskriptet har också granskats av docent Göran Söderström, Vadstena. Fotograferingen har där ej annat anges utförts av Rolf Hintze. Ritningsarbetet har utförts av Agneta Hildebrand med vissa tillägg av Gunnar Redelius.

Förste antikvarie Karin Andersson och antikvarie Eva Lotta (Hillbom-) Odelberg har deltagit i undersökningarna i samband med den senaste restaureringen och därigenom kunnat lämna värdefulla synpunkter. Arkivexcerpering har utförts av fil mag Elisabeth Dahlbäck och framlidne byråchefen Erik B Lundberg. Fil dr Claes Gejrot har välvilligt låtit redaktionen ta del av sin inom kort utkommande nyöversättning av *Diarium Vazstenense*. Slutligen vill redaktionen tacka Vadstena församling med f kyrkoherden Göran Grefbäck i spetsen för vänligt tillmötesgående i samband med fältarbetet i klosterkyrkan.

En avslutande volym om Rödkyrkan, Slottskyrkan, Krigsmanshuskyrkan och Hospitalskyrkan, författad av Erik B Lundberg, R Axel Unnerbäck och Eyvind Unnerbäck, föreligger i manuskript. På grund av Sveriges Kyrkors kärva ekonomiska situation är det emellertid i dagsläget inte möjligt att säga när utgivningen av denna kan komma till stånd.

Stockholm i juli 1991

Erik Cinthio   Allan Ellenius   Evald Gustafsson   R Axel Unnerbäck

VADSTENA KLOSTERKYRKA

Östergötland, Östergötlands län, Linköpings stift,
Motala kontrakt, Vadstena pastorat

Inledning

Vadstena under medeltiden

Vadstena är beläget vid Vätterns östra strand i en rik jordbruksbygd. Det finns få spår efter förhistorisk bebyggelse i stadens närhet, men väster om staden har man påträffat ett antal gravar från äldre järnålder och i söder en gravplats från vikingatiden (Hasselmo 1982, s 6). En runsten finns bevarad inom stadsområdet (se avsnittet Kyrkogården).

Vadstena dyker upp i de skriftliga källorna under senare hälften av 1200-talet, då kungafamiljen anlägger en gård på en udde i den norra delen av det nuvarande stadsområdet. Släkten ägde sedan länge ett stort gods i Bjälbo, längre in i landet, som nu fick minskad betydelse (Hasselmo 1982, s 54). Gården i Vadstena omtalas första gången 1268 (DS 536) och hade enligt medeltida källor förvärvat av kung Valdemar Birgersson och av honom gjorts till sätesgård (Gillingstam 1955, s 965). Gårdsanläggningen donerades på 1300-talet av kung Magnus Eriksson till den heliga Birgittas klosterstiftelse.

Redan tidigare fanns en medeltida bosättning och en sockenkyrka, S:t Per, inom området. Under klostrets tid förtätades bebyggelsen och ett stadsliknande samhälle växte fram, som år 1400 fick stadsprivilegier (Hasselmo 1982, s 11). 1423 och 1487 förstördes stora delar av staden genom eldsvådor och 1567 brändes staden av danskarna. Trots detta finns flera hus från medeltiden och 1500-talet helt eller delvis bevarade (Hasselmo 1982, s 66).

Fig 1. Interiör av koret mot väster.

The interior of the chancel looking west.

Vadstena gård

I en bok om Vadstena återger Carl M Kjellberg äldre medeltida skrivningar av namnet: *Vastenis* (1268), *de Wastenum* (1270-talet), *Vazstena* (1306) samt andra liknande former och påpekar att inga förstavelser med ordet vad (vadställe) ingår i dessa. Vadstena uttalas också ännu i dag av ortsborna "Vasstena", inte Vadstena. Kjellberg säger sig ej tveka om att förstavelser syftar på vatten och enär Vättern helt enkelt betyder vattnet kan hela namnet möjligen översättas "stenarna vid Vättern", där stenar troligen syftar på Bjälboättens gård (Kjellberg 1917, s 200). Om samma namn skriver Elias Wessén, att då det i trakten förekommer flera namn på Sten (Stenby, Kälvesten m fl) kan i motsats härtill det Sten som låg vid Vättern (vattnet) ha kallats för Vats-sten, varav Vadstena (Wessén 1937, s 271).

Tolkningen "stenhuset eller stenhuset vid vattnet" torde kunna försvaras, allrahelst sedan det numera konstaterats att ett av det medeltida Sveriges största profana stenhus jämte andra mindre hus av samma material legat här (Anderson 1972, 1, s 48).

Gården, som sannolikt givit upphov till namnet Vadstena, har enligt ett på 1500-talet återopat brev från 1398 varit "afflad sompt mz köp och sompt mz sackörer aff androm udj konung Waldermars tijd som ther först lot byggie sin sätegård vpå" och var sålunda "ey vpsala öde eller gammalt crone godz".¹ Byggtiden förmodas ha varat från ungefär mitten av 1200-talet och kanske ett halvsekel framåt. Anläggningen bestod av minst sex hus, grupperade kring två gårdar (?), samt en del spridda ekonomihus (fig 2). Det största huset, ca 56×14 m i plan samt två, delvis tre våningar högt, har tolkats som gårdens palats (Anderson 1972, 1, s 40).

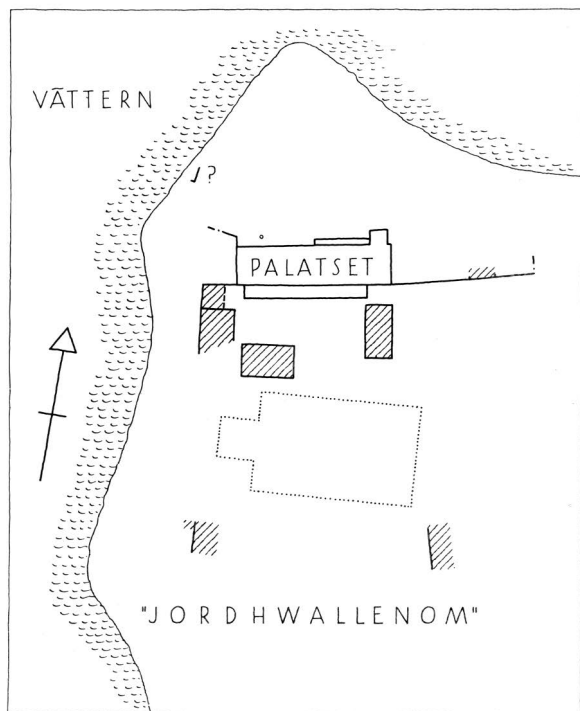

Fig 2. Vadstena gård med de hus som är kända. Det är framför allt byggnaderna norr om kyrkan som kommit att ingå i den heliga Birgittas klosteranläggning. Efter Andersson 1972. Teckning A Hildebrand.

Vadstena Manor and its known buildings. Above all it was the buildings north of the church that were incorporated in St Birgitta's convent and monastery.

Vadstena gård har drabbats av bränder och partiell ruiner, det sistnämnda vid två tillfällen. Detta framgår av dels Birgittas redogörelser (R Ex 25 och 26), dels byggnadsarkeologiska undersökningar. Palatset (fig 3) är det bäst bevarade av gårdens hus; av de övriga återstår grunder eller enstaka murar. De gamla husen blev emellertid i hög grad utnyttjade vid klosterbygget och har väsentligt påverkat dess planläggning.

Klostret och klosterkyrkan

”Denna orden vill jag instifta till min högt älskade moders ära och först och främst för kvinnor.” Så lyder Kristi ord i inledningen till Birgittas uppenbarelse om ett klostrets grundande i Vadstena, där en ny ordensregel skulle gälla, vars statuter Kristus själv dikterat. Den Allra Heligaste Frälsarens orden bär namn efter uppdragsgivaren, men varje enskilt kloster bär Marias

namn, liksom varje klostersisters, eftersom orden stiftats till Jungfru Marias ära.

Klosterregeln är en av de mest omfattande uppenbarelser Birgitta låtit nedteckna i mitten av 1340-talet, kort efter sin kallelse. Vadstena, bjälboättens gård vid Vättern och dess palats, var redan från början den tänkta platsen för det nya klostret. I en särskild uppenbarelse får Birgitta avlyssna en ordväxling mellan djävulen och Jungfru Maria, som kämpar om rätten till Vadstena. Striden avgöres till Jungfru Marias förmån, och Kristus säger: ”Din ovän har en lång tid varit herre på denna plats, men hädanefter skall du vara härskarinna och drottning här”.

I kung Magnus testamente, utfärdat i Lödöse den 1 maj 1346, utlovar konungen att skänka Vadstena med underlydande gårdar till ett kloster till Guds och Jungfru Marias ära. Allt syntes sålunda väl förberett för den nya klosteranläggningen, vars byggnadsplaner, konstnärliga utsmyckning och liturgiska funktion preciseras i en rad nya uppenbarelser. Men ännu var det en lång väg, innan planen på det nya klostret kunde förverkligas.

Hösten 1349 anträdde Birgitta sin pilgrimsfärd till Rom, och ett av hennes angelägnaste ärenden var att vinna påvlig stadfästelse av den nya ordensregeln. Först den 5 augusti 1370 utfärdade Urban V den bulla, som tillät grundandet av ett kloster i Vadstena, där den nya regelns statuter skulle tillämpas (Regula Sancti Salvatoris). Då var byggnadsverksamheten i Vadstena redan i gång sedan några år. Palatset med angränsande byggnader, som lidit stor skada av våld, kanske i samband med politiska oroligheter, förändrades nu och byggdes om i enlighet med Birgittas föreskrifter. Själv skulle hon aldrig återse sitt Vadstena. Birgitta avled i Rom den 23 juli 1373. När kistan med hennes kvarlevor påföljande år den 4 juli anlände till Vadstena, följd av en talrik eskort, nedsattes den i det provisoriska träkapell, som rests på platsen för den blivande klosterkyrkan. I Vadstena fanns då redan en kommunitet, som förberedde sitt inträde i klostret. Klostrets invigning ägde rum den 23–24 oktober 1384, då systrar och bröder inträdde i kloster.

Natten den 14 juni 1388 härjades det första träkapellet av en så häftig brand, att broder Ingolf omkom i lågorna, då han försökte rädda den Mariabild, som han skänkt till kyrkan vid inträdet i klostret några år tidigare. Sannolikt har omedelbart efter branden ett nytt provisoriskt träkapell börjat resas, eftersom det ännu skulle dröja många år, innan den nuvarande kyrkan, byggd av blågrå kalksten från Borghamn norr om Omberg enligt Birgittas föreskrifter, kunde tas i bruk.

Fig 3. Folkungapalatset, byggt på 1200-talet och donerat till den heliga Birgittas klosterstiftelse. Palatset ingick under klostartiden i nunneklostret, där det bl a tjänade som systrarnas dormitorium. Huset har under senare tider fungerat som sjukhus.
Foto I Anderson.

The Folkunga Palace was built in the 13th century and was later donated to St Birgitta's convent and monastery. The Palace formed part of the convent and housed its dormitory. In more recent times the Palace was used as an infirmary.

Munkkoret, utbyggnaden i väster, välvdes 1398, men först den 31 juli 1405 kunde bröderna ta sitt kor i besittning och tågade då i procession kring kyrkans högaltare. Långhusets murar blev färdiga 1414, pelarna började resas 1416, och 1420 slogs valven i denna del av kyrkan. Följande år glasades fönstren med hjälp av egna och inkallade krafter. Men klosterkyrkans högtidliga invigning kom först att äga rum år 1430.

Birgittas klostartanke var präglad av askes och reformiver; den "nya vingården" skulle vara ett Guds bålverk mot den upplösning och det förfall hon så klart synt iakttagit i 1300-talets samhälle och så kraftfullt gisslade, både i kyrkan och världen. Redan från första stund hade hennes klosterplaner mött det livligaste intresse från hennes svenska samtid, från hög som låg.

Klostrets blomstring inföll under den nordiska unionens tid, och Vadstena var då inte bara en vallfartsort utan också ett andligt, politiskt och kulturellt centrum av internationell räckvidd. Vadstena kloster blev moderhuset för en orden med dotterstiftelser i de nordiska grannländerna, i Estland, Polen, Tyskland, Holland, England och Italien. Ordensstiftarinnans helgonrykte gav Vadstena dess ställning som en av dåtidens förnämsta pilgrimsorter, men därtill bidrog också verksamt de betydande avlatsprivilegier, som tidigt kom att knytas till klostret. De stora pilgrimsskarorna, kanske också klostrets egna materiella behov, gav upphov till det stadssamhälle som snabbt växte fram söder och väster om klostret och vars äldsta privilegier daterar sig från år 1400 (Hasselmo 1982, s 6).

Till klostrets förnämsta pilgrimer hörde unionstidens konungar och drottningar, som på många sätt gynnade klostret. Både drottning Margareta och drottning Filippa upptogs som "soror ab extra" i systrakonventet. Drottning Filippa, som upprepade gånger besökte klostret, avled där natten till trettondagen 1430 och fick sin grav i det kor hon några år dessförinnan instiftat till S:ta Annas ära.

Klostret mottog många fromma gåvor av människor, som önskade bli delaktiga av de andliga välsignelser dess rika gudstjänstliv ansågs utverka. Ibland var gåvan förknippad med en altarestiftelse och ofta med en önskan om gravplats inom klosterkyrkans hägn. Klostrets andliga utstrålning, dess erkända ställning som kulturhård med kontakter i kyrkans och samhällets ledande kretsar gjorde Vadstena till en mötesplats för många viktiga rådslag. Inflytelserika familjer kunde bestå sig med egna hus i staden till sin bekvämlighet under dessa återkommande besök i samband med kyrkliga fester eller politiska överläggningar.

Tack vare de rika gåvorna kunde klosterkyrkan fyllas med dyrbara och sköna konstverk, altarprydnader i skulptur och målning, guldsmedskärl och liturgiska skrudar i stor myckenhet. Under klostrets blomstrings-tid fanns ett sextiotal altaren i kyrkorummet. Den ekonomiska bakgrunden till klostrets verksamhet var ett omfattande godsinnnehav. Mot slutet av medeltiden var Vadstena kloster en av landets största jorddrottar.

Reformationen innebar ett drastiskt slut på detta välstånd, men det är karakteristiskt för klostrets stora anseende i riket, att det är den enda institution i sitt slag, som trots allt tilläts en fortsatt existens, om också under starkt reducerade former, även efter reformationens genomförande. Genom Västerås recess 1527 förlorade klostret sina jordegendomar. Gustav Vasas beryktade kyrksilverkonfiskationer drabbade klostret 1524 och 1540 och ett par år senare – 1543 – plundrades klosterbiblioteket. Men ett hårdare slag mot klostrets fortsatta existens var upplösningen av munkkonventet 1549–1550. Redan 1540 hade den första lutherska mäs-san hållits i klosterkyrkan.

När Vadstena stadskyrka S:t Per härjats av brand i mitten av 1500-talet, flyttades församlingens gudstjänster över till klosterkyrkan, som försågs med kyrkbänkar – bänkgavlarna skall ha burit årtalet 1555. Samtidigt avskildes det forna munkkoret i väster för att göra tjänst som kapell för det kvarvarande nunnekonventet. På Gustav Vasas order förvandlades den brandskadade S:t Per till spannmålsmagasin, men denna vandalisering blev av övergående natur. Kyrkan restaurerades, och på Johan III:s befallning återflyttade stadsförsamlingen dit 1577.

I samband med hertig Magnus jordfästning i klosterkyrkan 1595 lät hertig Karl definitivt stänga klostret, och de sista systrarna i konventet fördrevs. Därefter stod klosterkyrkan i drygt 200 år oanvänd under större

Fig 4. Efter reformationen användes klosterbyggnaderna under 1600- och 1700-talen som krigsmanshus. Teckning J F Kock 1799.

After the Reformation, in the 17th and 18th centuries, the convent and the monastery buildings were used as an infirmary for ex-soldiers. Drawing from 1799.

Fig 5. Vadstena med klosterkyrkan från sydväst 1911. Foto S Curman, ATA.

The Abbey and the town of Vadstena seen from the southwest. Photo from 1911.

delen av året. Sommartid kunde man samlas till gudstjänster i den forna klosterkyrkan, framför allt vid extraordinära tillfällen när stadskyrkan av utrymmes-skäl ansågs otillräcklig. Riksänkedrottningen Hedvig Eleonora, som hade en klar uppfattning om byggnadens arkitektoniska och historiska värde, visade sitt intresse för dess bevarande genom restaureringsarbeten och en delvis förnyad inredning på 1680–90-talen. Vadstena ingick i hennes livgeding, och enligt drottningens bestämmelse skulle stadsförsamlingen stora helgdagar och bönedagar liksom vid likpredikningar, då mycket folk kom tillsammans, använda klosterkyrkan som gudstjänstlokal. Under 1700-talet innebar detta ett hälftenbruk med utnyttjande av klosterkyrkan under sommarhalvåret.

Efter klostrets stängning stod själva klosterbyggnaderna troligen oanvända till 1641, då några av dem revs och andra byggdes om så att anläggningen kunde tas i bruk som krigsmanshus. 1795 blev brödraklostret kurhus, medan systraklostret i början av 1800-talet inrättades till fängelse. 1827 revs ytterligare en del ekonomibyggnader i samband med att man anlade ett sjukhus, vilket användes fram till 1951 (Anderson 1972, 1, s 2).

I slutet av 1700-talet var både stadskyrkan och klosterkyrkan i behov av omfattande reparationer. Under starka påtryckningar från både biskop och landshövding och med löften om ansevliga statliga subsidier till klos-

terkyrkans reparation beslöt församlingen till sist att överge den gamla sockenkyrkan S:t Per och helt överflytta till klosterkyrkan. Motståndet hade varit segt, och bland de argument som anfördes i striden var klosterkyrkans dåliga akustik. S:t Per revs med undantag av västpartiet och västtornet, som med kungligt tillstånd fick behållas för att även i fortsättningen tjäna församlingen som klocktorn. Den 20 april, annandag påsk, 1829 började gudstjänsterna i klosterkyrkan i dess nya egenskap av stadens församlingskyrka.

Åren 1892–98 underkastades klosterkyrkan en omfattande restaurering. Interiören gestaltades som en protestantisk församlingskyrka, men vissa tankar återupptogs från klostertiden som kyrkans orientering mot väster. Altaret placerades på nytt på det medeltida högaltarets plats, och kyrkans inredning med glasmålningar, predikstol, skrank etc gavs en historiserande, gotisk karaktär.

Under 1800-talet väcktes ett historiskt och litterärt intresse för ordensstiftarinnan och hennes verk. Men den stora minnesfesten över S:ta Birgitta i Vadstena klosterkyrka ägde rum den 23 juli 1923, på 550-årsdagen av hennes bortgång. Då hade kyrkans många medeltida konstverk åter kommit till heders, konserverade och uppställda i kyrkorummet i anslutning till den Birgittautställning, som ordnats i Stockholm 1918 med den unge konsthistorikern Andreas Lindblom som pri-

Fig 6. Klosterkyrkan och en del av muren runt klosterområdet. Äldre foto, ATA.

The Abbey and part of the enclosing wall. Old photo.

Fig 7 Den södra delen av klosterområdet. Delar av brödraklostret ingår i den stora byggnaden till vänster. I förgrunden ses brödernas trädgård. Foto I Anderson 1940. ATA.

View of the south part of the monastery area. Parts of the monastery still exist in the large building to the left. In the foreground the monastery garden.

mus motor. Utställningens katalog inleder den livliga forskning kring Vadstena kloster och dess kulturskatter, som utmärker vårt sekel, och där Andreas Lindblom, inte minst i egenskap av Birgittastiftelsens sekreterare, gjort grundläggande insatser.

I sin avhandling "Studier i Birgittinerordens byggnadsskick I" (Stockholm 1947) ger Bertil Berthelson den första konstvetenskapliga behandlingen av klosterkomplexet i dess helhet och jämför anläggningen i Vadstena med beslätade dotterstiftelser på kontinenten. Sedan nunnekonventets byggnader äntligen kunnat frigöras från sin användning som sjukhus, underkastades de åren 1956–69 en noggrann antikvarisk undersökning och restaurering under ledning av Iwar Anderson, som framlagt resultaten i publikationen "Vadstena gård och kloster" (Stockholm 1972). Den mest sensationella upptäckten var givetvis, att norra klosterlängan utgöres av 1200-talets folkungapalats, ombyggt i enlighet med Birgittas föreskrifter. Men undersökningen gav också nya aspekter på klosterkyrkans disposition.

1970 firades 600-årsminnet av det påvliga tillståndet att grunda ett kloster i Vadstena med den av Birgitta nedtecknade regeln, och samtidigt kunde två samman slutningar, som vakar över det birgittinska arvet, fira

50-årsminnet av sin tillkomst: Birgittastiftelsen, som bär ansvaret för klosterbyggnadernas vård som kulturminnesmärken, och Societas Sanctae Birgittae, som levandegör Birgittas andliga arv i svenska kyrkan i dag.

Litteraturen om Vadstena kloster och dess ordensstiftarinna är överflödande rik, fylld av kulturhistoriskt intressanta notiser. Men det är inte möjligt att inom ramen för en volym av Sveriges Kyrkor, som avser klosterkyrkan och icke klostret i dess helhet, referera denna litteratur. Den föreliggande volymen har till uppgift att ge en beskrivning av klosterkyrkan med all den antikvariska sakkunskap, som står till buds. Tidigare författares meningar har ofta, efter noggrant överbäggande, reviderats med utgångspunkt från nya erfarenheter. Men arbetets omfång har inte tillåtit en vetenskaplig diskussion i varje enskilt fall. Den får föras i andra sammanhang. Klosterkyrkan och dess konstskatter reser många problem, som förhoppningsvis kommer att ge anledning till en fortlöpande debatt. Det är möjligt att bilden av det förflutna för många läsare kommer att framstå som besvärande fragmentarisk, men vårt vetande är fragmentariskt, och det vi har bevarat är trots allt – också i Vadstena kloster – bara fragment.

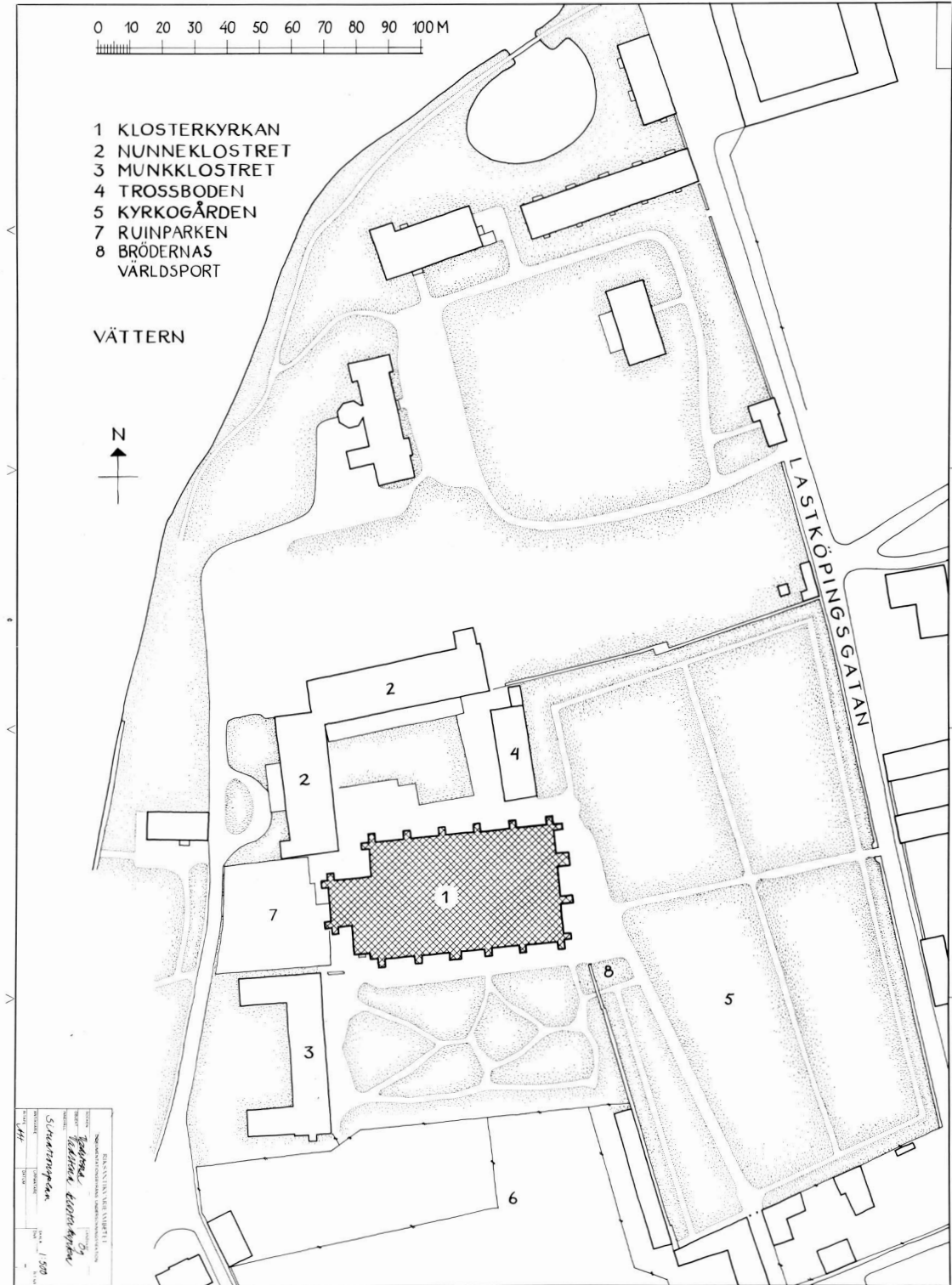

Fig 8. Situationsplan, 1:2000. Uppm A Hildebrand.

Site plan, scale 1:2000.

Kyrkogården

Vadstenaklostrets kyrkogård ligger öster om kyrkan (fig 8) och är rektangulär med sin största utsträckning i norr-söder. De gravstenar som finns eller funnits på kyrkogården är beskrivna i Vadstena klosterkyrka, del III.

Kyrkogården utvidgades redan 1458 (Diariet). På den äldsta kända kartan över klosterområdet, daterad till 1642, är kyrkogården muromgärdad och motsvarar den nuvarande i storlek (fig 9). På kartan ansluter västra kyrkogårdsmuren mot en byggnad intill kyrkans nordmur mellan andra och tredje travén från öster. Byggnaden är med all sannolikhet en bevarad rest av nunneklostrets östra långa som utgjorde kyrkogårdens västra

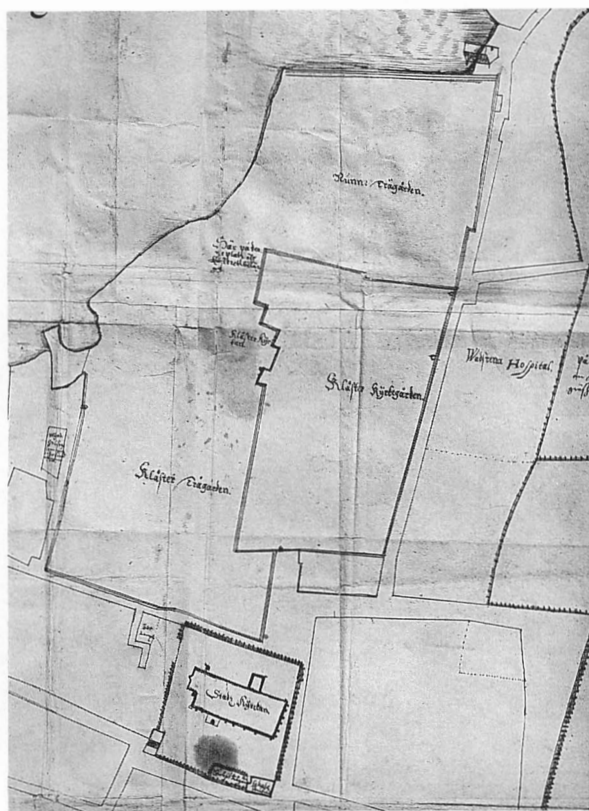

Fig 9. Detalj av karta från 1642, som visar kyrkogården samt brödernas och systrarnas trädgårdar. Klosterkyrkan ansas bara genom att dess östra gavel skär in i kyrkogården. Nedtill ses den senare rivna stadskyrkan. LMV

Detail of a map from 1642 showing the churchyard and the convent and monastery gardens. The Abbey, in the centre of the map, is indicated by its eastern front cutting into the churchyard. The former town church is seen at the bottom of the map.

gräns norr om kyrkan under klostertiden. Östra längan inrymde troligen bland annat en emporievåning samt systrarnas världsport, dvs porten mellan nunneklostret och yttervärlden.

I östra kyrkogårdsmuren visar kartan två portar som nu är försvunna. Den ena ligger mitt för systrarnas förmodade världsport, den andra längre åt norr. I syd-muren är en port markerad på platsen för den nuvarande.

Kyrkogårdsmurar och ingångar

Inhägnaden runt kyrkogården består av murar från olika tider. De medeltida delarna härrör sannolikt både från klosterkomplexet och från byggnader och hägnader som tillhörde den äldsta gårdsanläggningen (se fig 2, 16).

Norra kyrkogårdsmuren är belägen mellan Lastköpingsgatan och norra klosterlängans östgavel. Norra längan var systrarnas huvudbyggnad. Kyrkogårdsmurens hörn ligger ungefär 5 m utanför gaveln men har tidigare troligen varit sammanbyggd med denna. Norr om muren låg systrarnas trädgård under klostertiden.

Muren, som utgörs av tegel i munkförband med sockel av kalksten, är delvis rödmålad med målade vita fogar vilka inte alltid följer bruksfogarna. Mot systrarnas trädgård är sockeln synlig, medan den är knappt skönjbar ovan den högre belägna markytan mot kyrkogården. Muren täcks av vingtegel (fig 11).

Ungefär i murens mitt löper dess östra och västra del parallellt förbi varandra så att ett språng bildas dels mot kyrkogården dels mot systrarnas trädgård. Väster om språnget är muren högre än öster därom. I den östra delen finns en med tegel igenmurad stickbågig portal.

Östra kyrkogårdsmuren sträcker sig utmed Lastköpingsgatan. Muren är förmodligen, åtminstone delvis, uppförd under medeltiden. I linje med kyrkans mittaxel ligger den nuvarande porten, byggd 1741 (fig 12).

Muren är uppförd av tuktade gråstenar med inslag av tegel och kalksten. Norr och söder om porten har resta kalkstenshällar inmurats i murens utsida. På motsvarande plats på insidan är muren uppförd av tegel. Porten är av tegel. Muren och porten är vitkalkade och täckta av vingtegel.

I murens insida finns nischer efter korsvägsstationer från klostertiden, vilka nu är igenmurade och överkalkade (se nedan).

Bevarade medeltida rester av kyrkogårdens sydmur återfinns endast i den byggnad som går under namnet

Fig 10. Detalj av karta från 1783, som visar klosterområdet med många då ännu bevarade byggnader. Brandförsäkringsverket för byggnader å landet, Sthlm.

Detail of a map from 1783 showing many of the then remaining convent and monastery buildings.

Fig 11. Norra kyrkogårdsmuren med spår efter en igensatt ingång. Foto Å Svensson, Motala, 1983.

The northern part of the churchyard wall with traces of a walled-up entrance.

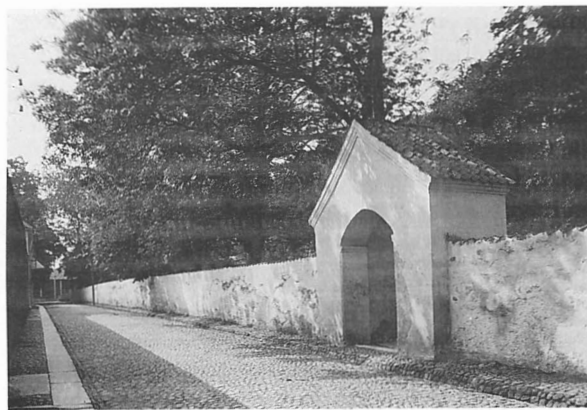

Fig 12. Östra kyrkogårdsmuren med stiglucka från 1741. Foto ATA.

The eastern part of the churchyard wall with a lich-gate from 1741

Fig 13. Kyrkogården sedd mot söder. Till höger den västra kyrkogårdsmuren med resterna efter brödernas världsport närmast kameran. I bakgrunden skymtar det kvarstående tornet efter stadskyrkan S:t Per.

The churchyard looking south. To the right is the western part of the churchyard wall with "brödernas världsport" (the entrance to the monastery) in the right foreground. The remaining tower of the town church of St Peter can be seen in the background.

Gamla teatern. Muren är spritputsad. De fristående sentida delarna täcks av vingtegel. I den medeltida delen intill kyrkogårdens västmur skjuter en murklack cirka 35 cm ut mot kyrkogården. Murklacken är omkring 2,7 m bred. Från nuvarande marknivå sträcker den sig omkring 2,65 m uppåt. Den täcks av vingtegel. Dess ålder och ändamål är oklara.

Den nuvarande huvudentrén till kyrkogården i söder är försedd med granitstolpar och moderna smidda järngrindar.

Den del av västra kyrkogårdsmuren, som ligger söder om klosterkyrkan (fig 13, 14), bildade även östra begränsningen för brödernas trädgård. Muren utgörs söderifrån räknat av korsvirke, gråsten samt bevarade rester av den förmodade brödernas världsport av tegel i munkförband (se vidare nedan). Gråstensmuren avslutas upptill av tegel i munkförband. Korsvirkesdelen samt södra delen av gråstensmurverket har en tid

använts som östra väggen i ett sentida bostadshus. Mitt i gråstensmurens sida mot brödernas trädgård finns en mot muren vinkelrät avgående gråstensmur som är svår att tolka. Västra kyrkogårdsmuren täcks av vingtegel.

Strax norr om murverket till brödernas världsport står en runsten (fig 13) med texten " . . . denna sten efter Eskil, sin fader." Stenen är av rödaktig granit. Den hittades ursprungligen nere vid stranden och flyttades senare till klosterträdgården (Ög 179).

Korsvägar och korsvägsstationer

Inom klosterområdet finns rester av korsvägar och korsvägsstationer, av vilka en del befinner sig på kyrkogården.² Fem korsvägsstationer återfinns i brödernas trädgård på insidan av dess sydmur. De kan vara sekundära. De har även tolkats som sittplatser, "munkvilor".

Tre korsvägsstationer ligger i östra kyrkogårdsmu-

Fig 14. Kyrkogården sedd mot norr.

The churchyard looking north.

Fig 15. Östra kyrkogårdsmurens insida med rester av två korsvägsstationer. Foto I Anderson.

The inner face of the eastern wall of the churchyard. The niches are assumed to be two Stations of the Cross.

rens insida och är numera igenmurade (fig 15). Även dessa är sannolikt sekundära. Hålen efter borttagna gråstenar har kantskotts med tegel. Provgävningar vid dessa stationer visade att här troligen legat en stensatt korsväg.

En stensättning som påträffats intill nunneklostrets forna östlänga kan vara en rest av en korsväg. Den är 6 m bred och delad på längden med rader av större stenar. Den har frilagts på en sträcka av 20 m men inte i sin helhet detaljuppmäts. – Om korsvägarna, se vidare avsnittet *Analys av kyrkogården*.

Trossboden

Norr om klosterkyrkan ligger den av tegel och träregelverk uppförda byggnad som kallas trossboden. Den är delvis uppförd på östra längans grundmur och på den öster därom belägna platsen för en av kyrkogårdens förmodade korsvägar. Trossboden utgör kyrkogårdens västra begränsning norr om kyrkan. Den är sekundärt markerad på en karta från 1796 och definitivt inritad på en plan från 1815.³

Byggnadsbeskrivning

Inledning

Den heliga Birgittas dubbelkloster i Vadstena byggdes på resterna av Bjälboättens gård, som stod i ruiner efter en eldsvåda. Gårdsbyggnaderna ändrades efter hennes anvisningar för att ingå i klostret. Kyrkan byggdes söder om systrakonventets byggnader och brödernas byggnadskomplex söder om kyrkan. Kyrkogården anlades öster om kyrkan. Väster om kyrkan låg ett talehus samt ekonomibyggnader (fig 16).

I enlighet med klosterstiftarinnans bestämda föreskrifter rörande klosterkyrkans inredning och gestaltning är den en treskeppig hallkyrka med vardera skeppet indelat i fem i det närmaste kvadratiska travéer (pl I). Högaltaret skulle vara i väster och står nu i mittskep-

ets västligaste travé, förmodligen på ursprunglig plats. I enlighet med anvisningarna byggdes allmänhetens portar i östra gavelmuren och ett utskjutande kor för bröderna uppfördes mot mittskeppet i väster. Brödrakoret motsvarar en långhustravé i storlek. I dess nordmur är fem föreskrivna biktnischer inbyggda.

Ett flertal av Birgittas föreskrivna anordningar kan emellertid numera inte till fullo klargöras då inredningen genomgått många förändringar under årens lopp. Detta gäller exempelvis sex altarförsedda trappsteg som skulle leda upp till högaltaret från långhusgolvet, läget för den heliga Jungfruns altare mellan allmänhetens portar, läktare för systrarna samt en processionsgång för bröderna. Det är dessutom anmärkningsvärt

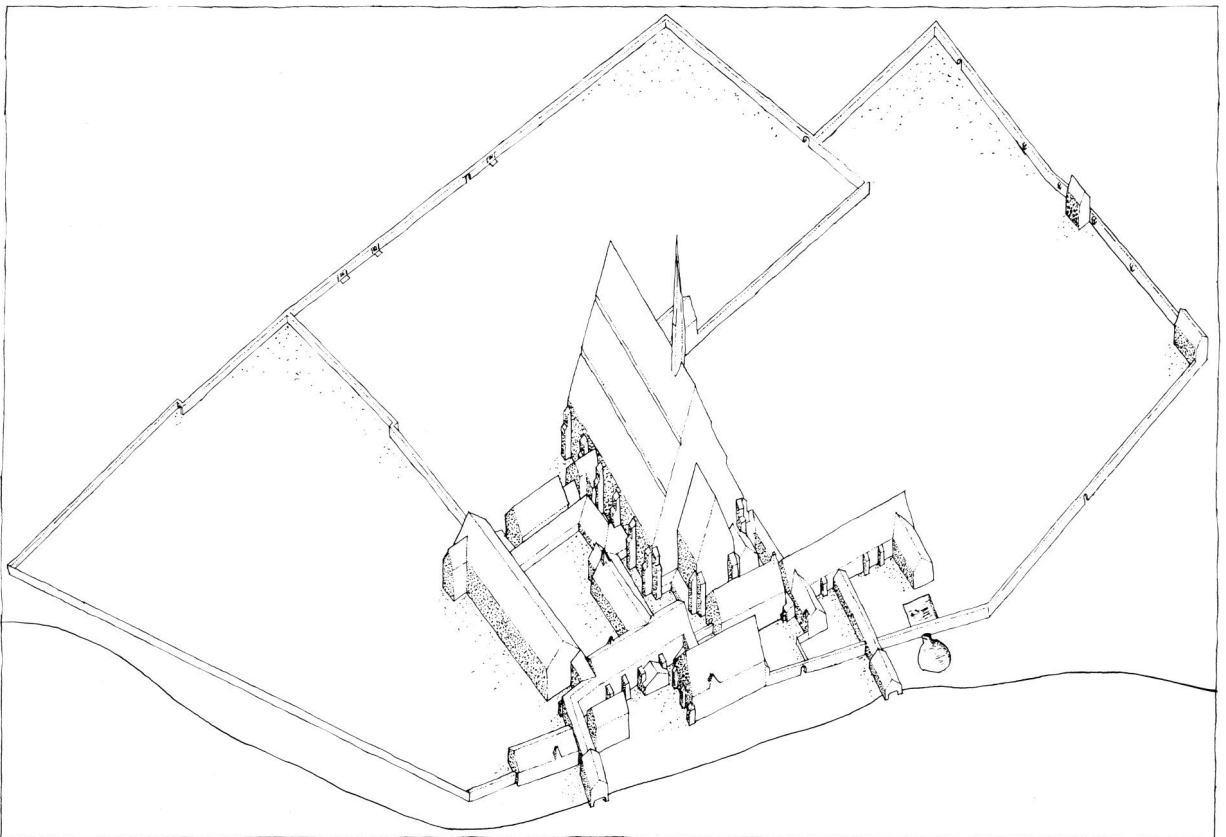

Fig 16. Klostret vid slutet av medeltiden, sett mot öster. Efter Anderson 1972. Teckning A Hildebrand.

The convent and the monastery in the late Middle Ages, looking east. Reconstruction by I Anderson.

Fig 17. Kyrkans västfasad. Till vänster systrarnas västlänga och till höger brödernas bostadshus, båda om- och tillbyggda under 1600-talet.

The west front of the Abbey. Left, the west wing of the convent; right, the monks' quarters. Both buildings were altered and added to during the 17th century.

att brödrakorets golv byggdes cirka 1 m lägre än långhusgolvet och att långhusgolvet sluttar ungefär 40 cm nedåt mot väster (pl VI).

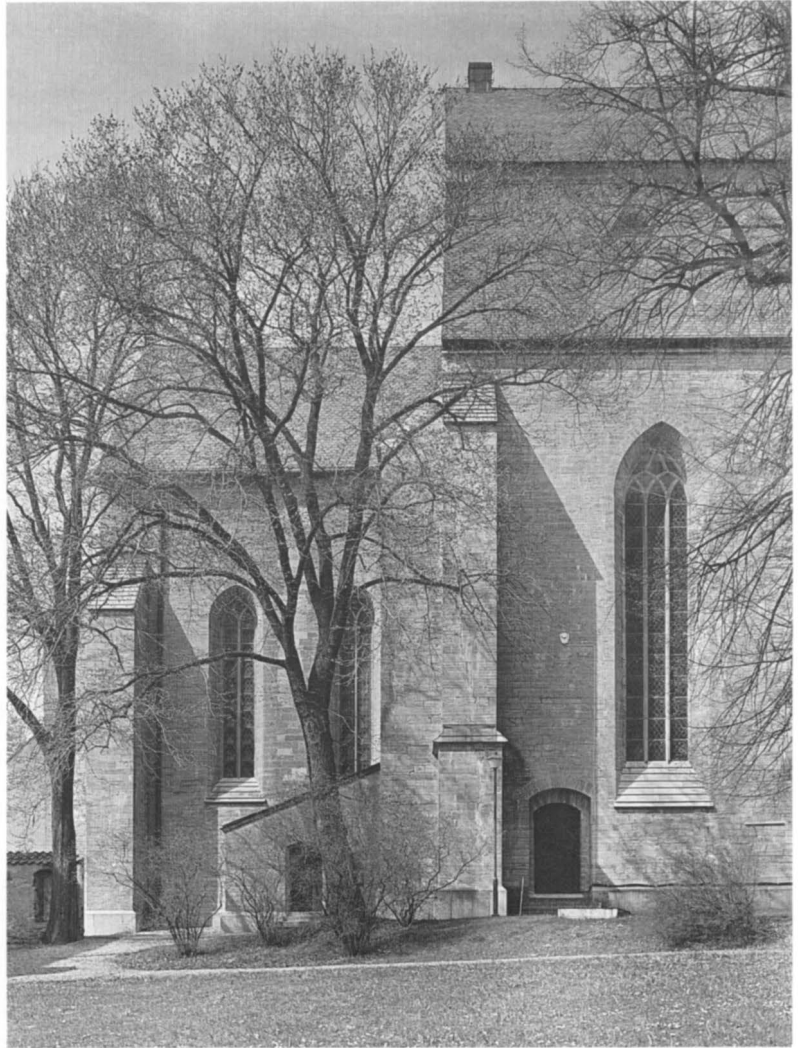
Intill klosterkyrkans murar uppfördes byggnader av vilka några föreskrivits av Birgitta. Ett talehus inrättades väster om kyrkan med en förbindelse mot brödrakorets västmur. Mot brödrakorets nordmur byggdes ett bikthus och mot norra sidoskeppets västgavel har förmodligen en byggnad avsedd för kommunion legat. Mellan andra och tredje strävpelaren från öster i norra sidoskeppets nordmur anslöt det södra huset i nunneklostrets östra länga med bland annat en emporievåning på andra våningen. Mellan mittskeppets två strävor i östgaveln har en sannolikt efterreformatorisk sakristia varit belägen och i ytterhörnet mellan brödrakoret och

södra sidoskeppets västgavel har en byggnad som kallades Bilder- och Beläteskammaren legat. Den utnyttjades förmodligen som sakristia under klostertiden.

Det har antagits att klosterbygget igångsattes omkring 1370 (Anderson 1972, 1, s 185). Kyrkan invigdes 1430. Redan under klostertiden genomgick den större restaureringsarbeten. Kring 1500-talets mitt ändrades den för luthersk gudstjänst. Högaltaret flyttades till kyrkans östra del och ett kor inreddes här. Under de två följande århundradena genomfördes reparationsarbeten av bland annat golv och tak. 1800-talets större restaureringar ägde rum mellan 1805–1810, 1825–1834 (i samband med att kyrkan gjordes om till stadens församlingskyrka) samt mellan 1892–1898. Under 1890-talets restaurering återställdes bland annat högaltaret

Fig 18. Koret, sakristian och långhusets västra del, sedda mot norr.

The chancel, the sacristy and the western part of the nave, looking north.

på sin ursprungliga plats i väster. Den nuvarande sakristian byggdes 1926. Den senaste restaureringen genomfördes mellan 1978 och 1983 då bland annat valvens medeltida målningar framtogs och delvis rekonstruerades.

Plan

Kyrkan är en stor, oputsad treskeppig hallkyrka med ett smalare kor, som mot vanligheten är beläget i väster (fig 17–21). I hörnen och där valvtrycket möter murarna finns strävpelare, inalles 22 stycken. Kyrkans båda huvudingångar finns i östfasaden. I koret finns sex fönster, två i varje väderstreck, och i långhuset finns fönster i varje valvtravé utom i den näst östligaste i norr (pl IIIV).

Själva kyrkobyggnaden är i sin helhet från kloster-tiden. Den nuvarande sakristian från 1926 ligger i syd-västra hörnet mellan koret och långhuset. Väster om kyrkan finns en ruinpark med framgrävda murar och grunder efter klosterbyggnader. Marken runt kyrkan sluttar från sydost mot nordväst.

Murarna: material och teknik

Klosterkyrkan är uppförd med skal av kvaderhuggen kalksten, troligen hämtad från kalkstensbrott vid Omberg, samt kärna av blandat stenmaterial och tegel. Även sandsten ingår i murytorna. Valven är av tegel.

Kalkstensskiften varierar i höjd från 10 till 35 cm. Vid restaureringar har en del fasadsten bytts ut mot nyhug-

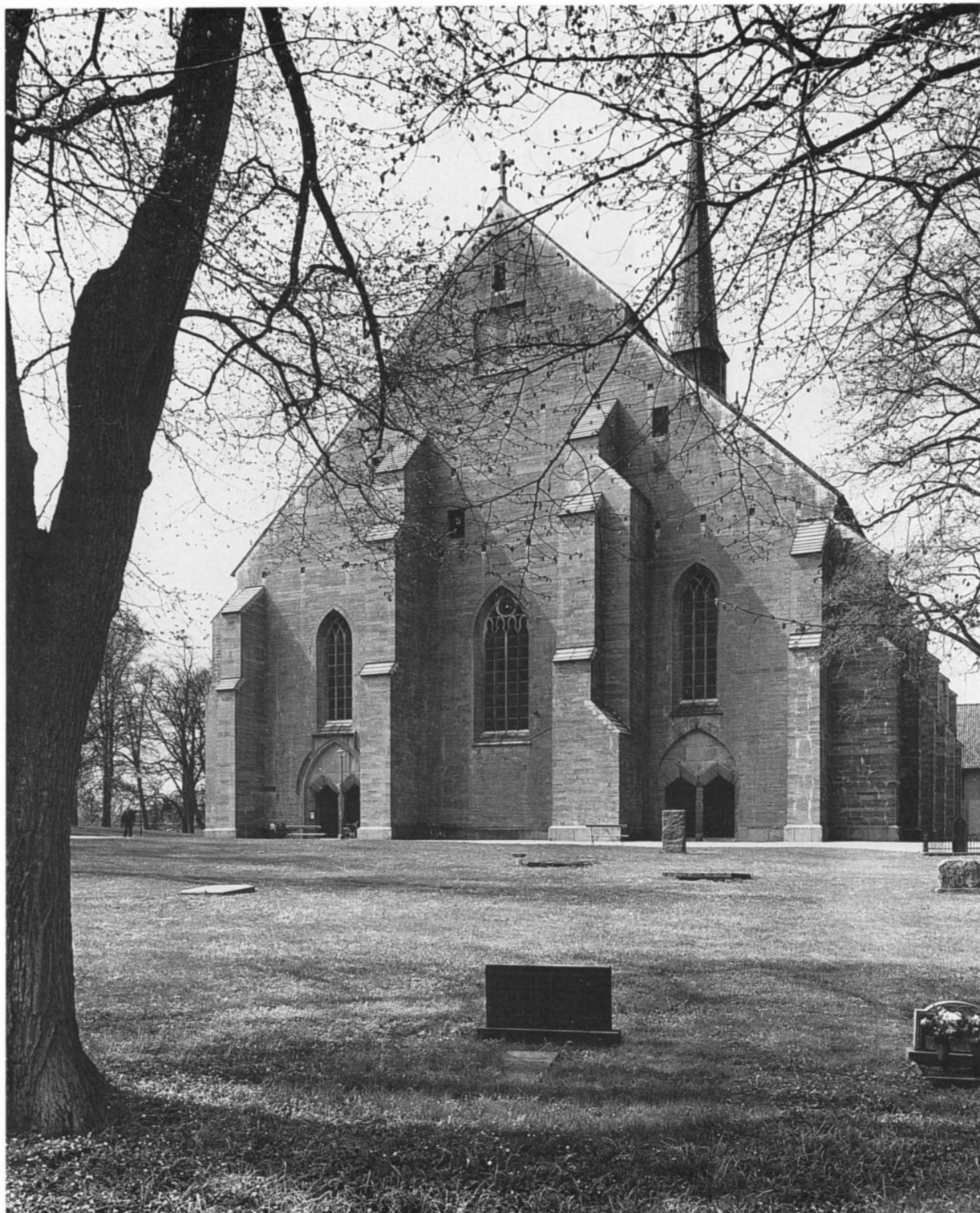

Fig 19. Kyrkans östfasad med ingångarna till långhuset.

The eastern front of the Abbey with the doorways to the nave.

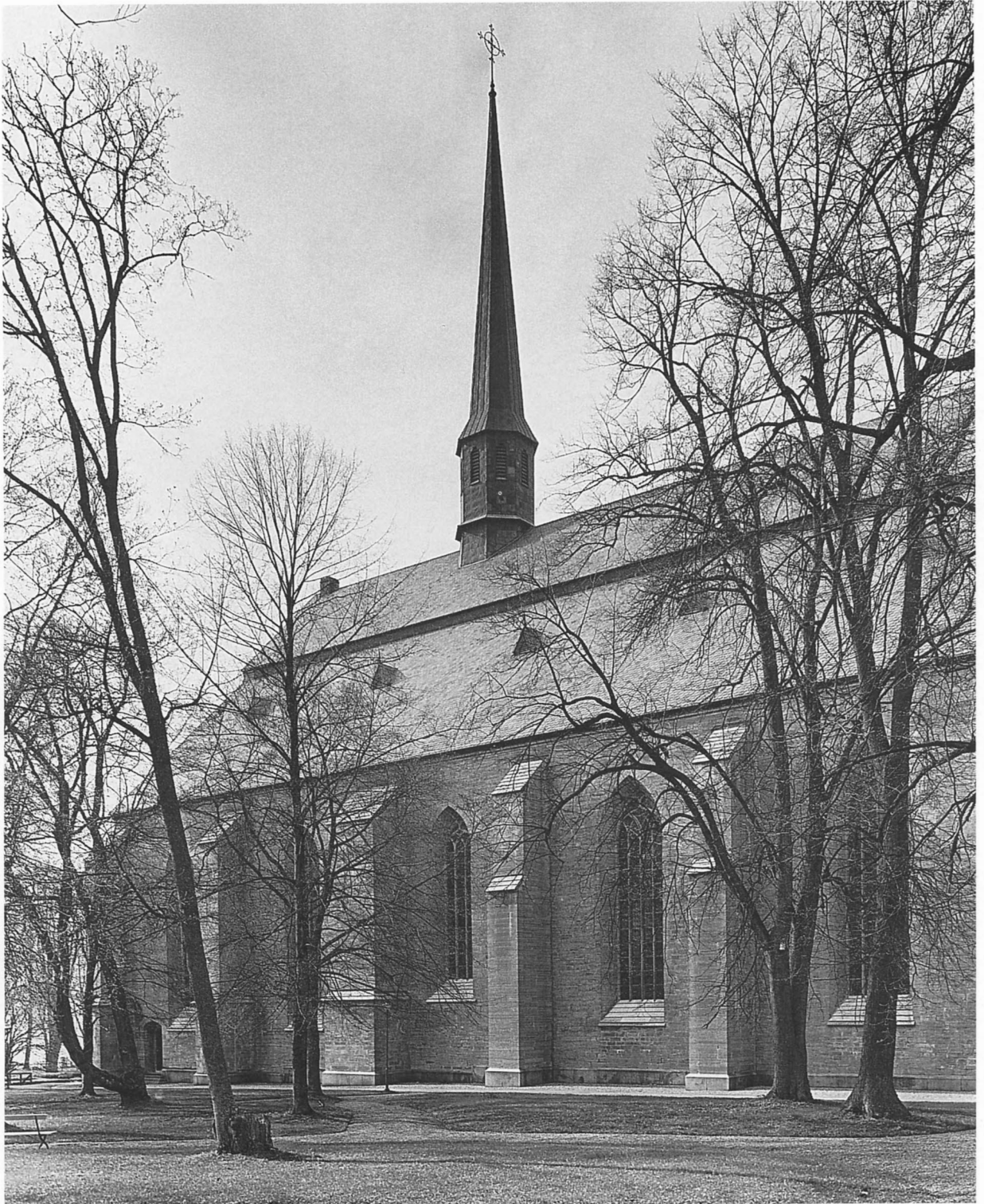

Fig 20. Långhusetets sydfasad.

The south facade of the nave.

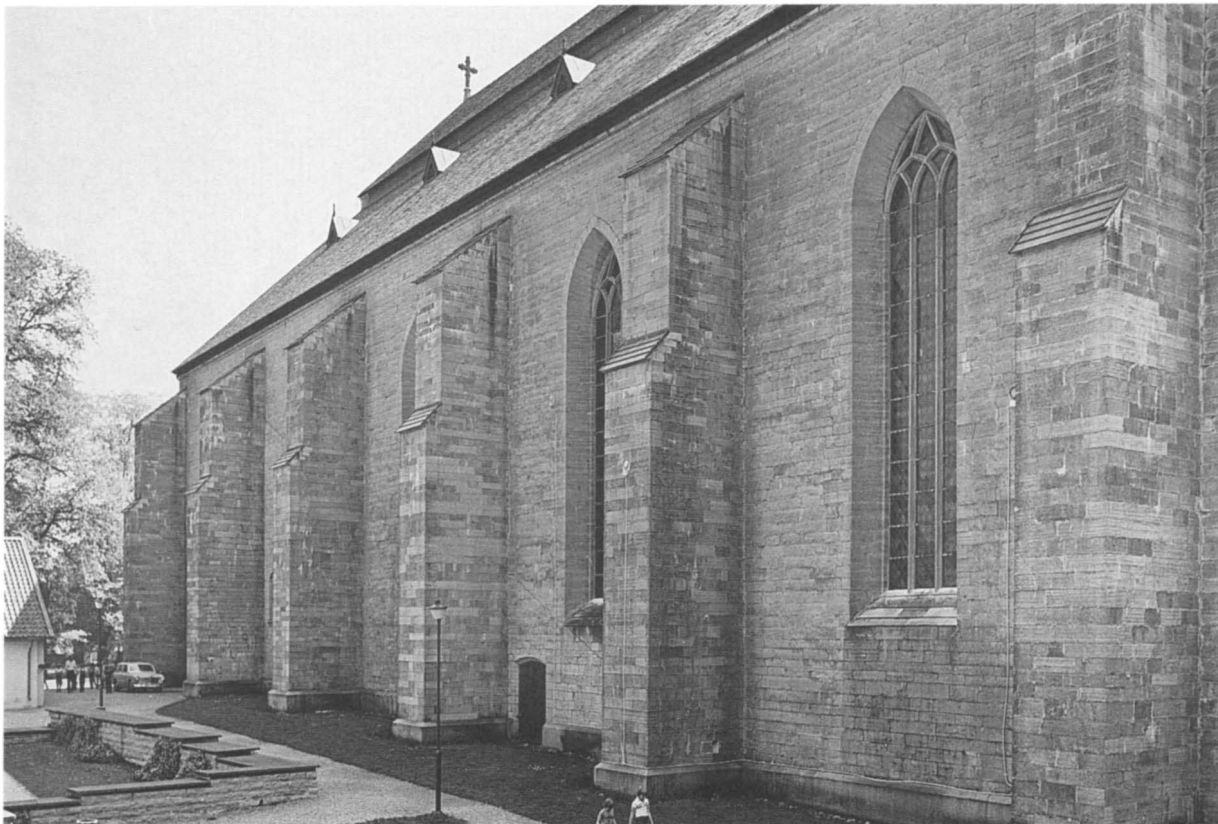

Fig 21. Långhusets nordfasad.

The north facade of the nave.

gen sten och gammal sten har återanvänts.

Olika ytstrukturer förekommer. Utvändigt är kalkstenarna fint huggna medan murarnas insidor är grövre. Invändigt präglas dock murytorna numera av 1890-talets restaurering då de fick en delvis förändrad karaktär genom prickhuggning (fig 22, 23).

Utvändigt är fogarna för det mesta tunna. Invändigt är de oftast oregelbundet breda och ritsade.

Omfattningarna till fönster och portaler samt arkadbågar och andra huggna detaljer i kyrkans murverk är försedda med stenhuggarmärken (se vidare kapitlet Stenhuggarmärken). I murverket syns också, både i fasaderna och i innermurarna, de små igensatta hålen efter det ställningsvirke som användes då kyrkobyggnaden uppfördes. Ställningshålerna ligger vanligen i horisontella rader på cirka sex skifts avstånd från varandra. De ligger dock inte i samma nivå runt hela kyrkan, inte heller i en och samma mursträckning. Att kyrkan inte byggts i ett enda svep framgår också av etappskarvar i

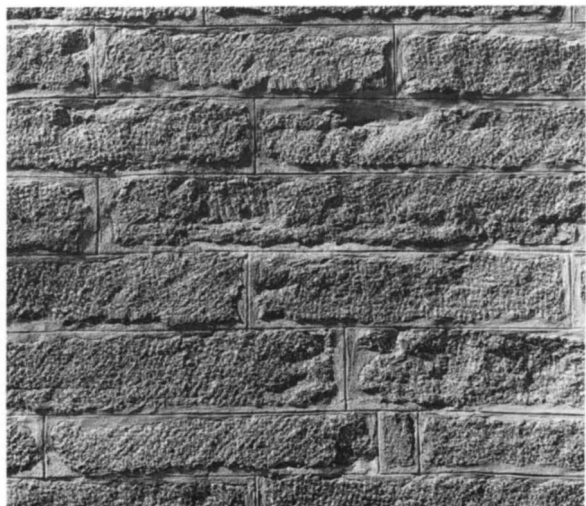

Fig 22. Detalj av murverket i kyrkans inre.

Detail of the masonry in the interior of the Abbey.

Fig 23. Murverket i korets södra vägg. Nedtill syns några av de nischer som troligen varit avsedda för böcker (jfr fig 47).

Masonry on the south wall of the chancel. At the bottom some of the niches which were probably intended to contain books (see Fig. 47).

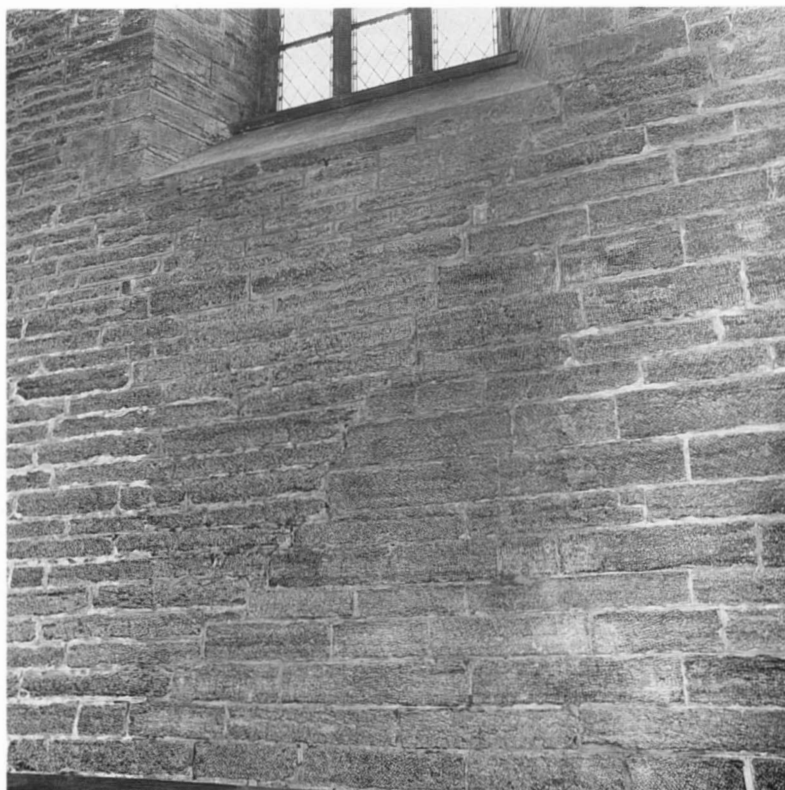
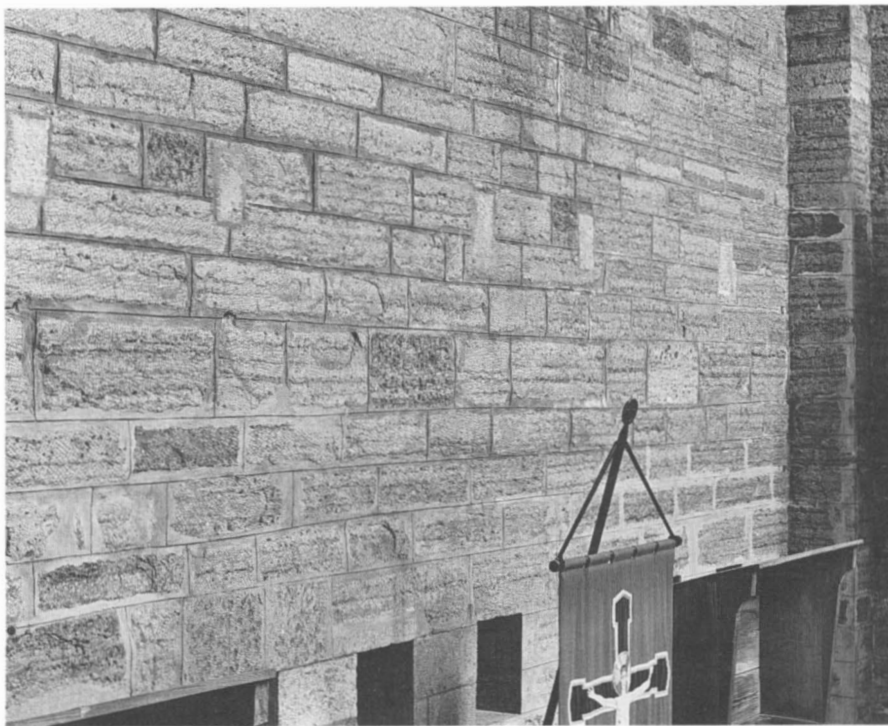

Fig 24. Långhusets sydvägg i tredje tråven från öster. Murverket under fönstret visar att den västra delen av muren byggdes först. Foto Å Svensson, Motala.

The south wall in the third bay of the nave. The masonry below the window shows that the western part of the wall was built first.

murverket, framför allt i långhusets norra och södra murar (fig 24–25, 78–79).

I kyrkans fasader syns spår efter anslutande byggnader, vilka beskrivs nedan.

Kyrkan är försedd med 22 strävpelare, var och en avtrappad efter sin längd och täckt av pulpettak med kopparplåt. Utvändigt löper runt hela kyrkan en under 1890-talet tillfogad skråkantad granitsockel. Det är inte bekant om kyrkan under medeltiden varit försedd med sockel. På Wulffs uppmätning av östfasaden efter 1787 års renovering är denna fasad försedd med en sockel som till synes är skråkantad med vulst. Den kan vara medeltida (fig 69).

Norra och södra långhusmurarna samt brödrakorets murar i norr och söder avslutas upptill utvändigt med profilerade lister. Vattenavvisande lister är anbringade i muren ovanför brödrakorets strävpelare. Ovanför brödrakorets äldsta stigande taklinje i västra långhusgavelns röste sitter trappstegsformigt anbringade avvisarstenar som är försedda med droppnäsa (fig 26). Norra korfasaden har troligen varit försedd med en vattenavvisande utskjutande list ovanför bikthusets tak.

Trappor

Södra långhusmurens fjärde strävpelare från öster och östra gavelmurens andra strävpelare från norr är kraftigare än övriga strävor och inrymmer spiraltrappor som leder upp till vinden ovanför valven. Trapploppen är murade med finhuggen kalksten och har smala ljusgluggar. Det östra trapploppet står nedtill i förbindelse med långhuset, det södra mynnar i det fria.

En djup kvadratisk nisch öppnar sig utvändigt mot söder i den strävpelare som inrymmer den östra trappan.

Ingångar

Huvudentrén till kyrkan ligger i öster (fig 27). Dessutom finns ingångar till kyrkorummet i norr och söder. I föreskrifterna anges att klosterkyrkan skulle förses med portaler med symbolisk innebörd och några av kyrkans ingångar är förmodligen identiska med dessa. Därutöver har kyrkan ingångar som inte föreskrivits.

Sidoskeppen är försedda med vardera en dubbelportal i östra gavelmuren – enligt föreskrifterna allmänhetens portar (fig 28–30). Förmodligen är de identiska med dem som skulle bära namnet Syndaförlåtelsens portar. Vardera dubbelportalen är uppdelad i två dörröppningar genom en mittpost. Varje dörröppning avslutas uppåt av en triangelbåge. Invändigt är smygarna

Fig 25. Långhusets nordvägg i tredje travén från öster. Under fönstret en förtagning i murverket, som visar att den östra delen av muren byggdes först. Foto Å Svensson, Motala.

The north wall in the third bay of the nave. The masonry below the window shows that the eastern part of the wall was built first.

Fig 26. Långhusets västgavel med vattenavvisande stenar ovanför kortaket.

The western gable of the nave with stones intended to stop the rain from running down the face of wall.

Fig 27 Kyrkans östfasad med huvudingångarna till långhuset.

The eastern front of the Abbey with the main doorways to the nave.

raka, utvändigt inåt skrånande i den yttre omfattningen. I smygarna finns trummor för stängningsbommar. Dörrarna är av trä med utvändig kopparklädsel. De är från 1890-talets restaurering.⁴

Invändigt är dörröppningarna försedda med stickbågar ovanför sina triangelbågar. Utvändigt är de två dubbelportalerna omgärdade med spetsbågiga omfattningar. Omkring dubbelportalen i söder är omfattningen profilerad. Det yttre språnget fortsätter här i en vimperg med uppåt rektangulär avslutning som sträcker sig upp till fönstrets underkant. Tympanet har ett ristat kors med klöverbladformig avslutning i armar och stapel samt en vapensköld (fig 28b). Mittposten i norra

portalen har mot öster ett mindre kors av samma slag som det i södra tympanet (fig 29b) och mot söder en grund rundbågig nisch. Den södra portalens mittpost har kvadratiska nischer mot norr och söder

Portalen i södra långhusmuren mellan femte och sjätte stråvan från öster är stickbågig med raka smyggar (fig 31). Portalens tillkomsttid är oklar. Enligt bevarade äldre ritningar igenmurades den före 1653. Den återupptogs vid restaureringen på 1890-talet.

Portalen i norra långhusmuren mellan fjärde och femte stråvpelaren från öster är stickbågig med invändigt raka smyggar och utvändigt inåt skrånande smyggar (fig 32). Denna portal ledde via en förhall ut till en kors-

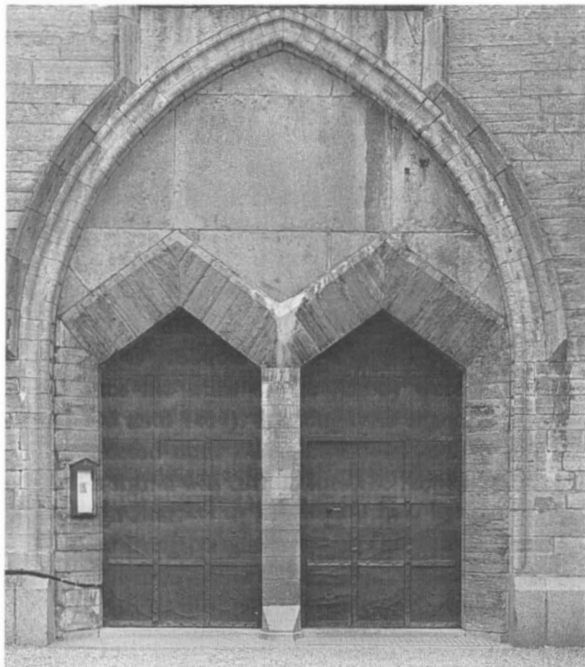

Fig 28 a. Den sydligare av långhusets båda ingångar i öster.
-b. Detalj av tympanonfältet.

a. The most southerly of the two eastern doorways to the nave.
-b. Detail of the tympanum.

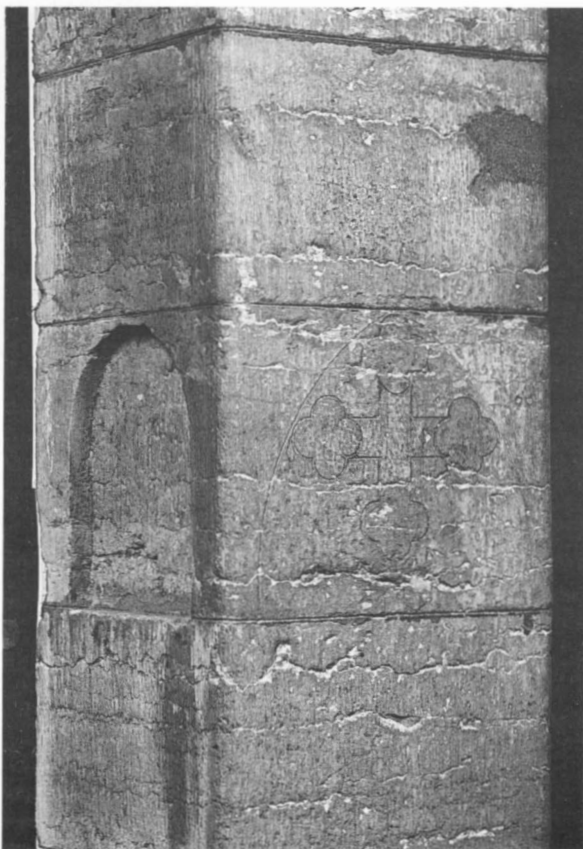
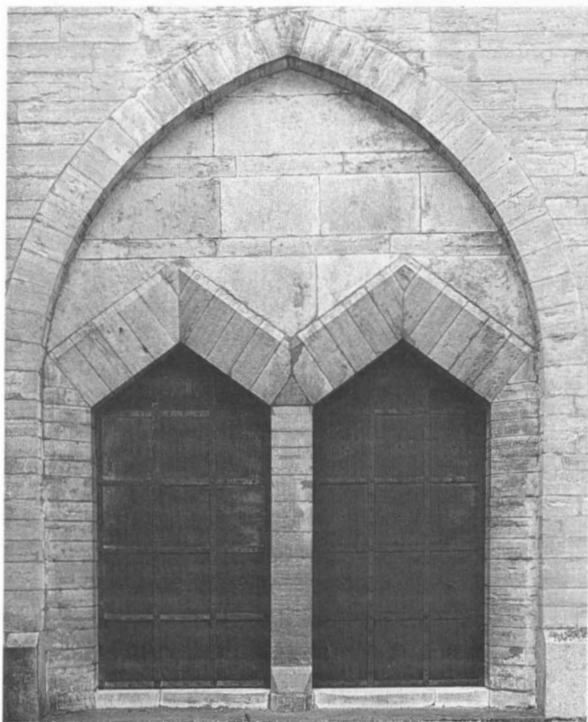

Fig 29 a. Den nordligare av de båda östra ingångarna till långhuset. Foto R Hintze. -b. Detalj av ingångens trympåpelare. Foto G Hildebrand 1987.

a. The most northerly of the two eastern doorways to the nave.
-b. Detail of the trumeau.

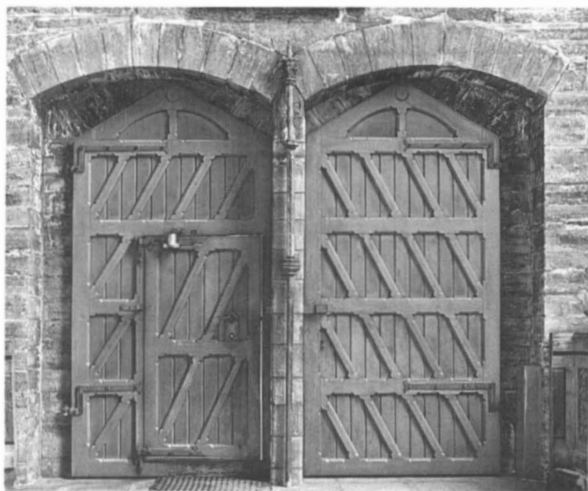

Fig 30. Dörrarna i den södra av de båda östingångarna, sedda inifrån. Mellan dörrarna står en medeltida ljustav.

The doors in the most southerly of the two eastern doorways seen from the inside. A medieval processional torch stands between the two doors.

gång. Det är förmodligen denna ingång som bar symbolnamnet Nådens och ärones port.

I nordmuren mellan andra och tredje stråvan från öster finns två igenmurade öppningar (fig 90). De är stickbågiga och försedda med raka smygar. Den högre belägna och smalare öppningen, som har utvändiga gångjärnstappar, utgjorde troligen passage mellan systeraläktaren inne i kyrkorummet och en intill östra längan belägen trappa som ledde ned till systrarnas korsgång. Den lägre belägna och bredare öppningen har utgjort förbindelse mellan kyrkorummet och emporievåningen – andra våningen – i östra längans södra hus.

I norra långhusmurens insida under första fönstret från öster finns en stickbågig nisch med raka smygar (pl VII). I botten påträffades vid 1978–1983 års restaurering mörkblå eller svart kvadermålning på vit puts. Oregelbundenheter i ytermuren på platsen för nischen anger att den kan ha varit en öppning. Tröskelläget ligger i jämnhöjd med långhusgolvet och stickbågens hjässhöjd cirka 1,75 m från golvet. Öppningen är således låg i förhållande till portalerna i östra gavelmuren. Öppningens ändamål är oklar.

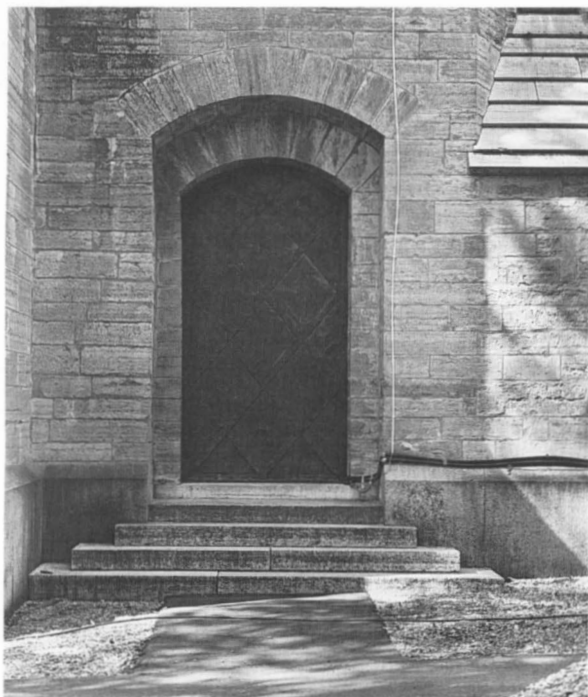
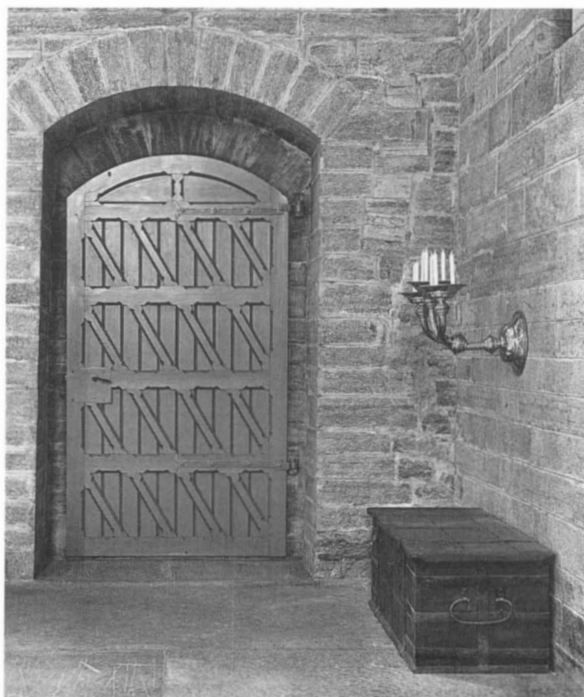

Fig 31 a. Ingång i söder till västra delen av det nuvarande långhuset. – b. Ingången sedd inifrån.

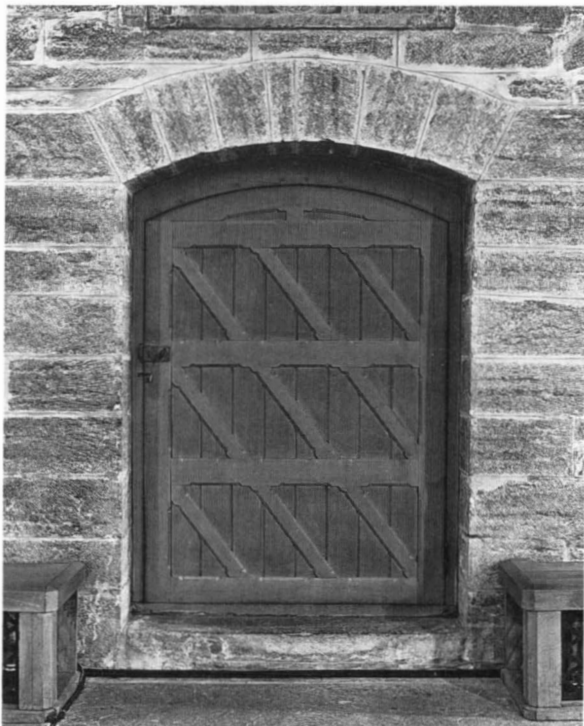

The southern doorway to the western part of the present nave. – a. Exterior; b. interior.

Fig 32 a. Ingång i norr till västra delen av långhuset. – b. Ingången sedd inifrån.

The northern doorway to the western part of the nave. – a. Exterior; b. interior.

I södra sidoskeppets västra gavelmur finns en igenmurad dörröppning (fig 33, 68). Den har raka smyggar och invändigt en spetsbågig omfattning, som är formad av kalkstensblock. På utsidan är den försedd med en stickbåge som åtminstone delvis torde ha ditmurats, då portalen murades igen under 1805–1810 års restaurering. Öppningens tröskelläge ligger omkr 40 cm från golvet. Öppningen tillhör förmodligen kyrkans äldsta byggnadsperiod, men dess planerade funktion är inte klarlagd. Sedan sakristian, Bilder- och Beläteskammaren, byggts utgjorde den passage mellan ett förstuguliknande utrymme till denna och kyrkorummet.

I mittskeppets östra gavelmur finns invändigt spår efter öppningar som möjligen utgjorde passage mellan kyrkorummet och en utvändig sakristia. När denna sakristia revs vid 1805–1810 års restaurering murades ingångarna igen.⁵

Brödrakorets västra mur har haft två ingångar som nu är igenmurade (fig 34). Den söder om kyrkans mittaxel belägna ingången tillhör med all sannolikhet kyrkans äldsta byggnadsperiod. Den ledde från talehuset i brödernas klausur, sannolikt via en trappa från den dåvarande lägre belägna marknivån in i brödrakoret. På

Fig 33. Igensatt ingång i västra änden av långhusets södra sidoskepp. I öppningen står en madonnabild från 1400-talets mitt.

The walled-up doorway at the west end of the south aisle with a Virgin and Child from the mid-15th century.

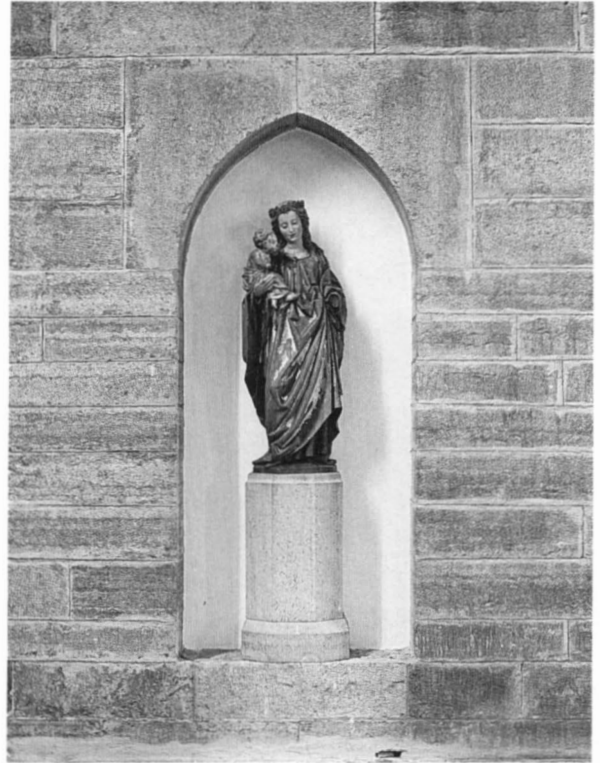

Fig 34. Två igensatta ingångar i korets västmur. Den vänstra är troligen ursprunglig men sattes igen senast på 1600-talet (jfr fig 67). Den högra togs upp på 1820-talet och sattes igen på 1890-talet. Foto Å Svensson, Motala.

Two doorways in the west wall of the chancel. The doorway on the left is probably original, but was walled up in the 17th century at the latest (see Fig. 67). The doorway on the right was taken up in the 1820's, and was subsequently walled-up in the 1890's.

Fig 35. Korets västmur med spår efter en igensatt, troligen ursprunglig, ingång (jfr fig 34). I förgrunden rester efter klosters talehus.

Traces of a probably original western doorway to the chancel (see Fig. 34). In the foreground are the remains of the parlatorium, the room where monks and nuns could talk to each other.

ritningar från 1600-talet är ingången ej medtagen. Den upptäcktes vid 1890-talets restaurering och uppgavs då vara omkring 1,9 m hög och utvändigt ha runtom avfasad kant. Den återupptogs men igenmurades åter omkring 1930 (fig 35).

En ny portal uppbröts i samma mur norr om den ursprungliga och i linje med kyrkans mittaxel, troligen under 1825–1834 års restaurering (fig 34). Den nya portalen fick karaktär av huvudentré till kyrkan. Den igenmurades vid 1890-talets restaurering.

I brödrakorets södra mur finns en stickbågig portal med raka smyggar (fig 36). Mot koret är smygarna något avfasade. Portalen är förmodligen från medeltiden men har troligen uppbrutits sekundärt till den utanför liggande sakristian, Bilder- och Beläteskammaren. Portalen murades igen under 1805–1810 års restaurering då sakristian revs men återupptogs som passage mellan kyrkorummet och den nuvarande sakristian, som ligger på samma plats som den äldre.

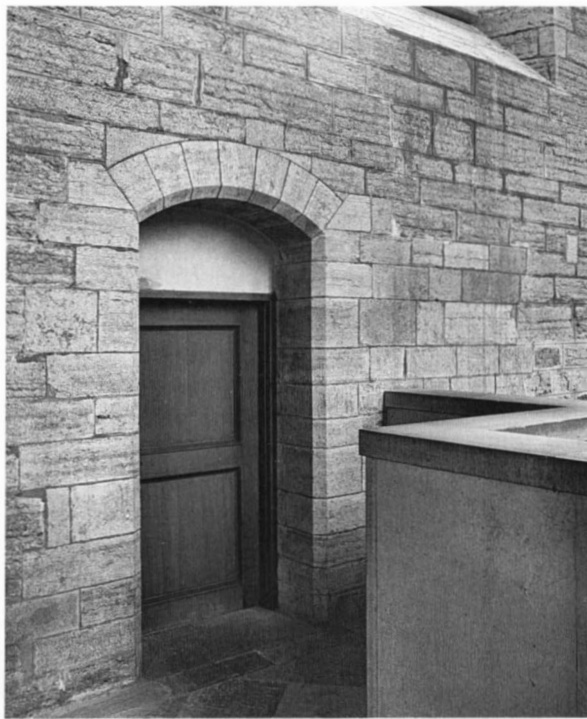

Fig 36. Medeltida men sekundärt upptagen ingång till koret (jfr fig 67). Ingången fungerar nu som sakristieportal.

Medieval, but not original, doorway to the chancel (see Fig. 67), now used as an entrance to the sacristy.

Under en period har en sekundärt upptagen ingång funnits också i korets nordmur, vilket framgår av en teckning från 1881 (fig 63).

Fönster

Långhusmurarna är försedda med ett spetsbågigt fönster i varje travé med undantag för utrymmet mellan andra och tredje stråvan från öster i nordmuren. I västra gavelmuren har sidoskeppen ett fönster vardera. Brödrakorets murar har vardera två spetsbåiga fönster. Fönstren är försedda med en till tre mellanposter med upptill olika masverkspartier (fig 37). Huvudparten av de fria delarna har förnyats vid restaureringar. Sydmurens fjärde fönster från öster är försett med följarpromill. Sydmurens tredje fönster från öster har sin underkant i högre nivå än övriga fönster men avslutas uppåt på samma höjd som dessa (fig 19). – Fönstrens glasmålningar beskrivs i Vadstena klosterkyrka, del II.

Ovanför den igenmurade ingången i södra sidoskeppets västra gavelmur finns en mindre igenmurad öppning med raka smyggar som upptill avslutas i ett språng inåt (fig 68). Öppningen har tjänstgjort som fönster mellan kyrkorummet och vinden till den medeltida sakristian, Bilder- och Beläteskammaren, som fram till 1805–1810 års restaurering var belägen härutänför. Fönstret murades igen när sakristian revs.

I norra sidoskeppets västra gavelmur återfinns murskarvar efter en öppning. På en ritning av västfasaden från omkring 1787 har ett valv markerats på denna plats (fig 70). På en till år 1722 daterad plan över klosterbyggnaderna har en utvändig nisch markerats här.

Öppningens ändamål är oklar. Den kan ha varit avsedd för kommunion. Enligt föreskrifterna skulle ett

fönster inrättas för systrarna för detta ändamål. Utanför har grunden till en byggnad, troligen avsedd för kommunion, påträffats.

I mittskeppets östra gavelmur syns utvändigt två igenmurade spetsbågiga fönster vilka antagits härröra från en sakristia som under 1825–1834 års restaurering uppfördes innanför östgaveln. Vid 1890-talets restaurering revs sakristian och fönstren murades igen (se not 5).

I brödrakorets sydmur strax väster om ingången till sakristian, Bilder- och Beläteskammaren, har ett fönster varit beläget som troligen sekundärt uppbrutits samtidigt med ingången. Fönstret skulle ge indirekt belysning åt ett korridorliknande utrymme mellan kormuren och sakristian. Fönstret igenmurades troligen under 1805–1810 års restaurering då sakristian revs (fig 68).

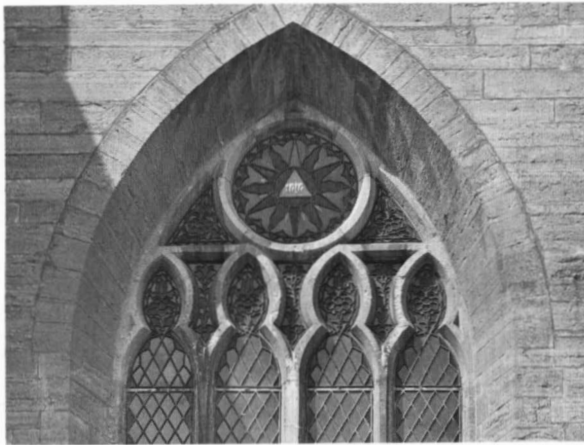

Fig 37 a. Fönster i östra delen av långhusets sydfasad. –b. Fönster i västra delen av långhusets sydfasad. –c. Fönster i långhusets västfasad. –d. Det mellersta fönstret i långhusets östfasad.

a. Window in the eastern part of the south wall of the nave. –b. Window in the western part of the south wall of the nave. –c. Window in the west wall of the nave. –d. The central window in the east wall of the nave.

Fig 38. Interiör mot koret i väster före den senaste restaureringen. Till vänster hertig Magnus' grav från cirka 1599.

Interior looking west towards the chancel. Photo from before the most recent restoration work. Left, the tomb of Duke Magnus, c. 1599.

Övriga muröppningar

I korets gavelröste finns en öppning in till korvinden, och långhusets båda rösterna har vardera tre sådana öppningar. I det östra gavelröset finns också en stor fyrkantig nisch samt två rader genomgående bjälkhål.

En igenmurad manshög öppning är synlig ett stycke upp på insidan av långhusets östmur (pl VIII).

Tak

Långhuset har ett högt kopparklätt yttertak, pålagt vid restaureringen 1978–1983, vars sidor uppdelas i två fall genom en inskjuten avsats (fig 19). På vardera sidan finns fem små likaledes kopparklädda takkupor försedda med fönster. Den nuvarande takformen tillkom vid 1890-talets restaurering, då även den kopparklädda

takryttaren över långhusets västra del uppfördes.

Brödrakoret är försett med ett enkelt kopparklätt sadeltak. Avvisarstenarna i västra långhusgavelns röste visar brödrakorets ursprungliga brantare takfall (se fig 26). – Strävpelarnas avtrappningar är täckta med kopparplåt.

På både kor- och långhusvinden finns rester av vindspel. Dessa har bestått av en stock som inpassats lodrätt mellan två hanbjälkar och som kunnat dras runt med hjälp av stänger.

Interiören (fig 38–41)

Enligt föreskrifterna skulle klosterkyrkan inte dekorerats med målningar. I fråga om valven har dessa bestämmelser inte följts. Valven vitkalkades och målades.

Fig 39. Interiör mot öster efter den senaste restaureringen.

Interior looking east. Photo from after the most recent restoration work.

Under restaureringen 1978–83 framknäckades och konserverades de medeltida målningarna här (se Vadstena klosterkyrka, del II).

Det är oklart om även murarnas insidor, som sedan 1890-talets restaurering är oputsade, planerades att vitkalkas och bemålas. Murverkets invändiga ytstruktur med grövre huggen kalksten och oregelbundet breda fogar tyder på att hela kyrkan invändigt planerades att putsas. En råhuggen yta ger bättre fäste för bruk och puts. Det är känt att murarna under senare tid varit vitkalkade.

Golv

Det nuvarande golvet utgörs av kalkstensplattor och gravstenar (om gravminnen, se Vadstena klosterkyrka,

del III). Någon medeltida egentlig golvläggning torde inte återstå. Golvnivåerna i brödrakoret och långhuset motsvarar troligen ungefär de ursprungliga. Brödrakorets golv ligger cirka 1 m lägre än långhusgolvet. I och intill bikt-nischerna ligger golvet ett steg lägre än i koret i övrigt. Långhusgolvet sluttar ca 40 cm nedåt mot väster till trapporna vid högaltarpodiet.

Det är troligt att korgolvet under klostertiden eller strax därefter höjts med bjälkar (se kapitlet Byggnads-historia). Om så varit fallet har särskilda anordningar fått vidtagas för porten till talehuset samt för bikt-nischerna. Korgolvets nuvarande av sten upphöjda del kan vara rester efter en sakristia som under 1890-talets restaurering inrättades här.

Fig 41. Långhusets norra sidoskepp sett mot öster.

The interior of the north aisle looking east.

Pelare och valv

Bestämda mått angavs i föreskrifterna för valvens längd och bredd samt för pelarnas höjd. Valvhöjden är gemensam för brödrakor och långhus. Valven är av

Fig 40. Långhusets södra sidoskepp sett mot väster.

← *The interior of the south aisle looking west.*

tegel. Slutstenarna och valvstrålarnas nedre delar är av kalksten (fig 39–43).

Brödrakorets valv, som är ett kryssvalv, var enligt klosterdiariet färdigt 1398. År 1420 slogs de stjärnmönstrade valven i långhuset, förmodligen på fri hand – alltså utan träformar.

Valven i långhuset vilar på åtta fristående pelare samt två pilastrar i vardera gavelmuren. Brödrakorets valv

bärs upp av enkla pilastrar i nordvästra och sydvästra hörnen.

Pelarbaserarna är byggda i avtrappad form. Den nedre delen utgörs av en kvadratisk plint med svagt rundade hörn. Härifrån reser sig i plintens bredd en åttkantig mellandel som, med ett skråkantsprång, övergår i den smalare åttkantiga pelaren. Som ovan nämnts sluttar långhusgolvet cirka 40 cm nedåt mot väster. Även grunderna till pelarna är avtrappade och deras översta avtrappning ligger i nivå med golvets lutning (Berthelsson 1947, s 37). Basernas övergångar till pelarskaften ligger däremot i ett enhetligt horisontellt plan. Deras höjd över golvet ökar successivt från öster till väster (se fig 73).

I anfangshöjd löper runt pelarna en enkel framspringande list varifrån gördelbågar och arkadbågar reser sig. Arkadbågarna följer pelarnas formsystem medan gördelbågarna ansluts till valvens ribbsystem. Gördelbågarna stiger tillsammans med valvribborna upp ur gemensamma anfang formade som sammanbundna knippen, stödda av pelarnas anfangslistor (fig 42). I

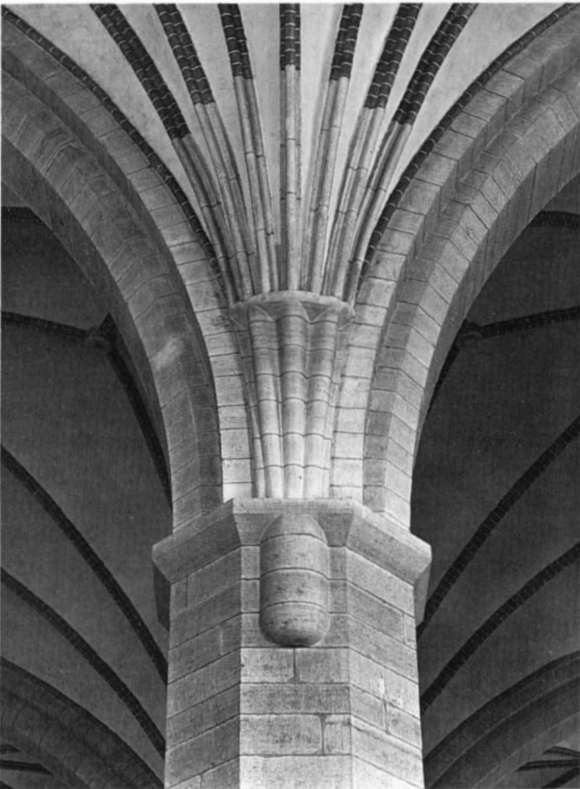

Fig 42. Valvribbornas anfang bärs vid pelarna av konsoler.

The springings of the ribs are carried by corbels on the pillars.

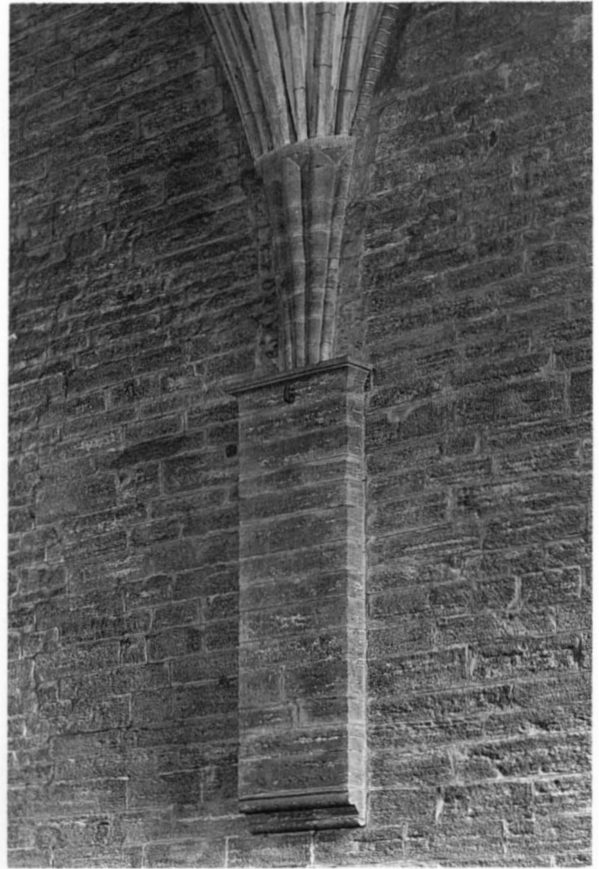

Fig 43. Konsolknekt i ett av sideskeppen.

Corbel shaft in one of the aisles.

knippenas sträckning under listen finns små avlånga, halvrundera konsoler med rundade hörn.

Konsolknektarna i långhusmurarna är rektangulära med profilerade baser och anfang. Ovanför dessa följer samma slag av sammanbundna knippen som på pelarna (fig 43).

I valvkappornas svicklar finns skvallerhål. Mittskepets västligaste valv innehåller flera hål som kan ha använts för klocklinorna i en medeltida takryttare. Åtminstone ett av dessa hål är samtida med valvet.

Långhuset

Placeringen och gestaltningen av de föreskrivna anordningarna inne i kyrkan kan numera inte till fullo klargöras då inredningen genomgått många förändringar under årens lopp. Detta gäller bl a de sex trappsteg som skulle leda upp till högaltaret från långhusgolvet. Varje

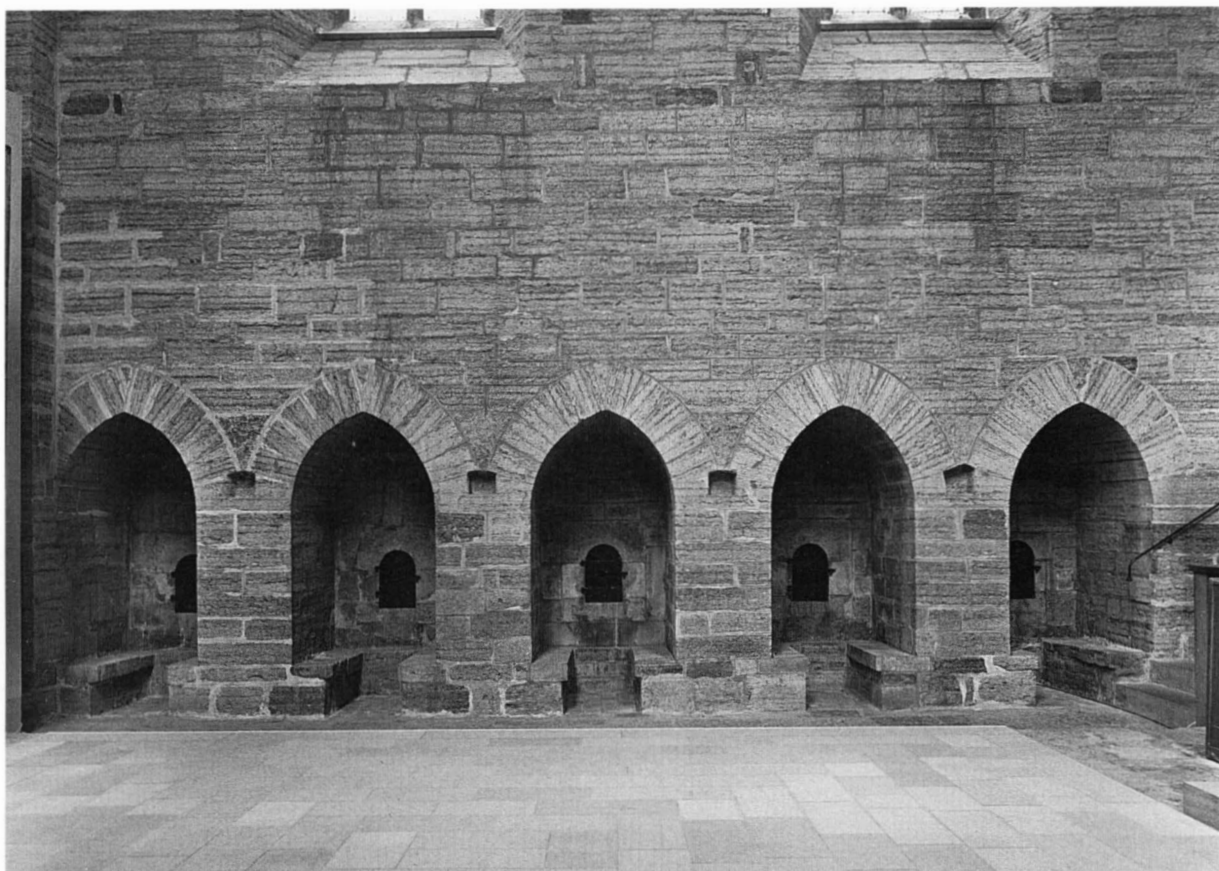

Fig 44. Biktnicherna i norra delen av koret. Den andra och den tredje från höger är rekonstruerade.

Confessional recesses in the north wall of the chancel. Both the second and the third niche from the right have been reconstructed.

Fig 45. Högaltarets framsida täcks av en medeltida altarskiva.
Foto G Hildebrand 1987.

The front of the high altar is formed by a medieval altar-slab.

trappsteg skulle vara försett med ett altare i söder och ett i norr. Den heliga Jungfruns altare skulle stå i öster mellan allmänhetens portar. En läktare för systrarna och en processionsgång för bröderna, så att dessa avskildes från allmänheten, föreskrevs. Planritningar från 1600-talets mitt och slut av Vadstena klosterkyrka kan kanske ge en liten föreställning om dess interiör. På ritningarna markeras platsen för läktare längs långhusets nord- och sydmurar. Dessa läktare revs under drottning Hedvig Eleonoras tid. Ett holländskt träsnitt från 1400-talets slut eller 1500-talets början visar en birgittinerkyrkas inredning (fig 89).

Det nuvarande högaltaret är beläget i väster på ett podium under gördelbågen mellan brödrakoret och långhuset. Det står förmodligen på ursprunglig plats. Tre trappsteg leder upp till altaret från långhusgolvet. Bakom altaret fortsätter podiet och avslutas av en modern barriär av kalksten. Den sträcker sig från bröd-

rakorets sydmur fram till en trappa i norr som leder från podiet ned till brödrakoret.

Altarbordet är murat av kalksten och täcks av en hålkälad altarskiva av kalksten (255 × 142 cm) försedd med invigningskors. På framsidan liksom på båda kortsidorna har äldre altarskivor inmurats. Framsidan täcks av en stor altarskiva (248 × 95 cm) av grå kalksten med tre grunt huggna invigningskors samt ett djupare hugget i högra hörnet, alla likarmade (fig 45). På södra sidan en altarskiva av rödaktig kalksten med två grunt huggna invigningskors (stenens mått: 125 × 64 cm). På norra sidan en altarskiva av rödaktig kalksten med ett enda grunt hugget invigningskors på mitten (stenens mått: 125 × 65 cm). Altarbordets hela höjd 116, längd 253 (vid basen) och djup 136 cm. Altaret uppmurades på 1890-talet.

På västra sidan av den norra pelaren vid långhusets östligaste pelarpar finns ett altarbord. Den skråkantade altarskivan av grå kalksten (132 × 82 cm) uppbärs av två putsade och vitkalkade murklackar. Altarbordet står troligen på ursprunglig plats och är i så fall det enda bevarade medeltida altaret i kyrkan. Under altarbordet står (1989) en åttkantig, profilerad kalkstenskonsol.

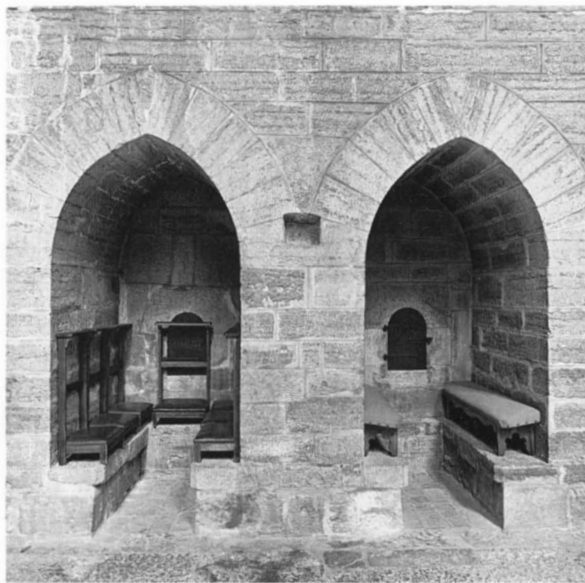

Fig 46. Detalj av biktnischerna i koret. Den vänstra nischen är ursprunglig och den högra är rekonstruerad.

Detail of the confessional recesses in the chancel. The one on the left is original, and the one on the right has been reconstructed.

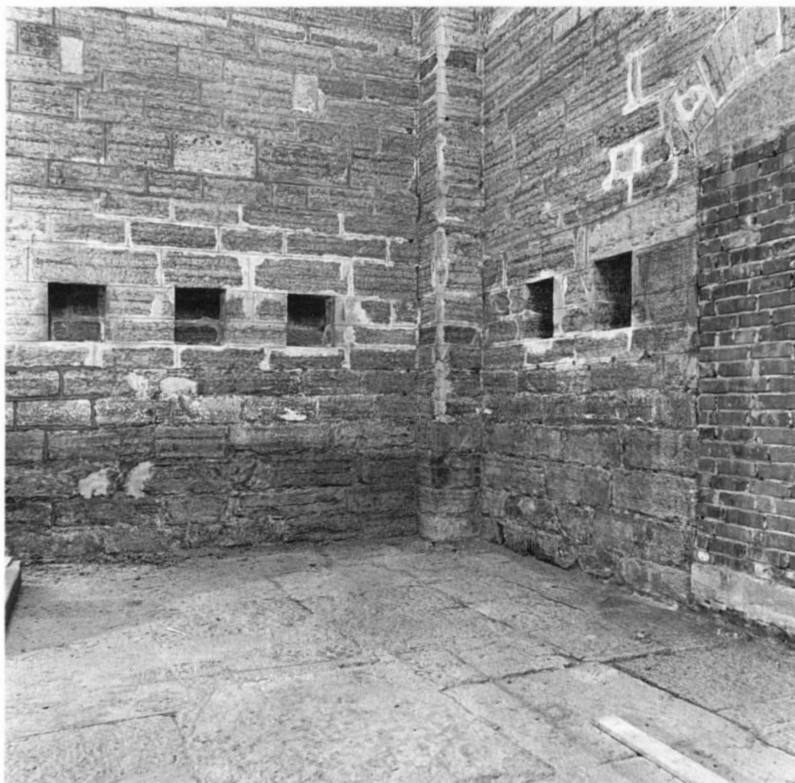

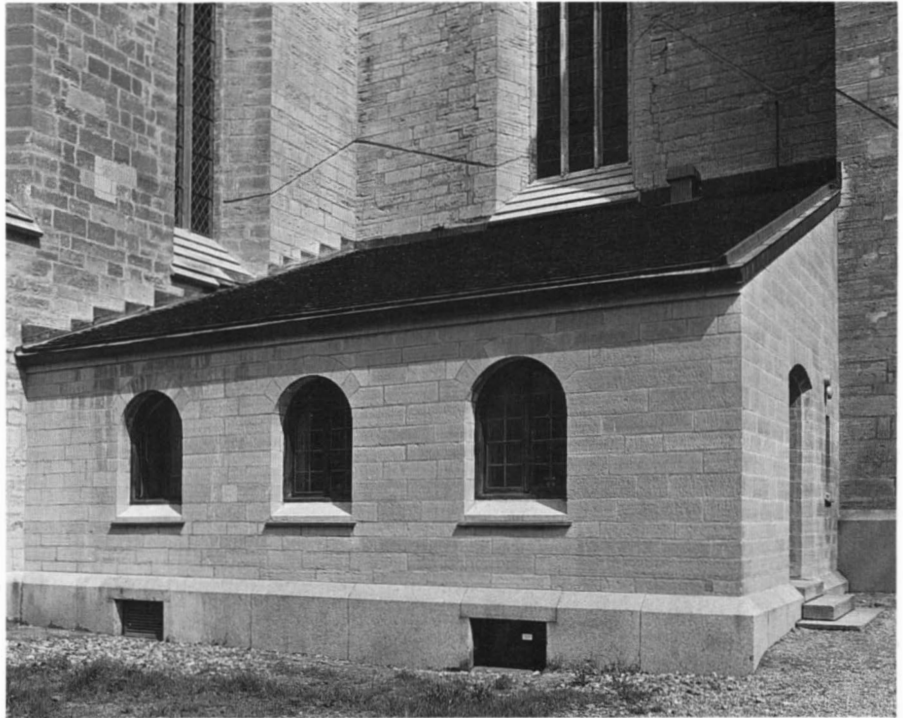
Fig 47. Korets sydvästra hörn med ursprungliga nischer, förmodligen avsedda för böcker. Foto Å Svensson, Motala.

The south-west corner of the chancel. Original niches, probably intended for books.

Fig 48. Sakristian söder om koret, byggd 1926.

The sacristy south of the chancel. Built 1926.

Brödrakoret

Ett utskjutande kor för bröderna ansluter, i enlighet med Birgittas bestämmelser, mot mittskeppet i väster. Det motsvarar en långhustravé i storlek. I nordmuren ligger de fem föreskrivna biktnischerna (fig 44). De är spetsbågiga med raka smygar och försedda med sittbänkar av kalksten. Biktnischernas små öppningar i brödrakorets nordmur är rundbågiga och försedda med raka smygar (fig 46). Bågarna är formade av kalkstensblock som konstruktivt kan jämföras med den nu igenmurade ingången i södra sidoskeppets gavelmur. Varje öppning är invändigt försedd med en trälucka. Två av nischerna rekonstruerades vid 1890-talets restaurering, nämligen nummer två och tre från öster.

I brödrakorets södra och västra murar återfinns nio små nischer som förmodligen varit brödernas boknischer (fig 47). Boknischerna har troligen ursprungligen varit tretton till antalet, det vill säga lika många som de vigda bröderna och som de för högaltartrappan föreskrivna tolv altarna tillsammans med högaltaret. De återstående fyra kan ursprungligen ha legat i sydmuren och spolierats då portalen och fönstret till Bilder- och Beläteskammaren uppbrotts. Boknischernas läge i förhållande till golvet gör att de troligen inte kunnat användas som avsetts.

På insidan av brödrakorets södra och västra murar återfinns igenmurade bjälkhål som troligen härrör från den på 1890-talet här anlagda och på 1920-talet rivna sakristian (fig 22, 47). Vid biktnischerna finns i anfangshöjd uppbilade bjälkhål.

Sakristia

I yttrevinkeln mellan brödrakorets sydmur och långhusets västra gavelmur söder om koret ligger den nuvarande sakristian, uppförd av kalksten med granitsockel år 1926 efter ritningar av arkitekten Erik Fant.⁶ Portalen i brödrakorets sydmur, som under 1805–1810 års restaurering igenmurades, uppbrotts åter som passage mellan sakristian och kyrkorummet. Sakristian, som är försedd med en källarvåning, har sin ingång i söder och lyses upp av tre rundbågiga fönster i väster (fig 48).

Tidigare sakristior

På *samma plats* låg tidigare en byggnad som allmänt antagits ha fungerat som sakristia och eventuellt även som bokstuga. I byggnaden förvarades under 1600- och 1700-talen helgonbilder, varför den också kallades Bilder- och Beläteskammaren (fig 93).

Sakristian har haft två våningar och varit försedd med ett korridor- eller förstuguliknande utrymme mot kormuren och långhusmuren. Det har till synes inte funnits någon passage mellan sakristians bottenvåning och brödrakoret i nivå med korets lågt belägna golv – den ursprungliga golvnivån. En portal har sekundärt uppbrutits i brödrakorets sydmur i höjd med högaltarpodiet. Portalen har utgjort passage mellan det korridorliknande utrymmet i sakristian och kyrkorummet. Ett nu igenmurat fönster har sekundärt uppbrutits väster om portalen i sydmuren. Det fungerade som ljusinsläpp till det korridorliknande utrymmet (fig 68).

Den nu igenmurade portalen, som förmodligen är äldre än sakristian, i södra sidoskeppets västra gavelmur utgjorde passage mellan långhuset och det förstuguliknande utrymmet i sakristian. Det ovanför portalen belägna, nu igenmurade, lilla fönstret (se fig 68) släppte in ljus till sakristians vind från kyrkorummet.

Denna sakristia har sannolikt uppförts under kloster tiden men inte ingått i de ursprungliga byggnadsplanerna. Den revs under 1805–1810 års restaurering. Samtidigt murades portalerna och fönstren igen. Spår efter sakristians tak är synligt på kyrkofasaden ovanför den nuvarande sakristian.

Det äldre ritmaterialet avbildar klosterkyrkan med en byggnad mellan mitskeppets strävpelare på *östra gavelmurens utsida* (fig 60). Byggnaden revs under någon av 1800-talets tidiga restaureringar. Spår av dess tak återfinns på östra fasaden liksom en konsolsten. På insidan av mitskeppets östra gavelmur bevaras spår av portaler mellan kyrkorummet och byggnaden (se not 5).

Byggnaden har troligen uppförts som sakristia. Byggnadsmaterialet som enligt uppgift från 1805–1810 års restaurering utgjorde oputsat tegel, byggnadsarkeologiska iakttagelser samt kartmaterialet visar att byggnaden troligen sekundärt tillfogats kyrkan.

Olika förslag har framförts rörande tiden för byggnadens tillkomst. Det har hävdats att den uppfördes som sakristia under samma byggnadsperiod som det för systrarna föreskrivna altaret i läktarkoret (Berthelson 1947, s 77, 79). Som stöd för denna teori anges Birgittas bestämmelser att systraläktarens golv skulle vara av tegel. Sammanställningen av läktaren och byggnaden bestyrkes av att tegel ingick i båda anordningarna.

Byggnadsmaterialet skulle emellertid tvärtom kunna tyda på att sakristian uppförts efter klostertiden. Enligt föreskrifterna skulle ju kyrkan byggas av sten och inte av tegel. Det ligger närmare till hands att anta att byggnaden tillkommit som sakristia under mitten av 1500-talet då kyrkan ändrades för luthersk gudstjänst och högaltaret flyttades till kyrkans östra del. Den skulle då

ha uppförts till det kor som inretts i östra delen av kyrkorummet.

Vid 1805–1810 års restaurering uppfördes en sakristia i *östra delen av långhuset* med särskilda fönster i kyrkans långhusgavel. Sakristian revs under 1890-talets restaurering varvid fönstren igenmurades men markerades i fasaden (pl V).

Vid 1890-talets restaurering uppfördes en sakristia i *brödrakoret* i stället för den rivna i öster. Igenmurade bjälkhål i korets södra och västra murar är troligen spår efter sakristian. Denna sakristia revs när den nuvarande uppfördes 1926 på den medeltida sakristians, Bilder- och Beläteskammarens, plats i ytterhörnet mellan brödrakorets sydmur och södra långhusmurens västra gavelmur.

Texttavlor, relieftavlor, övrigt

Under en utspringande kalkstenslist i östra gavelmurens utsida söder om den södra portalen finns en texttavla av kalksten med latinsk inskrift som kungör klostrets

Fig 49. Inskriftstavla intill den södra av de båda ingångarna i öster. Den latinska texten redogör för klostrets avlatsrättigheter.

Inscription tablet close to the southernmost of the two eastern doorways. The Latin inscription describes the convent's and monastery's rights of indulgences.

Fig 50 a–b. Inskrifter intill den norra av de båda ingångarna i öster. Foto G Hildebrand 1987.

Inscriptions close to the northernmost of the two eastern doorways.

Fig 51. Hål och kors i strävpelaren intill den norra av de båda långhusportalerna. Hålen och det ena korset är blanknötta. Foto G Hildebrand 1987.

Holes and crosses on the buttress close to the northernmost of the two doorways to the nave. The holes and one of the crosses have been worn smooth.

avlaträttigheter (fig 49). Ramen runt texten är bredare nedtill och på ena sidan. Rester av en järnstång visar att tavlan kan ha varit dold av ett förhänge av tyg. Texten lyder: *Filius dei loquitur ego dictavi regula(m) et dotavi concedendi indulgencias que su(n)t in ecclesia sancti petri ad uincula in roma Tu aut(em) sponsa mea si no(n) poteris h(abe)re li(centi)as et gr(aci)am pape super dictis i(n)dulge(n)ciis sufficit tibi b(e)n(e)d(ic)tio mea ego eni(m) approbabo et confirmabo uerbu(m) meu(m) et om(n)es sancti eru(n)t michi testes mater mea sit tibi sigillu(m) p(ate)r meus co(n)firmator et sp(irit)us sanctus adueniencium ad monasteriu(m) tuu(m) consolator*

(= Så talar Guds son: Jag har förestavat klosterregeln och skänkt samma avlat som finns att få i kyrkan Sankt Petri in Vincoli i Rom. Men om du min brud ej kan få påvens nådiga tillstånd till denna avlat, är min välsignelse dig nog. Ty jag skall bestyrka mitt ord, och alla helgon skall vara mina vittnen. Min moder må bliva dig till insegel, min fader din löftesman och den Helige Ande hugsvälaren för alla dem som kommer till ditt kloster.)⁷

I östra gavelmurens utsida (fig 50) söder om norra portalen finns en smal sten med latinsk text i minuskler: *Ave maria grac(ia) ple(na)* (= Hell dig Maria, du högt

benådade). – På norra sidan finns en liknande latinsk text: *Bene(di)c(t)a Pawl haldanoson* (= Benedicta Paul Haldanssons dotter). I närheten av sistnämnda sten finns stenar med ett inhugget minuskel-*b*, som dock är ett stenhuggarmärke och inte har med inskriften att göra.⁸

Ned till på strävpelaren söder om norra portalen finns fem små ganska djupa korsformigt ordnade gropar i kalkstenen och därinvid två grunt huggna kors (fig 51, 115a). Groparna och det ena korset är blanknötta.⁹

Ovanför portalen i långhusets nordmur, Nådens och ärones port, mellan fjärde och femte strävan från öster, finns invändigt en relief huggen i kalksten (fig 52). Under bågar och mellan vridna kolonetter framställs den krönte jungfru Maria stående på månskäran och omgiven av en strålkran. På ömse sidor om henne S Petrus och S Paulus. 1400-talets senare del. Reliefen har ursprungligen funnits i den rivna stadskyrkan (Vadstena klosterkyrka, del II, s 18).

Fig 52. Relief från 1400-talets senare del, nu inmurad över klosterkyrkans nordportal. Reliefen fanns tidigare i stadskyrkan S:t Per.

Late 15th century relief over the north doorway of the nave. Previously in the town church of St. Peter.

Tillbyggnader utanför klosterkyrkan

Invid kyrkan finns dels ännu stående byggnader som tillhört klostret, dels rester efter hus och murar som ingått i den äldsta gårdsanläggningen, i klostret eller i byggnader som fungerat tillsammans med kyrkan (jfr fig 2, 16). Här redovisas några av dessa.

Brödernas världsport

Intill kyrkans sydöstra hörn har en tegelbyggnad stått som troligen tillhört vadstenagården. Under klostertiden utnyttjades den förmodligen som brödernas världsport. Nu återstår endast den del av västmuren som ingår i kyrkogårdens västra mur söder om kyrkan (fig 13, 53). Kartmaterialet visar att byggnaden under klostertiden varit förbunden med kyrkan med en mur.

Den bevarade tegelmuren täcks idag av vingtegel. Den är försedd med skråkantad kalkstenssockel och har valvspår i östsidan samt två portaler. Byggnaden har av valvspåren att döma tidigare sträckt sig längre åt norr medan sydhörnet bör ha befunnit sig ungefär där den av gråsten uppförda muren mellan kyrkogården och brödernas trädgård ligger. Murhörnen är dock raserade.

Portalerna har spetsbågiga yttre omfattningar med rundstavar (fig 53). Ytterbågarna är halvstenshöga och har följarskift. Samma former återfinns i palatset men saknas i de under klostertiden uppförda husen. Portalerna har trappor från trädgårdssidan upp mot kyrkogården som ligger på en något högre nivå.

Byggnaden har förmodligen haft mer än en våning. Bottenvåningens golvnivå är okänd. Ovanför valvspårens hjässpunkter och på något mer än tre meters höjd över de bevarade trösklarna finns skarvar efter botten och sidorna i ytterligare en muröppning till en ovanvåning.

”Gången” utmed kyrkans sydmur

De bevarade resterna av en medeltida tegelmur är belägna utanför och utmed brödrakorets sydmur (fig 54). Muren har förmodligen varit förbunden med brödernas huvudbyggnad.

Muren sträcker sig numera cirka 5,2 m åt öster med västra hörnet ungefär 2,3 m utanför nordöstra hörnet av brödernas huvudbyggnad. Murens hörn är raserade och lagade. Kärnan utgörs av gråsten och tegel. Muren täcks av vingtegel.

Muren är försedd med en nisch på södra sidan. Det är dock oklart om nischen är från medeltiden. Uptill i dess smyggar finns skarvar som är svåra att förklara.

Muren har, åtminstone på norra sidan, haft puts med en blå färgton. På detta putsskikt har sedermera en gråaktig kvadermålning på vit (blå-vit) botten anbringats (Malm, rapport 1983).

Muren har ingått i en gångbar passage och sträckt sig från brödraklostret mot öster där den kan ha stått i förbindelse med brödernas världsport. Den kan även ha

Fig 53. Resterna av brödernas världsport, sedda mot öster (jfr fig 13). Byggnaden ingick ursprungligen i Vadstena gård.

The remains of "brödernas världsport" (the entrance to the monastery) looking east (see Fig. 13). The building originally formed part of Vadstena Manor.

Fig 54. Medeltida tegelmur söder om koret. Muren har troligen varit förbunden med brödraklostrets huvudbyggnad.

Medieval brick wall south of the chancel. The wall was probably once linked to the main monastery building.

avsetts ingå i en korsgång för bröderna. Valvupplag, som sannolikt har tillhört en korsgång, finns i östfasaden av brödernas huvudbyggnad. Brödernas korsgång omtalas år 1478 i samband med en eldsvåda (Diariet).

Sambandet mellan gången, Bilder- och Beläteskamaren samt klosterkyrkan är oklart.

Östra längan: "emporium" och trapphus

Enligt Birgittas föreskrifter skulle en byggnad, inrymmande tre hus och en världsport, uppföras mellan systrakonventets norra länga och kyrkans nordmur. Från ett av husen skulle biskop och adelsmän kunna höra systrarnas sång och se brödernas processioner.

Byggnadsarkeologiska undersökningar har kunnat påvisa att en byggnad med denna utformning legat mellan norra längan och kyrkans nordmur mellan andra och tredje stråvpelaren från öster. Byggnaden kallas östra längan. I dess mellersta del har byggnadsrester från vadstenagårdens tid legat. Grundmurar under mark samt spår efter taket och de igenmurade öppningarna i kyrkmuren är bevarade rester efter längan (fig 90).

De igenmurade öppningarnas läge i norra kyrkomuren visar att åtminstone södra huset i östra längan haft två våningar. Ovanvåningen har med all säkerhet utgjort den föreskrivna loge- eller emporievåningen och legat mitt för den bredare och lägre belägna öppningen i kyrkans nordmur. Härifrån hade biskop och adelsmän god utsikt över vad som skedde i kyrkorummet.

Den mindre och något högre belägna öppningen i kyrkomuren har troligen varit passage mellan den föreskrivna systraläktaren i långhuset och en trappa väster om södra huset, vilken fört ned till systrarnas korsgång.

Södra husets bottenvåning har varit tillgänglig från kyrkogården och möjligen även från systrarnas korsgång. Portalens omfattning mot kyrkogården har samma planform som allmänhetens ingångar i långhusets östra gavelmur. Omfattningen är av fint huggen kalksten (fig 91).

Norr om södra huset torde östra längan ha inrymt systrarnas världsport. Mellersta husets södra del mot världsporten kan ha inrymt ett fönster för kontakter med världsfolket.

Talehus

Området väster om klosterkyrkan utgrävdes under slutet av 1920-talet. De påträffade murarna dokumenterades och konserverades (fig 85). Platsen kallas nu ruinparken.

Här återfanns murrester av det talehus som enligt byggnadsföreskrifterna skulle uppföras väster om kyrkan. I brödernas del av talehuset fanns ett förstugulikt utrymme fram till den nu igenmurade portalen i brödrakorets västgavel.

Talehuset ingick i en länga som låg mellan brödernas huvudbyggnad och västra längan i systrarnas byggnadskomplex. I skiljeväggen mellan brödernas och systrar-

nas del, som även skulle utgöra gräns mellan konventen, är bland annat talöppningar och anordningar, troligen för "vindor", bevarade.

Bebyggelsen väster om kyrkan hade redan då 1655 års karta upprättades till största delen rivits.

Bikthus

Utanför brödrakorets nordmur har grundmuren till ett förmodat bikthus, "scrifftohusit" (Berthelson 1947, s 154), påträffats vid arkeologiska utgrävningar (fig 86). Grunden sträcker sig parallellt med norra kormuren. Ett fastkramlat parti av kantställda kalkstenshällar i fasaden, som upptill avslutats i en horisontell linje, utgör troligen läget för ett pulpettak över bikthuset (fig 87). Kalkstenshällarna är sannolikt lagningar efter rivningssår. På 1787 och 1881 års ritningar av nordfasaden redovisas på samma nivå en tunn list som sannolikt varit utskjutande och avsedd som vattenavvisare.

Kommunionsplats

Utanför långhusets västra gavelmur norr om brödrakoret har en grundmur påträffats vid de arkeologiska utgrävningarna (fig 86). Den sträcker sig parallellt med

gavelmuren. Den kan utgöra rester efter en byggnad för kommunion. Enligt föreskrifterna skulle en öppning inrättas för systrarna för detta ändamål. Det finns tydliga skarvar efter en muröppning i gavelmuren. På 1787 års ritning av västfasaden har en valvbåge markerats här (fig 70). På en till år 1722 daterad plan över klosterbyggnaderna har en utvändig nisch markerats på samma plats.

Förhall till portalen i nordmuren

Utanför den portal som är belägen i nordmuren mellan fjärde och femte strävpelaren från öster har grunden och golvrester av tegelplattor efter en förhall framgrävts. Förhallen har stått i förbindelse med systrarnas korsgång. Spår av förhallens tak är synligt i fasaden (pl IV).

Benhus

I yttervinkeln mellan strävpelarna i långhusets nordöstra hörn har en liten byggnad stått som troligen varit ett benhus. Det redovisas dels på en perspektivbild från 1670 (fig 60), dels på en år 1750 daterad plan.

Analys av kyrkogården

Gravplatser

Enär det i Vadstena var fråga om ett dubbelkloster med konventbyggnader på kyrkans *bägge* långsidor blev man i det närmaste tvungen att placera kyrkogården vid kyrkans ena kortsida. Birgittas föreskrifter förlägger den ju också öster om kyrkan (R Ex 29 och 38). I väster var området i minsta laget och på andra sätt olämpligt som kyrkogård. Det var utan tvivel belamrat med ekonomihus och bryggor m m för gårdens räkning och behövde även i fortsättningen användas på samma sätt (fig 2).

De äldsta för klostret utfärdade bestämmelserna för begraving och kyrkogård är sannolikt från 1340-talet och bland de yngre finns en stadga från 1455.

Det bör nämnas att ytterligare en kyrkogård låg nära klostret, nämligen sockenkyrkans. Avståndet dem emellan var efter utvidgning 1458 av klosterkyrkogården endast ca 60 m (fig 13).

R Ex 29 innehåller uppenbarelsen som S:ta Birgitta fick ”wm watzstena kirkiogardh hur han skal mwras oc sathias”. I texten beskrivs hur Birgitta såg ’en lång, bred och medeltjock mur löpa från det stora stenhuset ända till den jordvall, som är vid den breda vägen i söder. Innanför denna mur såg jag en kyrka, vars grundvalar, väggar, fönster, längd och bredd jag noga betraktade’. I R Ex 38 talas om en kyrkogård som skall förläggas innanför den stora muren, där det lämpligast kan ske och där skola systrarna begravas. I rubriken, som i likhet med övriga sådana är yngre än föreskrifterna, står dock att stadgandet gäller även bröderna.

Det ovan citerade stycket i R Ex 38 fortsätter: ’Men om de skola begravas i omgångarna [antingen den runt långhusets inre föreskrivna processionsgången eller möjligen i tänkta korsgångar], må man noga se till, att ingen oformlighet eller ojämnhet framträder i golvet, utan att detta efter gravläggningen återställs till sin forna prydighet och form’. Dessa stadganden synes inte utesluta inläggandet av gravstenar men däremot anbringandet av tumbor e d. Något annorlunda formulerar sig Constitutiones: Systrarna skulle jordas ”j wmgangomen, oc j kirkionne innan fore iärngrindomen oc brödhrene samuledh”. Begreppet omgångar kan här tänkas syfta på korsgångar, nämligen om med orden ”i kyrkan innanför järnskranket” avses en runt kyrkans inre föreskriven processionsgång.¹⁰

I Alvastra cistercienserkloster finns gravar i korsgångarna; författaren till Constitutiones uppges vara Birgittas biktfader Petrus Olavi, prior i just detta kloster. Stadgan skrevs före 1387 men blev påbjuden först 1420.

I den 1451 upprättade klosterstadgan föreskrivs i kapitel 21 att systrarna skulle begravas norr om (”nordhan widh”) birgittaaltaret och bröderna söder om det samma. Det kan tänkas att under klostrets storhetstid golvet i hög grad utnyttjats för begraving. I stadgan från 1455 uppmanas abbedissan vara återhållsam när det gäller gravrävningar i kyrkan samt tillse att endast ’märkliga’ lekmän eller sådana som gjort ”merkeligt testament” fick begravas där. Gravar fick inte heller upptagas närmare än tre alnar från pelare.

Föreskrifterna för klosterfolkets jordande synes sålunda ha ändrats flera gånger, dels kanske beroende på att det förflöt mer än 100 år mellan de äldsta och yngsta stadgandena, dels kanske på beslutsfattarnas olika meningar; slutligen synes klostrets växande popularitet som gravställe ha skapat behov av en viss restriktivitet.

Det har vid undersökningar inte framkommit något som tyder på att systraklostrets korsgångar eller andra platser i konventshuset använts för begraving.

Kyrkogården

Klosterkyrkogården (fig 8–10) ligger som nämnts öster om kyrkan och utgör i det närmaste en rektangel med omkring 170×100 m sidor.

En stor del av dess hägnadsmurar är medeltida. Västra delen av nordmuren är sålunda sannolikt en rest av Vadstena gårds hägnader (fig 2, 8). I västmuren, söder om kyrkan, står en huslämning från samma tid (under klostertiden utnyttjad som brödernas världsport) och äldre än klostret är kanske också en del av muren söder därom. Norr om kyrkans östgavel ligger trossboden, som inrymmer vissa grundrester efter systraklostrets östlänga, vilken tidigare gränsade till kyrkogården. Inne i boden har blottats en delsträcka av en omsorgsfullt gjord stensättning (se vidare under rubriken Korsvägar).

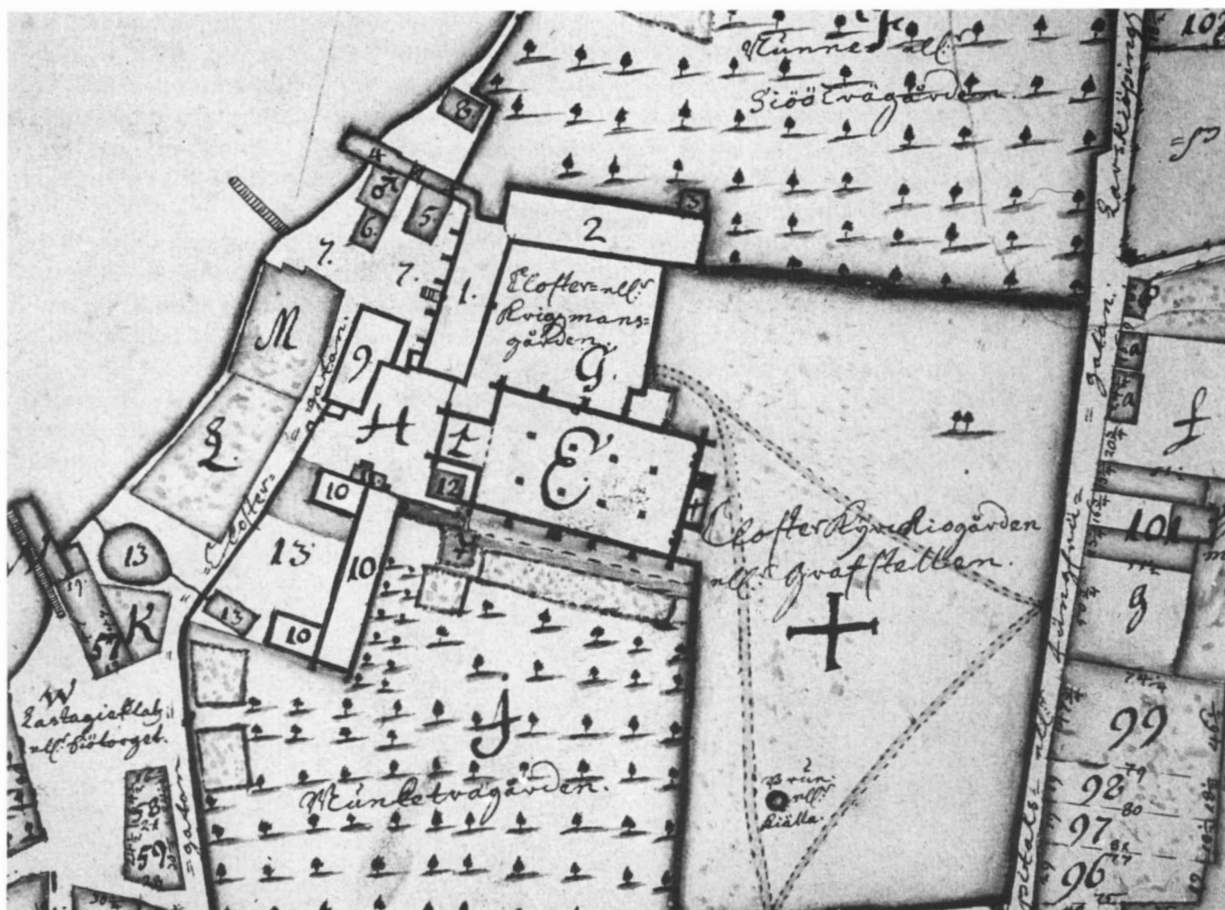

Fig 55. Kyrkogården och klosterområdet 1705. Utdrag ur karta av Johan Eckbom. LMV.

The churchyard and its surroundings. Map from 1705.

1423 'brann större delen av staden Vadstena, samt sockenkyrkan, biskopens gård och hela klostrets boscapskjul, kallat ladugård och fägård' (Diariet). Möjligt är det rester härefter eller kanske nya ekonomihus som avses när biskop Nils Köning i Linköping 1450 förordnar om rivning och omflyttning av klostrets ekonomihus. I detta sammanhang sägs att "gambla borg-hara stuffuan oc stekaruhus oc annwr hws" skall flyttas och området där de stått läggas till kyrkogården (Geete 1911, s 233).

Bland de brunna husen fanns också en kungaparet tillhörig gård. Tomten där den stått hade som gåva överlämnats till klostret för att ge detta möjlighet till en brandsäkrare planering. År 1428 skriver emellertid kungen och drottningen var sitt brev, vari de uttrycker sitt missnöje med att klosterfolket på det aktuella områ-

det ånyo tillåtit uppförandet av byggnader och hotar att återtaga marken ifråga (Geete 1911, s 226 ff).

År 1459 återinvigde biskopen 'den gamla kyrkogården, vilken året innan blivit skändad och utvidgad' (Diariet). Det exakta läget för kyrkogårdens syd- och nordmur före 1458 är okänt men oregelbundenheter i murverket ca 45 m från sydöstra hörnet kan antyda detsamma.

Den äldsta kända kartan över området är från 1642 (fig 9). Den redovisar beträffande klostret endast gränserna, dels för de forna konventsområdena, dels för "Klāster Kyrkegården". Kartan har vid jämförelse med nutida planmätningar visat sig vara mycket exakt, åtminstone beträffande kyrkogården. Enligt kartbe-teckningar torde då hela sistnämnda område ha varit muromgärdat och haft tre ingångar, varav två i öst-muren och en i södra muren. Östmurens enligt kartan

nordligast belägna passage, nu försvunnen, låg ungefär mitt för utfarten från den i stadsdelen "Laglösaköping" belägna Mårten Skinnares gård. Den andra porten i öster kan möjligen tänkas vara felplacerad på kartan, i varje fall ligger den nuvarande längre mot söder och i linje med kyrkans mittaxel (fig 8). Som den placerats på 1642 års plan skulle den emellertid ha legat ungefär mitt för systrarnas världsport, dvs kanske är kartan pålitlig också i detta hänseende.

En entré från söder finns även nu vid den på 1600-talsplanen angivna platsen. Markutrymmet närmast söder därom eller gatan fram till ingången var tidigare, enligt äldre kartor, betydligt bredare än nu.

1705 års karta (fig 55) redovisar tre stigar eller vägar över kyrkogården samt ett stycke innanför södra entrén en brunn eller källa som troligen betjänat nämnda "borgharastuffua oc stekarahus" m m.

En till 1796 års karta (fig 56) hörande beskrivning uppger att av den med siffran 18 betecknade delen utnyttjades västra parten som krigsmanshusets grav-

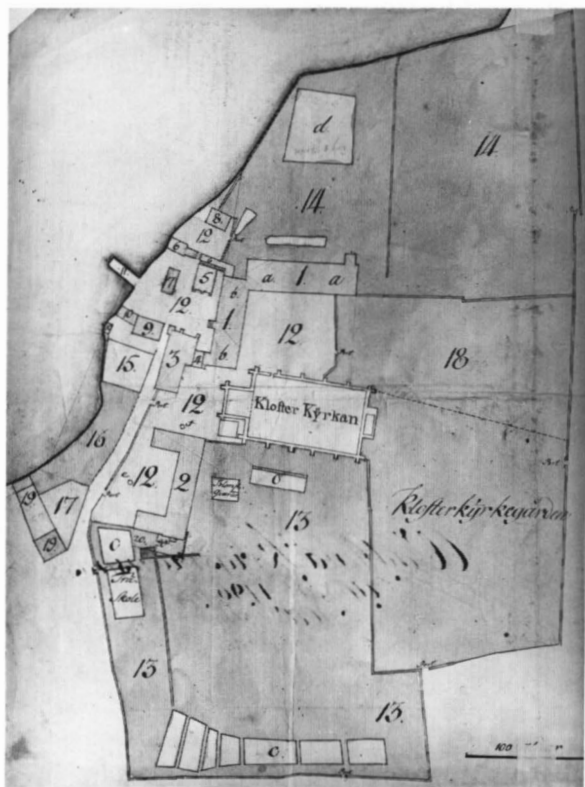

Fig 56. Klosterområdet 1796. Utdrag ur karta av M Wallberg. Lantmäterikontoret, Linköping.

Detail of a map from 1796.

plats och den östra, som var sankare, "till slotteräng af krigsmanshusprästen". Det finns flera belägg på kyrkogårdens utnyttjande för slätter, exempelvis från 1602 om byte av grästakt mot att hägnadsmurarna hölls i stånd (Ericsson 1952, s 318). Däremot synes man, enligt många stämmoprotokoll, ha sökt hindra att kyrkogårdar betades.

Ytterligare några detaljer bör nämnas: I norra kyrkogårdsmuren finns en igenmurad, bred port vars tröskel-läge är okänt men bör befinna sig minst 0,5 m under nuvarande mark. Passagen tillhör förmodligen gårdens tid (fig 11).

Östmuren inrymmer, utom nedan beskrivna rester av korsvägstationer, en murad och välvd stiglucka. Den är uppförd 1741 av rivningstegel samt putsad och vitkalkad (fig 12).

Södra kyrkogårdsmuren ser ut att vara sentida; ommurad och eventuellt justerad till läget. Utanför västra delen ligger mot söder en tomt som 1705 kallas nunnornas "MiölckstuguTomt". På kyrkogården märks i markytan i sydväst några grundrester efter en byggnad eller eventuellt ett gravmonument.

Kyrkogårdens västra begränsningsmur, söder om kyrkan, består söderifrån räknat förmodligen av korsvirke, grovt putsat gråstensmurverk samt en rest av den förmodade brödernas världsport, dvs porten från yttervärlden till munkkonventets klausur. Sår efter en riven sträva eller avgående mur mot väster kan för närvarande inte tolkas. Den ligger emellertid mitt emot den antagna äldre gränsen för kyrkogårdens utsträckning mot söder. Den södra delen av muren har utnyttjats som långvägg i ett på 1800-talet uppfört bostadshus och i en norr därom befintlig bod.

I generalkonfessor Nicolaus Ragvaldis referat från skrinläggningen av den heliga Katarina år 1489 ges en intressant bild av kyrkogården då den utnyttjades för stor kyrkofest. Under de fyra dagar högtidligheterna pågingo predikades ideligen ute på kyrkogården från trenne predikstolar¹¹ åt gången, två i söder och en i norr, och allmogen stod packad, men icke dess mindre var kyrkan fylld till sista plats. Och – "folket föreföll ej så allmänt drucket, som vanligt var på aflatsdagar" (Annerstedt 1876, s 274).

Korsvägar

På två platser eller mursträckor inom klosterområdet finns nischer som sannolikt är rester av korsvägstationer (se not 2). Tre av dem återfinns på kyrkogården i östmurens insida (fig 15) och fem i brödernas forna trädgård, på sydmurens insida (fig 57). De sistnämnda

har tolkats som sittplatser, ”munkvilor” (Silfverstolpe 1875, s 45). En relativt djupt liggande välgjord stensättning dikt intill och öster om systraklostrets forna östlänga förmodas vara en annan rest av kyrkogårdens korsväg (Anderson 1972, 2: pl 3, 47 a och 48 punkt 21). Den ligger numera i den så kallade trossboden, är ca 6 m bred och delad på längden med rader av större stenar. Den har blottats på en sträcka av ca 20 m men inte i sin helhet detaljuppmäts. Provgävningar nedanför nischerna i östra kyrkogårdsmuren, ledda av Sune Zachrisson, antydde också en stensatt väg men gav inga klara besked om hur själva stationerna varit utformade; de torde emellertid ha flankerats av något slags vingmurar (ATA dnr 1486/57). Med ledning av detaljer i murerket kan också sägas att nämnda nischer sannolikt är sekundärt uppbrutna; de har ganska illa kantskotts med tegel i hålet efter en utbruten gråsten. Stationerna eller nischerna i brödernas förmodade korsväg har också sekundärt inhuggits i den år 1506 uppförda trädgårdsmuren; jfr Diariet 3–6 juli detta år.

Om korsvägar i Vadstena kloster handlar två biskopsbrev från 1470 och 1496 samt Arciboldus’ bulla från 15 maj 1519.¹² Det förstnämnda avlatsbrevet är utfärdat av biskop Henrik Tidemansson i Linköping, vilken ”förekunnar fyrtio dagars avlat för dem, vilka förrätta sin andakt endera vid de femton altarena innanför skranket i Vadstena klosterkyrka eller vid de femton i omgången kring kyrkogården till Jesu lidandes åminnelse då anordnade platserna eller målade bildställena, eller vilka lämna bidrag till de senares underhåll”. Samme

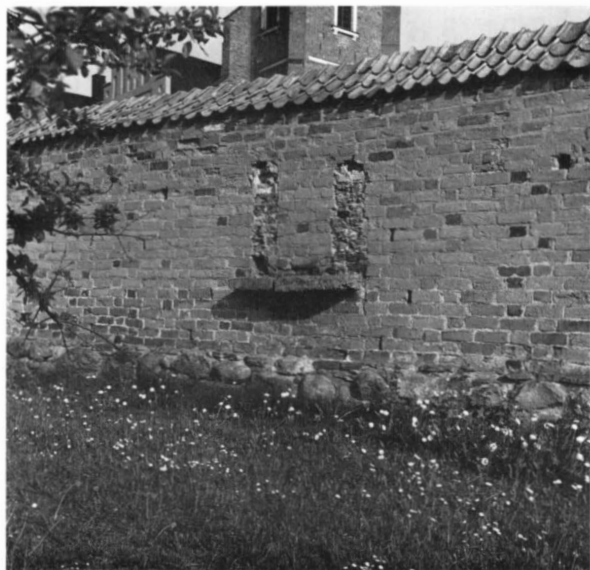

Fig 57. Rester av en förmodad korsvägsstation i södra muren till munkarnas trädgård. Foto I Anderson.

Remains of what is assumed to have been a Station of the Cross on the south wall of the monastery garden.

biskop har utfärdat 1496 års brev, som beviljar abbedissan och systrakonventet fyrtio dagars avlat ”så ofta de i deras kyrka förrätta andakt i deras kor, framför deras altare i samma kor eller ock utanför eller i själva sakristian, där relikerna förvaras”.¹³

Analys av kyrkobyggnaden

Birgitta lämnade noggranna och utförliga föreskrifter för hur klostret och klosterkyrkan skulle byggas. Dessa återfinns framför allt i *Reuelaciones Extrauagantes* (*Revelationes Extravagantes*, R Ex), dvs de av hennes uppenbarelser som ligger utanför den första, av Alfonso av Jaén redigerade revelationssamlingen. Birgitta dikterade eller nedskrev sina uppenbarelser på svenska, varefter de översattes till latin av hennes båda biktfäder, Petrus Olavi i Alvastra och magister Petrus Olavi; till sist redigerades texten av Alfonso.

Det avsnitt som innehåller de huvudsakliga föreskrifterna för kyrkobygget återfinns i R Ex 28, vilken har tillkommit under 1340-talet (Lundén 1959, s 103). Samma innehåll har en handskrift på fornsvenska, som härrör från Vadstena kloster och förvaras i Uppsala universitetsbibliotek (*Codex Upsalensis C 25*). Vid en jämförelse mellan de båda texterna gör den fornsvenska ett ursprungligare intryck. Den är därför knappast en översättning från latinet utan torde återgå på Birgittas egen originaltext (Hollman 1956, s 104).

En annan fornsvensk handskrift förvaras i Neue Staatsbibliothek i Berlin och är en översättning av en latinsk version av *Reuelaciones* (Hollman 1956, s 100). Denna handskrift har givits ut av G E Klemming (1862) och var den enda som var publicerad 1947, då Bertil Berthelson skrev sin avhandling om klostret och klosterkyrkan. Texten i C 25 skiljer sig dock på en del punkter från den tidigare kända (se nedan).

Birgittas föreskrifter enligt C 25 återges här efter Hollman (1956, s 233 f). I en del avsnitt citeras för enkelhetens skull en nusvensk översättning från latinet av Trygve Lundén (1959).

”Koren i kyrkionne skal wara wæstar til siosens. . . . Thernæst ær koren sialfwer. han skal hafwa twa alna ok thivghu i længdinne vnder eno hwalfw fraan wægginne ok til høgha altaræ Swa thz sama altare see vnder thy sama hwalfw. Klærkane skulu standa mællan høggha altare ok wægginna. ok hwalfwet skal wara thivghu alna breth The wæggin bak stallis ær til systranna skal hafwa fæm sina windøgh. ok ther skulu syster skriptamaal göra. ok gudz likamma taka.

Kyrkian siælf skal hafwa fæm hwalfw aa længdena. ok thry aa bredina¹⁴ ok hwart hwalfw skal hafwa thivghu alna i bredh ok thiughu i længdh The thry hwalfwen næst æru høggha altare østan fore thwært ifwer kyrkiona the skulu læggias til korin Siæx trappur skulu wara nidher fraan

høggha altaræ thwært ifwer alla kyrkiona Ok hwar trappan skal hafwa tw altara wpaa sikh Swa at siæx warin høgghra waghin widh høggha altaræ ok siæx vinstra wægh ok hwart altaræ skal standa sneeth nidher af andro høgghæ altare skal hafwa fæm alna a længdena ok halff thrydhia i breddinne Ok hwart altaræ aff them tholff skal hafwa halff thridhia alin i længdinne ok halff andra i breddinne ok mællan hwart altare skal twægga alna rwm wara ok hwar trappan skal ena thwæra hand høggh wara.

Østra gaflen skal twa dør hafwa i ytarste hwalfuomen ok midlasta hwalfwit skal ænga døør hafwa ok hwar dørin skal hafwa siæx alna bredh ok swa mykla høggh thz rækkin wp til thildit som systrene standa aa Miith mællan doranna badha skal wara frw altare vara. fira alna langth. ok thriggia alna breth widh sialfwan gaflin. Korin vm kringh altarin skal wara tio alna widher ok tio langer ok vmkringh mz iarngindom En ambitus skal wara vm kring alla kirkiona mz iarngindom fira alna bredher i hwilkom klærkane mogho ganga swa at the komen ænkte til lekfolket Vndir badhum dorabromen skulu ganga wara wp i wara frw koor ok ængen annor døør skulu aa hanom wara Ængen door mogho ok wara aa them iarngindom som ambitus hōra til vtan een iampte høggha altaræ. ok hon skal wara idhlika læst vtan tha nokor skal ingifwas.

Miith aa sudhro wægginne innan grindinne skal wara altare michaelis swa at præsten wænde sik sudher. Miith aa norro wægginne iohannis baptiste altare swa thz præsten wænde sik noor. Vtan fore grindinne byggis the altara som the klærka wæghfarande æru moghu hafwa.

Ælleuo alna skulu pelarane høggha wara fra kyrkiogoluenu ok wp til bialkanna. Aa bialkomen skal mz thilde ok leer ællars tyghil thz gwllf göras som systrena standa aa. Ok vnder thildit skal thvnder kopaar næghlas fore eeldz skuld. Pilarane skulu ganga wp ginum thildit swa at the see fira alna høgghæ owan ifwer thy golfweno ællar vm the matto før æn hwælfningana taka vidher. hwalwen skulu badhe ifwi korenom ok alla kyrkiona al iamhøggh vara. thakit skal vara thz læxta thz ma vara. Ængin klokh skyrth skal vara i dorum. vindøghom. ællas pilarum. vtan slæth gerningh ok stark. Glasvindøgh skulu eygh hafwa færggho vtan hwita ælla gula. . . . . Kyrkian skal byggias aff steene ok ey aff thighle.”

Enligt det av klosterbröderna förda Diariet, vilket ger många data för kyrkobygget, hörde brödernas kor, dvs

Föreskrifter och stadgar rörande klosterbygget. Förteckning över utgåvor på svenska

Regula Salvatoris (härnedan R S)

Om ceremonier i systraklostret (kap 5). Intagning av systrar; exempelvis om vad som då skulle ske i kyrkan (kap 10 och 11). Om systrarnas plats i kyrkan m m (kap 12). Om hur kyrkan och klostret skall byggas; om hur gåvor och intäkter till klostret skall av nunnorna utnyttjas m m (kap 20). Om altaren; deras antal och utrustning (kap 21). Om bikt- och kommuniionsplatser (kap 25). Om en "skådegrav" i klostret samt en bår med jord vid ingången till kyrkan (kap 27). *Klemming 1862 och Lundén 1959.*

Regula sancti saluatoris (härnedan RSS)

Hur systrarna skulle förhålla sig i sitt kor (kap 4). Om intagning i klostret av systrar, exempelvis ceremonierna i kyrkan (kap 9). Om systrarnas plats i kyrkan (kap 10). Om systrarnas uppträdande på sin läktare eller i sitt kor; ceremonier vid dödsfall och annat (kap 15). Om ordningsföljden vid klostrets uppförande samt om sparsamhet och ödmjukhet vid dess planering (kap 17). Om högkorets altaren och deras utrustning (kap 18). Om systrarnas bikt och kommunion (kap 22). Om "skådegraven" (kap 23). *Lindström 1845.*

Constitutiones (härnedan Cons)

av Petrus Olavi (död 1387). Om systrarnas uppträdande i sitt kor (kap 3). Om psalmläsning; för bröderna i procession i "ganglana" i kyrkan och för systrarna i deras "omgång" i klostret (kap 29). Om att lekbröder skulle "redha" döda systrars och bröders gravar (kap 33). Om kyrkans fönster; breddmått och glasning (kap 44). Om begravning; exempelvis likklädnad och plats för gravläggning (kap 52). *Klemming 1883, 1884.*

Revelationes Extravagantes (härnedan R Ex. Kapitelnummer enligt latinska texten)

Beträffande R Ex 9 se Cons 29. Ingen orgel får finnas i kyrkan (R Ex 10). Kapitlen 24–27 behandlar mer allmänt hur det aktuella området i Vadstena, dvs bjälboätens gård, skulle byta ägare och förvandlas till kloster samt svårigheter härvidlag. Om kyrkbygge m m (kap

28). Om ett "emporium" i anslutning till kyrkan samt om kyrkogård; dessutom om vadstenaklostrets egenkap av moderkloster (kap 29), se härom även kap 28. Om återhållsamhet vid byggande samt om klosterbygget som symbol (kap 30) även Uppenbarelserna, första boken, kap 18 och tredje boken, kap 18. Förbud mot enbart prydnade målningar i kyrkan (kap 31). Föreskrifter om högkorets altaranordningar (kap 34). Om gravar i kyrka och "omgångar" (kap 38); även något om en klosterkyrkogård. *Klemming 1862, Hollman 1956 samt Lundén 1957, 1959.*

Lucidarium (härnedan Luc)

Hur systrarna skulle uppföra sig i sitt kor (kap 1–9 samt 18 och 26). Om likbåren vid kyrkporten (kap 10). Om "skådegraven" (kap 29). Om processioner (kap 45). *Klemming 1883, 1884.*

Stadga från 1451

Om likklädnad och gravplatser (kap 21). *Lindström 1845.*

Stadga från 1455

Om brandfarlig bebyggelse med hänsyn till kloster och klosterkyrka (punkt 2). Om återhållsamhet med begravningar i kyrkan (punkt 13). *Klemming 1883, 1884.*

Vadstena klostets minnesbok (härnedan Diariet)

Diarium Vazstenense i svensk översättning (Sthlm 1918). Diariet innehåller många viktiga data beträffande bebyggelsens fortskridande och utformning. Är även utgivet på originalspråket (Uppsala 1721 och 1818 samt *Gejrot 1988*).

Nio handlingar

rörande Vadstena klostets fridlysta område, dess inhägnad, tomter och byggnad samt frihet från intrång. *Geete 1911.*

det som skulle ligga i väster mot sjön, till kyrkans första stenbyggnadsetapp och var under arbete på 1390-talet samt helt färdigt år 1405. De äldsta kända uppgifterna om byggande gäller sannolikt provisoriska (?) klosterhus och finns i Diariet, i dödsrunor över väpnaren Johan Petersson (1405) och hans hustru (1401). Petersson säges ha kommit till Vadstena för att enligt Birgittas föreskrift därstädes bygga ett kloster. Sannolikt kom han till platsen 1369 och började sitt arbete 1370. Från 1368 härrör två gåvobrev till det kloster som skulle byggas i Vadstena¹⁵ och 1375 lämnas gåva till klostret 'som nu bygges' (RA ppr I nr 1148). Arbeten på kyrkans kor (brödrakor eller högkor) antecknas i Diariet den 5 november 1398. Troligen avser även notiser från den 1 och 11 juni 1393 detta parti av kyrkan – mindre troligt det träkapell som bör ha efterträtt ett 1388 nedbrunnet sådant. Kyrkbygget har sålunda sannolikt påbörjats med ett provisoriskt träkapell samt det nuvarande koret omkring 40 år efter föreskrifternas utfärdande.¹⁶

Under arbetet med byggnadsanalysen har några frågor envist återkommit. Hur nära följdes givna föreskrifter? Betyder skillnaderna mellan de olika versionerna att man frångått något primärt föreskrivet och eventuellt justerat texterna därefter? Kyrkointeriören är idag helt "protestantisk"; den har i flera omgångar berövats nästan alla sådana liturgiska arrangemang som föreskrivits och som avsetts tillgodose såväl allmänt katolska som speciellt birgittinska krav. Kan det då med någon grad av säkerhet sägas hur dessa arrangemang varit utformade?

Många försök har gjorts att teoretiskt rekonstruera interiören och frågan är om man kan komma längre. Kanske har dock rekonstruktionerna siktat mot alltför stor fullkomlighet; provisorier och nödlösningar kan ha förekommit. Klosterfolket självt har ju karakteriserat sin anläggning som mindre lyckad. Som svar på en fråga om man vore villig lämna tillstånd att studera klostret svaras sålunda: "Då våra enkla förfäder, befriade från världens snaror, kom till denna plats för att utöva munklivet fann de här några delvis förstörda stenhus, som de använde som grund. De restaurerade dem och de byggde till andra hus, icke så lyckade, som iakttagaren lätt kan se. Eftersom det är olämpligt att riva ned det redan uppbyggda, och att åter bygga upp det nedrivna beslöt vi oss för att nöja oss med dessa enkla byggnader".¹⁷ Troligen avsåg bröderna främst konventshuset men något liknande kan också ha gällt kyrkan. Byggnadshistoriska undersökningar av klosterhus och underjordiska lämningar, utförda i flera omgångar från 1920-talet till 1980-talet, har visat att man i många

fall under byggnadstiden har ändrat sig såväl beträffande planläggning som utformning. Det måste också hållas i minnet att klostret inte nybyggdes utan skapades genom ombyggnad av Vadstena gård samt att det var moderkloster och därmed i viss mån ett experimentbygge.

Utgångspunkt för rekonstruktionsförsök är emellertid, utom själva byggnadsföreskrifterna, vissa regler för systrars och bröders stränga åtskiljande, för deras plats och uppträdande vid gudstjänst, under bikt och komunion samt vid processioner, ävensom anvisningar för kyrkobesökande allmänhet. Vidare finns några gamla beskrivningar och ritningar samt kartor, de äldsta från 1600-talet, och slutligen byggnadens, tyvärr vaga, vittnesbörd. Ehuru stora utrensningar genomfördes i kyrkorummet under 1500- och 1600-talen har sannolikt vissa spår och flera rester av fasta medeltida inredningar återstått fram till 1800-talets två omfattande restaureringar.

Det bör också sägas att spår saknas efter det eller de träkapell som föregått stenbygget. Norr om kyrkan finns visserligen grundrester efter ett trähus men detta torde ha tillhört Vadstena gård. Föreskrifterna om enkelhet och återhållsamhet i byggandet har som framgår av följande beskrivningar i viss mån åsidosatts. De synes dock ha verkat hämmande på lusten att pryda och briljera.

Skilda meningar har framförts beträffande kyrkans ovanliga orientering med högkor eller brödrakor i väster: Främmande impulser respektive framhävande av systrarnas ledande roll i klostret har främst åberopats.¹⁸ Här hävdas emellertid att orienteringen är naturlig samt betingad av vadstenagårdens läge och dispositioner. Det skulle ha varit mycket svårt att förlägga allmänhetens portar i väster och ännu svårare att anlägga en kyrkogård. Strandremsan var utan tvivel under gårdens tid tagen i anspråk för upplag, ekonomihus, bryggor o d och behövdes fortfarande för samma ändamål. Gårdens största hus, palatset, blev enligt föreskrifterna och efter hårdhänt behandling huvudbyggnad i systraklostret. Den låg på en udde så långt ut att någon vidlyftigare bebyggelse var otänkbar norr därom. Ett sydläge för systraklostret, i förhållande till kyrkan, var sålunda uteslutet. Föreskriftens formulering att koret skall placeras i väster *mot sjön* kan också ge en antydning om att det viktigaste motivet var praktiskt, inte symboliskt. Mellan kyrkan och det ombyggda palatset skulle anläggas "gräsgård", omnämnd exempelvis i Cons 40.

Vissa skillnader finns som nämnts mellan den äldre och den yngre versionen av R Ex 28 med föreskrifter för kyrkbygget. Brödrakoret eller högkoret, som enligt den

äldre texten skulle vara 22 alnar långt, får exempelvis i den yngre måttet $26\frac{1}{2}$. Skillnaden, $4\frac{1}{2}$ alnar eller ca 2,4 m, är betydande. Alnens längd räknas här vara 54,5 cm, dvs en hundradel av långhusets invändiga längd eller en tjugondel av pelarnas c/c-mått (jfr avsnittet Typ, plan och mått härnedan). Från västmurens *insida* till det som kan kallas triumfbågens insida eller västfront är koret som det nu står 22 alnar à 54,5 cm. Den enda sträcka som kan motsvara $26\frac{1}{2}$ alnar är från triumfbågmurens mittlinje till *ytterlivet* på korets västmur.

Brödernas plats i koret förtydligas i den yngre texten med tillägget att de skulle befinna sig mellan högaltaret och "wästra väggen"; i den äldre texten står endast "Wægginnæ".

Vidare skiljer sig texten i den äldre versionen: "Vndir badhum dorabromen skulu ganga wara wp i wara frw koor" från den yngre som lyder: "Oc aat trappomen skal ingangen wara j iomfrunna marie choor". Varför orden "vndir dorabromen", som väl på nutida språk kanske kan skrivas under broarna eller viadukterna, har ersatts med "aat trappomen" är ovisst. Det förstnämnda begreppet förefaller dock vara mera exakt.

Den yngre texten fogar också "wäggiomen" till de arkitektoniska led i kyrkan som enligt den äldre ej fick smyckas med skulptur ("klokh skyrd"), dvs portar, fönster och pelare.

Beräffande byggnadsmaterialet föreskriver den äldre texten enkelt och klart att kyrkan "skal bygghias aff stene ok ey aff thigle" under det att den yngre, tillsynes helt onödigt, tillägger att inte heller valven fick slås av tegel. Likväl har valven i stort sett byggts av tegel.

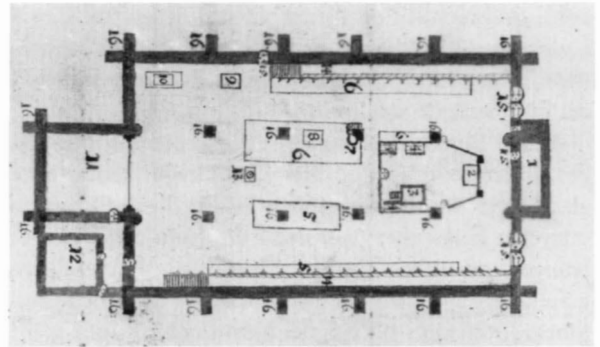

Fig 58. Vadstena klosterkyrka. Plan från 1653. Utmed norra och södra långhusmuren löper medeltida läktare. Palm-skiöldska samlingen, UUB.

Vadstena Abbey. Two medieval galleries along the north and south walls of the nave. Plan from 1653.

Kalksten förekommer där endast i slutstenarna samt i strålarnas nedersta delar (fig 42, 43).

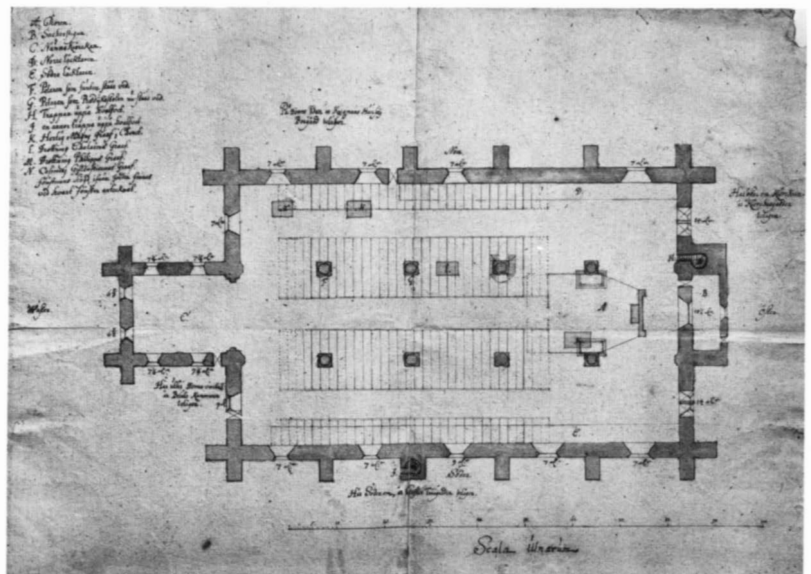
Kyrkans byggnadshistoria enligt Diariet¹⁹

Ett träkapell nedbrann den 14 juni 1388 vid 'en allvarlig och mycket kraftig eldsvåda'. Troligtvis uppfördes ett nytt sådant enär det dröjde ganska länge innan stenkyrkan var färdig. Först 1414 var sålunda ytterväggarna uppförda, jfr nedan.

Den 1 juni 1393 fördes S:ta Birgittas skrin in i kyrkan och ställdes på högaltaret i brödernas kor. Valvet i

Fig 59. Plan av kyrkan cirka 1700. Lant-mäterikontoret, Linköping.

Plan from around 1700.

koret fullbordades emellertid först 5 år senare, den 5 november 1398. Kanske är det 1393 fråga om ett brödernas kor i träkapellet eller om en enstaka ceremoni i det ofullbordade stenkoret.

Broder Benkt, som 'var, för att säga som på folkspråket, glasmästare', avled den 3 maj 1404. Han gjorde glasfönster för bröderna och till kyrkan. Skrivaren uttrycker belåtenhet över detta eftersom man inte var tvungen att 'köpa dyrbart fönsterglas av världsliga män'. Den 29 juni 1405 avled broder Peter Johansson Stekare som själv till viss del gjort i ordning 'alla glas i brödernas nya kor'. Arbetet fullbordades emellertid av herr Finvid, en av de 13 prästerna.

Först den 31 juli 1405 var brödernas kor färdigt. De tågade 'i procession in med hostian och helgonrelikerna, gick runt altaret och sjöng . . .'

I notiser från 1408 omtalas dels Johan Murarmästare, som dött 27 april och var med 'när för första gången grunden lades till kyrkan; hårt och kraftfullt arbetade han så med det första kyrkbygget', dels Mäster Sune, vilken nämns i förbigående och som 'murade större delen av Vadstenakyrkan'.

Konung Erik lovade vid besök den 17 maj 1413 att 'bygga färdigt Vadstenakyrkan'. Året därpå 'fullborda-

des murverket vad gäller Vadstenakyrkans väggar' (notis den 12 september 1414).

Enligt en notis från den 5 maj 1416 började man detta år 'resa stenpelare för valvslagningen' och den 13 september 1418 'färdigställdes tvärväggen i vårt klosters kyrka'; då började 'man också lägga på kopparplattor till taktäckning'. Enligt en uppgift från den 7 april 1420 slogs valven efter påsk, 'först på den norra sidan'.

Ingolf 'lekbroder innanför klausuren' dödades av en nedfallande bjälke 'när han reparerade ett inrasat tak; han var en mycket skicklig byggmästare' (notis den 2 oktober 1422). Samma år den 13 november avled Mikael, 'en broder utanför klausuren. Han förestod arbetet i smedjan, där kopparplattorna för kyrkans tak färdigställdes. Man kan befara att fullbordandet av taket kommer att försenas genom dennes bortgång liksom genom broder Ingolfs, om vilken det har talats ovan. Med stor noggrannhet satte denne broder fast kopparplattorna'.

Den 10 februari 1430 begrovs 'en av klostrets tjänare vid namn Tyrgils Murare', som någon tid arbetat vid Uppsala domkyrka. Den 6 maj 1439 'avled Sune Murare, som samvetsgrant sörjde för och befrämjade klosterkyrkan och dess uppbyggnad.'

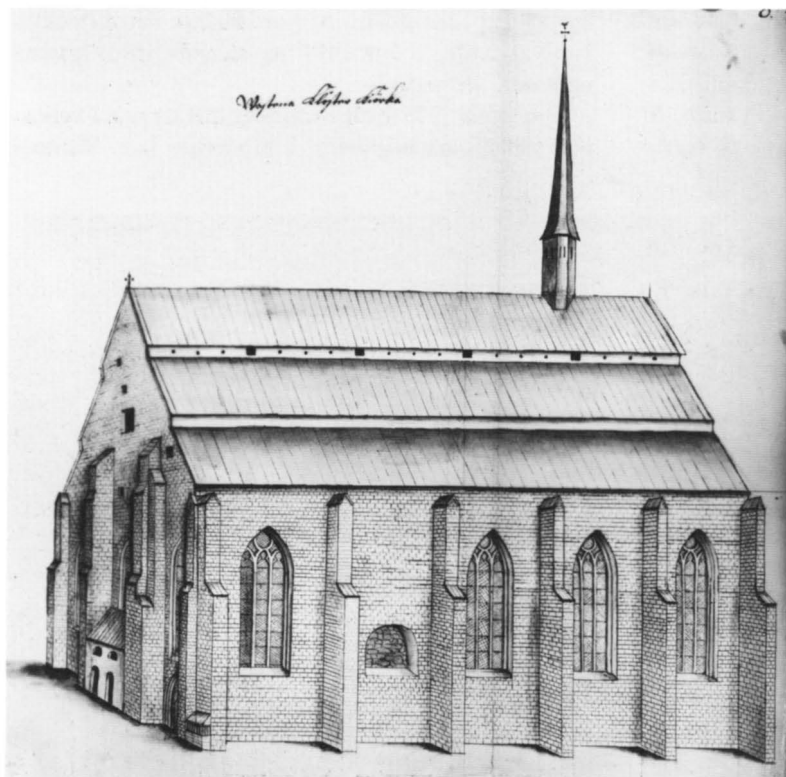

Fig 60. Vadstena klosterkyrka från nord-ost 1670. Teckning av Elias Brenner. Neschers samling, KB.

Vadstena Abbey seen from the north-east, 1670.

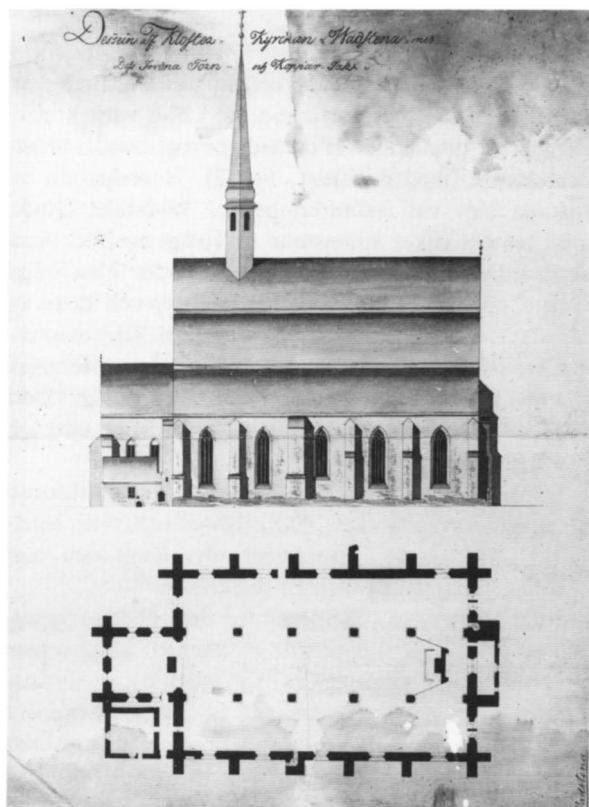

Fig 61. Kyrkans sydfasad och plan före 1787. Uppm Jacob Wulff. ÖIA:s arkiv, RA.

The south facade and plan of the Abbey in the 1780's.

År 1445 på eftersommaren 'uppsyggdes och fullbordades 12 altaren för de 12 apostlarna'. Högtaltaret i det av sten byggda koret kan ha funnits redan 1393 (notis den 1 juni; se även uppgiften från 31 juli 1405). 1455 invigdes S:t Mikael's och Johannes Döparens altaren, dvs de som enligt föreskrifterna skulle stå i långhuset; ett mitt på norra väggen och ett mitt på den södra, mot samma murar.

Av en notis den 24 november 1446 framgår att 'klostrets koppartak' behövde repareras; säkerligen är det fråga om klosterkyrkans tak.

År 1455 (notis den 23 november) 'reparerades helt och hållet kyrkans tak som tidigare var enhetligt och inte avpassat i rätt höjd efter kyrkans bredd. Inte blott var kopparn sönderbruten och illa fastsatt, utan dessutom hade ett flertal bjälkar och brädor ruttnat. Men taket uppfördes då till så hög höjd (och klocktornet uppfördes likaledes) mot brödernas och systrarnas vilja, ty timmermannen följde kungens och herrarnas och

andra kloka mäns råd, och inte konventets.' Gavelmurverken kompletterades senare upp till det 1455 höjda takets nivå; det västra röstet 1460 och det östra 1461. Övid, som 'reste taket till vår klosterkyrka' omtalas i förbigående den 29 september 1476 och om lekbrodern Johan Torstensson, som dog den 22 maj 1517, sägs att han 'var till stor nytta och hjälp vid reparationen av kyrkans koppartak, av glasfönster och mycket annat.' Han dödsstörtade från kyrktaket.

Typ, plan och mått

Vadstena klosterkyrka (pl I-IX) är en hallkyrka, dvs en flerskeppig byggnad med alla valven lika höga. Kyrkan har fem travéer i vart och ett av långhusets tre skepp. I väster ansluter en korbyggnad som i storlek motsvarar en långhustravé. Valvhöjden är gemensam för kor och långhus. Kyrkan är sålunda gestaltad helt enligt Birgittas föreskrift "hwalwen skulu badhe ifwi [över] korenom ok alla kyrkiona al iamhøgh vara". Typen anses ha vunnit insteg i Sverige på 1200-talet genom tiggarmunkarna.

Anmärkningsvärt är att högkoret eller brödrakoret ligger i väster och att dess västra, utbyggda del har ett i förhållande till långhuset lågt beläget golv (pl VI). Nivåskillnaden mellan det egentliga långhusgolvet, ej altarpodiet, och korgolvet är ca 1 m.

I sydväst, i hörnet mellan kor och långhus, ligger en sakristia, uppförd 1926 efter ritningar av arkitekten Erik Fant (fig 48 och pl I). Tidigare har funnits flera utbyggnader (jfr kapitlet Byggnadshistoria: Lokaler intill kyrkan).

Enligt föreskrifter (R Ex 28) skulle varje valv vara 20 alnar långt och lika brett. Interkolumnium eller c/c-måttet för pelarna är emellertid ej helt lika över hela långhuset, men i kyrkans längdriktning svarar det ganska väl mot 11 m, då räknat med pilastrarna som halvpelare. Detta skulle ge en aln på 55 cm, ett mått som endast obetydligt underskrider från medeltiden bevarade aln- eller halvvalnmått men är längre än en supponerad aln på 52,5 cm.²⁰ Långhuset är invändigt, exklusive pilastrarna, 54,77×32,54–32,63 m eller 100×60 alnar på ungefär 54,2–54,8 cm. En tydlig skillnad i måttsättning är mittskeppets större bredd i förhållande till sidoskeppens, dvs 11,46–11,63 mot ca 10,5 m.

I här framlagda tolkningsförsök har använts måttet eller modulen 54,75 cm. Om i stället utvändigt mått, exklusive stråvpelare, tas till utgångspunkt får man enligt nordfasadens kontrollerade mått en aln på 57,8 cm (dvs en hundradel av längden ifråga) under det att kyrkans breddmått ger en aln på drygt 60 cm. Dessa

relationer synes tyda på att de föreskrivna måtten avsetts som invändiga.

Väggmurverken stadgas av 22 yttre strävpelare eller kontreforter, av vilka en i öster och en i söder har kraftigare dimensioner och inrymmer spiraltrappor. Trapploppen är murade av finhuggen kalksten och har smala ljusgluggar. Det östra står nedtill i förbindelse med kyrkorummet och det södra mynnar i det fria. Strävpelarna är i relation till sina olika höjder gestaltade med olika antal avtrappningar. I korets låga strävsystem finns dock inga sådana men långhusets strävor har en och östra gavelns strävor två avtrappningar; sydsidans tre västligaste strävor har dessutom små språng på lägre nivå (fig 18–19). Alla dessa avtrappningar är nu täckta med små pulpettak; av J F Kocks teckning från 1806 framgår dock, att de övre avsatserna på hela södra långsidan och östgavelns hörn tidigare haft sadeltak (fig 62).

Fig 62. Kyrkan sedd från öster och sydöst 1806. Framför östfasaden syns en sekundär sakristia, troligen byggd på 1500-talet. Teckning J F Kock. ATA.

The Abbey seen from the east and the south-east in 1806. A probably 16th century sacristy can be seen in front of the east facade.

Material

Fasadernas sträckmurverk visar fint huggen kalksten²¹ i skifthöjder från ca 10 till 35 cm. Fogarna utvändigt är ofta av det slag som gamla murare kallar vattenfogar, dvs mycket tunna, men är invändigt oregelbundet breda och ritsade (med murslev?, fig 22). Huvudparten av fogarna blev vid restaureringen på 1890-talet tätade med cement vilket åtminstone utvändigt medfört vissa skador. Det medeltida murverket har en för tiden ifråga normal uppbyggnad, med skal av kalksten och kärna av blandat stenmaterial vari även ingår tegel. Kärnmurverket har penetrerats bland annat vid nutida sonderingar (Sandin 1974). Sakristian, från 1926, är utvändigt klädd med kalksten och invändigt med tegel samt vilar på betonggrund.

Runt hela kyrkan löper en under 1890-talet tillfogad skråkantad granitsockel. Äldre bilder redovisar emellertid sockel endast mot öster, dvs längs den mot "världsfolket" vända fronten (fig 63 och 69).

Runt fönster och vissa portar har de lodräta smygpartiernas skiftgångar i allmänhet ej samma höjdlägen som omgivande sträckmurverk, vilket tyder på att omfattningarna ifråga utförts som särskilda byggnadselement eller enheter; ett förfarande som medfört att passbitar ibland måst insättas mellan sträckmur och omfattning, (pl IV). Detta gäller också vissa stötfogar mellan olika byggnadsetapper eller -omgångar²² (fig 24–25, 78–79).

På foton tagna strax efter 1890-talets restaurering syns valörskillnader som visar att en del av fasadmäte-

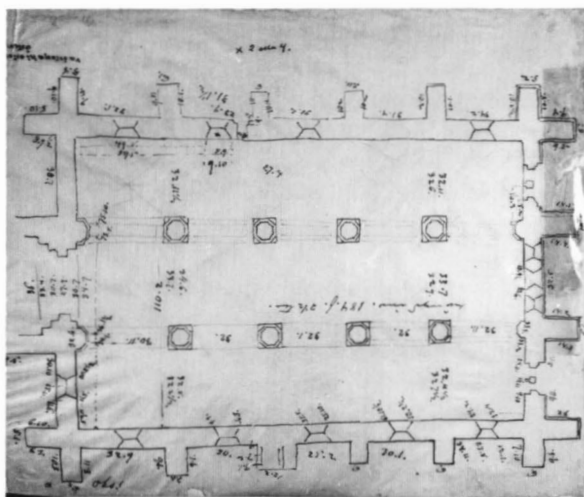

Fig 63. Uppmätning av långhuset 1848. Brunius' samling, ATA.

Survey of the nave from 1848.

Fig 64. Kyrkans nordfasad 1881. Lägga märke till den igensatta dörren och bikt-nischerna i koret. Teckning Claes Grundström. Arkitekturmuseum, Sthlm.

The north facade in 1881. Observe the bricked-up doorway and the niches in the chancel wall.

rialet bytts ut mot nyhuggen sten (fig 87), och de tre östligaste strävpelarna på sydsidan förefaller ha fått sin stenkylad helt förnyad. Enligt direktiv fick också gammal sten återanvändas. Det är sålunda troligt att många byggestenar i sen tid fått andra lägen än ursprungligen.

Beträffande materialen i tak, valv och golv se respektive avsnitt.

Yttertak

Enligt Diariet började man 1418 lägga kopparplåt på yttertak. Två år tidigare hade man inlett arbetet med pelarnas uppmurande och 1420 slogs valven, 'först på norra sidan' Allt detta måste avse långhuset, då korets valv enligt samma källa var färdigt redan 1398. Detta bör då, kanske åtskilliga år, ha haft ett skyddande yttertak. Även långhusets yttre tak bör ha varit uppfört och enligt Diariet åtminstone delvis plåtbeklätt när valvslagningen sattes igång och kunnat fungera som skydd under detta mer eller mindre riskabla arbete. Åren 1422 och 1446 var det dags att reparera taket och 1455 blev det förhöjt eller helt förnyat och försett med ett klocktorn (jfr ovan). En större reparation eller ombyggnad gjordes också på 1600-talet, se nedan under Restaureringar

En av Elias Brenner²³ i augusti 1670 utförd teckning (fig 60) visar ett tak med tre avsatser, redovisade även i text och ritningar från 1700-talet. På teckningen syns också ett klocktorn (en takryttare); ett sådant omtalas även 1705 och senare; det revs i samband med en takomläggning på 1780-talet. Dessförinnan hade det reparerats åtskilliga gånger och helt nybyggt åtminstone vid två tillfällen.²⁴

Sannolikt redovisar Brenners teckning 1455 års yttertak. 215 års ålder är inte orimlig för en takkonstruktion, även om det utsatta läget och den ansevärdiga höjden (fig 65) bör ha frestat hårt på konstruktionen. Att det är fråga om det medeltida taket bestyrks även av följande citat ur en skrivelse från Antikvitetskollegiet, daterad 1668: Vadstena klosterkyrka 'är det namnkunnigaste och härligaste Guds tempel som i Norrlanden för dess klosterlika byggnad, höjd och urgamla koppartak vida berömd är' (RA E 1626). Det finns visst fog för förmodandet att det höga tredelade taket uppförts eller uppbyggt ovanpå den äldre konstruktionen. En anteckning från 1769 säger nämligen att spår bevaras efter äldre, låga och enkla takfall, jfr nedan.

Eekboom²⁵ uppger 1705 att kyrktakets tre språng var krönta med en ryttare, "ett Härligit Spitzigitt Torn", tillsammans sträckande sig till 150 alnars höjd, enligt de "Grader och Minuter som dertill uppfunne ähre" (Höj-

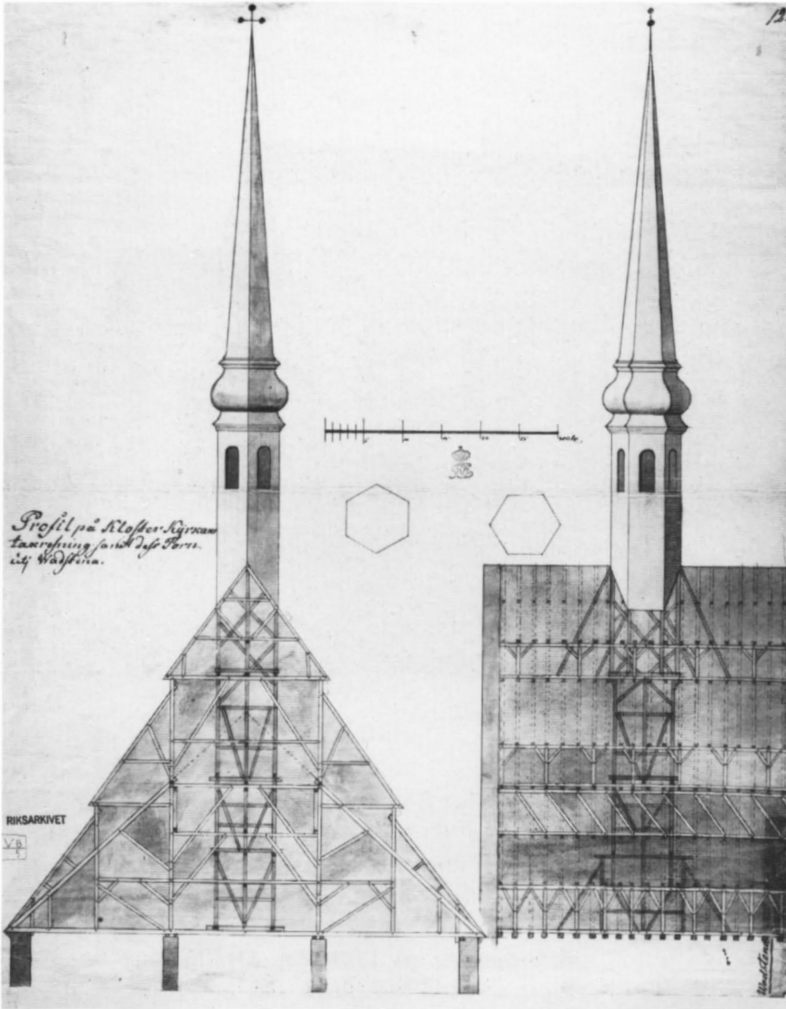

Fig 65. Uppmätning av kyrkans takkonstruktion cirka 1770. ÖIÄ:s arkiv, RA.

Measured drawing of the roof-trusses from around 1770.

den, ca 90 m, var alltså fastställd genom vinkelmätning.)

När man 1730 reparerade takryttaren anträffades i det krönande korset en koppardosa med bland annat en handling av följande lydelse: 'Sedan detta kyrktorn, år 1674, då det ock ånyo ombygdes, av stormväder kullblåste, och år 1676 igen upprättades, vart det, under hauptmannens över Vadstena slott, län och städer Jacob du Rées²⁶ direktion av byggningskrivaren Jöns Berglings uppsikt 1673 med 37½ skeppund ny koppar betäckt.' Sisträmnda arbete utfördes av Paul Tatz Reuter och Bengt Andersson; de hade endast använt spik vid plåtarnas fastsättning. Stommen skadades emellertid av röta och tornet började luta "till öster". Tillsammans med handlingen fanns även 13 mynt daterade från 1661 till 1675 samt en enligt uppgift oläslig latinsk skrift

på pergament. Dessutom anträffades, troligen på annan plats i tornet, en sedel "af sådant innehåld nembl. Dett Torn hafwer jag bygd't Nembl. Mäster Mårten Schmidt, födder i Tyskland i Tirolen i Insbruch then första gången jag bygde thet Anno 1674 och föll ned samma åhr, then andre bygde jag thet Anno 1676" (jfr Restaureringar, 1600-talet).

Vid 1730 års reparation var kopparslagargesällerna Hindric Pursian från Breslau och Fredric Romstick (kallas även Romstock) från Stockholm i arbete. De använde enligt nämnda handling "ett fast bättre sätt än förr med klamrer uti falsarna under kopparblecken dem vid träverket fastspikat så att vätan nu mera icke så lätteligen sig intränga kan".

År 1769 besiktigades kyrkan av slottsmurmästaren Abraham Robsahm och murmästaren Johan Wilhelm

Friese²⁷ som också mätte upp byggnaden. I deras rapport till kammarkollegiet står bland annat: "Taakresningen på Wadstena klosterkyrka, är den ofantligaste taakbyggnad jag hört omtalas, åtminstone i detta Riket." De ger också följande måttuppgifter: höjden mellan bjälkar och kroppås är 50 alnar och de tre takfallen är tillsammans 60 alnar. En annan rapport, från 1773, säger dels att tornet är ca 153 alnar högt från jorden till översta spetsen, dels att de gamla takstolarna, som var "uti vinkel" (90° i toppen), står kvar och är "påsalade eller tillökta". Ritningen (fig 65) ger en förmodligen ganska riktig bild av konstruktionen. Man har sannerligen inte sparat på virke; takstolarna står exempelvis med ca 1 m c/c-avstånd och det finns fyra olika system av längdförsträvning. Murmästarnas häpna förvåning är fullt begriplig. På ritningen har ett inre par sparrar eller snedsträvor förlängts med streckade linjer som sannolikt markerar att de utgör delar av den äldre – kanske ursprungliga – takstolen. En beskrivning från 1769 talar också om "det högre" och "det undre" taket.

På 1780-talet ombyggdes långhusets yttertak radikalt. Det var då enligt samstämmiga utlåtanden i uselt skick och dåligt betyg får även kyrkan i sin helhet. Den tjänstgjorde då inte officiellt som församlingskyrka men efter kunglig befallning firades sommardag gudstjänster i densamma. Takombyggnaden utfördes enligt Kungl Maj:ts order och projekterades genom överintendenten C F Adelcrantz.²⁸ Nunnekyrkans eller brödrakorets tak blev förnyat först ca 20 år senare.

Ombyggnaden innebar att taket förvandlades till ett

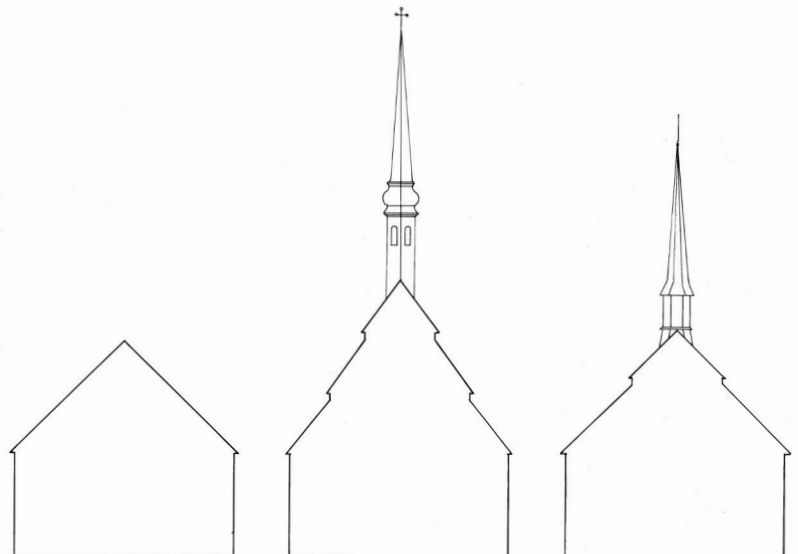
sadeltak med en betydligt flackare resning än det gamla och utan takryttare. Virke från den gamla konstruktionen återanvändes. Enligt förslag 1781 bekläddes taket med ny kopparplåt, dvs egentligen den gamla som "omsmitts" och gjorts tunnare. Endast 22 år senare bjuds emellertid takplåten ut till försäljning och 1807 antas anbud på bland annat spånklädsel av taken, dock med "Fotbleck, Nockbleck och Gavelskivor" av koppar. Redan efter 10 år betecknas detta spåntak som opålitligt men det låg kvar i närmare 80 år.

1890-talets restaurering innebar ett partiellt återställande av takets tidigare karaktär. Genom påsalning av det gamla sadeltaket och höjning av gavelrösternas murverk fick kyrkan sin nuvarande takform med ett språng (pl VIII). En ny takryttare uppfördes. En 1894 godkänd ritning visar ett förslag till mönsterlagd skiffertäckning på taket i dess gamla form. Församlingen ville lägga ett billigare tak av målad järnplåt men detta yrkande avstogs. Mönstringen slopades emellertid och beklädnaden av det ombyggda taket utfördes med omönstrad skiffer, som ännu är bevarad under den vid den senaste restaureringen pålagda kopparplåten. Takryttaren kläddes med kopparplåt, som förnyades på själva spiran 1978–83.

Huruvida kyrktaket under medeltiden haft anordningar för avvattning är ovisst. Under gotiken, dvs den här aktuella tiden, togs i regel stor hänsyn till utformningen av sådana anordningar. Spygatt och utkastare i ofta avancerade former sattes upp för att avvisa regn- och smältvatten från väggarna. Utgrävningar omkring

Fig 66. Klosterkyrkans tak vid uppförandet och efter 1455 samt dess nuvarande utseende, tillkommet vid en restaurering på 1890-talet. Ritning G Wirén.

The original shape of the roof of the Abbey, and the alterations carried out in 1455 and in the 1890's.

vadstenakyrkan visar att åtminstone det vatten som nått marken tagits omhand, dels i öppna rännor, dels i slutna trummor som lett ned mot sjöstranden.

På en teckning från 1787 (fig 70) står antecknat ”koppar” på en av fönsterbänkarna och på samtliga sådana har markerats smala ”våder”, något som också indikerar plåttäckning. År 1804 beslutar man att på varannan takstol sätta upp järnkrokar för ”djupa” rännor av kopparplåt med enkelt fall mot öster. Vattenskydd av samma material skulle också läggas på strävpelarkrön

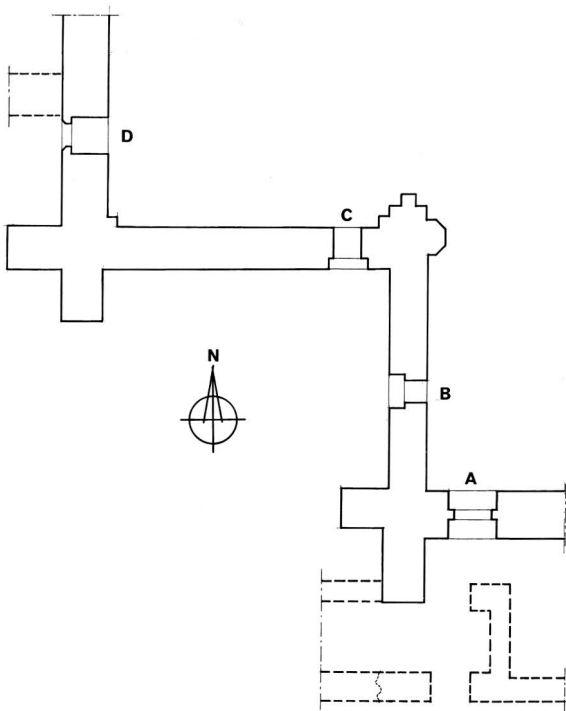

Fig 67. Plan över de olika ingångar som funnits till koret i kyrkans västra del. – A. Ingång i södra långhusmuren, eventuellt upptagen på 1500-talet. Utanför ingången är grundmurar från brödraklostret markerade. – B. Medeltida ingång, nu igensatt, i södra sidoskeppets västra mur. – C. Sekundärt upptagen medeltida ingång, idag använd som sakristieportal. – D. Ursprunglig ingång, avpassad för den planerade golvnivån i koret och nu igenmurad. Rekonstruktion I Anderson, ritning G Wirén.

Measured drawing of the various entrances to the western part of the Abbey. – A. Entrance in the southern part of the nave, possibly opened in the 16th century. In front of the entrance some foundation walls (broken line) from the monastery. – B. Medieval blocked-up entrance in the west wall of the south aisle. – C. Medieval, but not original entrance, now serving the sacristy. – D. Original (blocked-up) entrance leading to the intended floor level of the chancel.

och fönsterbänkar samt ”fästas på sedvanligt sätt”. 1881 sägs att fotrännorna är fyllda av diverse skräp och fungerar dåligt samt att stuprören är otillräckliga. Dessa stuprör togs sannolikt ned vid 1890-talets restaurering men ersattes troligen inte. Vid restaureringen 1978–83 uppsattes hängrännor och stuprör.

Ingångar

I R Ex 31 föreskrivs tre kyrkportar och lämnas redogörelse för deras symboliska betydelse eller ideella bakgrund. Allmänhetens ingång eller *syndaförlåtelsens port* skulle ligga i öster så att den gudomliga kärleken kunde lysa för de inträdande. Platsen och utformningen blev tydligen helt enligt föreskrifter i R Ex 28: ”Østra gaflen skal twa dør hafwa i ytarste hwalvuomen” (C25). Kanske har en av de två passagerna, eventuellt den södra som har något rikare utformning, varit den egentliga ingången och den andra en utgång. Intill den förstnämnda finns också en texttavla som kungör klostrets avlatsrättigheter (fig 49).

Brödernas ingång till högkoret har fått symbolnamnet *försoningens och misskundens port* (Lundén 1959, s 135) och skall ligga i väster: ”Ty genom brödernas böner och tro fördrivs eller minskas djävulens makt över många människor.” Denna entré har en komplicerad och svårtolkad tillkomsthistoria (se nedan samt Byggnadshistoria).

Den tredje beskrivna passagen, *nådens och ärans port*, skulle vara i norr och genom densamma ”skulu systrarna inganga”. Därför är denna dörr åt norr: ”ondskans köld utströmmar från djävulen, men de som här inträda blir välsignade.” Härvidlag finns måhända två möjligheter till tolkning. Antingen avses med beteckningen den av allt att döma ursprungliga porten i nivå med långhusgolvet eller också den ävenledes primära, högt sittande passagen, som här antages ha fört från klostrets östra länga till systraläktaren i kyrkan.²⁹

Ytterligare några portar nämns i olika klostertida föreskrifter och dessutom existerar sådana som ej omtalas i gamla dokument men som av undersökningar att döma torde vara klostertida (jfr Byggnadshistoria).

Analys av portarna

Syndaförlåtelsens port eller allmänhetens in- och utgång består som nämnts av två portaler i öster. Bägge portalerna är delade med mittpost (fig 28–30) och i smygarna finns trummor för stängningsbommar. Omfattningarna är väl bevarade bortsett från utbyten av enstaka stenar. Granitsockeln och därmed sammanhängande smygpos-

tament insattes, som ersättning för en äldre sockel, på 1890-talet.

De äldsta spåren efter *försoningens och misskundens port*, som skulle betjäna brödernas kor, återfinns väster om koret samt i dess västmur (fig 34–35). I denna finns sålunda en säkerligen ursprunglig, igenmurad öppning som enligt restaureringsrapport 12/7 1895 (ATA) var ca 1,93 m hög och hade runt om avfasad kant; det uppges även att dess överliggare brustit och skulle ersättas, något som tyder på att muröppningen inte var välvd. Passagen ledde, sannolikt via en kort trappa, in i koret på en lågt belägen, troligtvis ”övergiven” nivå. Vid en förmodad revidering av byggnadsplanen har porten

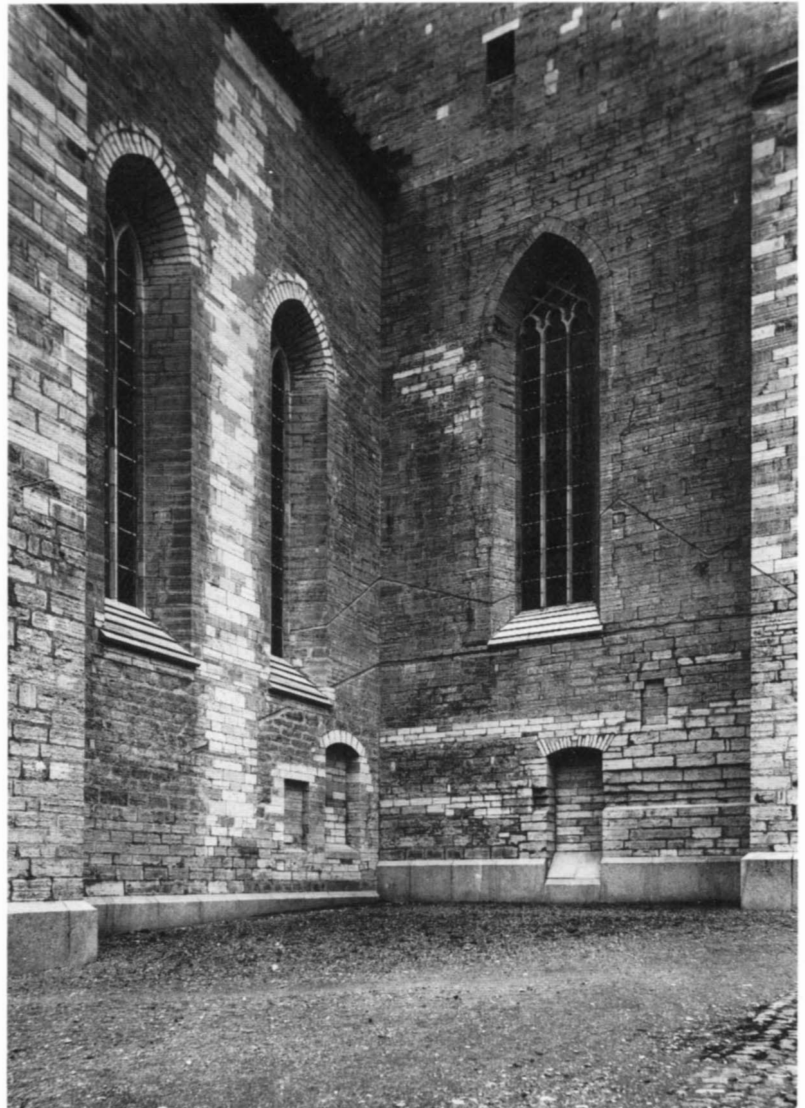
antingen slopats eller fått underordnad betydelse (jfr Byggnadshistoria). Den skulle i det senare skedet möjligen kunna ha utnyttjats av präster på väg till systrarnas biktplatser.

Ungefär i höjd med den definitiva, högre nivå koret här förmodas ha fått (se Byggnadshistoria) finns tre muröppningar, varav någon bör ha utgjort försoningens och misskundens port i dess *slutliga* skick. De ligger alla påfallande nära varandra (fig 67), en i södra långhusmurens västände, en i sydskeppets västgavel (igensatt) och en i södra kormurens östra del (nu ingång till sakristian).

Många frågor inställer sig beträffande *porten i södra*

Fig 68. Hörnet mellan koret och södra sidoskeppet, där kyrkans medeltida sakristia (se fig 70) har legat. I korfasaden syns spår efter en glugg och en ingång till koret ("C" i fig 67). Även i sidoskeppets västmur har funnits en glugg och en ingång ("B" i fig 67). Där syns också upplaget till ett längsgående tunnvalv. Lägg märke till spåren efter sakristians tak, som efter en ombyggnad delvis kom att täcka långhusfönstret. De ljusa stennarna i murverket härrör från 1890-talets restaurering. Foto S Curman 1911, ATA.

The position of the medieval sacristy (see Fig. 70) at the junction of the chancel and the south aisle. An aperture and a doorway ("C" in Fig. 67) can be seen in the chancel wall. There was once also an aperture and an entrance ("B" in Fig. 67) in the nave, and a longitudinal barrel vault. Observe the traces of the sacristy roof, which, by being altered, partly blocked the window of the nave. The pale stones were newly hewn in connection with the restoration work carried out during the 1890's. Photo from 1911.

långhusmuren (fig 31). En komplettering 1893 av 1881 års restaureringsförslag uppger att porten var igenmurad men skulle återupptas och repareras. Den redovisas ej som fungerande på någon känd äldre ritning men synes enligt ett par sådana ha varit delvis igensatt och stått som utvändig nisch. Den rimligaste tolkningen torde vara att den uppbrutits för att tjänstgöra som sydportal då kyrkan, troligen vid mitten av 1500-talet, inreddes för luthersk gudstjänst. Det kan också sägas att om de grunder är klostertida som blottats omedelbart utanför och söder om densamma så är sannolikheten stor för en datering till efter den egentliga klostertiden. Det kan till slut nämnas att de stenhuggarmärken som finns på portomfattningen ifråga skiljer sig både tekniskt och "konstnärligt" från huvudparten av de övriga (se vidare Stenhuggarmärken).

Porten i sydskeppets västgavel har mot kyrkorummet en spetsbåge, formad i stående kalkstensskivor (fig 33) men mot väster en låg stickbåge. Den invändiga omfattningen kan konstruktivt jämföras med biktgluggarna. Den utvändiga stickbågen torde, åtminstone delvis, häröra från 1805–1810 års restaurering då en här belägen utbyggnad revs och porten sannolikt igenmurades. Ut efter långhusets västmur fram till korutbyggnadens södra mur löpte tidigare en tunnvalvd korridor eller förstuga (se fig 85). Upplag efter detta tunnvalv bevaras i långhusmuren (fig 68). Höjdläget förutsätter en stickkupa västerut från porten ifråga. Spåren synes också visa att korridoren eller åtminstone dess valv ej har ingått i planen för korbyggets första etapp (se vidare Byggnadshistoria).

Porten i södra kormuren – "C" på fig 67 – är inte heller helt tillgänglig för inspektion men såväl sentida uppmätningar som tidigare undersökningar (Berthelson 1947, s 48) bekräftar de antaganden man numera kan göra, dvs att den uppbrutits sekundärt. Säkertligen kan passagen ifråga tolkas som försoningens och misskundens port i dess definitiva läge och skick. Den återupptogs 1926 som entré till den då uppförda sakristian.

Beträffande kyrkans olika portar, se även kapitlet Byggnadshistoria.

Fönster

Dageröppningarna är i kyrkans alla gamla medeltida fönster omramade med kalksten, dvs inmurade sidoposter, en till tre fristående mellanposter samt upptill olika masverkspartier. Huvudparten av de fria delarna förnyades dels vid 1890-talets restaurering, dels tidigare, exempelvis på 1690-talet. Rester av utbytta poster och masverk finns kvar och förvaras nu inne i trossboden;

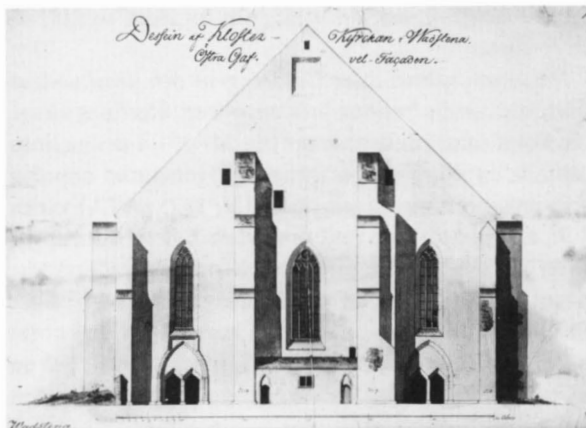

Fig 69. Kyrkans östfasad 1787. Mellan strävpelarna syns en sakristia, troligen byggd på 1500-talet, då huvudaltaret lades i öster. Uppm Jacob Wulff. ÖIÅ:s arkiv, RA.

The east front in 1787. Between the buttresses a sacristy, probably built in the 16th century when the high altar was situated in the eastern part of the Abbey.

av poster anträffades också vid utgrävningarna 1956–1969.

Fönsterhöjderna (i dageröppningen) växlar mellan ca 7,2 m (koret) och ca 10,3 m samt bredden mellan två och fyra enheter på vardera ca 54 cm. Varje fönster fick enligt Cons 44 inte vara bredare än en aln mellan posterna: "the skulu haffua qwämmelika formaa j längdinne oc ekki wtan ena alin j breddinne mällan postana." I samma kapitel står också att fönstren skulle vara glasade men utan målningar: "Oc the glasin skulu ekki wara mz bilätom, älla andre malning maaladh, ällir färghat, wtan som the äro, hwit ällir gool." Det medeltida fönsterglas som anträffats vid utgrävningar på klosterområdet är dels ljus bärnstens- eller brun-gult, dels grönt till blågrönt, dvs tydligen de två glassorter som fanns att välja på. Enligt fynd har glasrutorna med få undantag varit rombiska.

Det finns emellertid uppgifter som synes visa att man överträtt föreskrifterna. År 1421 får sålunda en glasmålare, meister Claus, intyg om verkställt arbete i klosterkyrkan. Riddaren Johan Bülow³⁰ hade låtit pryda fönstret över södra kyrkporten med en glasmålning framställande släktens vapen och hans sondotter meddelar att det inte fanns några andra vapen i samma fönster – troligen alltså i andra fönster (Silfverstolpe 1898, s 15, 82).

Den fristående delen av brödrakoret har en i förhållande till volymen stor fönsteryta. Den är fördelad på

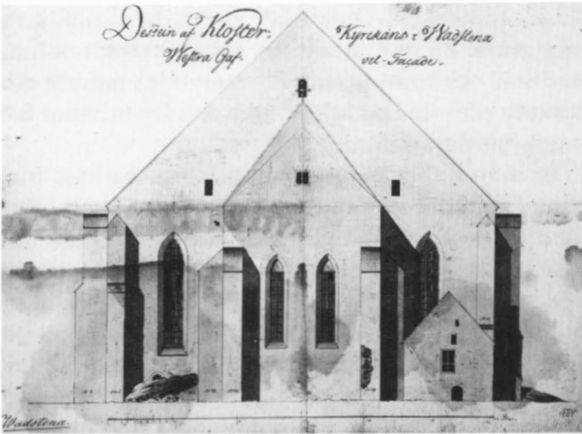

Fig 70. Kyrkans västfasad med koret och den medeltida sakristian. Framför norra sidoskeppet syns eventuellt resterna efter en byggnad för nunnornas bikt och kommunion. Uppm Jacob Wulff 1787. ÖIÄ:s arkiv, RA.

The west front of the Abbey in 1787, with its chancel and medieval sacristy. In front of the north aisle are the possible remains of a building for the nuns' confessions and communion.

sex fönster, vardera med mittpost och ca 7,2 m höga. Avslutningen uppåt är mycket enkel; varje enhet slutar med en spetsbåge (pl V a). På ritningar och teckningar från 1787 resp 1881 finns emellertid i samma fönster ett tymanonliknande fält, möjligen med i målning imiterat masverk (fig 70); arrangemanget kan vara original eller, mindre troligt, lagningar. Förmodandet att det kan vara fråga om original grundar sig på Birgittas föreskrift att skulptur eller huggen ornering ("klokh skyrdh" eller "kostelikin graffning") ej fick förekomma i portar, fönster, pelare eller väggar (R Ex 28); det förefaller rimligt att åtminstone korbbygget, första etappen på den definitiva kyrkan, rättats efter detta påbud. Dessutom har enligt ritningarna alla sex korfönstren haft samma utformning.

Några av långhusets fönster i öster är större än de övriga och avsikten härmed bör ha varit att ge systraläktaren god belysning. Norra murens fyra fönster är alla lika höga, ca 10 m, samt tredelade, dvs med två fria poster. Upp till har indelningen nu samma mönster som på 1787 års fasadritning (fig 71). Brenners perspektivbild från 1670 redovisar däremot mer komplicerade former (fig 60).

Mellersta fönstret i östgaveln är ca 8 m högt och fyrdelat, de bägge andra ca 6,8 m samt tredelade. Vissa olikheter existerar mellan nuvarande skick och 1787 års uppmätning (fig 19, 69 och (pl V b)).

På långhusets sydsida finns fem fönster, varav de tre

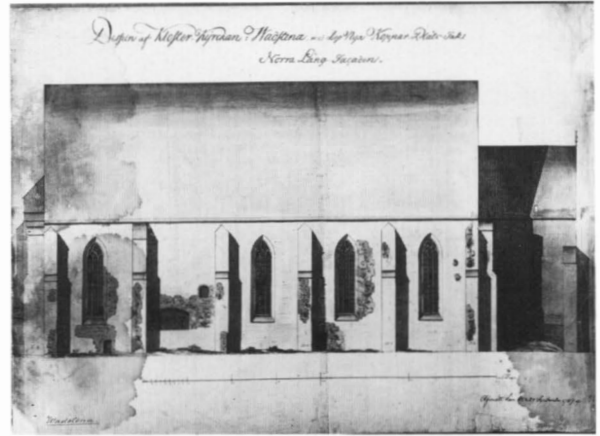

Fig 71. Kyrkans nordfasad 1787. Uppm Jacob Wulff. ÖIÄ:s arkiv, RA. Lägga märke till dörröppningen i den östra delen samt resterna intill koret (jfr fig 70).

The north facade of the Abbey in 1787. Observe the east doorway and the debris close to the chancel (see Fig. 70).

västligaste i princip är lika nordsidans. De övriga är fyrdelade samt avslutas uppåt med spetsbågar och masverk i så kallat fiskblåsemönster (fig 37 a).

Södra och norra sidoskeppens västfönster har olika basnivåer men är för övrigt lika, dvs tredelade och med ganska rika former upptill (pl V a). På äldre ritningar är de emellertid väsentligt olika; enligt 1787 års fasadritning (fig 70) går posterna i norra fönstret exempelvis rakt upp tills de möter yttre ramen, under det att det södra har ett mönster närmast likt det nuvarande. En svårförklarlig detalj är att ett enda fönster, det andra från väster i långhusets sydmur, har en invändig och utvändig följarpöprofil.

Vid närmare granskning av äldre planritningar märks olikheter i läget av fönstrens omfattningar. På några sitter de, liksom nu, ungefär mitt i murtjocklekarna men på andra närmare murarnas ytterliv. Det sistnämnda gäller de till 1600-talet daterade uppmätningarna samt en sannolikt från 1700-talet härrörande sådan (fig 59). En av Brunius³¹ utförd skiss (1849) som uppger sig redovisa sydmurens mellersta fönster är inte helt entydig men skulle också kunna tyda på en placering av omfattningen närmare ytterlivet (fig 72). Man frågar sig härvidlag, om detta fönster varit annorlunda än de övriga³² och om skissens nedre vågräta linje markerar botten på en altarnisch, läget för läktarens golv eller läget för långhusets golv? På platsen ifråga skulle finnas ett altare.

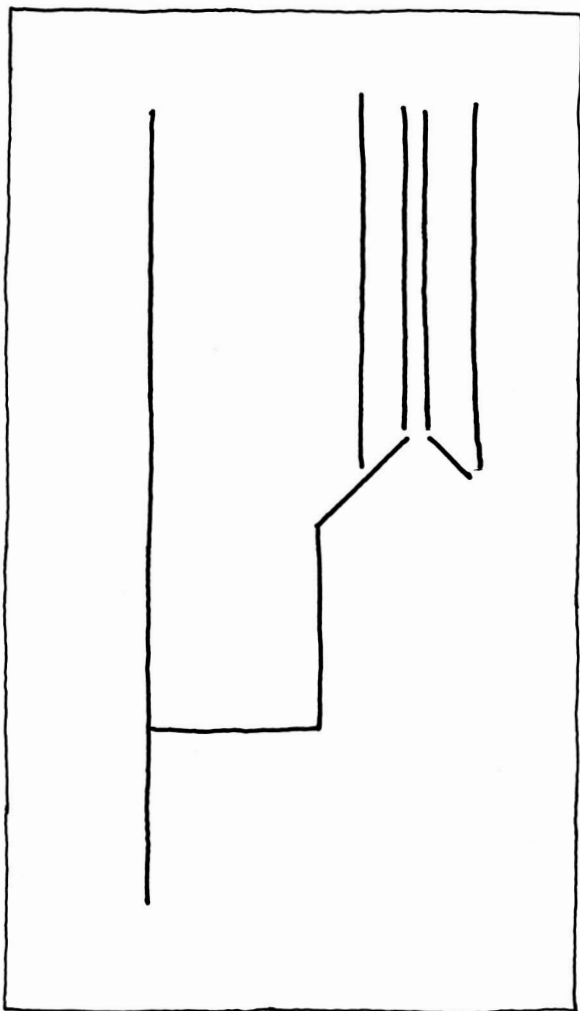

Fig 72. Tvärsnitt genom ett av kyrkans sydfönster. Skiss av C G Brunius 1848, renritad av Agneta Hildebrand.

Section through one of the south windows, 1848.

Betyder då den beskrivna olikheten att 1600-talets uppmätare misstagit sig; har de efterkonstruerat fönstrens lägen eller har dessa verkligen flyttats? Man hade emellertid dåförtiden inte så sofistikerade krav på exakthet och arbetade gärna med symboler. Det är därför troligt att ritningarnas detaljredovisning inte kan läggas till grund för några vidlyftigare spekulationer beträffande fönsterombyggnader.

Interiör

Två problem beträffande kyrkans inre kan särskilt framhållas; de har också i många sammanhang livligt disku-

terats. Hur var den omfattande medeltida inredningen, som måste ha fyllt ut en stor del av kyrkans volym, gestaltad och konstruerad? Var murytorna putsade och kalkade eller stod de nakna; ägde de i förstnämnda fall några målningar?

Interiören (fig 39–41) skiljer sig nu markant från exteriören i det att mot den sistnämndas av gott hantverk präglade murytor står inomhus på sträckmurverken mestadels en rå, man frestas säga ful stenytta; ett resultat av 1890-talets restaurering. Den ansvarige arkitektens slutomdöme: "Äfven om den önskade effekten icke har kunnat fullt ernås, ser dock murytan vårdad och hel ut" tyder ju inte på någon tillfredsställelse utan snarare på motsatsen. Enligt memorial från restaureringen trodde man att innerväggarna putsades första gången vid 1820-talets reparation. Detta synes ha varit en felbedömning; i förslag till åtgärder från 1807 sägs exempelvis: "Kyrkan [skall] afputsas inwändigt", alla skadade ställen "uthuggas, och ommuras, hwarefter Kyrkan öfweralt med kalk til fullkomligaste jemnhet affärgas", en passus som knappast berättigar till ett bestämt antagande att interiören varit oputsad ens före denna tidpunkt. I en uppgift från 1687 får vi veta att sidoskeppsvalven nyligen putsats och "vitlimmats" samt att mellersta valvet och pelarna skulle ges samma behandling. Själva väggytorna nämns dock inte uttryckligen i sammanhanget. Intill södra och norra murarna kvarstod då de murade medeltida läktarna (rivna 1692).

Något som faktiskt tyder på att interiören haft puts är strukturen, dvs sträckmurverkens grova bearbetning, som verkar vara gjord för att ge ett bra fäste för putspåslag. Sådan differentiering av underlag eller stembearbetning är inte ovanlig. Utan krysshamringen (fig 23) skulle ju ytan ha varit ännu grövre, dvs stått i än större motsats till exteriörens omsorgsfulla ytbehandling.

Andra frågor som osökt uppstår beträffande interiörens ursprungliga gestaltning är: Kom det järngaller till stånd som skulle skilja brödernas processionsväg i kyrkan från allmänhetens plats? Enligt den förmodade originalversionen av R Ex 28 måste Birgitta ha tänkt sig en sådan omgång (en "ambitus") löpande helt i nivå med långhusgolvet samt i öster överbyggd med broar eller viadukter på vilka allmänheten kunnat nå sin plats i långhusets mellersta del.³³ Anordnades i stället en sådan omgång på läktare? Sådana har i varje fall enligt uppmätningar från 1600-talet funnits, utom mot öster. De anses allmänt ha varit medeltida och från början löpt även utmed östmurens insida. En östläktare skall enligt Kjellberg (1917, s 161) ha störtat in 1580. Den frågan kan då ställas: hade man sedan läktarna uppförts, dvs brödernas omgång höjts över långhusgolvet

nivå, något skäl att sätta upp skrank i den lägre nivån annat än mot väster, alltså mellan högkor och långhus?

I följande avsnitt skall svar sökas på bland annat ovan ställda frågor, se framför allt Västpartiet och Östpartiet.

Golv

Långhusets golv sluttar nu ca 42 cm nedåt mot väster (pl

VI). Det skulle enligt förslag från 1895 sänkas så att pelarbaserna blev synliga; en sådan sänkning ingår också i C A Grundströms³⁴ restaureringsförslag från 1881. Pelarbasernas nedre delar, kvadratiska kalkstensplattor, ligger emellertid nu i ett något så när enhetligt plan (fig 73), dvs från + 5,43 till 5,36 m (nivåuppgifter i relation till stadens nollplan = Vätterns m v y 46,88 m ö h). Kanske var golvet lutning planerad redan 1416 då

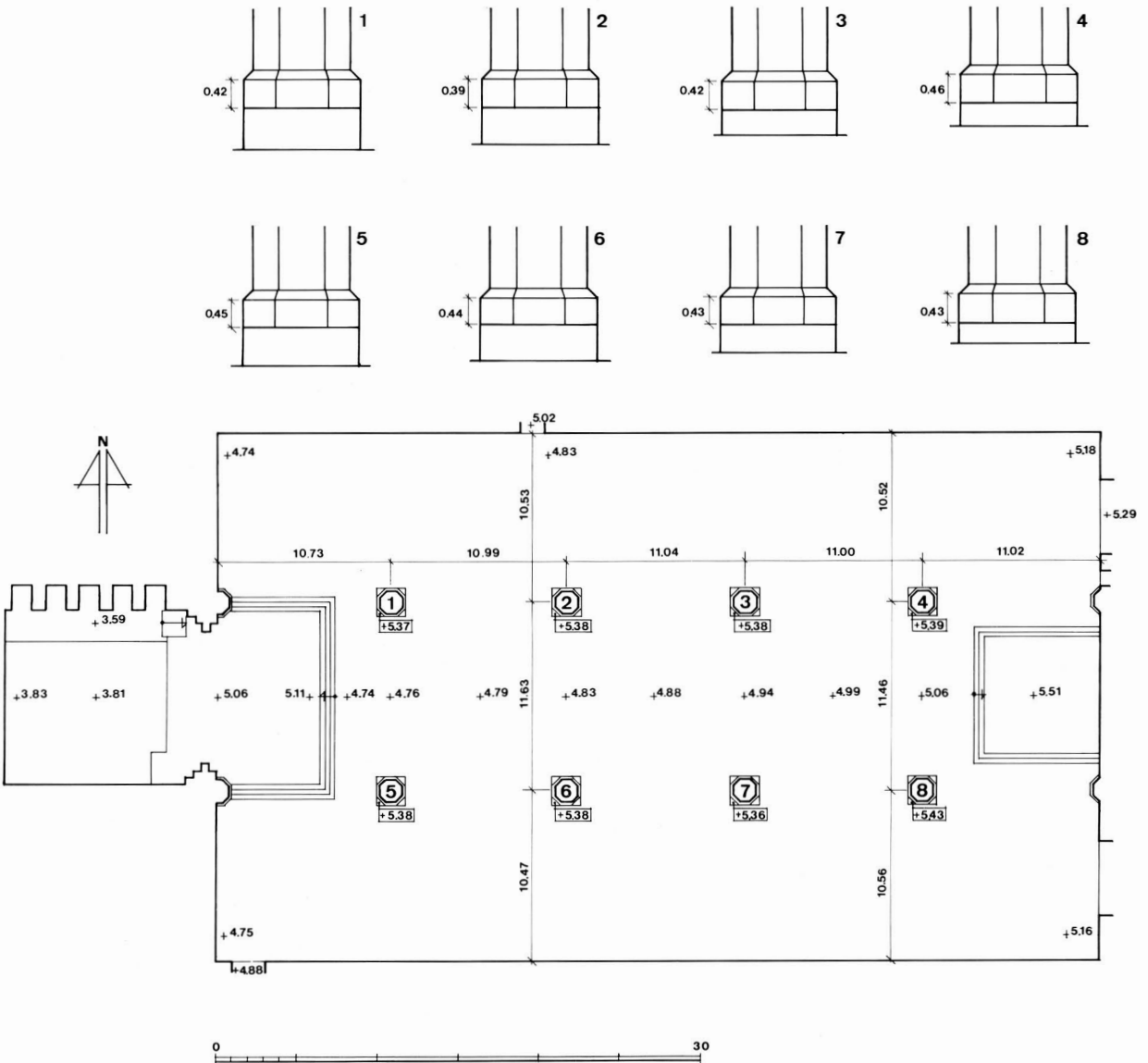

Fig 73. Pelarbaser och golvnivåer i kyrkan idag. Uppm K Andersson & E L Hillbom 1982.

Pillar bases and present floor levels.

enligt Diariet pelarbygget inleddes. Lutningen svarar också mot tendensen i markens sluttning ned mot sjön; även tröskelläggena stöder antagandet.

Enligt föreskrifterna (R Ex 38) skall kyrkgolvet, såväl utom som inom järnskranket, läggas av "clarom oc renom stenom ällir tegel" och vid gravläggning noga återställas till sitt förra skick. Någon medeltida egentlig golvläggning torde ej återstå. Bland det vid 1890-talets restaurering utvärkta stenmaterialet finns emellertid ett antal fint huggna stycken av en krenelerad fris med nötta baksidor, säkerligen härrörande från 1200-talet och sekundärt använda i kyrkgolvet (Anderson 1972, 1; s 17). Förmodligen har långhusgolvet tidigt upptagits av gravmonument, till att börja med kanske endast konturristade täckhällar, men så småningom även tumbor och reliefhuggna stenar (Lindahl 1969, s 50).

Under 1600-talets senare del och framför allt under 1700-talet klagas över kyrkgolvets dåliga skick, exempelvis dess äventyrliga ojämnheter och "fallropar". Konduktören vid ÖIA, Pehr Wilhelm Palmroth³⁵, har vid besiktning 1801 antecknat att golvet i väster, troligen brödrakorets, vågar man ej bestiga. År 1807 föreslås att kyrkgolvet "upptages och underlaget avjämnas", 1823 sägs golvet under bänkarna vara uppruttet och 1844 talas om att den på kyrkogården lagrade kalkstenen tillika med "Hallarna" (gravstenar troligen även från "Rödkyrkan") skall inläggas på tjänligt ställe i kyrkan, dvs sannolikt som golvbeläggning. Året därpå föreslås att det rötade trägolvet vid altaret skall utbytas mot återstående "Kalkstens-hallar". År 1881 föreslås

att alla gravstenar skall borttagas ur golvet och detta beläggas med plan sten (jfr kapitlet Restaureringar).

Det kan inte med säkerhet avgöras när långhusgolvet fick den högre nivån, dvs med pelarbaserna delvis dolda; kanske har höjningen skett i omgångar under försök att eliminera genom gravläggningar uppkomna ojämnheter.

Med hänsyn till två bevarade gravplaner, den ena från mitten av 1600-talet, den andra från omkring 1800, som visar fler likheter än skillnader, förefaller det dock troligare att höjningen skett under 1800-talet än tidigare (jfr Berthelson 1947, s 54f).

Enligt ett härnedan framlagt antagande har brödrakorets västra del från början planerats med golvet på + ca 3,8 m, en nivå som dock sannolikt redan under byggnadstiden höjts minst 1,3 m. Hur detta yngre golv varit uppbyggt eller konstruerat är ovisst; troligen vilade det på träkonstruktioner. En delvis tendentiös skildring från 1580-talet uppger att hertig Magnus³⁶ låtit avlägsna de bjälkar på vilka munkarnas korstolar vilade och använt virket vid arbeten på Vadstena slott (Theiner 1838, s 624).

Den nuvarande beläggningen i det äldre golvets nivå härrör från den senaste restaureringen 1978–83. Den tidigare beläggningen i form av oregelbundna kalkstensskivor, torde kunna tolkas som underlag för ett trägolv i en 1892 projekterad och sedermera huvudsakligen av trä uppförd sakristia i munkkoret.

Valv

Valven i långhuset bildar i plan sett uddiga mönster, så kallade stjärnvalv (pl II). De vilar på åtta fristående pelare och fyra väggpilastrar eller halvpelare, förbundna med öst-västliga arkadbågar. I norr och söder understöds de av konsoler och knektar (fig 42 och 43). Enligt Diariet började man 1416 bygga pelarna och fyra år senare slogs valven. Korvalvet som är äldst har enkla diagonalt orienterade ribbor och är ett fyrdelat ribbvalv, byggt 1398. Ribborna är i hela kyrkan huvudsakligen byggda av trepassformade tegel (fig 74); nedtill dock, i olika höjdststräckning, av kalksten. De komplicerade former som knippet valvribbor kräver vid sammanstrålning nedtill har tydligen, och med fog, ansetts enklare att utföra på detta sätt än genom tillhuggning av varje enskilt tegel. Materialväxlingen eliminerades genom att valven i sin helhet kalkavfärgades. Valvkuporna buktar uppåt i alla riktningar och är sålunda inte slagna på form utan på fri hand; de är ca 30 cm, dvs en tegelsten, tjocka.

I skrivelser 1895 nämns att valvkuporna haft en "lätt

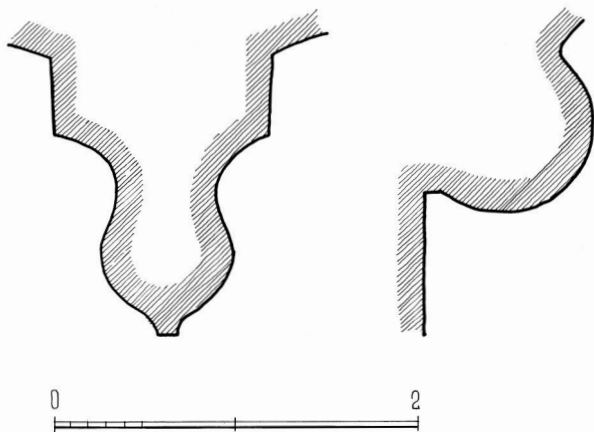

Fig 74. Ribbtegel och rundstav i valven. Uppm K Andersson & L Hillbom 1983.

Rib and moulding in the vaulting.

dekor” i rödbrunt samt att (numera försvunna) kalke-ringar utförts därav. Målningarna ansågs dock ha en ”otydlig och allmänt dålig teckning” samt vara olämpliga att restaurera. Kjellberg (1917, s 159, 163) säger att ”Strålarna ha ursprungligen ej som nu varit oputsade, utan ha haft lätt, blåaktig överkalkning. Kapporna ha också varit överputsade och försedda med enkla, stiliserade växtmotiv som i bönkapellet” (dvs ett på 1580-talet med målningar dekorerat rum i systraklostrets norra länga). Kjellbergs jämförelse är dock inte särskilt träffande. Vid den 1883 avslutade restaureringen har målningarna helt blottats (se Vadstena klosterkyrka, del II, samt Nisbeth 1984) samt restaurerats och kompletterats (fig 40).

Beträffande valven som arkitektur har Erik Lundberg³⁷ följt av Åke Nisbeth påtalat likheter hos klosterkyrkan och några östgötska landskyrkor. Lundberg pekar mera allmänt på vadstenakyrkans betydelse (1948, s 102) och Nisbeth ger (1957) direkta exempel på överensstämmelser i formgivningen: Hagebyhöga, Herrestad, Ask och andra. Han visar dessutom på likheter i det sätt varpå många sådana kyrkor dekorerats och menar att antingen en med vadstenabygget förbunden grupp arbetsledare eller en mästare med både murning och dekorerat på programmet svarat för dessa valvarbeten. Nisbeth hyser inga tvivel om att vadstenavalven stått som mönster för de aktuella landskyrkorna och förmodar att detta även gällt dekoreringen, en teori som nu visat sig vara riktig. Han karaktäriserar hagebyhögavalvens dekoratör som amatör på figurmåleriets område; enstaka figurer existerar. Förhållandet kan locka till spekulationer beträffande klosterkyrkans väggytor – har dessa också huvudsakligen haft pryddande målning eller stått odekorerade? Jämför här också Kjellbergs uppgift ovan om en målad gråton. Har han själv iakttagit en sådan kan det emellertid ha varit fråga om en 1828 föreslagen väggavfärgning i kalkstens-ton; det finns dock ingenting som säger att förslaget förverkligades. Här bör också noteras att de vid 1980-talets restaurering verksamma konservatorerna funnit rester av en gråmålad puts med mörka fogmarkeringar som kan ha utgjort en kvaderimitation. Rester av samma typ av kvadermålning finns på en fristående mur som bildat väggen i en tidigare klosterbyggnad mellan kyrkan och munkklostret. Tidpunkten för denna väggbehandling kan dock tyvärr inte bestämmas.

Det bör slutligen observeras att systralläktare och läktaromgång m m starkt inkräktat på kyrkans för sammanhängande figurmålning lämpliga väggytor.

Uppvärmning

Klostret ägde relativt många eldstäder för rumsuppvärmning men kyrkan fick fast eldstad först under senare tid. I några större kyrkor har det åtminstone under senmedeltiden funnits portabla eldstäder, dvs större pannor eller bäcken för träkol samt små handvärmare, ”värmeäpplen”. Sådana anordningar är kända från bland andra tyska och danska kyrkor och var i bruk ända fram på 1600-talet.³⁸

Beträffande Vadstena kan nämnas att man överväger att flytta kakelugnen i den gamla, enligt 1807 års beslut uppförda sakristian till en nybyggd sådan eller att i denna mura en ny ugn av tegel (12/7 1830).

Senare (18/5 1893) upptages ”inredning af värmekammare under golvet, med tillhörande värmeapparat och skorsten, samt kamin i sakristian” (då belägen i väster). Värmekammaren torde enligt ändringsförslag ha slopats av ekonomiska skäl. En ännu bevarad, troligen 1897 uppbildad rökkanal i södra kormuren bör kunna identifieras med den ovan nämnda skorstenen och på en uppmätning från 1920-talet markeras, intill platsen för rökgången, något som kan ha varit en kamin eller kakelugn i den på 1890-talet inredda sakristian. Sedan 1920-talet har kyrkan haft radiatoruppvärmning, först med lågtrycksånga och sedan 1983 med varmvatten.

Brandkydd

Den äldsta ”brandstadgan” lyder: På systralläktarens bjälkar skall läggas golv av ”brädhom leer oc teeghil” och undertill på bräderna skall fästas kopparplåtar ”for eldz skuld” (R Ex 28). På 1700-talet framhålls flera gånger risken för vådeld genom gnistor från de minst arton skorstenarna på krigsmanshuset men ingenting nämns om motåtgärder.

Enligt en teckning från 1881 var kyrkan då utrustad med åskledare; anläggningsåret är okänt (fig 63). I ”Öfversigt af reparations m fl arbeten, erforderliga för Wadstena klosterkyrkas iståndsättande” 30/8 1894 heter det: ”Åskledare, försedd med tvänne spetsar, uppsattes med passande ledning till vatten på vanligt, fullt betryggande sätt och afprovas”. Den takryttare som uppfördes enligt kompletterande förslag från 1895 har givetvis också fått ett sådant skydd. Nuvarande anläggning projekterades av Åskledarekontrollanstalten och kom till stånd 1973.

Byggnadshistoria

Västpartiet

Till de större problemen när det gäller den byggnadshistoriska tolkningen hör högkorets/brödrakorets lågt belägna nuvarande golvnivå (pl VI, IX); varför ter sig koret på detta sätt? Man har i allmänhet lämnat frågan öppen eller gissat på felbedömning vid anläggandet. Det till 1983 befintliga korgolvet (nu ersatt med hyvlasten) bestod av en sannolikt sentida oregelbunden stenvägg (fig 47). Ytan låg på + 3,8 m och långhusgolvet, intill altarpodiet, ca 1 m högre. Det är ovisst om korgolvet ligger exakt på ursprunglig eller primärt avsedd nivå; det bör emellertid med hänsyn till bikt-nischernas läge ej kunna ha legat nämnvärt högre än nu (fig 44).

Såväl höjdläget på biktplatsernas golv som raden av nio små nischer invändigt i södra och västra murarna (pl IX och fig 47) gör det sannolikt att det primärt varit fråga om att bygga och inreda ett egentligt högkor på den låga nivån. De små nischerna har allmänt tolkats som prästernas bokskåp³⁹; ytterligare sådana skåp har sannolikt tidigare förstörts då en passage bröts upp i sydmuren (Berthelson 1947, s 48). Enligt tillgängligt utrymme kan det från början ha funnits ytterligare fyra skåp i sydmuren; då stämmer antalet med de för koret ifråga föreskrivna tretton altarna (R Ex 28) eller de tretton prästerna (R S kap 12). Att det förvarats böcker i koret framgår av uppgifter i Diariet (30 juni 1438 och 16 augusti 1452). Det bör också sägas att de äldsta konstaterade marknivåerna omkring koret låg betydligt under det nuvarande korgolvets nivå. Sulan i en kraftig, svårtolkad grund utanför korets nordmur ligger exempelvis på + 1,5 m, möjligen lägre (Anderson 1972, 2, pl 4, sektion C-C), och golvet i det äldre hus som blev systraklostrets sydlänga på + 2,0 m, alltså 1,8 m lägre än korgolvet.

Rimligen bör den först uppförda korkvadraten med högaltare i östra delen samt korstolar väster därom planerats få en helt enligt forskrifterna gestaltad bredare del, dvs sex altarbärande trappsteg nedåt mot öster (R Ex 28). Den angivna steghöjden "ena thwæra hand" skulle då ge långhusgolvet en nivå på ca + 2,8 m.⁴⁰ Närmast söder om kyrkan låg åtminstone vid sydöstra hörnet en kulle eller höjdsträckning och 1895 talas också om oregelbundenheter i grunden, särskilt mot väster, som synes tyda på en utförd marksänkning. Marken där kyrkan byggdes sluttade sålunda nedåt från

sydöst mot såväl väster som norr. Det bör även i detta sammanhang nämnas att nuvarande långhusgolv, som torde ligga ungefär i klostertida nivå, sluttar ca 42 cm nedåt mot väster (pl VI).

Fig 75 representerar ett försök till tolkning i bild av en förmodad ursprunglig idé för gestaltningen av brödrakoret. Mått och enskildheter är ritade enligt Birgittas föreskrifter. Det bör dock framhållas att bestämmelserna ger utrymme för en mängd varianter till tolkning eller rekonstruktion; så har också nästan alla som sökt lösa problemet kommit till olika resultat. Det förefaller emellertid inte troligt att kyrkan kom att fungera i sådant skick; en reviderad plan måste i så fall komma att följas redan under byggnadstiden.

De definitiva medeltida nivåerna på långhusgolv, östportaler, den nedre nordportalen och gluggarna eller nischerna i sidoskeppens väständer kan någorlunda säkert fastställas och synes visa att den förmodade andra, slutgiltiga planläggningen räknat med ett korgolv på omkring +5,4 m, dvs ungefär 1,6 m över det först anlagda. Det förefaller ju otänkbart att koret i slutligt skick har fungerat med två så väsentligt olika nivåer, dvs med ett bassängliknande västparti. Allmänna rituella krav samt föreskriften om att "klärkane skulu standa mällan högga altarit, Oc wästra wäggine" (R Ex 28) bör ha tvingat till höjning av korets primärt anlagda golvnivå.

Vissa anordningar, såsom boknischerna och porten i väster, har därmed inte kunnat användas som avsetts. För böcker kan givetvis skåp eller hyllor ha byggts i anslutning till korstolar el dyl och entrén, försoningens och misskundens port, kan vara den som sekundärt uppbrutits i korets sydmur (fig 36). Den fungerar nu som passage mellan kor och sakristia. Sannolikt har höjningen av korgolvet utförts helt i träkonstruktion, mindre troligt genom uppfyllande med en utsparat "korridor" utmed biktplatserna.

Att högkorets slutliga golvnivå givits den föreskrivna relationen till långhusgolvet även sedan detta enligt ändrade planer placerats på högre nivå synes vara ett rimligt antagande. Berthelson (1947, s 46, 51) har med tvekan accepterat en teori om att korgolvet höjts först efter klostertiden och Lindblom (1973, s 69) antager ett klostertida golv en knapp meter över det nuvarande. Beträffande de arbeten som definitivt gestaltat kyrkans

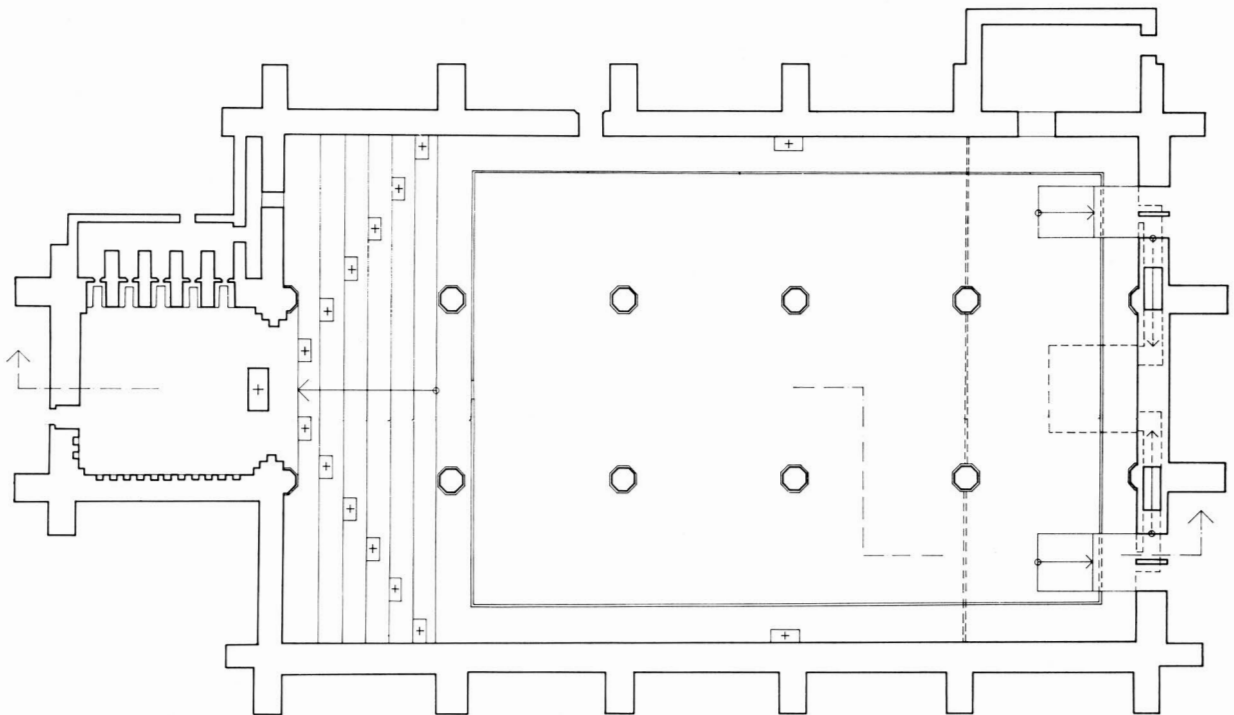
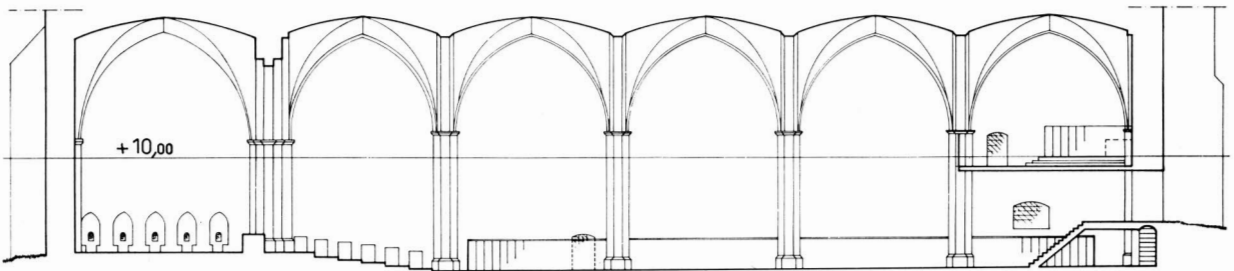

Fig 75. Försök till rekonstruktion av den planerade men övergivna idén för utformningen av kyrkan. Rekonstruktionen följer den heliga Birgittas intentioner och förutsätter dels ett långhusgolv på en väsentligt lägre nivå än dagens, dels att kyrkan kunde byggas längre mot öster. Koret med altartapporna och biktischerna skulle då få det eftersträfvade förhållandet till långhusnivån. I öster skulle förbindelsen med systraklostret komma i den nordöstligaste valvtravén och kyrkans ingångar leda via trappor från den högre marknivån. Efter Anderson 1972.

The design of the Abbey as St. Bridget may have intended it. This design implies that the floor of the nave was to have been at a much lower level than it is today, and that the Abbey should have been built further to the east. In this way the chancel, the altar steps leading to it, and the confessional recesses would have had a proper relationship to the level of the nave. The Abbey and the convent would have been connected by way of the north-east bay, and the eastern entrances would have required stairs leading down to the floor of the nave.

inre kan sägas att brödrakorets östra del, dvs långhusets västra travé, med de tolv i två rader "sneeth nidher af andro" placerade altarna bör ha varit färdigt 1445, då enligt Diariet dessa altaren invigdes. Någorlunda säkra hållpunkter för nivåförhållandena i korets östra del och långhuset är dels det nuvarande altarets basnivå, som enligt rapporter från 1890-talets restaurering kan vara densamma som medeltidens (se Restaureringar, 20/2 1896), dels botten- eller tröskellägena i de två muröppningarna (förmodade kommuniionsplatser, se nedan) vid nord- och sydskeppens väständar (pl VIII).

Det finns emellertid inga äldre uppmätningar eller beskrivningar som bestämt redovisar någon nivåskillnad mellan långhuset och högkoret. På en plan från 1600-talets mitt finns tvärs över koret en linje, i flykt med högaltarets östfront (fig 58), liksom på 1655 års plan, 1705 *en* streckad linje i samma läge och på planer från 1785 och 1796 också *en* linje (fig 56). På en i början av 1800-talet av J F Kock⁴¹ uppmätt, detaljerad plan har däremot inritats två närliggande parallella linjer, sannolikt markerande ett skrank. Beskrivningar från slutet av 1700-talet omnämner ingen nivåskillnad. Linnerhielm⁴²

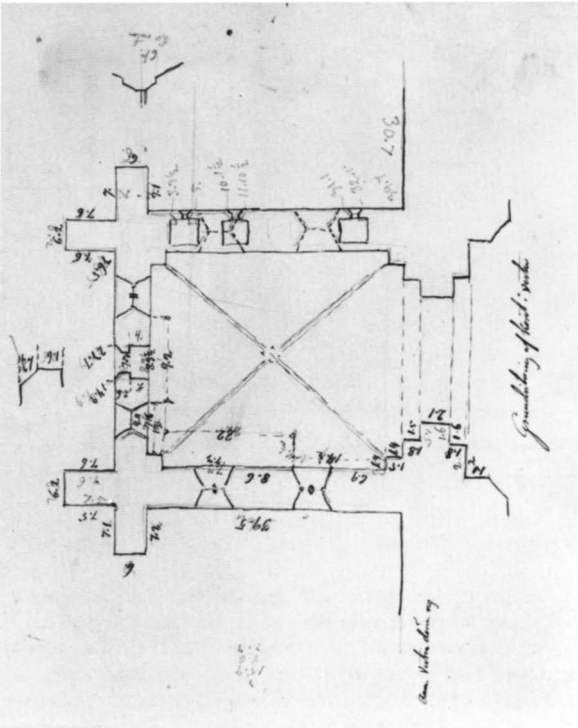

Fig 76. Uppmätning av koret 1848. C G Brunius' samling, ATA.

Survey of the chancel from 1848.

t ex 1788: "Vid kyrkans västra gafvel är ett litet Capell, som Munkarna nyttjat till sitt enskildta eller dagliga Bönerum. Det är endast nedtill afskildt från Kyrkan genom en avskrankning och upptill ses hvalfvet sammanhängande med kyrkans: Altare och bänkar eller Böne-stolar äro ännu i behåll" (Linnerhielm 1797, s 64). År 1803 har Linnerhielm åter besökt klosterkyrkan och skriver: "Likasom förr, var jag ock nu i den afdelning vid nedra ändan af kyrkan, som man ömsom kallat Munke- och Nunnekyrkan, och ur vilken en trappa i ena hörnet leder genom en dold och betäckt gång till Nunneklostret. Omålade bänkar för nunnorna, temligen groft gjorda, omgifva kyrkan. Deras sittbräder äro att slå upp bakåt; och i golvet ses märken efter nunnornas fötter. Huru gerna skulle man icke i ett katolskt land säga märken efter deras knän" (Linnerhielm 1806, s 115). I stort sett samma bild ges i en annan, av Lindblom (1965, s 218) citerad reseberättelse. Häri sägs att skranket "inåt och utåt varit med väv öfverdragit och däruppå målat". Rummet hade "ett eget stort altare av sten och på trenne sidor af ek bönerum med fällsäten och krubbor för nunnorna".

Högkoret har kanske redan från mitten av 1500-talet, då bröderna måste lämna klostret, reserverats för de i litet antal ända till 1595 kvarvarande systrarna. Koret ifråga har vanligtvis då kallats nunnekyrkan även om dess koppling till bröderna inte helt glömts bort (jfr ovan Linnerhielms beskrivning 1788).

Här kan också erinras om de av påvens utsände, Antonius Possevino⁴³, ca 1580 givna reglerna för systrarnas gudstjänst. På söndagarna kan mässoffret firas vid högaltaret i koret. Dock skall ett "mellanrum av spjälor ordnas inom vilket systrarna ej får uppehålla sig" och som hindrar synkontakt mellan präst och systrar (Anderson 1972, 1, bilaga D).

Det torde sålunda finnas stöd för antagandet att den medeltida gestaltningen i stort sett bevarats i väster till 1825–1834 års ombyggnad, då västpartiet väsentligt förändrades (jfr Restaureringar). Vertikala skarvar visar att den utbyggda korkvadern och därtill anslutande, korta stycken av långhusets västmur har uppförts i ett sammanhang, en ganska vanlig företeelse när det gäller medeltida kyrkbygge. Skarvarna är dock delvis otydliga p g a stenbyten vid 1890-talets restaurering (pl VIII a).

I dagsläget torde det inte vara möjligt att säkert avgöra om den lägre kornivån hänförs sig till ändrade planer under byggnadstiden på det sätt som försöksvis skisserats (Anderson 1972) eller om koret redan från början planerats i två våningar genom ett inlagt bjälklag såsom det sannolikt var under medeltiden. Om 1972 års

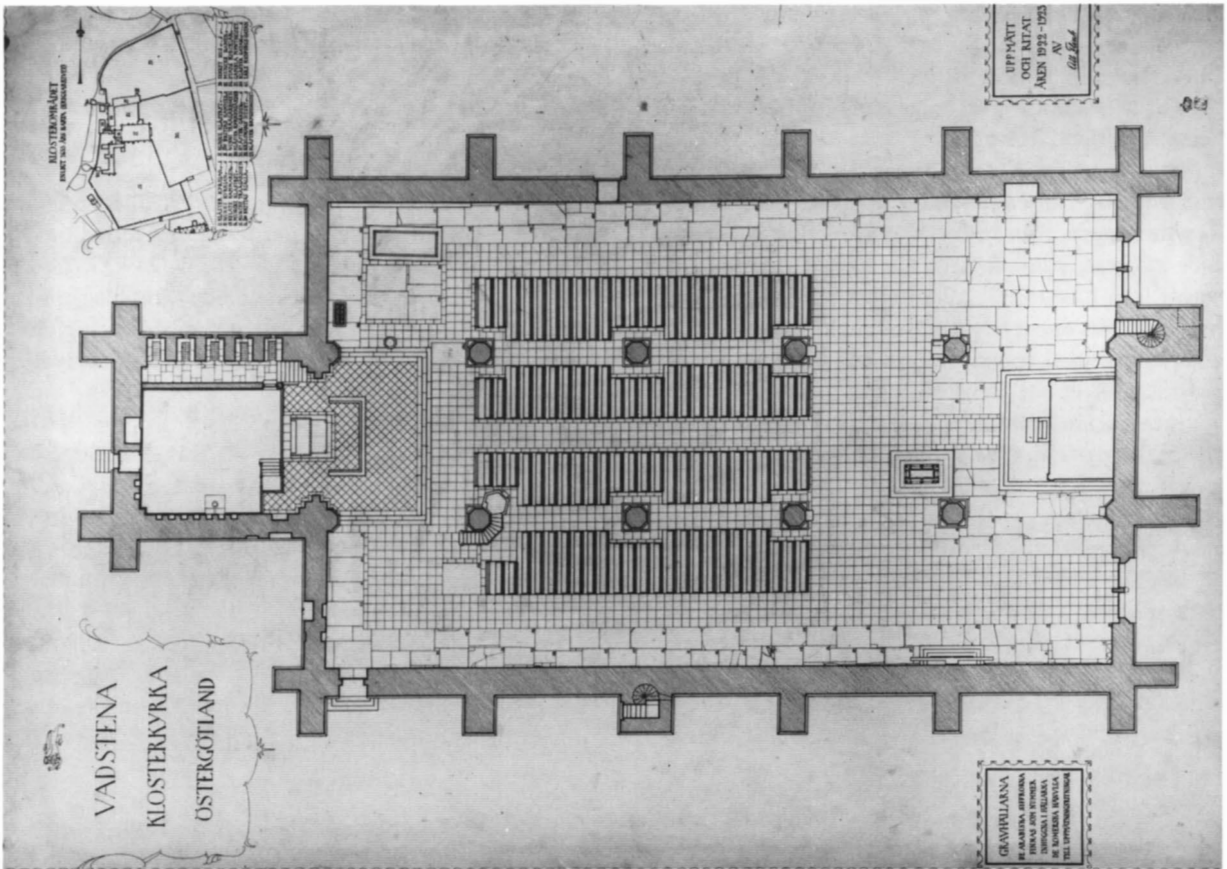

Fig 77 a. Plan av kyrkans inredning efter 1890-talets restaurering. Albert Flink 1922–23. ATA.

Plan showing the furnishing of the Abbey after the restoration work in the 1890's.

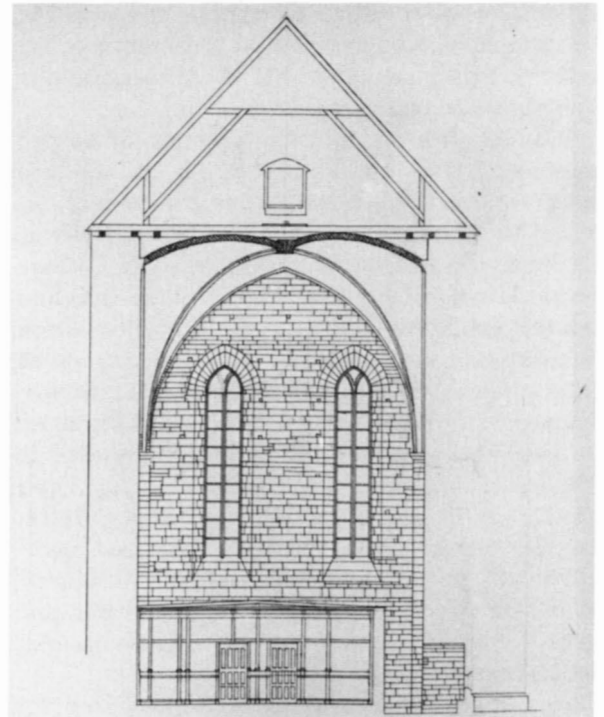

Fig 77 b. Sektion av koret mot väster med den på 1890-talet inredda sakristian. Albert Flink 1922–23. ATA.

Cross-section of the chancel looking west. A sacristy was arranged here in the 1890's.

hypotes (fig 75) vore riktig, skulle långhuset emellertid ha legat betydligt *under* medelnivån för omgivande mark, som den har kunnat fastställas vid senare undersökningar; sannolikheten talar därför för att tvåvånigheten var avsedd från början.⁴⁴

För västpartiets öden under senare tid redogörs här endast flyktigt; mer detaljerade uppgifter ges i avsnittet Restaureringar. Strax efter 1825 försvann den återstående klostertida inredningen (jfr ovan anförda beskrivningar från 1700-talet). Man tog då upp en stor entréport mitt i det forna högkorets västmur samt byggde en orgellåktare med trappa i nordväst och ett litet rum i sydväst. Golvet bör enligt beslut ha sänkts för att göra den nya entrén bekväm; utanför densamma redovisas på en ritning från 1881 5 steg och innanför 4 sådana. Stigningen bör ha räckt till för att utifrån nå upp till en nivå med nuvarande långhusgolv. Porten ifråga sattes enligt en plan från 1827 i förbindelse med staden genom en 14 alnar bred "Gata till Klosterkyrkan" väster om brödraklostret. Rödkyrkans orgel överflyttades, helt eller delvis, till den nybyggda låktaren.

I korets nordfasad är på en teckning från 1881 markerad en port på platsen för (nuvarande) andra och tredje biktgluggen från öster (fig 64); sannolikt ingående i den passage som omtalas 1803, dvs en trappa i nunne- eller munkkyrkan som leder "genom en dold och betäckt gång till Nunneklostret" (Linnerhielm 1806, s 115). På ytterligare en fasadritning samt på två planer (1893 och 1848) redovisas ej just de två aktuella gluggarna (fig 76). Dörren var sålunda av allt att döma sekundär och synes vara igenmurad efter 1881. De två gluggarna är som nämnts rekonstruerade 1895.

Vid 1892–1898 års restaurering bortrevs all tidigare inredning och man försökte återställa ett medeltida skick. Då man vid detta tillfälle återigen "vände" kyrkan så att altaret kom att ligga i väster lämpade det sig att lägga sakristian nedsänkt bakom altaret. Vidare beslutades att den nya entrén i väster skulle igensättas och en igensatt ursprunglig, mindre port strax därintill återupptagas samt bli entré till sakristian. (Det var då fråga om försoningens och misskundens port i dess äldsta skepnad.) En skärmvägg ställdes bakom altaret och en annan vägg byggdes utmed raden av biktnischer; de sistnämnda kunde nås och beskådas via en trappa i norr (fig 77a och b). Själva sakristirummet försågs med plant tak men biktkorridoren" stod möjligen öppen uppåt. Utrymmets golv av oregelbundet tillhuggna kalkstenshällar, borttaget 1982, kan knappast ha tjänstgjort som golv i sakristian, utan var säkerligen lagt som underlag för trägolv.

I samband med att nuvarande sakristia byggdes 1926

revs nämnda innerväggar, ombyggdes norra trappan och slopades den södra. Utrymmet blev därefter ett minnes- och utställningsrum.

Östpartiet

Östpartiet⁴⁵ tycks i en första etapp ha byggts fram till de diagonala skarvarna under fönstren i den första travén (se byggnadsbeskrivningen s 26–28, fig 24–25, 78–79 samt not 22). De nu konstaterade grundläggningsnivåerna gör det sannolikt att golvnivån i långhuset redan i första byggnadsskedet legat endast obetydligt under nuvarande golvläge.⁴⁶

De bevarade stenhuggarmärkena av typ 1 (se Stenhuggarmärken, s 120–122) på såväl södra östportalen som på samtliga av västkorets fönster tyder på att arbetena på västkoret och färdigställandet av östportalerna kan ha fortgått i ett sammanhang. Allt talar för att östportalerna ligger i den nivå som avsågs då byggnadsarbetena påbörjades.

En svärförklarad detalj är en låg nisch i långhusets nordmur (fig 78). Nischen finns i den östligaste travén. Dess nuvarande botten ligger i höjd med långhusgolvet (pl VII b) och utanför på platsen ifråga är murverket

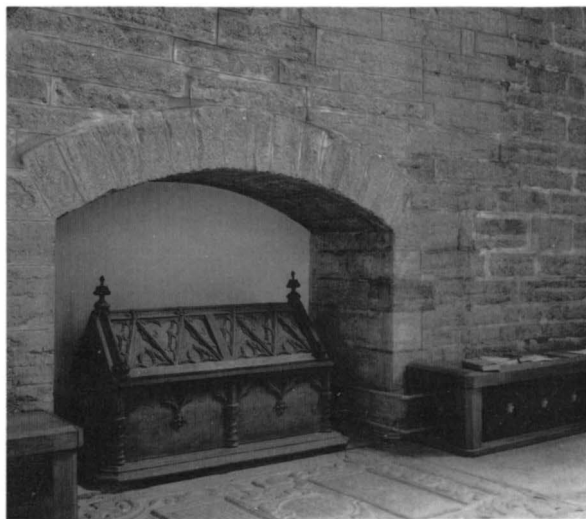
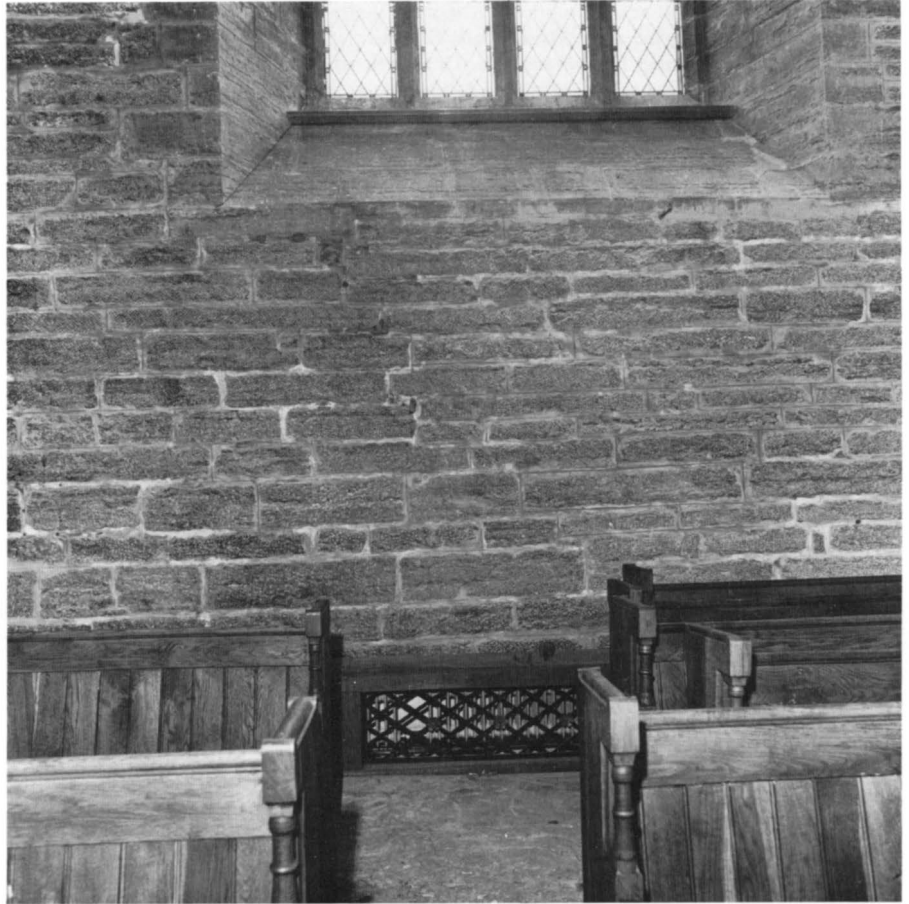

Fig 78. Nisch och (öster om denna) diagonal murskarv i nordmurens östligaste travé. Utvändigt är murverket under fönstret oregelbundet, vilket tyder på att här funnits en öppning. Jfr plansch VII b. Foto R A Unnerbäck 1991.

Recess, and, to the east, a joint in the most easterly part of the north wall. On the outside, irregularities below the window indicate an earlier opening.

Fig 79. Murverket i långhusets sydmur under första fönstret från öster räknat. Ungefär mitt under fönstret och snett upp mot vänster löper en skiljelinje, som utmärks av att skiftgångarna på ömse sidor har olika höjd. Även på murens utsida ansas denna skarv (se not 22). Foto Åke Svensson 1982.

Masonry on the south wall of the nave below the most eastern window. A joint, which is also visible on the exterior of the building, runs from the bottom centre to the upper left of this section of wall. The joint is distinguishable by the unequal height of the stonework surrounding it.

oregelbundet (pl IV). Det sistnämnda tyder på att det varit fråga om en genomgående öppning som tidigare förmodats kunna vara en loge- eller emporieöppning (se fig 75 och Anderson 1972, 1, s 140). (Det bör emellertid påpekas att nischen ligger väster om den östligaste skarven och därmed inte torde höra till det första byggnadskedet. Se not 44.) En ritning från 1787 redovisar verkligen en port på platsen; denna är dock betydligt högre och smalare än nischen och kan vara en rekonstruktion eller ett ändringsförslag (fig 71). Vid denna tid planerade man att bygga sakristia utanför nordmurens östra del, dvs på den aktuella platsen.

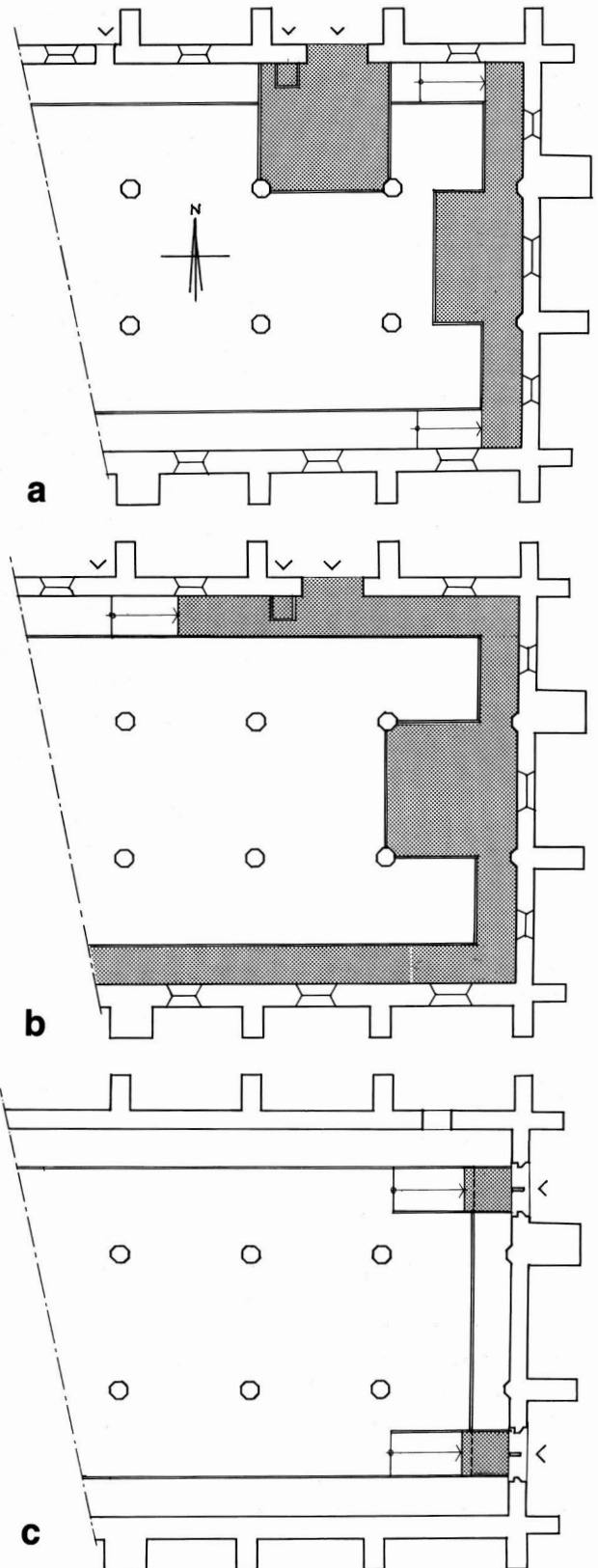
Också för östpartiet har gjorts ett försök att i bild tolka de förmodade primära idéerna (fig 81). Bilden bygger på den äldre versionen av R Ex 28 som ju föreskriver att en med järnskrank avskild, fyra alnar bred *ambitus* (processionsgång) skulle gå runt "kring alla kirkiona" och skilja bröderna från lekmännen, dvs löpa helt i nivå med långhusgolvet. Vidare avsågs, som Hollman påvisat (1956, s 105), allmänheten passera

över *ambitus* på broar eller viadukter. Systraläktaren föreskrivs enligt samma text ligga på 11 alnars höjd över långhusgolvet och längst i öster. Det sistnämnda synes framgå av föreskriften om att allmänhetens portar skulle räcka upp till denna läktare, dvs till "thildit som systrena standa aa", en formulering som förefaller otänkbar med systraläktaren i något som helst annat läge än dikt intill östmuren. Utrymmet mellan så belägna läktare och långhusgolv skulle ha varit tillräckligt, dels nedtill för *ambitus*, dels upptill för allmänhetens portar, dvs vardera disponerande ca 3 m i höjd (fig 81).

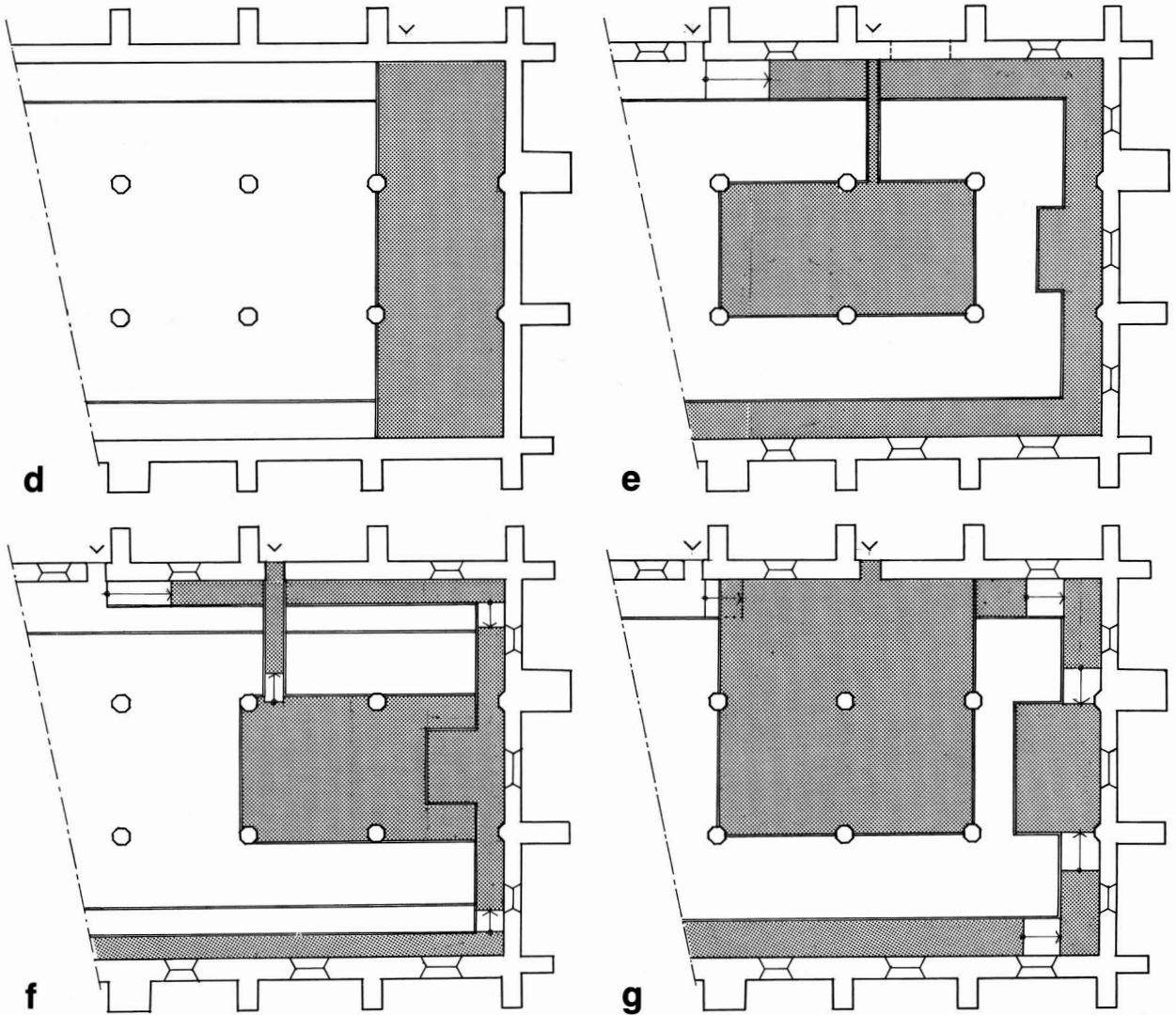
I systrarnas bostadskomplex ingick tre eller fyra hus från Vadstena gård (fig 2). Deras bottenvåningar låg i något olika nivåer och klostrets korsgångar fick golvlägen som kan sägas utgöra medeltal av de äldre husens nämnda nivåer. Södra korsgången, dvs den utmed kyrkans nordsida löpande, har exempelvis haft golvet på +4,62 m. Långhusgolvet skulle som nämnts enligt den i fig 75 presenterade hypotesen ha legat på ca +2,8 m,

Fig 80. Olika förslag till rekonstruktion av anordningarna i öster för munkarnas omgång, systraläktaren och vårfuallaret. – a-b. Två alternativ enligt Berthelson 1947. Det första visar Birgittas förmodade vision med omgången i golvnivå samt separata läktare för nunnorna och för altaret; den andra och möjligen utförda versionen har läktargångar ovanför omgången och en kombinerad systra- och altarläktare. – c-d. Birgittas vision enligt Anderson 1972. Omgången i golvnivå förmodas medföra golvbroar för allmänhetens passage till församlingsrummet (jfr fig 75). Över gångbroarna en stor kombinerad nunne- och altarläktare längs östväggen (jfr fig 81). – e. Hos Lindblom 1965 och 1973 bildar altarläktaren en fortsättning av de sidoläktare som syns på äldre planritningar (jfr fig 58). Systraläktaren förläggs till mittskeppet, där den nås via en spång. – f. Hulthén 1979 placerar också systraläktaren i mittskeppet men längre mot öster. Från smala sidoläktare kommer man till altaret, som ligger i samma plan som systraläktaren men är skilt från denna genom ett skrank. – g. Rekonstruktion av det slutliga utförandet med omgången i läktarhöjd, som trappstegsvis leder upp till altarläktaren. Den stora systraläktaren ligger i samma nivå som altarläktaren men är helt skild från denna. Anderson 1984.

The east part of the Abbey. Suggested arrangement of the monks' ambulatory, the nuns' gallery and the altar of Our Lady. – a-b. According to Berthelson, 1947, St Birgitta had in mind an ambulatory at floor level and separate galleries serving the nuns and the altar. However, since this was not practicable, side galleries above the ambulatory and a combined gallery for the nuns and for the altar may have been built. – c-d. St Birgitta's intentions according to Anderson, 1972. An ambulatory at floor level indicates foot-bridges which would have allowed the public to pass into the nave (see Fig. 75). Above these a large gallery serving both the nuns and the altar was possibly intended along the east wall (see Fig. 81). – e. According to Lindblom, 1965 and 1973, the altar gallery was an extension of the side galleries that are known from old surveys (see Fig. 58). The nuns' gallery may have been located in the central aisle where it could be reached by way of a foot-bridge. – f. According to Hulthén, 1979, the nuns' gallery was further to the east. Narrow side galleries led to the altar gallery that was screened-off from that of the nuns. – g. Assumed final arrangement, with the ambulatory on side galleries rising in stages to the altar gallery. The large nuns' gallery would have had no connection with the altar gallery in spite of the fact that they were both on the same level. Anderson, 1984.

åtminstone i västra delen, och höjden från detta golv till systraläktaren enligt föreskrifter vara 11 alnar eller ca 6 m. Skillnaden mellan korsgångsnivån ifråga och en läktare i nyssnämnd höjd skulle enligt den förmodade planen ha krävt en trappa med 4,2 m höjd men med nuvarande nivå på långhusgolvet och samma läktarhöjd däröver inte mindre än 6,2–6,4 m.

Systraläktarens definitiva placering i plan och höjd samt gestaltning har livligt diskuterats.⁴⁷ På fig 80 har schematiskt återgivits några tidigare rekonstruktions-

försök. Som nämnts torde den primära idén ha inneburit en placering av läktaren dikt mot östmuren och ca 6 m över långhusgolvet. Under densamma skulle finnas plats i skilda nivåer, dels för *ambitus*, dels för allmänhetens viadukter. Om den definitivt placerades längre mot väster var ju dess höjdläge inte längre lika låst men den port som förbundit systraklostret med läktaren ligger på ca 6 m höjd över nuvarande långhusgolv och detta i sin tur på medeltida nivå.

I detta sammanhang är en av Pehr Kylanders⁴⁸ upp-

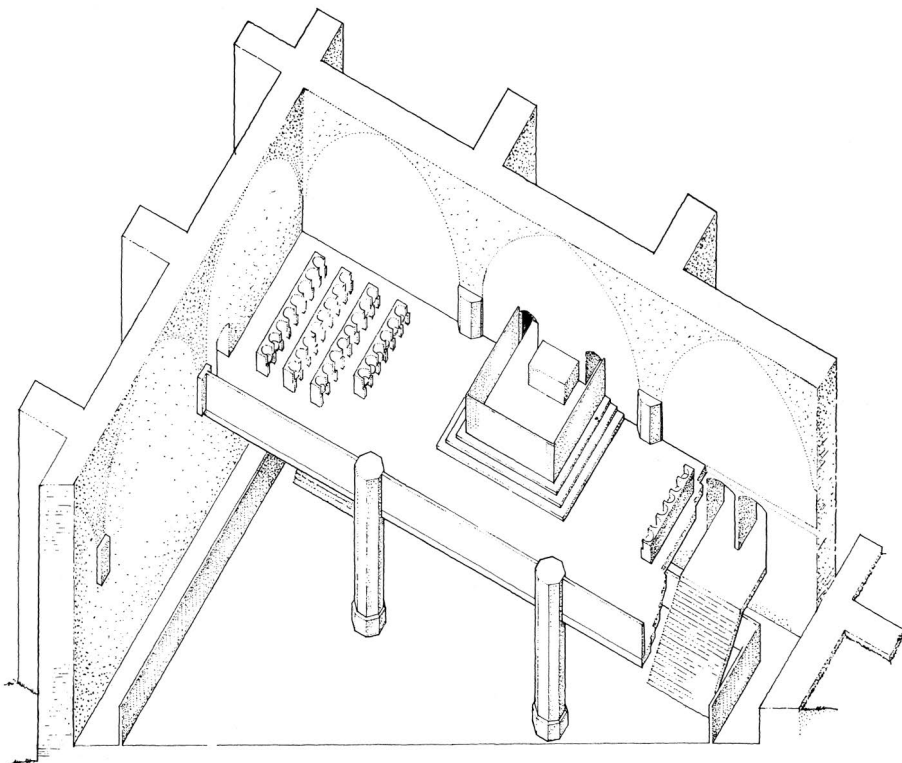

Fig 81. Rekonstruktion av hur den östra delen av kyrkan skulle ha utformats om man följt den heliga Birgittas intentioner. Processionsgången skulle då löpa i golvnivå samt under trapporna eller "broarna", som leder ned från kyrkans huvudingångar (jfr fig 75). Systraläktaren kommer omedelbart ovanför ingångarna och därmed på en bekvämare höjd för nunnorna. Möjligen har Birgitta tänkt sig en trappa i östgaveln för den präst som skulle officiera vid det av skrank omgärdade vårfrualtaret. Efter Andersson 1972. – Jfr fig 80 c-d.

The design of the east part of the Abbey as St. Birgitta probably intended it. The ambulatory would have run at floor level under the stairs leading down from the two main entrances (see Fig. 75), and the gallery above would have been easily accessible to the nuns. A staircase in the masonry was possibly planned for the priest officiating at the screened-off altar of Our Lady. – Cf. Fig. 80 c-d.

gifter av stort intresse: "Medan han [Johan III] ännu var i Vadstena tilldrog sig d 14 Febr. 1579 en olykelig händelse som wäl icke war mirakel men underhölt ej att bryda widskeppelige hjärnor: Konungen gorde på en gång 2^{ne} bröllop, det ena åt sin naturliga dotter Sophia Gyllenhielm och Öfwerste Pontus De la Gardie, det andra åt Ingrid Ribbing och en bömisk adelsman wid namn Polycarpus Copp, som nu war hans köksmästare. Under sjelfwa wigslen föll en läktare wid norra sidan i kyrkan ned, till hwilken ingången gick utur clostret, och dödade dels, dels och skadade många människor."

Kylander har ingen uppgift om avsnittets proveniens eller om vad man då ansåg om läktarens klostertida funktion men det ligger nära till hands att tolka den som systraläktare. Norra sidoläktaren torde ej vara aktuell när den synes ha funnits kvar till 1690-talet och dessutom inte stått i direkt förbindelse med klostret.

Kjellberg (1917, s 161) antar dock att den nedstörande läktaren (*sublimior templi ambitus*). låg i öster,

vilket torde innebära att han tänkt sig att den hade tillhört omgången. Kjellberg daterar också katastrofen till 14/2 1580.

Så en kortfattad redogörelse för östpartiet, gällande nyare tid. Lindblom skriver härom: "Då stadsborna under tiden ca 1550–1567 begagnade klosterkyrkan, var den arrangerad enligt luthersk sed med altare i öster och bänkinredning, säkerligen också med predikstol" (1965, s 215). Lindblom menar även att det var Birgittaltaret som då på nytt togs i bruk. Ett på detta sätt gestaltat kor har avbildats bl a på ett par planritningar från mitten och senare delen av 1600-talet. Det kanske redan från början omgavs av ett järnskrank; ett nytt sådant planerades 1687 (HE:s acta 16/5 1687) och 1703 eller 1704 såldes "ett Jerngaller som stådt kring Choret". För övrigt synes koret inte väsentligt ha ändrats förrän i början av 1800-talet. Olika placeringar av herrskaps- eller kungsbänkarna kan dock noteras, liksom vissa justeringar av korets begränsning samt tillkomst av

Fig 82. Plan av kyrkan 1881. LÄgg märke till den inbyggda sakristian i långhusets östra del (jfr fig 83) samt ingången genom koret. Uppm Claes Grundström. ÖIÄ:s arkiv, RA.

Plan of the Abbey in 1881. Observe the built-in sacristy in the eastern part of the nave (see Fig. 83) and the entrance through the chancel.

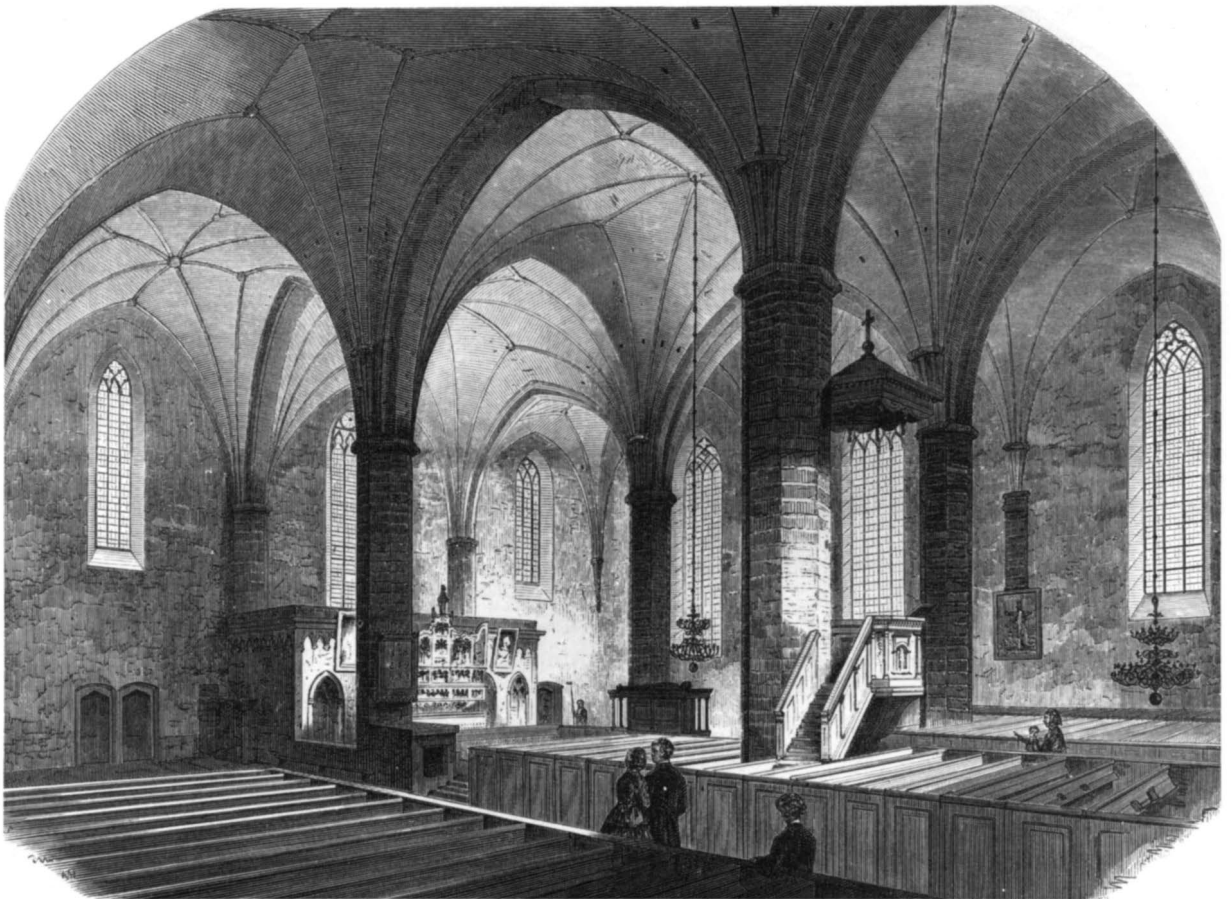
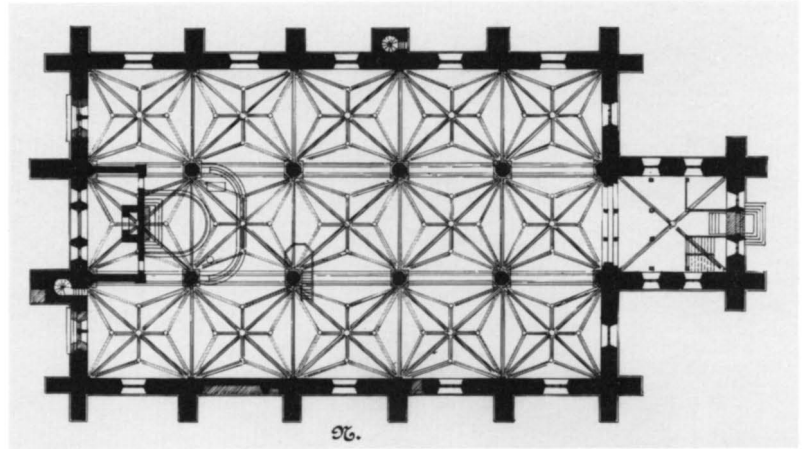

Fig 83. Högaltaret och sakristian i långhusets östra del. Xylografi efter teckning av O A Mankell. Ny Illustrerad Tidning 1870. Foto ATA.

The high altar and the sacristy in the eastern part of the nave in 1870.

Fig 84. Högaltaret och sakristian 1889. I förgrunden hertig Magnus' grav. Lägga märke till det senare rivna sidoaltaret vid den sydöstra pelaren. Foto C Curman, ATA.

The high altar and the sacristy in 1889. In the foreground is the tomb of Duke Magnus. Observe the now removed side-altar on the south-east pillar.

en inne i kyrkorummet uppbyggd sakristia (fig 82). På en plan från omkring 1810 förefaller det som om korområdet hade förkortats och fått en omramning av annan typ än förut.

Den enligt beslut 1807 bakom altaret uppbyggda sakristian utdöms senare men nybyggs ca 1830 på samma plats (fig 83). Den får plant tak och två fönster mot öster. Dessa igensattes "osynligt" inåt men markerades utåt vid restaureringen på 1890-talet. Nämda beslut innehåller även uppgiften att rester av det gamla järnskranket skulle av församlingen användas på lämpligaste sätt. Observera beträffande denna sakristia också

de uppbyggda bjälkhålen i östgaveln.⁴⁹

I samband med restaureringen på 1890-talet, då koret återflyttades till kyrkorummets västra del, rensades ifrågakvarnande parti från alla inbyggnader, dvs altartrappor och estrader samt bänkar m m. Den nuvarande orgeln uppsattes därefter intill östmuren.

Ett litet altare som nu står vid nordöstra pelaren i långhuset redovisas inte på några äldre planritningar men skulle kunna vara återuppfört på grundrester som blottats vid nämnda upprensning. Enligt fotografi från tiden före samma restaurering fanns ett altare av ungefär samma skapnad också vid sydöstra pelaren (fig 84).

Kyrkorummet i övrigt

Tidigare har nämnts att det under klostertiden funnits sidoläktare i långhuset. Konkreta spår härefter kan ej påvisas men det bör observeras att man inte vet mycket om zonen under golvet. Enligt uppmätningar från 1600-talet (fig 58) samt därtill hörande text har läktarna varit tillgängliga via trappor från den del av långhuset som räknats till högkoret, dvs västra travén. Vidare framgår att de varit tegelmurade, något över 3 m höga, försedda med räcken samt inemot 2,5 m breda. På deras mot långhuset vända fronter fanns målade adelsvapen, år 1669 eller 1670 återgivna i färg av Elias Brenner. Vapnen är enligt Lindblom (1965, s 252) av 1400-talstyp (se även SvK, Vadstena klosterkyrka II, s 21 f). Den elliptiska bågformen eller korgbågen förefaller stilmässigt något märklig för nämnda århundrade, åtminstone i Sverige, men kan vara tekniskt betingad.⁵⁰

Norra läktarens trappa började enligt uppmätningarna vid "nådens och ärans" port och den södra ett stycke från sydvästra långhushörnet. För övrigt redovisas på en av ritningarna olikheter beträffande trapporna; 25 stättsteg i en följd när det gäller södra läktaren och två "grupper" steg i norr (skador på ritningen gör det svårt att exakt avläsa antalet men det måste ha varit minst 22). Läktarna bör emellertid kunna tolkas som återstoder av brödernas processionsväg runt långhuset och då måste det ha funnits en sträckning även i öster. Föreskrifterna lyder: systrarna skall varje fredag "gaa kringom sina wmganga" (sannolikt konventshusens korsgång) läsande sju psalmer, liksom bröderna "gangande kringom ganglana j kirkionna", dvs ifrågavarande läktaromgång. I Cons 29 sägs att bröderna får läsa psalmerna i högkoret till dess omgången fullbordats. Tillkomsten av läktare skulle alltså bland annat ha inneburit att det blev bröderna i stället för allmänheten som fick besväret med trappor. Läktare av samma eller liknande typ har funnits i flera birgittinkyrkor (Berthelson 1947, s 461).⁵¹

Lokaler som funnits intill kyrkan

Talehus

Enligt föreskrifter skall omedelbart väster om kyrkan byggas ett talehus. Härom sägs i R Ex 28 (äldre textversionen): "Ok høgher mwr nordhan fraan stora stenhwseno [den norra längan i systraklostret] fram mædh sionum swa langth sudher som klærka gardheren ma at længxto wara. Mellen thæn sama muren ok koren skal siæx famna rwm wara. Ok j thy rumeno skal eet hws

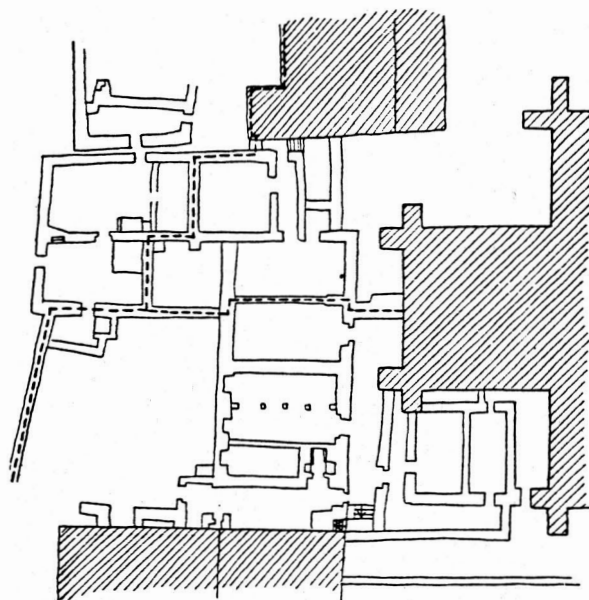

Fig 85. Översiktsplan av bebyggelsen väster om kyrkan med den delvis genom nunneklostrets byggnader löpande klausurgränsen. Linjen västerut från kyrkans kor genom talehuset skiljer de båda konventsområdena från varandra. Efter Berthelson 1947.

Layout of the buildings to the west of the Abbey. The boundary (dotted line) between the monastery and the convent runs through the parlatorium west of the chancel and through the convent buildings.

wara. hwilkit swndor skal skiptas mædh enom mwr i tw hws aat ændelango fraan koren om ok til thæn mwr som mædh sionum standher. ok j them husomen skulu syster ok klærka tala mællan thz them wardhar. Ok ængen vindhøgh skulu wara aa midhal murenum mællan thera swa at nokat moghe annat see. Nwm twe winda skulu i murenum wara tholike som i klostrom plæghas." Här stipuleras sålunda att väster om kyrkan samt mellan en mur, som redan finns eller skall uppföras (?), placeras ett tvårumshus vars södra del disponeras av bröderna och norra av systrarna. Skiljemuren utgjorde på denna plats också gräns mellan konventen (fig 85); den är markerad på 1655 års planritning men ej senare. Via speciellt utformade "vindögon" i mellanväggen tillåts nödvändiga samtal men ej synkontakt. Mellanmuren skulle även inrymma "klostervindor", ett slags inbyggda, vertikalt vridbara tunnor eller cylindrar; i klosterreglerna även nämnda "roota" eller "hiul". Genom en smalare öppning i en sådan kunde småföremål befordras från det ena till det andra rummet.

Fig 86. Hörnet mellan koret och norra sidoskeppet med framgrävda grundmurar. Närmast koret syns grunden efter en byggnad som är äldre än kyrkan, därefter rester efter nunnornas bikthus. Grunden utmed sidoskeppets västmur kan ha hört till ett hus för nunnornas kommunion (jfr fig 88). Foto I Anderson.

Exposed foundation walls at the junction of the chancel and the north aisle. The one closest to the chancel is older than the Abbey, and the next is the remains of a building for the nuns' confessions. The foundation wall along the western part of the aisle possibly belonged to a building for the nuns' communion.

I verkligheten, enligt bevarade murrester, förlades byggnaden i fråga längre från kyrkan än som föreskrivits och delades även upp på andra hållet, så att i brödernas parti uppstod ett förstugulikt utrymme närmast kyrkan (fig 85). Det öst-västliga måttet invändigt på själva talehuset är ganska exakt lika med det föreskrivna, dvs om alnen räknas till 54,5 cm. Från brödernas del av huset ledde via förstugan en port in i kyrkan. Den har dock kanske endast varit i bruk under första skedet av klostertiden (jfr ovan Byggnadshistoria, västpartiet). Området med talehuset utgrävdes, penetrerades och konserverades i slutet av 1920-talet under ledning av B Berthelson (1928, s 286 ff samt 1947, s 191 ff).

Kartmaterial antyder att talehuset nedrivits i etapper. Delar därav torde som nämnts ha stått kvar 1655 men 1705 betecknas platsen som en mindre gård, för inte länge sedan delvis avröjd från "gamble ruinerade stenmurar" som icke "vidare synas kan".

Bikthus och förmodad kommuniionsplats

I yttervinkeln mellan högkorets nordmur och norra parten av långhusets västmur blottades vid utgrävningar 1956–1969 rester av två utbyggnader samt en mycket djupt anlagd och kraftigt dimensionerad grundmur (fig 86). Den sistnämnda tillhör dock inte ifrågakvarande art av anläggningar utan är äldre än kyrkan. Det parallellt med norra korfasaden löpande fundamentet härrör utan

tvivel från systrarnas del av bikthuset. Ytterligare spår efter samma utbyggnad finns i korets nordmur: dels de fem föreskrivna biktgluggarna, två av dem dock i rekonstruktion från 1890-talet, dels ett med murstift förankrat parti av kantställda kalkstensskivor (fig 87). Partiet avslutas rakt och horisontalt på +7,45 m. På 1787 och 1881 års uppmätningar (fig 71 och 64) redovisas på samma nivå också en tunn, utan tvivel framskjutande list; sannolikt av kalksten. Jämför här att just på koret har sådana vattenavvisande skift ursprungligen inlagts i murverket såväl ovan kortaket som på strävpelarna; några motsvarigheter är inte kända när det gäller kyrkans yngre murverk.

Sannolikt har biktplatserna haft ungefär samma utformning eller konstruktion mot norr som inne i kyrkan och den raka gränsen bör representera läget för ett pulpettak över bikthuset (fig 88). De kantställda skivorna är utan tvivel lagningar av rivningssår.⁵²

En annan grundmur, som löper parallellt med långhusets västmur, norr om koret, kan återstå efter en kommuniionsplats. Om bikt och kommunion säger RSS kap 22: "Systrene skulu göra sin skriptamall with windøghan swa skipath ath the maghin höras Oc Engaledhis sees æn gudz likama skulu the thaka widh vindøghan so the magho badhe höras oc sees Oc vindøghan vare swa skipath ath gudz likama Oc kalken maghin Rumblika ther gynomforis". De här aktuella heliga kärnen skulle sålunda utan hinder kunna sträckas in genom "fönstret". Det finns tydliga tecken på en öppning (för

Fig 87. Hörnet mellan koret och norra sidoskeppet 1911. Ovanför biktöppningarna är murverket lagat med kantställda kalkstensskivor. Två av öppningarna är rekonstruerade. Foto S Curman, ATA.

The junction of the chancel and the north aisle. The masonry above the confessional openings has been repaired by limestone slabs placed on edge. Two of the openings have been reconstructed. Photo from 1911.

kommunion?) i den aktuella delen av långhusgaveln, nämligen dels markeringen av ett valv på 1787 års uppmätning (fig 70), dels en urtagning på samma plats i en till 1722 daterad plan (fig 94) och dels slutligen otvetydiga spår av anordningens nedre del inne i kyrkan (pl VIII).

På det välkända holländska träsnittet (fig 89) ses, utom fyra av biktgluggarna, en större nisch med tre

öppningar. Denna torde representera föreskrifternas kommionsplats.⁵³

Två av 1787 års uppmätningar redovisar oregelbundna massor, sannolikt av byggnadsavfall efter ifrågavarande utbyggnader som kan ha raserats redan på 1640-talet (fig 70, 71). Jfr noterad rivning av det "huset som wahr frammanför Nunnekyrkian" (Krigsmanshusets räkenskaper).⁵⁴

Förhall till nådens och ärans port

I långhusets nordmur, intill tredje stråvpelaren från väster, finns som nämnts en ursprunglig, under kloster-tiden sällan använd men betydelsefull port, dvs den som kallas "nadhinna oc äronna porter" (fig 32). Den öppnades endast då biskopen skulle visitera systraklostret, vilket enligt Constitutiones 48 borde ske vart tredje år, samt då en nyinvigd syster fördes till sitt konvent eller en avliden under "sang oc bönom" bars till graven. Ett bärarskifte mellan systrar och bröder skedde tydligen just vid porten ifråga. Utanför, norr om densamma, har framgrävts grunder och golvrester (tegelplattor) efter en förhall eller förstuga. Den stod i förbindelse med systrarnas södra korsgång och under dess golv ledde avvattningstrummor för regn- och smältvatten från utrymmen mellan kyrka och korsgång (Anderson 1972, 1, s 109).

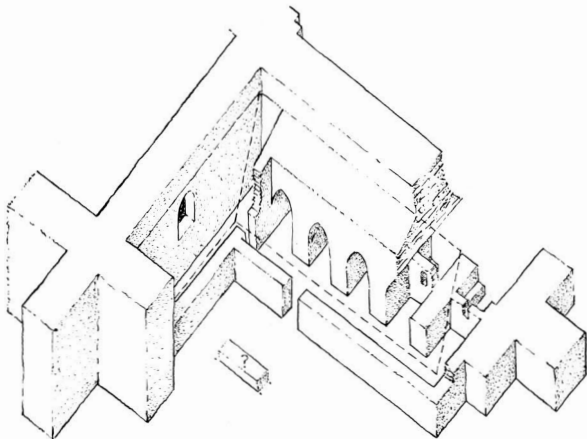

Fig 88. Rekonstruktion av de förmodade byggnaderna för nunnornas bikt och kommunion. Efter Anderson 1972.

Assumed arrangement of the buildings for the nuns' confessions and communion.

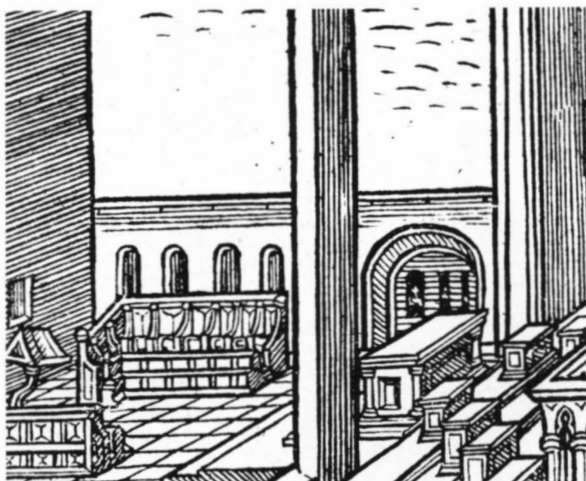
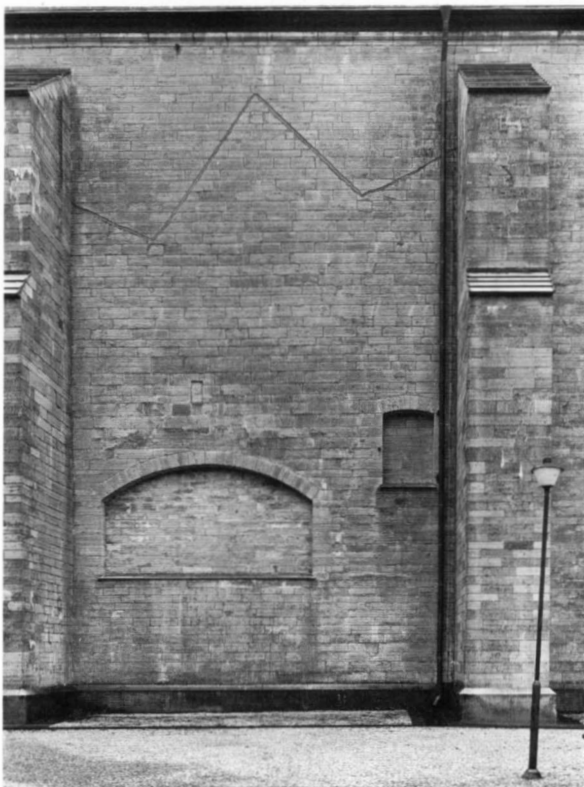

Fig 89. Detalj ur ett holländskt träsnitt av interiören i en birgittinsk kyrka från cirka 1500. Till vänster syns fyra av de av Birgitta fem föreskrivna biktplatserna, till höger möjligen en plats för kommunion. Foto KB.

Detail of a Dutch woodcut from about 1500 showing the interior of a Birgittine Abbey. Left, four of the five confessionals prescribed by St. Birgitta; right, a possible arrangement for communion.

”Emporium” och trapphus

Ansluten mot andra och tredje strävpelaren från öster har så funnits ytterligare en utbyggnad mot norr. Därefter återstår dels grundrester, dels takspår och till viss del av i murtjockleken igensatta förbindelser med kyrkan (fig 90 och Anderson 1972, 1, s 102). På gamla planritningar har utbyggnaden markerats mycket tydligt; med tiden dock alltmer diffust, för att mot slutet av 1700-talet försvinna ur bilden. Utbyggnaden har som en särskild och avskild del ingått i systraklostrets östlänga. Denna skulle enligt R Ex 28 och 29 bestå av ”thry hus” och en ”världsport”. Av de tre skulle ett utformas så att ”biscopa oc höffdinga” därifrån kunde höra systrarnas sång och läsning, det andra vara ett ”intäkteshus” och det tredje skulle ingå i sjukhuset.

Ifrågavarande utbyggnad är säkerligen identisk med den för biskopar och furstar avsedda logen eller emporiet. Flera skäl finns för ett sådant antagande. För det första hade anläggningen egen ingång från kyrkogården, belägen strax intill systrarnas ”världsport” och med samma karaktäristiska hörnfasning som kyrkans östportaler (fig 91). För det andra är den nedre av de två muröppningarna mot kyrkan så pass bred (över 5 m) att den inte gärna, som vanligen skett, kan tolkas som en passage från systrarnas kloster in till deras läktare i kyrkan. Den ligger inte heller på den för systraläktaren föreskrivna höjden över kyrkgolvet, dvs 11 alnar. Den andra, högre belägna öppningen mot kyrkan är ca 1,3 m bred, vilket svarar ganska väl mot en passage till systraläktaren, även om systrarna såsom föreskrivits gått två och två tillsammans. Höjdläget stämmer också med det för samma läktare angivna måttet över kyrkgolvet.

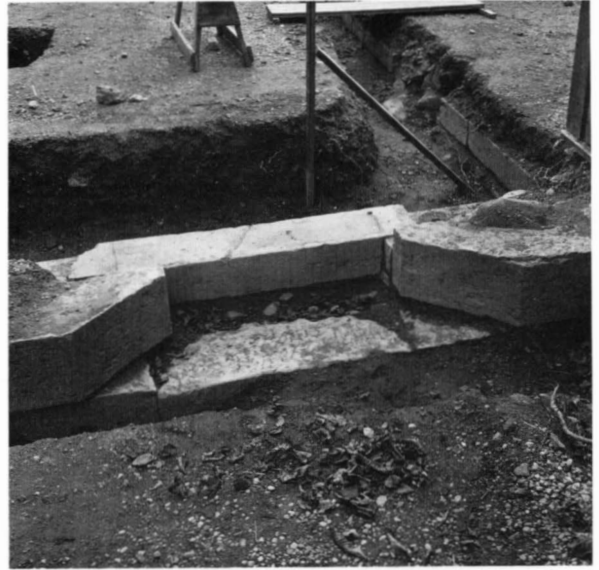
Byggnaden ifråga bör ha haft valv, åtminstone över bottenvåningen. Det finns nämligen rester av såväl inre, fristående pelare som yttre strävpelare. Fronten mot kyrkogården eller skådefasaden har med största sannolikhet varit uppförd av kalksten men resten av byggnad-

Fig 90. Kyrkans norra fasad med spår efter systraklostrets östlänga. Längan har bl a innehållit ett rum för besökande biskopar och furstar, som kunde höra nunnornas sång från en loge (den breda öppningen). Nunnorna kom in i kyrkan via en trappa och den övre öppningen (jfr fig 92). Efter Anderson 1972.

Part of the north facade of the Abbey with traces of the eastern row of the convent buildings. This housed, i. a., a room for the convenience of visiting bishops and royalty where they could listen to the singing of the nuns through the wide aperture. The nuns reached the Abbey by way of a staircase and the upper doorway (see Fig. 92).

Fig 91. Ingång från kyrkogården till den del av nunneklostrets östlänga som hyste logen för besökande dignitärer. Foto I Anderson.

Former entrance leading from the churchyard to the building for the visiting dignitaries.

den av tegel. På fig 92 presenteras ett försök till rekonstruktion.

Ovanvåningens förmodade loge kan möjligen också ha använts senare för nunnornas dagliga gudstjänst efter reformationen (se Restaureringar, 1500-talet).

Benhus

I vinkeln mellan strävpelarna i långhusets nordöstra hörn har stått en liten byggnad. Den redovisas dels på en 1750 daterad karta, dels på perspektivbilden från 1670 (fig 60) samt har på sistnämnda bild en utformning som kan förbindas med en viss typ av benhus, här krönt av ett galler eller skrank som gjort det möjligt att kasta in vid grävning på kyrkogården anträffade skelettdelar.

Enligt en 1872 född vadstenabo skaffade sig många ungdomar fickpengar genom att samla och sälja ben, även från kyrkogården. Sagesmannen nämner också att det tidigare funnits ett benhus på kyrkogården (Hollman-Johansson 1958, s 11).

Östra utbyggnaden

Även mot kyrkans östgavel har stått en utbyggnad. Den har en i viss mån svårtolkad historia. Byggmaterialet var enligt en uppgift från 1807, lämnad i samband med planerad rivning, tegel som stod oputsat. Såväl detta förhållande som undersökningar och beskrivningen till 1705 års karta visar att den var sekundärt fogad till kyrkan. Det finns veterligt inga direkta bevis för att den

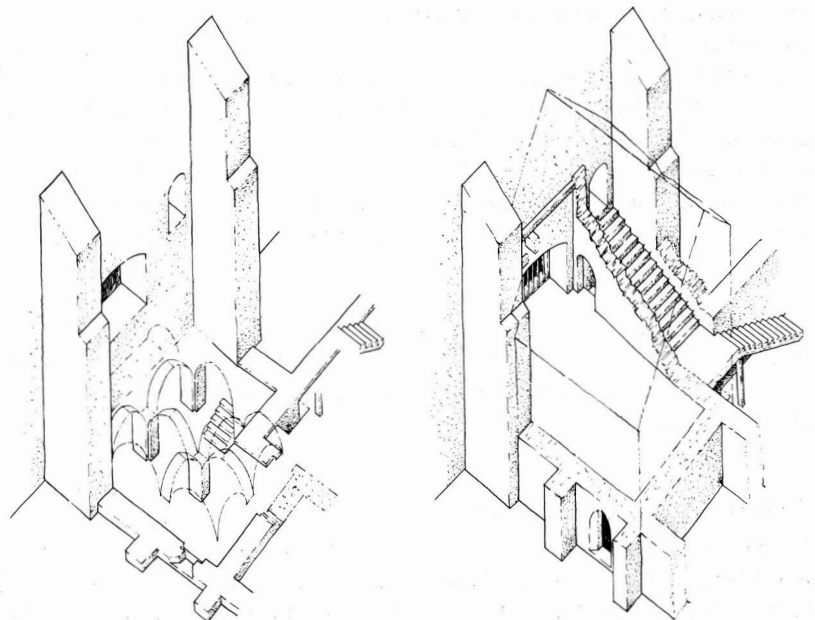

Fig 92. Rekonstruktion av huset närmast kyrkan med välvd bottenvåning, ett rum för biskopar och furstar samt nunnornas trapphus. Efter I Anderson 1972.

Assumed arrangement of the building adjoining the Abbey, showing a vaulted ground floor, a room for bishops and royalty, and the nuns' staircase.

är klostertida vilket dock allmänt ansetts vara fallet.⁵⁵ En datering till den tid då kyrkan återades för luthersk gudstjänst, dvs kanske redan vid mitten av 1500-talet, skulle också kunna försvaras. Utbyggnaden kunde då tänkas vara uppförd som sakristia till det protestantiska kor som inretts i östra delen av kyrkrummet.

Ifrågavarande rum bör ha varit ungefär 9,5 x drygt 3 m och har enligt äldre planritningar stått i direkt förbindelse såväl med kyrkogården som med långhuset (fig 59, 61). Perspektivbildens (fig 60) två portmarkeringar (med ovanför liggande ljusluggar?) kan knappast tillmätas större trovärdighet än planritningarna. Wulffs uppmätning och Kocks teckning (fig 69 och 62, jfr även fig 61) kan emellertid tyda på att den norra markeringen representerar en ”blindörr” inrymmade ett litet fönster; det är för övrigt inte troligt att detta lilla rum haft två ingångar.

Lås och nyckel till ”Zackrestige dören åt Kiörkiogården” har upptagits bland inventarierna under en lång följd av år, åtminstone i början av 1700-talet

Brödernas världsport

Nära intill kyrkans sydöstra hörn har stått en tegelmurad byggnad efter vilken nu endast återstår en del av västmuren (fig 2, 53). Huset ingick i Vadstena gård men utnyttjades också under klostertiden som brödernas världsport (Berthelson 1947, s 196, Anderson 1972, 1, s 52, 55). Byggnaden var under klostertiden genom en mur förbunden med kyrkan (fig 9 och 10). Huvudparten av huset revs sannolikt 1612–1613 och den därefter kvarstående delen av västmuren stympades, troligen omkring år 1825.⁵⁶

Birgittas anvisningar (R Ex 29) för ifrågavarande byggnad är så detaljerade som kan förväntas när det gäller att infoga och utnyttja ett äldre, ej helt idealiskt beläget hus i nytt sammanhang: ” . . . framgik en annor mwr, Oc intil thetta östra stenhusit [det här aktuella], Thog likowäl ey alzstingx in til sten husit, Thy at ther war en litin aatskillnadher mällan, For then skuld at aff södra kirchio wägginne gik en annor mwr, Oc han tilfögde sik them mwrenom som gik fram aff iordhwalle-nom, Oc samanbant han badha mwrana j en, Oc war mik ther swa sakt Här skal brödhanna taluportter wara mz wärdz folke”.

”Gången” utmed kyrkans sydmur

Här är det återigen fråga om en svårtolkad anläggning, dessutom med ovisst förhållande till kyrkan; något slags gång och/eller hägnadsmur. I varje fall har den utgått

som åtminstone delvis tvåvåning gångbar passage från en förstuga i brödraklostrets norra ände och löpt mot öster. Den avsågs möjligen bli en förbindelse med brödernas världsport och har kanske inte fullbordats enligt ursprunglig plan. De bevarade resterna ligger huvudsakligen under nuvarande markyta och sträcker sig från brödernas bostadshus till ungefär 15 m från kyrkans sydöstra hörn. De torde där vara sekundärt avrivna, sannolikt i samband med marksänkning. Längre mot väster kvarstår också ovan jord en del av anläggningens nordmur, förmodligen i något så när orört skick (fig 54). Längst nedtill mot väster är bevarat rester av en tunnvalvd botten- eller markvåning med anknytning till eller fortsättning i brödernas hus (jfr Berthelson 1947, s 195).⁵⁷

Anläggningen kan kanske tolkas som första etappen i uppförandet av en brödernas korsgång, möjligen avsedd löpa runt en gård.⁵⁸

Sambandet mellan här aktuella anläggning och kyrkan är som nämnts osäkert. Det har framlagts teorier om att gången under klostertiden skulle ha lett till porten i långhusets sydmur, men detta kan betvivlas med hänsyn dels till vad som ovan nämnts i avsnittet Analys av portarna, dels med tanke på det exakta läget.⁵⁹ Slutligen måste den reservationen göras att vissa här aktuella byggnadslämningar *kan* härröra från gårdens tid.

Sakristia

Enligt flera memorial från omkring år 1800 diskuteras rivning eller bevarande av ”den odugliga och för kyrkan skadliga bilderkammaren”, dvs en intill brödrakorets sydmur belägen byggnad. År 1807 har man beslutat sig för rivning och fått anbud på arbetet; 1808 är den ”till det mesta” bortriven. I byggnaden förvarades helgonbilder m m, varav namnet ”Bilder- eller Beläteskammaren” (fig 93, 94). Den redovisas senast på en karta från 1796 men däremot inte 1815.

Problemen är många och svårlösta när det gäller byggnaden ifråga. Den var emellertid två våningar hög och uppförd av kalksten samt tegel och med spån på taket. Den tycks ha varit välvd (fig 93). 12/10 1796 sägs att den är 16 alnar i fyrkant och ”allenast af tegel” (gäller utan tvivel ovanvåningen) samt har takfall åt kyrkväggen (se fig 68). Berthelson skriver om dess botten- eller jordvåning (1947, s 200): ”Man kan sålunda ej undgå den slutsatsen, att tillbyggnaden ursprungligen bestått endast av jordvåningen jämte den i huvudvåningen liggande förstugan”. En så gestaltad utbyggnad skulle nivåmässigt väl svara mot ett brödrakor enligt den här förmodade äldsta planläggningen, dvs på lägre

Fig 93. Interiör av den medeltida sakristian söder om koret på 1700-talet (jfr fig 94). Akvarellerad teckning av J F Martin. NM.

Late 18th century drawing of the interior of the medieval sacristy (see Fig. 94).

nivå än den definitiva (jfr Byggnadshistoria, västpartiet). Frågan är emellertid om läget för övrigt varit ändamålsenligt för en sakristia, dvs utan direkt förbindelse med koret. Någon sådan passage i det lägre planet har i varje fall ej kunnat spåras, och har den funnits faller teorin om de 13 bokskåpen i koret, jfr nyssnämnda avsnitt. Äldre ritningar visar att ingången till ovanvåningen placerats så att den inkräktat på västra vingen av långhusets sydvästra strävpelare (fig 61). År 1807 görs ett tillägg i entreprenaden avseende undermurning av ett valv efter bilderkammaren, dvs ett återställande av strävpelaren.

Det torde vara orimligt att belasta ifrågavarande skildring med ytterligare detaljer; alternativa lägen för en sakristia kan emellertid tänkas. Under den egentliga klostertiden synes dock den aktuella byggnaden ha fungerat som sakristia (eventuellt en av flera) och troligen även som bokstuga.

Några uppgifter om sakristia kan hämtas i Diariet: 1454 besöktes klostret av landets kung som besåg däri deponerade guldkronor och andra klenoder. Efter inspektion och värdering bars dessa till sakristian och inlades åter i klostrets förvaringsrum. I beskrivningen av S:ta Katarinas skrinläggning (1489) heter det att höga herrar via gallret i kyrkan och brödernas kor inträdde i sakristian. Dagen därpå gick sex biskopar jämte andra prelater genom brödernas trädgård in i klostret och vidare till sakristian där de kläddes till altartjänst.

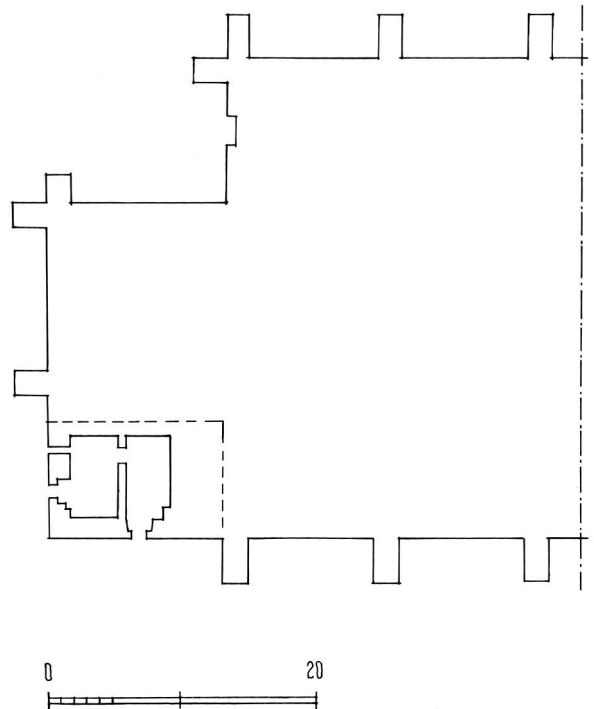

Fig 94. Kyrkans västra del enligt en karta från 1722. Ritningen visar den medeltida sakristians bottenvåning. Renritning G Redelius.

The western part of the Abbey. Detail of a map from 1722 showing the ground floor of the medieval sacristy.

Restaureringar

Rubriken är kanske missvisande; den kunde beträffande vissa åtgärder, med sentida ögon sett, också skrivas ”ombyggnader” eller till och med ”vandaliseringar” men givetvis har av respektive beslutsfattare alla arbeten ansetts riktiga och rimliga. En del av dessa åtgärder har dock, som vanligt, hårt kritiserats redan då de vidtogs. Arbetena syftade ibland till att ge kyrkan högre valör, andra var rena underhålls- eller räddningsåtgärder. Kyrkans användning har även haft betydelse; först var den lokal för katolsk/birgittinsk gudstjänst, därefter, åtminstone tidvis, i protestantiskt bruk och slutligen reguljär församlingskyrka. Den var efter klostertiden ett av stormän och kungliga omhuldat minnesmärke.

Kyrkan betraktades som nämns ofta med respekt och vördnad men någon gång som en börda. Exempelvis: Det synes onödigt att kronan belastar sig med att ”en så kostsam som illa medfaren kyrcka iståndsättes uti Wadstena”. Stadskyrkan är stor nog ”mot anthalet af inwånarne” och enbart för krigsmanshusförsamlingens behov kan räcka med ”den så kallade nunnekyrkan”. Klosterkyrkan för övrigt kunde rivas och koppartaket samt stenmaterialet användas vid ”Wadstena Slått” och andra publika byggnader. Nej – det är inte Gustav Vasa som skriver så utan ÖIÄ (C F Adelcrantz). Det citerade är nämligen hämtat ur koncept till skrivelse till Kungl Maj:t och rikens kammarkollegium och statskontor den 6/9 1769.

Det dröjde inte länge förrän några av Birgittas troligen cisterciensiskt inspirerade påbud om största möjliga enkelhet åsidosattes, och vissa avsteg från den ursprungliga planen gjordes dessutom utan tvivel redan under byggnadstiden.

Birgittas påbud har framförts i olika sammanhang: ”I mitt [Kristi] hus skall all ödmjukhet finnas, den som nu är alldeles försmådd. [. . .] Fönstren skola vara mycket enkla samt klara, taket måttligt högt, så att ingenting synes som icke doftar av ödmjukhet.” (Upp I, kap 18): ”Männe de bröder [dominikanerna] äro att klandra, som bygga höga och dyrbara kyrkor åt din son?. [. . . Svaras:] När kyrkan är så bred, att den rymmer dem, som träda in, när dess murar växt så pass i höjden, att icke de, som äro därinne ha det trångt, när murarna äro så starka och tjocka, att de ej spricka genom någon påverkan av väderleken och när taket är så fast och tätt, att det icke droppar därigenom, så hava de byggt nog”

(Upp III, kap 18; citaten efter Lundén). Hårtill kan läggas budet att om abbedissan låter bygga ”fleere hws, än thera san widhertorfftt [behov] wtkräffwir som byggia j clostreno, ällir oc at hon låtir byggia högfärdh hws, Thz skal räknas henne, swa stor syndh som om hon haffde röffuat mz owirwälle [överbåld] kost oc kläde aff minom fatigom människiom” (R S, kap 20). Jämför även förbuden mot glasmålningar, dekorativa stendetaljer och enbart prydnade väggmålningar.

1450-talet

Det är ovisst om hit även bör hänföras tillkomsten av läktaromgångarna samt den förmodade definitiva systraläktaren. Kanske bör dessa supponerade arbeten räknas till planändringar. Emellertid ägde den äldsta närmare kända ombyggnaden rum 1455 samt 1460 och 1461, då yttertaket höjdes och försågs med torn eller ryttare.

Kyrktaket var då säkerligen inte ett provisorium, ty 1418 började man klä det med kopparplåt och 1446 repareras denna klädsel. Taket reparerades 1455, varvid det också höjdes. Samtidigt restes också en takryttare med plats för klockorna. Gavelmurverken kompletterades senare upp till det 1455 höjda takets nivå; det västra röstet 1460 och det östra 1461. Ledare för takarbetena var troligtvis en man vid namn Övid (rörande takarbeten se även ovan s 59).

1500-talet

Några förebud om en kommande, för klostret ödesdiger tid noteras i Diariet detta århundrade, det första 1524 då Gustav Vasa utpressade av klostret några för Sankta Katarinas skrin avsedda silverplåtar samt annat silver (troligen mer än 20 kg). Pingsten 1540 blev det allvarligare. Då infann sig i Vadstena superintendenten magister Georg Norman⁶⁰ samt biskop Henrik i Västerås⁶¹ och påbjöd väsentliga ändringar i de kyrkliga ceremonierna (16/5 1540). Även följande dagar vistades magistern och biskopen i klostret och tvang bland annat fader Petrus att avgå som konfessor. Reformatorerna gick sedan ”in i sakristian och uppskrevo relikerna, klostrets kalkar och ciborier och reste ur staden åt Skeninge”. I en av de sista anteckningarna av detta slag, från 1543, står:

”Vidare, dagen efter den heliga Birgittas kanonisationsdag [8/10] kom i den åttonde timmen magister Nicolaus, biskop i Linköping, till vårt kapitelhus med många präster. Och han ledde ett kyrkomöte inför många ditkallade utan att vi kände till det i förväg, varvid han avskaffade mycket, mässoffret, vigvattnet i bikten, korkåpan, ordensdräkten och en mängd annat, och därigenom omintetgjorde vår gudstjänst.

Vidare, den andra dagen inträdde han till systrarna; där avskaffade han *Dignare* och *Ora pro nobis*. Måtte därför hans dagar bli få, och måtte någon annan överta hans biskopsämbete!” (Översättning av fil dr Claes Gejrot.)

Messenius uppger att en del av bröderna på Gustav Vasas order utvisades till klostret Munkeliv i Norge, hospitalet i Söderköping samt till Lappland för att där missionera (Silfverstolpe 1898, s 16; jfr även Diariet 10/10 1525). De sista kvarvarande bröderna har troligtvis körts bort eller lämnat klostret 1550. Räkenskaper från detta år upptar sålunda en summa på 13 mark, 2 öre och 2 örtugar till ”wara bröder tha the foro wth”, under det att inkomstsidan föregående år upptar 20 mark i bidrag från bröderna (Silfverstolpe 1895, s 59, 54). Systrarna däremot var, ehuru i krympande antal, kvar i klostret till årsskiftet 1595–1596. Var de under dessa sista ca 45 år höll sina gudstjänster är inte helt klarlagt; något slags kapell har t ex sannolikt sekundärt inretts i norra klosterlängan och aktuellt kan också ha varit det förmodade emporiet invid kyrkans östra del (se nedan). Kanske redan omkring 1550, då klosterkyrkan för en tid togs i bruk som församlingskyrka, synes det forna högkoret eller brödrakoret dock ha reserverats för systrarna. Det betecknas nämligen åtminstone från 1653 ”Nunne kyrkian” och på 1705 års karta beskrivs det som ”en lijten Nunne-Kyrckia, med plank ell:r skranckvärk serdeles afdelt”. Av Linnerhielm (1806, s 114) sägs samma del ömsom ha kallats ”Munke- och Nunnekyrkan”.

Ytterligare några spekulationer kan väl tillåtas, trots ett svårtolkat faktaunderlag, beträffande under 1500-talet företagna ändringar. När påvens utsände Antonio Possevino 1580 inspekterade klostret gav han bland andra följande föreskrift: ”Så länge altaret inte är uppbyggt på en upphöjd plats och i den längst bort belägna delen av kyrkan [så som det fordom förhöll sig] skall mässoffret firas i den lilla kammare som jag har anvisat, från vilken det finns möjlighet för systrarna att se fram mot denna [upphöjda plats] genom galler och genom ett itudelat förhänge. Men på söndagarna kan [mässoffret] firas vid högaltaret i koret av en äldrig munk. Dock skall det gå så till att det ordnas ett mellanrum av spjälor, inom vilket systrarna ej får uppehålla sig, och så

att, då prästen själv går in i koret och förrättar mässoffret, han inte ens kan se själva systrarna” (Theiner 1838–1839, vol 2 s 156 ff, översatt från latinet av docent Ritva Jacobsson). Av det citerade synes framgå dels att ett högt beläget altare (på en läktare?) funnits i kyrkans östparti, dvs borterst i förhållande till högaltaret, dels att brödrakorets altare (högaltaret) stod kvar och dels slutligen att Possevino utsett en plats lämplig för systrarnas dagliga gudstjänst. I samband med ett av Theiner återgivet samtal mellan Johan III och Possevino sägs vidare att hertig Magnus låtit avlägsna de bärande bjälkarna i munkkoret, förstört munkarnas ”kunstgezimerte” korstolar samt avlägsnat bjälkarna under ”det majestätiska Birgittaaltaret”. Virket använde han till slottsbygget och till en bro, sannolikt den till slottet (Theiner 1838–1839, vol 1 s 626; se även ovan s 70).

Trots tolkningssvårigheterna – möjligen har dessutom Theiner i viss mån missuppfattat Possevino (Lindblom 1961, s 11) – kan det citerade måhända antyda följande: Den vid denna tid oanvända systraläktaren borde i de nya förhållandena ha verkat enbart skrymmande och skulle kunna identifieras med ett av nämnda rivningsobjekt, möjligen munkkoret, eller också kan det ha varit fråga om den 1579 förolyckade anläggningen. Brödrakorets golvbjälklag borde däremot kunna undantagas i nämnda sammanhang; det fanns ju enligt ovan anförda beskrivningar (s 70) troligen kvar långt senare. Processionsgångens förmodade östra parti kan också vara aktuell som nedstörtande läktare såvitt den inte var ett av rivningsobjekten. Enligt Theiners text kan den förolyckade läktaren också tänkas ha varit en tillfälligt uppbyggd åskådarpåls (Theiner 1838–1839, vol 1 s 608).

Den förmodade logen eller emporiet i systraklostrets östlänga skulle rimligen kunna vara den av Possevino anvisade kammaren för systrarnas dagliga gudstjänst. Därifrån kunde man sålunda se den upphöjda platsen där mariaaltaret stått och logeöppningen kan redan ha varit försedd med galler eller skrank. Det har som ovan sagts spekulerats en del om belägenheten av kammaren ifråga; brödrakoret har nämnts liksom systrarnas dormitorium, vari något slags kapell (?) sekundärt inretts, med absidformad östände samt målning ovanför entréöppningen. Även ett par andra passager i dormitoriet har dock utmärkts genom målade överstycken (Lindblom 1961, s 10, Anderson 1972 I, s 77 och fig 82).

Alla ovan nämnda sekundära åtgärder i kyrkan och systraklostrets dormitorium vidtogs under abbedissan Katarina Benktsdotter Gyltas tid. Hon förestod klostret åren 1553–1592 med undantag för ett år under 1560-talet.

Sammanfattningsvis och förenklat kan 1500-talets ändringar i kyrkointeriören ha inneburit en mer eller mindre total utrensning av allt som stod i vägen eller var störande för en fri gestaltning av östpartiet i protestantisk anda.

1600-talet

Efter besiktning i januari 1668 har upprättats beräkning av visst material för arbeten på klosterkyrkan (RA: Städens akter. 72. Vadstena). Den upptar inte mindre än 648 timmerstockar till bjälkar och sparrar, de längsta 24 alnar samt drygt ett kvarter i topp- eller lilländan, dvs ca 14 m långa och minst 15 cm i lilländan. Behov noteras exempelvis även av 48 bjälkar med ca 11 m längd och ca 30 cm som minsta tjocklek. Dessutom skall anskaffas ett otal bräder till tak och ställningar samt dels 19 000 spik av olika, bestämda dimensioner, dels takspik. Råämnen till ankar- och bindjärn noteras också samt arbete med takkopparn. För själva arbetet behövs dessutom hiss- och styrlinor samt folk eller hästar att hissa med. Styrliorna skulle användas för att hålla ut bördorna från

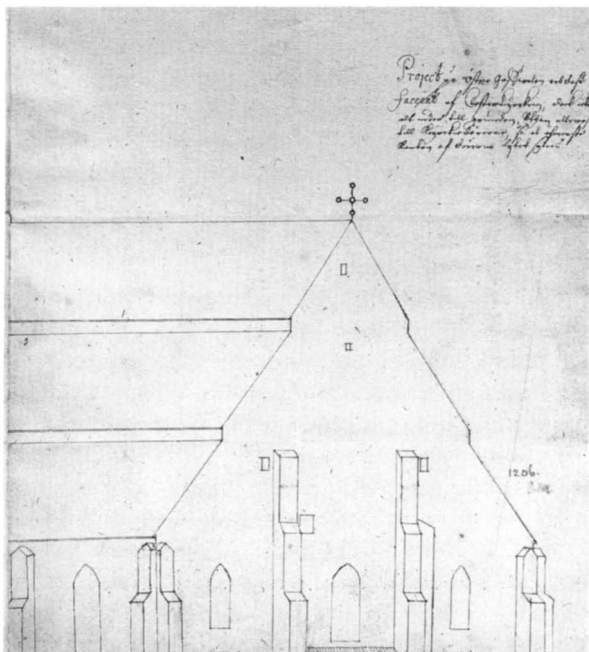

Fig 95. "Project på Östre Gaffwelen och dess Facciat af Klosterkyrkian, dock icke alt neder till grunden, Uthan allenast till Kyrckiodörrar, så at öfwerste kanten af dörrene lijtet synes". 1600-talets slut. Nationalmuseum, Tessins samling (THC 1206). Foto Nationalmuseum.

The upper part of the east front of the Abbey. Late 17th century

väggen. Varifrån träarbetarna skulle komma anges ej men åtminstone senare utfördes sådana arbeten av timmermän från Stockholm. Beträffande takplåten sägs att kopparslagaren ej kunde upprätta förslag efter som han ej vet hur mycket av taket som kan rivras, och "ty måste låtas till den tiden".

Förslaget rubriceras som avseende en reparation av kyrkan och det kan eventuellt ha varit fråga om enbart ett iståndsättande av takresningen eller, kanske mera sannolikt, om antingen en påbyggnad och förhöjning av en äldre takstol eller en helt ny takresning. Enligt den 1670 daterade teckningen (fig 60) hade ju då taket tredelade, höga fall av den typ som senare uppmätts med till synes stor noggrannhet (fig 61). Av dessa ritningar att döma torde kyrkan ha haft ungefär 50 takstolar, vardera med ett stort antal långa virken.

År 1671, den 23/2, skall enligt brev från hauptmannen Knut Pedersson Törnhielm⁶³ till generalguvernören Gustaf Soop⁶⁴ en byggmästare resa till Vadstena för besiktning och upprättande av förslag till klosterkyrkans förbättring. Två år senare har byggmästaren Martin Schmidt påbörjat arbeten. Han framför många klagomål: arbetet var mer omfattande än han trott, tillgängliga timmermän kunde inte hugga bjälkar honom till "nöijes", han saknade sin hustru samt behövde hjälp av en gesäll han kvarlämnat vid Strömsholm. Det meddelas vidare att kyrkan "nu står taklöös" (utan plåtklädsel?). Tornet är emellertid orört och det anses att kopparklädseln bidrager till dess stadgande. Arbetena i Vadstena beräknades bli klara hösten 1674, tornet blåste omkull samma år samt återuppfördes efter två år (jfr ovan s 62, där det misslyckade tornbygget beskrivs). I november 1675 heter det: "Byggemestaren Mr Martin Smitt hafwer i desse dagar varit her" och beklagar att hans namn är så "illa utropat" för det nedblåsta tornet. Han erbjuder sig återuppygga det och säger sig vilja bekosta behövt trävirke. Samma år i april skriver dock Törnhielm att han inte kan förlita sig att på mäster Martins ord allena låta honom sätta något torn på den stump som där kvarstår utan vill anlita någon annan. Han skriver också att stumpen skakar ännu något mer då det blåser starkt och har därför anbefallt byggmästaren att intäcka tornstumpen.

Det ligger nära till hands att tänka sig änkedrottningen Hedvig Eleonora initierande det senare 1600-talets restaureringar. Hon hyste stort intresse för klosterkyrkan och Vadstena ingick i hennes underhållsråde, livgedinget. Hon bodde också tidvis på Vadstena slott och i därinvid uppförda trähus. Den 2/7 1679 heter det: "Hennes Majjt låter sig myckit omvärda att bringa Clåster Kyrkian utj sitt esse, och som fast ingen Koppar

mehra här finnes, må så länge och till beqwämligare tid och lägenheet dhen otäckte deelen af takket nu öfverläggias med bräder . . ." Fönster och inredning bör också sättas i stånd. Skrивelsen slutar med vaga planer på finansieringen samt en önskan om att kyrkan måtte bli ett berömligt Guds hus till "heela Mennighetenes ædification". Tio år senare får vi veta att "Hennes Maj:tz Nådigste willie är, att Klosterkyrckian [...] måtte medh dhet forderligaste komma till dhen perfection, att Gudztjänsten deruthi hållas kunde". En planritning över kyrkan samt förteckning på tillgängliga medel skall ofördröjligen översändas jämte modell av koret, läktarna, predikstolen och bänkarna. Planen levererades i januari 1690.

Samma tid föreligger förslag till bänkinredning, undertecknat av bland andra Jacob du Rées och snickarna Peter Andersson samt Lars Larsson. Generellt synes de däri föreslagna åtgärderna kunna jämföras med planritningen på fig 59. Det är sålunda fråga om två kvarter bänkar på ömse sidor om en mittgång samt smalare kvarter utmed norra och södra ytterväggarna. Varje kvarter skulle inrymma 24 bänkar (25 på ritningen). Alternativt kan kvarteren förlängas (jfr ritningen) men detta har ej kostnadsberäknats. I virkesförteckningen upptages dels nya, dels gamla syllar, vilket bör betyda, att det redan fanns bänkar (jfr fig 58). För de bägge murade sidoläktarna föreslås i första hand rivning, då de inkräktar på möjligheterna att fritt anordna bänkar i golvnivå. Alternativt kan de förse med bröstpanel och två bänkrader. Panelens längd beräknas till 144 alnar inklusive trappor vilket stämmer med ritningen. Beskrivningen upptar, utom material och arbetslön, även obehandlade bänkorrhbeslag samt förtenta regler. För koret och predikstolen skall beräkning göras då "man opifråån fåår bättre modell och afrijtningh både på sielfwa faconen och arbetet".

År 1692, den 8/8 pågår rivning av "dhe små Sijdo-lächtare-Wallfwen". Under detta arbete rasade, då ett valv "rördes", ytterligare 15 tegel och en murkarl kom i livsfara. Teglet såldes för 25 rdr kmt per 1 000, vilket beräknades täcka rivningskostnaderna. Läktarrivningen misshagade "Hadorffen", dvs riksantikvarien Johan Hadorph⁶⁵ men anmärkningarna, som även gällde flytning av gravstenar, tillbakavisades eller bagatelliserades och Hadorphs behörighet sattes i fråga.

I december 1697 meddelas dels att de fyra stolraderna var färdiga efter "Öfwerintendenten Thessins afrijtningh och modell", dels att kyrktaket måste täckas med koppar innan ytterligare inredningsarbeten företas. I februari 1694 hade emellertid änkedrottningen lämnat nådigt tillstånd för församlingen att använda klosterkyr-

kan under den tid stadskyrkan reparerades eller ombyggdes. Detta arbete utfördes 1695–1696, då klosterkyrkan åtminstone hjälpligt ställts i ordning för gudstjänstfirande.

Många skrivelser från ifrågavarande tid handlar om det bristfälliga taket men brister fanns även på murstommen. År 1681 beslutas att trasiga "fönsterpelare" skall efter hand repareras med huggen sten och tre år senare är kyrkan "kringsatt" med nya fönster. Valven har emellertid tagit skada genom "dråp och wäta" samt behöver repareras. År 1697 sägs att den provisoriska brådtäckningen är 18 år gammal och takplåten lagad av oerfarna kopparslagare. Planer finns på att bättra taket med järnplåt eller spån, som rödmålas till likhet med koppar. År 1687, den 16/8 får vi veta att två sidoskeppsvalv är nyss "oprappade och hwijdtlimmade"; Hedvig Eleonora önskar att även det mellersta valvet samt pelarna "skohla således opanssas", dvs uppsnyggas på samma sätt. År 1691 diskuteras eller planeras uppbyggnaden av en port i "Nunnekyrkan"; man finner emellertid nivåförhållandena svåröverkomliga. En port på denna plats, som bör ha ansetts 'normal' i en östväänd kyrka, uppbröts sedermera, sannolikt dock inte förrän 1829 efter att ha förberetts i ungefär 20 år. (Den ovan citerade brevväxlingen återfinns i drottning Hedvig Eleonoras arkiv och livgedingsarkiv, RA.)

1700-talet

Smärre reparationer skymtar i skrivelser även mellan de vidlyftigare arbetena. Från 1755 till 1767 har sålunda minst 13 400 rdr smt av statskontoret forskotterats för reparationer på kyrkan. Den 18/9 1755 svarar Jacob Printz i Avesta på brev från Vadstena och lämnar kostnadsförslag, inklusive frakt och tull, på kopparplåt. År 1759 upprättas på magistratens uppdrag förslag till skyndsamt förbättring av klosterkyrkans genom stark storm utifrån sjön den 3 maj uppkomna skada på takets "Öfwersta Etage". Förslaget innehåller bland annat uppgiften att ny koppar i tillräcklig mängd finns lagrad i sakristian. Besiktning och uppmätning av skadan har även skett genom rådmannen Magnus Taleen⁶⁶ och kopparslagaren J G Gröning. Den sistnämnde hade tidigare lagt på den nedblåsta kopparn men fritogs från ansvar emedan plåten inte hade lossnat i fästena utan blivit "i små trasor rifwen". Det spekuleras vidare i att upptakten kan ha varit något "ringa lufthol" under tornet (takryttaren), dvs en öppning genom vilken stormen fått grepp under takplåten. I rådstugans dombok konfirmeras Grönings oskuld (31/3 1759) och talas om att tornet i en stark storm den 3 februari skall ha "gifwit sig

eller swiktadt” och att det skedda kan hända även med ”den Kiäckaste Kopparslagares arbete”. År 1765 den 9/9 besiktigas åter en skada på kyrktaket vilken uppstått genom en ovanligt stark storm. Kopparplåten hade därvid dels lossnat, dels rivits sönder ”i synnerhet på öfwersta Taklaget wid wästra gafweln”. Samtidigt granskas kyrkans valv och takstol. I valven ”befinns åtskillige farliga remningar och sprickor” som snarast bör ”häftas” eller bindas med järnband. Dessa bör med ena änden fästas i till i valven insatta men befunda lösa järnankare och med den andra i ”stråke bielkarne”. Åtskilliga långbjälkar i ”första Bielklaget näst intill hwalfwen” har i skarvarna börjat glida isär och kan lämpligen förankras eller bindas med tvärbjälkar eller ”hielp-bielkar”; härtill skall användas järn och spik.

Kyrktaket, och då framför allt dess klädsel, har sålunda utan tveivel, troligen från 1450-talet, då taket fick högre resning, och till 1780-talet, då resningen väsentligt minskades, varit en svag punkt och krävt mycket underhåll. Den för västliga och nordvästliga vindar svårt utsatta platsen samt den höga takresningen med dess ryttare har utgjort en svårbemästrad kombination.

Många skrivelser redogör för kyrkobyggnadens förfall även beträffande murverk, golv och fönster m. m. I det ovan (s 62f) nämnda besiktningsprotokollet från 1769 av murmästarna Robsahm och Friese sägs, utom påpekande av kyrkans allmänt dåliga skick, bland annat följande: ”Wid betractandet af den gamla takresningen, som också af de huggne stengafarne synes det taket från första början måste alenast haft et fall; men sedermera af hwad ordsak blifwit ändrat til trenne, samt ansenligt förhögt och påbyggt”. De har även konstaterat att takkonstruktionens virken var rötade både i ändarna och innantill; taket hade ”satt sig neder” och vilade på flera ställen på valven. Skadorna var särskilt stora vid takfoten. De föreslår att det ”högre” taket avlägsnas och att det ”undre” förstärks med nedtaget eller nytt virke. Generellt beräknar man kunna få byggmaterial – dels trä, dels överskott på kopparplåt – från takresningen.

Av intresse är även uppgiften att takryttaren inte har kunnat mätas längre upp än till klockorna, dvs en sträcka på 15 alnar, från ”spetsen af taket” och att den nyligen ”förmedelst spänningar” blivitt uppriktad till något så när lodrätt läge.

Det uppges vidare att valven i kyrkans hörn är upphängda med järn i bjälkarna, ”hwarigenom de om bielckarna gifwa sig, också blifwa nedtryckta”. Sakristi-taket av spån är i dåligt skick, och föreslås få tegeltäckning. Den 16 alnar i fyrkant stora beläteskammaren har

ett förfallet bräd- och spåntak samt anses kunna helt rivas. Kyrktakets kopparplåt ligger lös på rötat underlag och som provisorium föreslås att kluvna bräder läggs utanpå plåten mitt för varje takstol, och spikas genom plåten till sparrarna. Det sägs även att nunnekyrkans (brödrakorets) norra takfall torde ligga ”orördt alt sedan Kyrkans första bygnad”.

Det föreslagna lägre taket avsågs bli kopparklätt, med den gamla plåten i omsmitt skick; man befarade att kopparn hårdnat och blivitt spröd genom luftens inverkan. Den nedtagna gamla takkopparn skulle därför användas först efter omsmältning och valsning.

En besiktningsrapport från den 30/11 1773 av byggmästarna Johan Daniel Elfström⁶⁷ och Claës Pousette⁶⁸ redogör dels för samtidens åsikt om klosterkyrkans historia, dels för såväl dess tillstånd som för vissa önska åtgärder:

”1mo Anno 1346. Tu år efter, sedan H: Brita blef äncka, Lade hon med Herr Mats Kittelmunsons tillhielp Grundwalen till alla Klåster Murarna i Wadstena, derefter drog hon bort till Rom, och flere orter. Sedermera blef byggnaden fortsatter under Lagman Birger Ulfson, ock Biskop Tynnes i Wecxio, som deröfwer hade uppsikten.

2do: Kyrkan står på fast botten, är byggd af Huggen Tälsten, till 93. alnars Längd, ock 56 alnars bredd, innom murar, samt 27. alnar 20. tum hög under hwalfwet, hwilket är i dess Runda öpning mitt i hwalfwet 1. aln 2 tum tiokt.

3to: Dess Pelare utan för Kyrkan behöfwer någon förbättring, innan de blifwa sämbre.

4to: När omnämde Kyrka byggdes, så blef des taklag uti winkel, hwilket kan ses på Ritningen, där de gamla takstolarne äro påsalade, eller tillökte.

5to: Anno 1452, uti Konung Carls tid, förhögdes Klåster Kyrkans gaflar, och öfwersta taket tåktes af samma Konung Carl med Koppar, ock tornet byggdes samma gång, men the andra taken tåktes sedan med then Koppar som Kloster feck af Mårten Skinnare för åkerjord. 6mo: Nu är Kloster Kyrkans takresning 48. alnar hög, utaf Groft wirke ifrån 7. till ock med 15. tums tioklek, uti 3ne afsättningar.

7mo: På taket Lärer finnas mellan 7. ock 800.de [skeppund] Koppar.

8to: Tornet som står på Kyrkan är Cirka 153. alnar högt ifrån jorden till öfwersta spetsen.

9o: Härjemte fölljer Project Rittning till Lägre taklag, samt förslag, hwilket är omöjeligit, at Kunna så noga uträkna i ansende till det myckna arbete som blifwer wid tornet och gaflarnes nedtagande, samt den myckenhet af ställningar som dertill tarfwas; dock kommer det

mycket, an, på en skickelig byggmästare, som är wan wid, at wistas 150. alnar i högden, ock att sättja en säker ställning ifrån taket upp, till tornspetsen, för dess nedtagande, som wisserligen behöfwär wara 80. alnar hög”. Arbetet anses dock kunna pågå även vintertid. I förslaget till bland annat lägre tak upptages 134 000 skiffersten av 13 tums längd och 8 tums bredd.

Kungl Maj:t begärde 10/10 1786 ÖIÄ:s utlåtande beträffande lämpligheten av att använda den ”nyss förut uppfundne Värmelands Takskiffen”. Ämbetet rekommenderade dock flera år därefter (akten hade förlagts i samband med kontorets flyttning från Stockholms slott) kopparplåt som var varaktigare – utrönt genom flera hundra års erfarenhet – enär det nya takmaterialet var oprövat.

1781–1786

Under nämnda år ombyggdes långhustaket helt och blev därvid väsentligt lägre. Enligt memorial 15/2 1781 skall sålunda på kunglig befallning (äntligen!) projekteras för ombyggnad av takresningen. Slottsbyggmästaren Adolph Ulric Kirstein⁶⁹ skall besiktiga kyrkan och därefter lämna förteckning på erforderliga ”Bjelkar, Spiror, Timmer och Sparrar”. Skrivelsen slutar: ”Som jag märkt att Hans Kongl. Maj:t låter sig wara conservationen af denna forntida Bygnaden mycket angelägen, så förmodar jag och att Herr Grefwen, Lands-Höfdingen och Riddaren tillika med mig lärar på alt möjligt sätt bidra till befrämjandet af Kongl. Maj:ts Höga Wälbehag”.

Det finns minst tre, något olika, listor på önskat byggnadsmaterial. Man har framför allt ändrat virkesdimensionerna på så sätt att de i tidigare listor upptagna ”owahnliga längderna” har hållits nere och därmed också kostnaden; troligen var dessa längder också svåra att erhålla. Förteckningarna upptar dessutom järn och kopparplåt, spik och verktyg samt resor m m.

Arbetets första etapp omfattade långhustaket; bröd-rakorets takresning ombyggdes först ca 20 år senare.

Virke huggs och uppskräds såväl på närliggande gårdar som på öarna Stora och Lilla Röknen, belägna i norra Vättern och ägda av Kronan, samt i Västergötland. Det flottas eller körs på vinterföre till Vadstena. Leveranssvårigheter med kopparplåt från Åtvidabergs bruk gör att man överväger att uppskjuta arbetet men takstolar huggs dock samman. Tornet eller takryttaren rivs emellertid och hålet efter densamma lagas; med detta har sysselsatts sex ”Wärk Gesäller” samt ett antal hantlangare. Gesällerna kom från Stockholm dit de också återvände (räk 1782). Platsledare var verkgesäl-

len Olof E Arenander⁷⁰, senare nämnd som underbyggmästare. Denne har i juni 1781 lämnat några uppgifter om kyrkans tillstånd: De provisoriska lagningarna av hålen efter takryttaren släpper in vatten liksom de för ryttarens nedtagande gjorda hålen på norra sidan. Fönstren är mycket bristfälliga och en del ”aldeles utfallne”. Golvet är ojämnt särskilt på norra sidan, där gravarna sjunkit in ”så att man oagadt yttersta warsamhet har swårt för at utan fara för snafwande där framgå”; det finns så stora och djupa hål att en ”människas ben lätteligen kan nerträdas”.

En minnesgod vadstenabo erinrar 25 år senare (31/7 1804) i vördsam ”Dictamen till Protocollet” om en malör vid takryttarens rivning: Då tornet skulle nedtagas ”emot Byggmästarens willja och uppsåt nedstörtade [det] på det nedra taket med sådan wäldsamt, att det aldeles nedsjönk genom detta taket, Krossade underliggande Grofwa men wäl sammansatta Resning”. Skrivaren menar att de underliggande valven därvid skadades.

Kontrakt uppgörs med Åtvidabergs bruk om leverans av ”Tak Bläck af Koppar”; plåtarna skall ”innehålla Sju och ett halftt qwarter i längden, och fyra och ett Halftt qwarter i bredden, till Ellfva à Tolf markers wigt”. Kostnaden blir 53 rdr specie per skeppund metallvikt. Plåten skall, trots nämnda avrådan, bli tunnare än den befintliga, vilket förmodas kunna uppväga kostnader för omsmidning samt transporter. Skillnaden beräknas i vidd bli 20 nya bleck mot 19 gamla; detta beträffande de största plåtarna på ungefär 24 300 kvadrattum. Det nya taket skulle ju också få betydligt mindre yta än det gamla. Ritningar till några alternativa takkonstruktioner bevaras; den ena från 1782 (fig 96). Flertalet takstolar är på plats 31/7 1783 men inte förrän 1786 synes takombyggnaden ha avslutats. Plåtarbetet leddes eller utfördes av kopparslagaren Bergudd från Stockholm, som då nyligen hade med koppar betäckt Adolf Fredriks kyrka och Storkyrkan.

Den väntade vinsten på kopparplåtens omsmidning till mindre tjocklek uteblev. I memorial 18/11 1784 meddelas att taket beräknats kosta 14 656 rdr specie och den gamla kopparn inbringa 13 315 rdr varför 1 341 rdr specie anslagits (som förskott) men förmodas kunna återbetalas när all koppar nedtagits och försålt. Två år senare var pengarna emellertid slut men taket endast halvfärdigt. När man fått ned all kopparn ”röjdes aldrabäst missräkningen härutinnan” (dvs att förskottet skulle kunna återbetalas); materialet var sämre än man trott och det fattades ungefär 3 500 rdr för arbetets fullbordande.

En viss kritik skymtar i en av skrivelserna, nämligen

ett påpekande av svårigheterna att handskas med så stora och samtidigt tunna plåtar samt vid utsmidning till den bestämda, ringa tjockleken. Däremot, märkligt nog, är några samtida klagomål inte kända beträffande det iögonenfallande förhållandet att kyrkans höga resning ”af 3:ne Taak uthdelt, sampt ett Härligit Spitzzigit Torn” demolerades. Tornet eller takryttaren nådde ca 150 alnar, dvs omkring 90 m, över marken (Eekboun 1979, s 11) eller enligt en ritning ca 100 m (fig 61). Långhustaketetsnockhöjd enbart krympte med ca 12 m; taket fick vid reparationen ifråga inte heller någon ryttare.

Som epilog till ovan beskrivna arbete kan nämnas att hospitalsinspektoren i Vadstena önskade använda ”det fallna gruset” och den skadade stenen till sin byggnadsverksamhet. Han ville även ha bättre sten, vilken skadats i fallet från kyrkgaveln men som på ”en eller annan kant finnes huggen”.

Vid slutet av 1700-talet har såväl Rödkyrkan som klosterkyrkan varit i bruk. Ett kyrkorådsprotokoll från 1781 uppger att stadskyrkan är tillräckligt ljus och rymlig samt till stora delar i gott tillstånd, så att den icke på flera år synes behöva någon betydande reparation; men klosterkyrkan, i vilken efter kunglig befallning stads-, S:t Pers och klosterförsamlingarna tidvis varje sommar tillsammans förrättar högmässa och aftonsångspredikningar, är till valv, golv och fönster så förfallen att gudstjänsterna icke utan äventyr kan förrättas där. Här

skymtar den ena av två motstridiga åsikter som senare mer uttryckligt skulle komma till tals, å ena sidan att Rödkyrkan (stadskyrkan) borde bibehållas som församlingskyrka, å den andra att klosterkyrkan borde inrättas för detta ändamål.

Medan takarbetet pågick diskuterades bland annat lämpliga tekniska metoder för restaurering av murverket m m. Det sägs exempelvis att såväl sprickor och rännor som de gamla bomhålen bör igensättas då de äventyrar kyrkans bestånd. Vid omfogning bör kalkbruket, för att murverket inte skulle få ett obehagligt utseende, tillsättas med pozzolana eller ”smedslag” från närmaste stångjärnshammare; den sistnämnda kom till användning efter utförda prov. Meningen med tillsatsen var att dämpa kalkbrukets färg till likhet med byggnadsstenens.

Murverket uppmättes till 17 063 kvadratinalnar och av dessa ansågs 1 616 behöva uthuggas och återmuras med gammal sten; till återstoden, 547 kvadratinalnar, måste dock användas nyhuggen sten. Strävpelarnas sadeltak, varifrån regnvatten studsade ut på murytorna, ansågs böra byggas om till pulpettak. En murmästare Lundgren med åtta man reser i april 1786 ned till Vadstena för att påbörja arbetet på kyrkans murstomme. I augusti pågår de bägge gavelmurarnas jämnande och nedbrytande och takarbetet forceras.

Rådsmannen J N Tollenquist⁷¹ i Vadstena, som på många sätt tydligen deltagit i restaureringen, föreslår

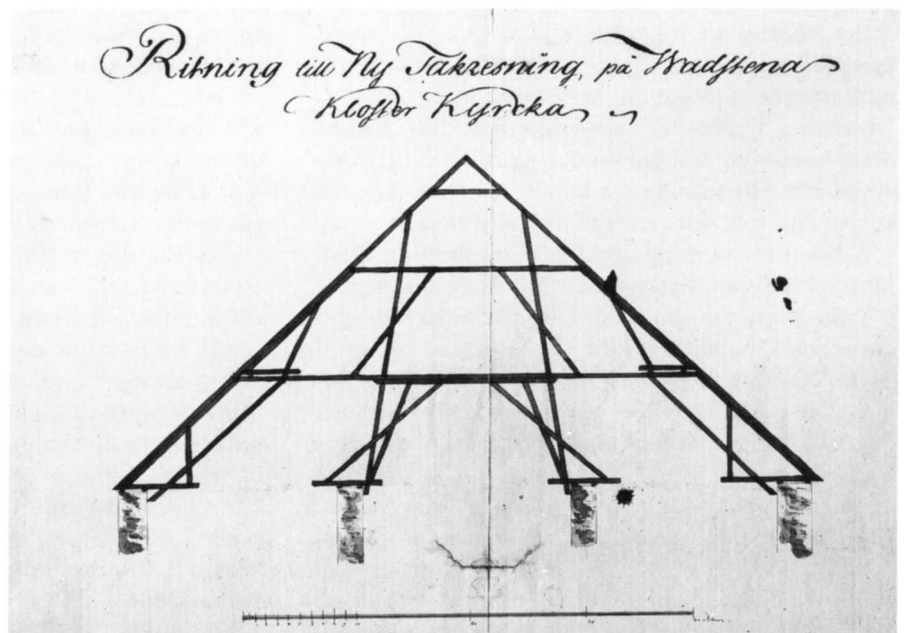

Fig 96. Ritning till klosterkyrkans nya takkonstruktion av J Wulff 1782. RA, ÖIÄ:s arkiv.

Drawing of the new roof-trusses of the Abbey, 1782.

ÖiÄ att hål eller luckor görs i yttertaket mellan varje takstol; därigenom skulle linor nedsläppas till framdeles resande av ställningsspiror. ÖiÄ tillstyrker. Ett befintligt järnkors med fyra kopparglober, vardera 10 tum i diameter, bör lämpligen enligt Tollenquist repareras och återuppsättas och i en av globerna inläggas en plåt med kungens namnchiffer och några gångbara mynt. Det är ovisst om detta arbete utfördes.

År 1787 upprättade konduktören vid ÖiÄ Jacob Wulff⁷² förslag till murverkets reparation och beräknade kostnaden till 3 950 rdr. Han gjorde även uppmätningar av kyrkan före ombyggnaden samt ritningar till nytt tak m m (fig 69–71, 96). Han skriver bland annat att omkring 200 gamla (från gavlarna nedbrutna) stenar kan återanvändas men 500 måste nyhuggas. Vidare konfirmeras förslaget till ändring av stråvpelarkrönen.

Landshövdingen skriver 1799 till ÖiÄ att sedan taket reparerats skulle andra nödvändiga förbättringar ha följt, men kriget som bröt ut 1788 gjorde det förmodligen svårt för statsverket att bekosta dessa arbeten. Vidare sägs att om inga åtgärder vidtages blir kyrkan slutligen en ruïn.

Klagovisorna kommer allt tätare till ÖiÄ. Rådman Tollenquist meddelar exempelvis 1799 att taket över lilla nunnekyrkan skadats svårt av en vinterstorm. I juni lämnar han en förteckning på nödvändiga reparationer. Nyttäckning av nunnekyrkans tak måste ske; grövre virke därtill finns i lager sedan 1785, men bräder måste upphandlas. Om taket skall sänkas "till proportion mot det stora kyrktaket", behövs dock mer grovt virke. Koppar till täckning är svåråtkomlig varför arbetet inte omedelbart torde kunna utföras. ÖiÄ medger året därpå att spån får användas och i maj 1802 får arkitekten P W Palmroth i uppdrag av ÖiÄ att verkställa spåntäckningen. Spånen skall kokas i vitriol.

ÖiÄ får i januari 1801 av rådman Tollenquist veta dels att kyrktaket blivit svårt stormskadat samt läcker och att skador uppstått på bjälkar och valv, dels att golvet i kyrkan måste förbättras. Rådmannen föreslår att kopparplåten nedtages – endast ca 15 år efter påläggandet – och ersätts med spån.

Arkitekten Palmroth besiktigade kyrkan i maj 1801 och skriver därom att 15 à 20 plåtar blåst bort på stora taket och halva taket är skadat på nunnekyrkan. Valven är dock försvarligt goda både in- och utvändigt men fönstren nästan utan rutor; snön blåser därför in och fördärvar inredningen. Gångar och golv är insjunkna; i väster vågar man ej stiga på golvet. Detta kan dock avhjälpas med grov fyllning. Stråvpelare och sträckmurverk är illa därana. Beläteskammaren, som disponerats av rådman Tollenquist mot underhållsskyldighet, har på

grund av dennes död ej hunnit repareras. Vidare behöver sakristian förbättras. Bland befintligt material uppstår Palmroth karm, bågar, glas och beslag till ett rundfönster.

1805–1810

Man avser enligt ett av arkitekten Palmroth underskrivet memorial 13/8 1803 att annonsera i tidningar om kyrktakets avtäckning och kopparplåtens försäljning till högstbjudande. Dessutom diskuteras frågan om rivning eller bibehållande av den odugliga och för kyrkan skadliga belätes- eller bildkammaren. Troligen 1802 inventeras kyrkans lager av koppar; såväl avblåst takplåt som klipp av ny koppar och kopparklädd spik m m. All lös koppar torde ha förvarats i kyrkans gamla sakristia "inom 2:ne lås" men platsen ansågs i dåvarande skick inte säker. År 1804 har upprättats ett "General-Förslag" till reparationsarbete som godkändes av Kungl Majt 1 oktober 1805. Det ligger till grund för slottsbyggmästaren Isac Roséns⁷³ 12/2 1807 vid offentlig auktion lämnade och antagna anbud. Detta innehåller 18 punkter, här i utdrag: –1) Stora taket kläs med takspån av furu, som anskaffas av entreprenören. De bör vara minst 18 tum långa, 5 à 6 tum breda, huggna på borst, utan yta (ytved), av moget och torrt virke, lika riktade och borrarad en tum åt ena sidan av den övre ändan. Spånen skall kokas i god tjära och fästas med stark spånspik så att den väl intäcks av påföljande spån, varefter allt strykes ånyo med tjära. –2) Rötade bräder i "spånbotten" ersätts med nytt virke. –3) Taksprången ökas till 1¼ aln genom tillsatser på takstolarna. Fotbleck görs av gammal, tjock kopparplåt. –4) På varanran takstol fästs rännkrokar av järn och "wäl djupa" rännor av kopparplåt upphängs med fall mot öster. Sakristians takränna får göras av järnplåt. –5) Nockbleck och "gafwelskifwor" tillverkas av gammal koppar. –6) Både stora kyrkans och nunnekyrkans ytterliv med stråvpelare rensas från växter, mossa och ogräs. Fogarna upphuggs och igensätts med "pinnsten" eller skärv i bruk av god kalk till 3 delar och strid sand till 4 delar utan någon tillsats av lera. Nya stenar fästs med kramlor som förmuras. –7) Alla stråvpelare rivs till enahanda höjd, en aln under takfoten och får fall från muren samt avtäckning med kopparplåt i samma lutning som takfallet. –8) Fönsterfallen kopparkläs med plåten kramlad i stenarna på sätt "såsom å byggnaden förut brukeligt varit". –9) Nya fönster överallt med begagnande av ännu brukbara "Jernkorss" och med "grada Blyrutor, 16 à 20 rutor i hwar kvadrat eller ram". De förses med stormjärn och sprintar. Stenposter och sidor

förbättras ”i formen lika med de gamla, med tvårhållare och följare af Jernstänger, där de brista eller aldeles saknas”. –11) De fyra dörrarna i dubbelportalerna mot öster tillverkas av järnplåt, med starka gångjärn och säkra ”fällboms lås” (se även not 4). Övriga ytterdörrar görs av ”torra halfbotten bräder”, på insidan väl nåtade i eller utom fals, alltefter som ”belägenheten närmare anvisar”. –12) Kyrkgolvet upptages och underlaget avjämnas. Gravar kan av efterlevande i vissa fall bibehållas men bör då av dessa sättas istånd. –13) ”Bilderkammaren” skall rivs och platsen planeras. De i kammaren förvarade skulpturerna skall förtecknas av kyrkoföreståndaren och uppflyttas på valvet över nunnekyrkan, dvs till det forna brödrakorets vind. –14) Kyrkan avputsas invändigt. Skadade ställen uthuggs och ommuras varefter väggarna avfärgas med kalk. –16) Vid kyrkan befintlig nedbruten sten får användas vid lagningar. –17) Arbetet skall vara avslutat senast den 1/11 1811. –18) För reparationen betalas 7 000 rdr banco eller 10 500 riksdaler i riksgäldskontorets kredit-sedlar. Summan skall uppdelas på 4 betalningsterminer.

I mars 1807 utbetalas första fjärdedelen av entreprenadsumman till Isac Rosén, de övriga tre fjärdedelarna till byggmästaren Johan Holmberg⁷⁴. Samma år 19 augusti kompletteras förslaget: ”Sacristian utanför Östra Gafweln, osynlig, af Tegel och orappad, bör borttagas” och en ny sakristia, 18 alnar lång och 8 alnar bred, avdelas inne i kyrkan bakom altaret (jfr fig 62). Två ingångar öppnas på västgaveln ”hwartil öppningar af ålder finnas”. Norra dörren bör igenmuras och mellersta fönstret på södra sidan huggas ned några alnar ”i Linea” med de övriga (sistnämnda arbete blev dock ej utfört). Ett fönster på norra sidan ”jemnas på fallet inåt kyrkan”. Två sidoaltaren i koret avlägsnas i samband med golvet utjämning (jfr fig 84). Koret skall vidare utvidgas efter pelarraderna och ”Jern Staquettet” avlägsnas. Detta galler eller skrank kan knappast vara det medeltida – åtminstone stod det inte på ursprunglig plats – utan var troligen från 1500-talet. Vidare föreslås nedtagning och ommurning av tre stråvpelare i norr.

Ankomst aviseras i augusti 1807 av ”en Conductör vid Namn Blom”, i senare skrivelser kallad ”Herr Capitain Mechanicus F. Blom”. Denne kände arkitekt och konstruktör Fredrik Blom⁷⁵ har på uppdrag av ÖIÄ på olika sätt deltagit i reparationsarbetet.

Andra delen av entreprenadsumman utbetalas 28 november 1807. I maj året därpå besiktigas arbetet ifråga. Isac Rosén är då död och byggmästare Johan Holmberg väntas övertaga arbetet; Fredrik Blom deltar i besiktningen. Det utförda arbetet underkänns i stort sett. Reparationen av tre stråvpelare i nordväst anses exempel-

vis så illa gjord att den ”till intet värde kunde upptagas”, utförd koppartäckning måste göras om osv. Dessutom har gammalt stenmaterial ej återanvänts utan sålts. Besiktningmännen beräknar det utförda arbetet värt endast 27 rdr riksgäldsmünt! Underhandlingar förs med byggmästare Holmberg som tydligen bland annat föreslår förenklingar och är villig övertaga arbetet om han får den tredje delen av entreprenadsumman.

År 1808 den 30 juli finns på platsen, genom Holmbergs försorg, bland annat 25 tunnor tjära. 125 000 takspån, 200 000 spånspik och 150 tunnor vitkalk. En mängd bränd men oriven kalk (300 à 400 tunnor) finns även i lager. Ställningar är resta i norr och fogstrykning samt plåtarbeten påbörjade. Ännu en komplikation, utom det underkända arbetet, skymtar i en skrivelse daterad Starby 16/8 1808 och undertecknad H von Stejern: ⁷⁶ ”Fräls Oss från Ondo – Nu är Jag åter Pahrt för Min Byggmästare”. Valvet är bart och spån kan ej få läggas förrän Blom har besiktigat detsamma. ”Detta är ej det värsta, ty Blomen kan vara här förr än Wi veta Ordet af; men Holmberg svär på at han reser bort, ty han har aldrig en styver, hwarken til Arbetare eller Materialier och är skyldig alla människor här –”. Holmberg lovar dock att stanna till lördag; ”hvad fan skall Holmberg taga sig til? Förlåt mitt gnäll!”

I november samma år är halva nordsidan spåntäckt och skadade takpartier för övrigt provisoriskt lagade med bräder. Fogstrykningen är ej helt färdig ”emedan inre murbruket ej hunnit torka”. Sönderslagna fönster är försatta med bräder. I lager finns 60 000 à 70 000 riktad spån, lagom för en fjärdedel av taket, och ca 40 000 oriktad spån samt plank, bräder, spik, tjära, ställningsvirke och 300 tunnor kalk.

Blom har i augusti 1809 godkänt det dittills utförda arbetet och tredje delsumman utbetalas; slutlikvid för restaureringen kvitteras av Holmberg 23/10 1810.

Reparationen av brödrakorets tak påbörjades som nämnts 1802. D G Nescher skriver i sin resedagbok 1802, den 9/8: ”Därefter besågo vi klosterkyrkan, som nu till någon del av taket reparerades, och i stället för de nedtagna tjocka kopparplåtarna med vanligt bräckligt takspån belades” (Schiller 1931, s 163).

1825–1835

Förspelet är långt när det gäller nästa stora reparation eller ombyggnad av klosterkyrkan, dvs den som förvandlade byggnaden från enbart minnesmärke till församlingskyrka.

Källor till kunskap om detta arbete är huvudsakligen protokoll från sockenstämmor med Vadstena stads och

S Pers församlingar. På en allmän sådan stämma (31/7 1802) beslöts sålunda att ej antaga ett Kungl Maj:ts erbjudande att övertaga klosterkyrkan sedan den satts istånd av staten. Man ville behålla "sin nuvarande Stadskyrka till framdeles nyttjande".

I en inläga med avstyrkan inför fråga om klosterkyrkans övertagande för allmän gudstjänst, daterad 31/7 1804 påstås att kyrkan ifråga är i "sådant swagt tillstånd" att den inte kan repareras med sikte på underhåll "alt framgent". Byggnadsmaterialet, från "Ombergs Kalkartade Stenbrott", ansågs också dra till sig röta genom öppna fogar och hela byggnaden betecknas som ett "gammalt och bofälligt hus som blifvit repareradt af sig sjelft erbjudande Entrepreneurer". Dessutom nämns att alla som deltagit i gudstjänster som tre månader varje sommar hålls i klosterkyrkan, med stads- och landsförsamlingarna samt krigsmanhuset, vet att kyrkan är för stor och har otillfredsställande akustik. Därtill kommer, enligt inlagan, en sig alltmer utbredande ekonomisk misär bland stads- och sockenborna.

Det är 13 år senare återigen aktuellt med ställningstagande till en Kungl Maj:ts resolution om klosterkyrkans överlåtelse. Stämman ansåg sig ej kunna gå med på i akten angivna villkor. Dels hade man ej ekonomiska möjligheter därtill, dels ville man avvakta resultatet av förhandlingar som major Henrik von Steijern sannolikt höll på att föra med myndigheter. Vidare har enligt stämman klosterkyrkan allvarliga brister: — 1) "På Nunnekyrkans [brödrakorets] klena murar kan icke upföras en tillökning af mur till jämvägning 30 Alnar hög, och sedan deruppå tornets höjd med den tryckning af Klockornas tyngd, som minst med 50 skålpund ökes m.m." — 2) Spåntaket är, ehuru pålagt för några få år sedan, så opålitligt att dagsljuset på flera ställen syns därigenom, vilket skulle vara än påtagligare om inte till döljande av bristerna hålen invändigt blifvit igenfyllda med kalkbruk under spånbottnen. — 3) Kyrkans valv är inte bättre eller säkrare än Rödkyrkans; i bägge är de förstärkta med järnankaren. — 4) Sakristian i klosterkyrkan är helt oduglig såsom sådan; den måste flyttas och ändras. (Det är här sannolikt fråga om en enligt 1807 års beslut inne i kyrkan mot östgaveln uppförd sakristia; den därutanför belägna tillbyggnaden var enligt samma beslut säkerligen riven.) — 5) Fönstren är i mycket dåligt skick; 37 stycken befinns för närvarande utblåsta. Orsaken anses vara att "fönsterställning och stormjern äro för klena". — 6) Strävpelarna är också i dåligt skick, vilket menas bero på brådska och slarv vid senaste reparation; "bindstenar" har troligen ej insatts. — 7) Det enda som kan användas av klosterkyrkans fasta inredning är bänkarna. I ett tillägg sägs att Röd-

kyrkans predikstol är "bra på sitt ställe men säkert mindre passande på ett annat" samt att såväl altartavla som predikstol är för små för klosterkyrkan och blir för kostsamma att bygga ut.

Allt det anförda läggs till grund för församlingarnas gemensamma önskan att "undanbedja sig begagnande af denna Kongl Nåd, såsom öfverstigande deras möjliga förmåga att den begagna", men det slutliga avgörandet uppsköts till von Steijerns hemkomst.

År 1817 den 7/8 hölls sockenstämma i närvaro av biskopen, Carl von Rosenstein⁷⁷, vilken lovade förord till kollekt och stambok över hela riket, dvs rikskollekt. Major von Steijern tillika med flera deltagare ansåg att även med ett sådant stöd skulle det vara möjligt för församlingarna att bygga torn på klosterkyrkan samt inreda och framdeles underhålla densamma. Biskopen föreslog då att man hos Kungl Maj:t skulle anhålla dels om nämnda kollekt, dels om proposition och förord till ständerna vid nästkommande riksdag om ett belopp motsvarande skillnaden mellan klosterkyrkans försålda koppartak och kostnaden för den 1810 avslutade reparationen. Man beslöt dessutom inrätta en "Kyrko-reparations Cassa" och bestämde årliga avgifter därtill.

Sockenstämma under ordförandeskap av den då utnämnde ärkebiskopen von Rosenstein hölls 4/8 1819. Enligt brev till biskop och domkapitel har Kungl Maj:t bifallit församlingarnas förslag att utnyttja klosterkyrkan och underhålla densamma mot att Statskontoret utbetalar omkring 5000 rdr bco, dvs den beräknade vinsten på försäljningen av klosterkyrkans koppartak, samt beviljar rikskollekt. Ett ordentligt kontrakt skall i så fall upprättas och föreläggas Kungl Maj:t. Ärkebiskopen erinrar om att i händelse klosterkyrkan antages, skulle församlingarna erhålla dels nämnda 5000 rdr, dels kollekten, som kan beräknas till minst 1000 rdr och dels slutligen kunna räkna med värdet av material från Rödkyrkan, lågt uppskattat till 3000 rdr, dvs tillsammans 9000 rdr. Härtill kan, enligt hans mening, tornbygget uppskjutas och provisorisk klockstapel uppföras. Kapitalet skulle också snabbt och ansenligt ökas genom räntor och materialet efter Rödkyrkan borde kunna användas även vid andra förestående reparationer. Därtill kommer, enligt von Rosenstein, att om inte erbjudandet antages så måste Rödkyrkan skyndsamt repareras, vartill emellertid församlingarnas medel var inga eller högst otillräckliga. Ärkebiskopen summerar: "Vilja församlingarne tänka på något Contract om villkoren för emottagandet af Klosterkyrkan, hvilket skulle Kongl. Maj:t. i underdånighet föreslås, eller vilja församlingarne i underdånighet undanbedja sig Kyrkans antagande? Häruppå följde ett nästan allmänt yttrande att de fören-

ade sig med hvad Stadens Äldste skrifteligen anfört och ville i underdånighet undanbedja sig Klosterkyrkans emottagande.”

Major von Steijern sammanfattar det genomgångna sålunda: Vi tackar ärkebiskopen för hans möda och omsorger för församlingarnas kassa ”samt i en från barndomen fästad kärlek för vår gamla Kyrka”. I olikhet med församlingarna kan jag dock inte ”afsäga det i Nåder tillbudna Uplåtandet af Klosterkyrkan”. (Hans främsta motiv för denna ståndpunkt synes ha varit församlingarnas oförmåga att ekonomiskt bestrida en reparation av Rödkyrkan.) Majoriteten vidhöll sin tidigare ståndpunkt men 6 ledamöter reserverade sig. Ärkebiskopen skärper tonen i ett slutanförande och talar om lättsinnigt förkastande av en av dem själva begärd proposition samt att han, i kraft av sitt ämbete, kan nödgas, i händelse av uraktlåtenhet, driva på vederbörande till utförande av såväl den högst nödvändiga reparationen av Rödkyrkan som på andra ”publika Ecclesiastika” byggnader. Efter det hotande mullret slöts ”Acten” med bön och välsignelse.

Senare samma år beslöt man utse någon ”förständig” man som kunde undersöka stadskyrkans brister och där-efter föreslå åtgärder (22/10 1819). Kanske kan ett odat-erat koncept till underdånig skrivelse sättas i samband med detta beslut; kanske är det äldre, men i varje fall nämns däri den 1810 avslutade restaureringen. Det ut-mynnar emellertid i följande: Om storleken av en för-modad summa på ca 8 000 rdr bco (först skrivet 1 000) som behövs till Rödkyrkans behjälpliga iståndsättande har ”väckt oro och bestörtning hos 2:^{ne} församlingar inom hvilka rikedom saknas och tarflig utkomst endast af få njutes, samt hvilkas kyrko-Cassa för närvarande föga öfverstiger 700 Rdr B^{co}” så skulle det vara än svårare för församlingarna att utan bidrag från staten övertaga klosterkyrkan i befintligt skick. Ett tornbygge på densamma och iståndsättande för övrigt kan draga en kostnad på ungefär tre gånger den nämnda summan.

Ur besiktningsprotokoll rörande klosterkyrkan den 6/12 1823 kan anföras: — 1) Takspånen är på åtskilliga ställen förstörd av röta ochnockblecken är dels lösa, dels nedblåsta. — 2) Sex bjälkar ovan valven är angripna av röta och fyra valvkupor ”hafwa sin egenteliga styrka af 11 st i Bjelklaget fästade JernAnkare”. — 3) Fönstren är fästade i bly som ej tål våldsamma stormar och borde vara konstruerade med järnramar. Vid reparationer har i stället för sten använts trä som målats i kalkstensfärg. — 4) Exteriören är i dåligt skick med tomma fogar. I en del gluggar och dörrar har vid en senare reparation inmurats tegelsten som putsats och gråmålat. — 5) Sakristian (säkerligen den enligt 1807

års beslut invändigt uppförda) är illa anlagd, mörk och oduglig. — 7) Golvet under bänkarna är uppruttet. — 8) Orgel saknas och om Rödkyrkans orgel flyttas måste den utökas med flera stämmor. Det blir också nödvändigt att hugga upp en stor dörr i väster samt att mura igen östportalerna och dörren mot norr. — 9) Här på-talas nödvändigheten av att få disponera ett minst 15 alnar brett område runt kyrkan, där vid reparationer material kan lagras och ställningar byggas.

I ett samma år daterat förslag till kontrakt står emel-lertid bland annat: ”Frikännes Församlingarne för alltid, från Tornbyggnad wid Klosterkyrkan, med frihet, att efter behof förändra och reparera deras gamla Kyrkas Tornbyggnad” eller uppföra en klockstapel.

Vid extra stämma 21/2 1825 i närvaro av landshövding B A C von Nieroth⁷⁸ och biskop Marcus Wallenberg⁷⁹ antecknas följande, till kontraktet med Kungl Maj:t av domkapitlet gjorda jämkningar och tillägg: Klosterkyr-kans predikstol kan användas och Rödkyrkans torn får för framtiden begagnas som klockstapel. Landshövding-en ansåg dock att klosterkyrkan borde förses med torn men efter erinran om kostnaderna härför samt om Röd-tornets goda tillstånd beslöts att i detta fall ej ändra programmet; Rödkyrkan får disponeras av församling-arna under klosterkyrkans ombyggnad, dvs en beräk-nad tid av sex år från den dag statsmedel influtit. Staden får också tillstånd att uppföra ett minst 4 alnar högt plank norr om klosterkyrkan, dvs mot de då förtiden oanvända byggnader som ingått i systraklostret samt se-dermera varit krigsmanhus och fängelse.

Samma år 12 juli föredrogs Kungl Maj:ts resolution av den 1 juni angående det ”Contract, som i underdånighet blifvit af dessa församlingar Kongl Maj:t nådiga pröfning understäldt, angående Klosterkyrkans anta-gande till framtida Gudstjensts hållande”. Ändamålet med stämman sägs vara att ”öfverlägga om de förberedande anstalter, som af behofvet påkallas för Klosterkyrkans iståndsättande med oundvikliga reparationer, samt för nödige ansedde förändringar”. Major von Stei-jern hade lämnat ett skriftligt förslag innebärande att för det första till Kungl Maj:t inge en underdånig tack-sägelse, för det andra att så snart de 5 000 rdr:na kan utfås lämna desamma till förvaltning åt två ledamöter, för det tredje att en kommitté på fem personer får i uppdrag att utarbete förslag till de åtgärder som till kyrkans emottagande och framdeles iståndsättande for-dras, för det fjärde att det måtte fastställas en tidsfrist inom vilken bortrivning måste ske av alla de byggnader som omger kyrkans murar ”och aldrig bordt vara der”. (Härvidlag åsyftas sannolikt dels rester av utbyggnaden i öster, dels kanske hägnadsmurar som anslöt till kyrkan

och dels slutligen eventuella ruiner av exempelvis bikt-
huset, beläteskammaren och systraklostrets östlänga.)
Mötet beslutar avlåta "underdånig Tacksägelse-Adres-
se" till Kungl Maj:t samt att bilda en drätselkommitté
och en byggnadskommitté. Som riktmärken för den se-
nare uppställs fönstrens reparation, upphandling av tjä-
ra till taket, återuppläggning av nedblåst koppar, igen-
murning av dörren åt "Arbetshusinrättningen" (i norr),
ny entré i väster samt "inskränkning" av östportalerna,
bänkarnas reparation med i synnerhet nya golv, stengol-
vets planering och slutligen ny sakristibygnad på norra
sidan mot öster. (Sistnämnda arbete blev inte utfört.)
Vidare beslöts att klockorna i Rödkyrkan skall flyttas
ned under urverket och detta flyttas upp.

År 1825 den 1/6 föreligger Kungl Maj:ts stadfästelse
på kontrakt om överlåtelse till församlingarna ifråga av
"St Britæ" eller klosterkyrkan. Man förbinder sig då
"emottaga, iståndsätta och framgent behörigen under-
hålla" samma kyrka. Efter nära 25 år är sålunda drag-
kampen avgjord om vilken byggnad som skulle bli för-
samlingskyrka och restaureringsarbetet kunde inledas.
Beträffande vissa detaljer fanns emellertid motstridiga
meningar (jfr nedan).

En byggnadskommitté har den 13/3 1826 beslutat: Ta-
ket skall repareras och omstrykas med tjära; Golvet i
den så kallade nunnekyrkan skall sänkas och "chorgolf-
wet" upphöjas; nunnekyrkan är ju som nämnts det for-
na brödrakoret och det vid ifrågavarande tid fungeran-
de koret ligger i öster. Bänkarna skall iståndsättas och
sten beställas till en ny port i väster (fig 100). Besiktning
bör dessutom ske av Rödkyrkans orgel, som avses flyt-
tad till klosterkyrkan. Orgelbyggaren Gustaf Anders-
son⁸⁰ skall anmodas "uppgöra beting" om denna flytt-
ning.

Resultaten från två sammanträden, i maj och juni
1827, kan sammanfattas på följande sätt: "Herrtig Mag-
ni gravvård, utan hinder kan och bör kvarstå", men
själva graven muras igen. Dess bild och "Sirater" kom-
pletteras; Nya ingången i väster skall bli lika med öst-
portalerna eller något större, dock utan "ornamenter-
na"; koret utvidgas enligt företedd ritning, varvid de
"isolerade" bänkarna i norr och söder (kungs- eller
herrska bänkarna) borttages. Korgolvet höjes i likhet
och plan med första stegplan till altaret, emellan det
första pelarparet; "Stolgolvet" vid lilla dörren i norr
(ärens och nådens port) som låg lägre än golvet för
övrigt bryts upp, ytan jämnas och stendlägg; Grund upp-
muras för den nya, utvidgade sakristian, dvs inne i kyr-
korummet, och två fönster bryts upp i östmuren till be-
lysning av rummet ifråga (fig 101); Materialet i korets
jängaller sparas för framtida bruk eller används till en

ny kyrkogårdsport "med Staquett å ömse sidor".

Några av förslagen godkändes inte omedelbart och
till dessa hörde sakristians utformning samt frågan om
huruvida hertig Magnus' gravvård skulle stå kvar eller
flyttas. Till stämman 25/5 1827 hade några ledamöter
sålunda inlämnat ett memorial som påpekade att inga
klara besked fanns beträffande klosterkyrkans "från
fortiden kvarlemnade Monumenter af altare, predik-
stol, grafvar der på kyrkogolfvet uppförda". Särskilt en
av de senare, monumentet över hertig Magnus, ansågs
vara både skrymmande och tekniskt skadligt; det sam-
lar, enligt memorialet, vatten som kan förstöra grunden
till närmsta pelaren. Efter en längre utläggning om för-
menta olägenheter och risker föreslås att monumentet
flyttas eller åtminstone att nedgången till graven fylls
igen. Ordföranden meddelar att enligt förslaget skulle
monumentet flyttas men efter många överläggningar
har kommittén beslutat att det skall bevaras på sin plats.
Från några av de främre platserna på manfolkssidan
skymmer det visserligen bort prästen då han står för
altaret men detta menas ej vara någon stor olägenhet.
Deputerade ansåg sig ha ett moraliskt ansvar för bibe-
hållande i orört skick av detta monument "från den
Store Gustaf den 1:stes, för hvar redlig svensk alltid
minnesvärda tid; låt vara, om det tillhört Hans vanlotta-
de Son". Ordföranden avslutar: Det står dock dem som
önska en flyttning fritt att till Kungl Maj:t framföra de-
ta. Resultatet av en sådan framställning kan ej förutses;
i varje fall måste pågående arbeten i kyrkan inställas i
väntan på svar.

År 1827 hade upprättats ett förslag till nytt koppar-
lock på hertig Magnus' kista; ersättning för ett bortstu-
let sådant. Kungl Maj:ts befallningshavande begär i
oktober 1830 besked om vad som utträttats beträffande
detta. Något nytt kopparlock hade tydligen inte gjorts
men bestämt besked härvidlag kunde inte lämnas. Man
nämner dock ett "prydligt Träd-lock" målat till likhet
med koppar. Graven var emellertid redan igenmurad
och korgolvet inlagt. Skulle det dock krävas att schaktet
åter öppnas bör detta enligt stämmans mening ske på
statens bekostnad.

Beträffande sakristian ansåg tydligen vissa ledamöter
det onödigt med utvidgning. Under åren 1827–1828
framläggs olika förslag och man motiverar desamma på
allehanda sätt: En mindre sakristia kan hållas varmare;
den gamla var försedd med kakelugn. Den befintliga
sakristian anses å andra sidan inte kunna rymma alla
nödvändiga kistor, textilier, möbler m.m. År 1827 be-
slutas att de nya sakristimurarna skall bli 1 aln tjocka
och takhöjden 7 alnar men den 7/8 1829 tillkallas den
kände byggmästaren Abraham Nyström⁸¹ för överlägg-

ningar om bland annat sakristians utformning. 1830 (26/10) heter det slutligen att "allt det yttre upphöjda arbetet å nya Sacristian blifver till färgen lika med pelarne, och det öfriga, i likhet med Kyrkans tak och väggar, hvitmenadt".

Tidigare hade beslutats att färgen på klosterkyrkans inre anstrykning skulle vara ljusgrå i någorlunda likhet med brödrakorets altarskiva. Om interiören blev vit eller ljusgrå kan numera inte säkert avgöras. Pelarna var emellertid målade mörkare än väggarna och hade linjerade, falska fogar i vitt. Tollstorp (Tollstorp 1832, s 208) skriver att kyrkan är vitmenad men Kjellberg (Kjellberg 1917, s 159) menar att valvstrålar och väggar ägt en lätt blåaktig ton som återfinns på andra platser i klostret.

År 1828 den 19/6 diskuteras Rödskyrkans rivning samt materialets försäljning och året därpå klagas över att det i Rödskyrkans "kullhvälfda" sydmur finns av murbruk od dolt tegel som bör utnyttjas. Tornuret skall repareras, varvid tre nya visartavlor behöver tillverkas; den fjärde kan återanvändas. Timstenen (soluret) som suttit i Rödskyrkan skall infällas i en av tornets stråvpelare. Mot sistnämnda beslut protesterade en representant för landsförsamlingen; han ansåg att endast stadsborna skulle få nytta av åtgärden, men överröstades. Övriga ledamöter ansåg soluret nyttigt "till tidens säkra bestämmande".

Bänkläsen från Rödskyrkan får av sina ägare omhändertagas och bänkarna i klosterkyrkan kan förses med lås, under förutsättning att nyckelskyltarna görs efter enhetligt mönster. Som vanligt hittar man också möjligheter att förenkla och förbilliga tidigare planer. Golv-

uppbyggnad och utjämning har sålunda inskränkts till det minsta möjliga. Gravstenar från Rödskyrkan får användas som golvmaterial i klosterkyrkan (9/6 1828).

Marken runt kyrkan utjämnas; i väster genom uppfyllnad med "bullensten" och grus samt jord, som kan tagas vid östra gaveln; en "mullhög" vid östra kyrkdörren nämns i samma protokoll. Åren 1834 och 1835 gör man auktion på "jernskräp och obrukbara träd-redskap m m". Håvklockorna skall också säljas; de anses mera bidra till andaktens störande än kollektens ökande. Auktionslistan upptager också 156 st bänkdörrar; kanske från Rödskyrkan.

1836–1880

Från tiden mellan det tidigare och senare 1800-talets restaureringar finns relativt många skildringar av kyrkan. J P Tollstorp framför exempelvis en bister kritik: "Det kostsamma koppartaket är försvunnit, som en väderpust, och det nesliga för oss är, att det icke allt blef användt till något annat nyttigt ändamål, utan till större delen blef bortstulet af otrogna uppsyningsmän" (Tollstorp 1832, s 203f). Tollstorp skriver också att kyrkan är för stor för stadens befolkning och har dålig akustik. Han uppger att man dock hoppas den sistnämnda skall förbättras när orgelverket uppbyggs men detta kommer då istället att skymma "det sköna af perspectivets anblick". Han anser dessutom att kyrkan är för kort för sin bredd samt att vitmeningen av innerväggarna "betaigit templet sitt förra, mera vördnadsbjudande utseende". E M C Pontin är inte heller riktigt nöjd: "Revolu-

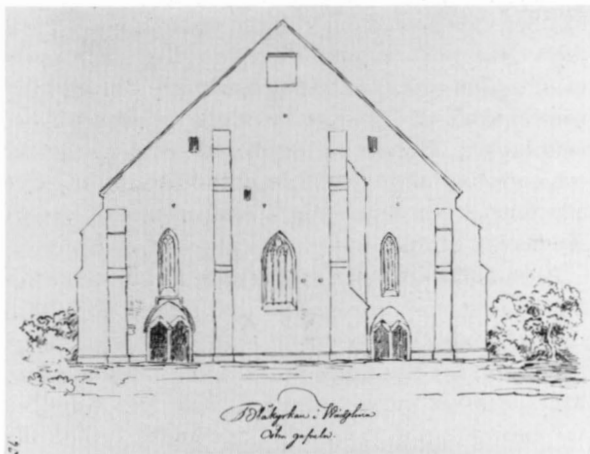

Fig 97. Klosterkyrkans östfasad. Teckning av C G Brunius 1848. ATA.

The east front of the Abbey in 1848.

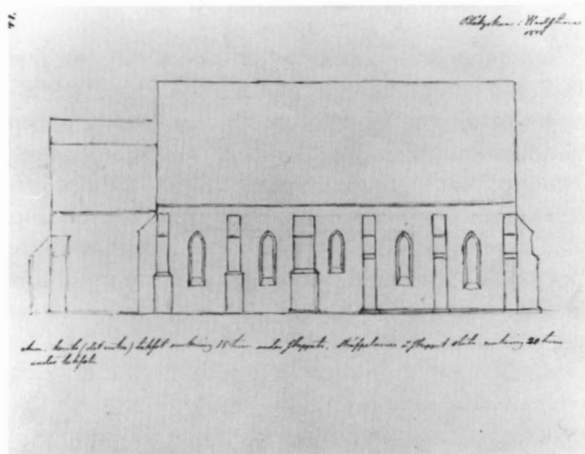

Fig 98. Klosterkyrkans sydfasad. Teckning av C G Brunius 1848. ATA.

The south front of the Abbey in 1848.

Fig 99. Klosterkyrkan från söder med omgivande byggnader. Foto o 1860. ATA.

The south front of the Abbey c. 1860.

tions-året 1809 gjorde vederbörande sig skyldige till en af dessa nedrigheter, hvilka väcka så mycket lifligare harm, som deras upphofsmän antingen äro alldeles osynlige eller åtminstone oåtkomlige" (Pontin 1846, s 239f). Också han anger att koppartaket och tornets virke samma år nedtogs eller rättare stals, varefter Kungl Maj:t och Kronan avstod byggnaden till "Sockenkyrka åt Staden" Han kallar vidare kyrkans vitmenande för "helgedomsrån" samt uppger att predikstolen, med reliefbilder av Kristus och apostlarna, tillhört Rödkyrkan. Erik Sellin skriver: "Vid 1829 års reparation borttogos västra korets altare och stallar [korstolar?] och en ny dörröppning uppbröts, hvadan detsamma nu endast är ett förhus. — Om den fruktansvärda vandalism, som öfvergått kyrkan, får man, redan vid västra ingången, en liflig föreställning; de första trappstegen äro förfärdigade af grafstenar prydda med — Sturevapnet" (Sellin 1890, s 28). C Grundström betecknar kyrktaket lika "ändamålsvidrigt som vanprydligt" (restaureringsför-

slag 1881) och A V Lundberg talar om den tröstlösa anblicken av kyrkans 5/8-dels tunnländ stora obrutna takyta.

Små reparationer och ändringar har utförts också mellan de mer omfattande. Så har exempelvis vid sockenstämma 30/6 1844 påtalats brister och fattats beslut om åtgärder bland annat beträffande strävpelarna, som behöver lagas och omfogas, samt avvattningen, som är underdimensionerad. Fönstren är dessutom i behov av reparation. Det talas även om att den del av den på kyrkogården lagrade kalkstenen jämte "Hallarne" skall inläggas på "tjenligt ställe i kyrkan"; d v s sannolikt som golvsten. Med begreppet hallarna torde avses gravstenar.

Det bör generellt hållas i minnet att beslutade åtgärder inte alltid kommit till utförande men de olika objektens dåvarande tillstånd kan i varje fall ofta avläsas i protokollen.

Vid stämma 26/11 1854 sägs att trägolvet vid altaret är

angripet av röta och svamp; på platsen bör inläggas de "Kyrkans Kalkstens-hallar" som återstår.

Vid en av byggmästaren August Nyström⁸² utförd besiktning (10/8 1856) har konstaterats att avvattningen (ståndrännor, stuprör och droppstenar) är otillfredsställande; framför allt måste stuprören ersättas med grövre sådana. Murverket sägs vara skadat av vatten och frostsprängning samt bör omfogas med "godt cement". Sannolikt har de 1844 beslutade åtgärderna beträffande avvattningen inte vidtagits.

Senare (22/8 1858) beslutas reparation av klocktornets tak och oljemålning av plåtklädseln. Befintliga takkupor skall borttagas. Inventarier, ovisst om från klosterkyrkan eller Rödkyrkan, skall auktioneras bort: ställningsvirke, pliktball och straffstock, ävensom det gamla vägget och vågbalansen med vikter.

I stämmoprotokoll 28/6 1862 antecknas: "Sedan i stället för det gamla fönstret öfver Altaret i Kyrkan [alltså mot öster] ett nytt prydnligt, till en del av färgat glas, nu blifvit i Kyrkans ursprungliga stil anbragdt och bekostat af enkefru Capitainskan M. Ch. Bergenstråhle"⁸³ beslöts att också i de bägge flankerande fönstren skulle insättas glas i samma stil. Märk kontrasten till Birgittas förbud mot glasmålningar eller färgat glas, aktualiserat just 1862 genom utgivandet i tryck av den svenska textversionen av Birgittas uppenbarelser. I anslutning till nämnda arbeten skall kalkrapningen på väggen omkring det nya fönstret borttagas så att kalkstenen återfår sin ursprungliga färg. Två år senare beslutar man fortsätta putsavknackningen till att omfatta hela östra väggen. Muren ifråga skall omfogas med cementbruk också på ytersidan.

Två skrivelser, den ena daterad 20/7 1865 och den andra utan datum, säger sig vara "Kostnadsförslag till renovering af Wadstena Kyrka". De upptagna arbetena är i bägge skrivelserna desamma men kostnadsberäkningarna är något olika. Det daterade förslaget avser följande inre arbeten: Renhuggning av väggarna från kalkbetrykningar och ny fogstrykning mellan varje sten, varefter ytorna lämnas i sin naturliga färg. Renhuggning också av 10 "takhvalf" av kalksten, dvs arkadbågarna – övriga valvpartier kalkstryks. Nedrivning av den gamla (inne i kyrkan belägna) sakristian och flyttning av altare och altartavla till en plats "mot gavelväggen". Uppförandet av en ny sakristia med yttertak av järnplåt vid kyrkans norra sida. Yttre arbeten: Murytorna rensas från mossor samt omfogas med cement. Vapenhuset (ett nytt namn på brödrakoret) skall förses med bättre anordningar för takavvattning. Vissa av de åtgärder arkitekterna Per Ulrik Stenhammar⁸⁴ och sedermera Claes Grundström föreslagit har sålunda

tidigare diskuterats i församlingen. Enstaka, spridda arbeten har sannolikt givit impulser till den kommande stora restaureringen på 1890-talet och troligen härrör en del av idéerna från August Nyström.

Vid stämma 5/10 1865 diskuteras emellertid förslag till invändig restaurering. Man enas då om att putsnedslagningen skall omfatta alla väggar samt av kalksten slagna valvbågar. "Klockstapeln" (Rödtornet) bör repareras och en ny sakristia anordnas vid kyrkans norra långsida, där det finns en dörröppning (fig 21). Ny predikstol bör byggas; såväl härtill som till sakristia förelåg av arkitekten Adrian Crispin Peterson⁸⁵ upprättade ritningar.

Av intresse är också ett 14/2 1866 lämnat anbud eller kostnadsförslag rörande dels "s k Röda tornet", dels klosterkyrkans östgavel. Till tornet beräknas åtgå 1 500 murtegel och 2 fat Dylta rödfärg samt 6 lispund vitriol; det är alltså troligen fråga om en ganska obetydlig reparation. Diverse plåtarbeten upptages även. Inte heller kyrkans östgavel torde ha ansetts vara i behov av någon mera omfattande reparation. Huvudparten av kostnaderna är ställningsvirke och -bygge samt skrapning och fogstrykning. Till den sistnämnda beräknar man använda bruk med ungefär lika delar cement och kalk.

Ännu år 1900 återstår emellertid arbeten på Rödtornet; i april beslutas sålunda en "förökning af 500 kronor" utöver de tidigare anslagna medlen.

Vid extra stämma 1873 antecknas följande: Enligt en genom ÖIÄ utförd besiktning var genom skador klosterkyrkans bestånd hotat. Vidare skrivs att kyrkan "som blifvit byggd genom bidrag från hela christenheten och på sin tid utgjorde ett af de berömdaste tempel i vårt land" är en bland våra större kyrkobyggnader och tillika ett historiskt minnesmärke. Dess förfall vore en oersättlig förlust. Församlingarna skall därför vädja till Kungl Maj:t om ekonomiskt bistånd.

Ovan nämnda besiktning har utförts och restaureringsförslag upprättas (memorial 5/6 1873) av arkitekten Per Ulrik Stenhammar. Denne skriver bland annat att kyrkans enkla hållning såväl i planläggning som detaljer synes häntyda på en mera "romansk" stil som dock gått förlorad genom senare tillkomna "spetsvälfda" fönster. Tekniska brister påtalas: Taket har ståndrännor men inte stuprör, vilket är synnerligen olämpligt; övre delen av grunden (kalksten) är trots tidigare lagningar skadad genom vittring; åtskilliga stråvpelare behöver ommuras helt eller delvis, bland annat den på sydsidan som inrymmer vindstrappa (vid eventuell ommurning torde som lindring i arbetet trappan slopas och pelaren få samma form som de övriga); den skadade murfoten ersätts med en skråkantad sockel av granit runt kyrkan.

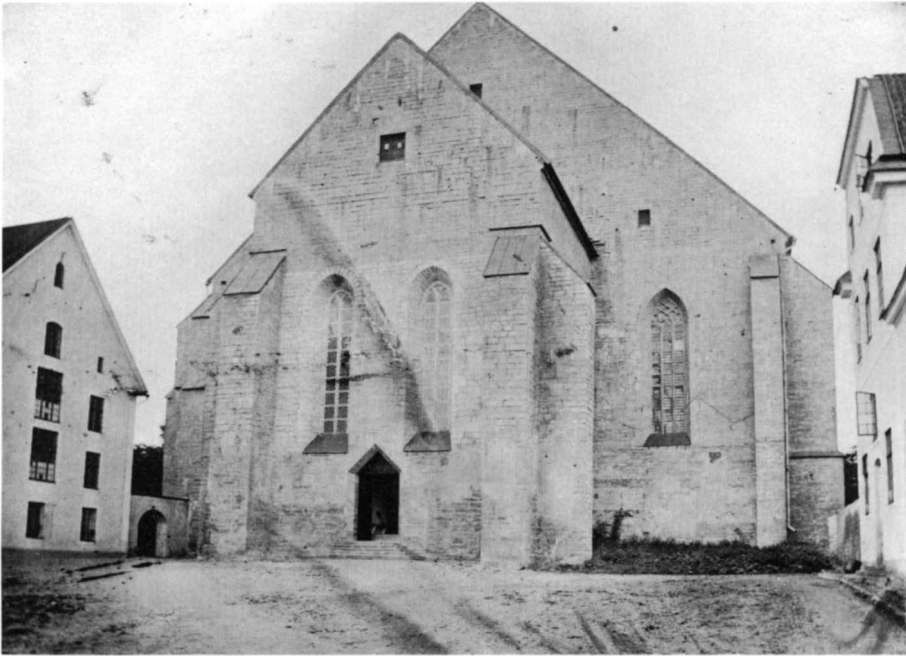

Fig 100. Klosterkyrkans västfasad. Foto A Andersson 1875. ATA.

The west front of the Abbey in 1875.

Fig 101. Klosterkyrkans östfasad. Foto C P Curman 1889. ATA.

The east front of the Abbey in 1889.

Fig 102. Interiör mot koret i öster före 1892. Foto ATA.

The interior looking towards the chancel in the east prior to 1892.

Arkitekten talar vidare om en ilagad fläck upptill på korgaveln (jfr fig 101). Östgavelns utbuktande parti beräknas vara 25 à 35 fot högt. Invändigt föreslås att väggytorna befrias från rappning. Fönstrens kalkstensmasverk och poster är i vissa fall ersatta med trä och även "hvalfstenar af ekträ" förekommer. Västra

"uthusbyggnadens sidofönster" är mycket skröpliga och fordrar nya valv över smygarna. Västfönstren i samma utbyggnad (det gamla högkoret) har tidigare restaurerats men då fått en "alltför obestämd" spetsbåge. Kostnaden för en restaurering i enlighet med det anförda uppskattas till 35 281 rdr 60 öre.

1881–1891

I november 1881 besiktigades klosterkyrkan av arkitekten hos ÖIÄ, Claes Grundström. Denne upprättade också förslag till byggnadens ”fullständiga och stilenliga återställande”. Det dröjde emellertid mer än 10 år innan förslaget, i reviderat skick, realiserades. Arkitekten konstaterar eller föreslår följande: (fig 104–105e)

Grunden, av kalksten och gråsten, är delvis skadad av röta, frost och vittring. Den har tidigare lagats med kalksten, framför allt under sydmuren, men även dessa partier är anfrätta. Grundström uppger vidare att utmed östra fasaden och en del av den södra löper en sockel av kalksten som i senare tid blivit insatt löst utanpå den gamla muren. Sistnämnda uppgifter kanske kan betvivlas, dvs dateringen till sen tid och förekomsten även på sydsidan (jfr ovan s 28). Förslaget omfattar emellertid ny sockel av granit runt hela kyrkan.

Vissa *strävpelare* måste också enligt ifrågavarande förslag grundförstärkas och preliminärt beräknas 10 st behöva rivas och ommuras. Klädseln på fallen, olika slags plåt, bör ersättas med finhuggen väl fogad kalksten.

Yttermurarna är i huvudsak välbevarade utom där det tidigare legat utbyggnader. I väster finns dock gamla lagningar med stenskärv och tegel som bör ersättas med huggen kalksten. Östgaveln ovan valven har kluvit sig inne i murverket och buktar utåt till viss del. Murskalet bör nedtagas och ommuras.

Beträffande *portarna* uppges att valvet i den södra östportalen är bräckt på grund av sättning i långhusets hörn. Trösklarna, av kalksten och alldeles utnötta, ersätts med nya av granit. En relativt nypuptagen port i västra utbyggnaden behålls men dess ”råa form” ändras till överensstämmelse med östportalerna.

Några *fönster* behöver ny ”hvälfning” och flertalet nytt bågverk enär det gamla delvis är utfallet eller utfyllt med tegel och stycken av eksträ. De tre östfönstren som på enskildas bekostnad nyligen blivit iståndsatta får utgöra mönster för reparation av de övriga. Solbänkarnas plåtklädsel ersätts med utvald finhuggen kalksten.

Vattentaket är illa underhållet, något som kan äventyra byggnadens bestånd. Fotränorna är fyllda ”af beck, grus o.d.” samt fungerar dåligt, ”helst stupören, de få som finnas, äro både skröpliga, för små och otillräckliga”. Takstolen befins däremot i förträffligt skick.

Fig 103. Interiör mot orgelläktaren i väster. Foto A Andersson 1876. ATA.

The interior looking towards the organ in the west in 1875.

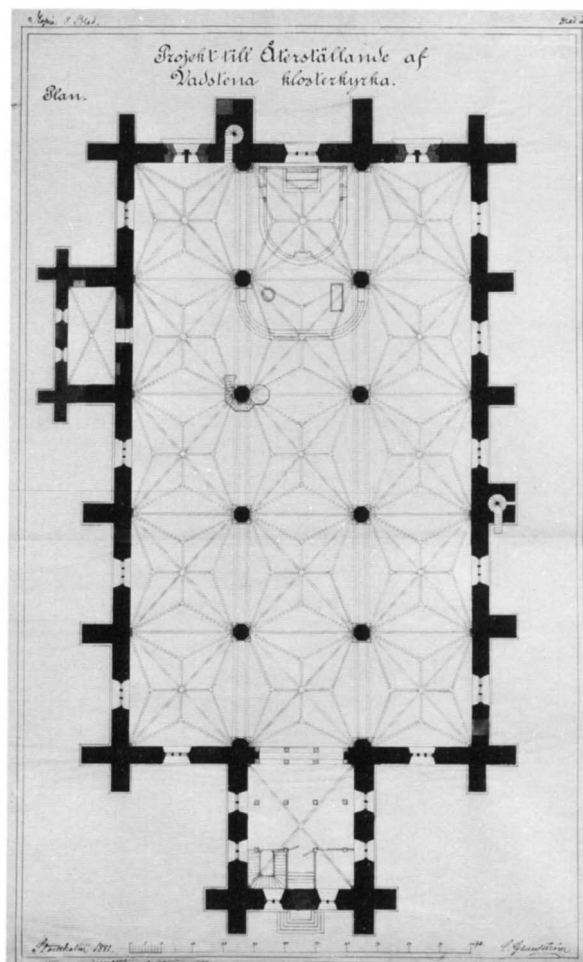

Fig 104. Förslag till restaurering av klosterkyrkan. Plan. C Grundström 1881. RA, ÖIÄ:s arkiv.

Proposal for the restoration of the Abbey in 1881. Plan.

Golvet, som till stor del består av gravstenar, är ojämnt och bör helt och hållet omläggas med plan sten. Gravstenarna, en del av historisk betydelse men flera gånger omlagda, bör upptagas och ställas inne i kyrkan utmed ytterväggarna.

Innermurliven är vitputsade men bör renskrapas samt efter ilagning fogstrykas i likhet med vad som redan skett med en del av östra väggen samt pelarna.

Sakristian, en lådförmig inbyggnad mot östra innerväggen, bör ”såsom ytterst vanprydlig” ersättas med en ny sakristia uppbyggd utanför och intill nordmuren vid det fönsterlösa partiet. De fönster i långhusets östgavel som betjänat förstnämnda sakristia igensätts.

Vissa *valv* är, till följd av vattentakets bristfälligheter, skadade av väta och frost. Det i långhusets nordvästra hörn samt det sydöstligaste, som dessutom genom sättningar fått betydliga remnor, bör slås om. Alla valv skall renskrapas, vattrivas och avfärgas. Igenputsade "refflor" på anfangen till två pelare i norr upphuggs och lagas till likhet med övriga.

Förslaget har beräknats kosta 137 464 kronor och 75 öre. Slutligen sägs att även om nämnda åtgärder vidtages och kyrkan därigenom för en längre tid bleve skyddad för vidare förfall så är dock därmed föga eller intet gjort för återställandet i stilenligt skick. Förslag har därför upprättats som skulle återföra byggnaden till ursprungsstilen; den skulle då framstå som ett "visserligen enkelt, dock icke vanständigt verk af en svunnen tidsålders kyrkliga byggnadskonst". Enligt förslaget skulle taket höjas och få tvådelat fall samt förses med takryttare; vidare skulle fyra hörnsträvor uppdragas till större höjd i form av fialer. Förslaget är daterat Stockholm 7–9/11 1881.

1892–1898

Grundströms förslag ligger i reviderat skick till grund för den restaurering som påbörjades 1892 (fig 106 a-b). Till att börja med utfördes denna under ledning på platsen av byggmästaren Magnus Peter Svensson⁸⁶ från Lund och senare av "kyrkobyggmästaren" Lars Emanuel Petersson,⁸⁷ som efter att just ha avslutat ett restaureringsuppdrag i Skara domkyrka "omedelbart eller, om så är nödigt, efter något kort uppskof" skulle leda vadstenaarbetet ifråga. Högsta ledare och samordnare var dåvarande arkitekten hos ÖIÄ Gustaf E N Petterson⁸⁸.

1887 den 29/12 har emellertid utarbetats en skrivelse till Kungl Maj:t vari det vädjas om befrielse från skylldigheten att iståndsätta och för framtiden underhålla klosterkyrkan, dvs enligt kontraktet av den 1/6 1825. Man framhåller att på grund av detta kontrakt har kyrkan under en tid av omkring 60 år varit begagnad som lokal för offentliga gudstjänster och på tillfredsställande sätt underhållits.

Vid stämma 8/9 1891 meddelas att Kungl Maj:t beviljat 100 000 kronor (1898 kompletterat med räntefritt lån på 16 000) för restaureringen och vill veta om församlingarna kan svara för resterande ca 40 000, dvs allt enligt Grundströms kostnadskalkyl. Tre yrkanden gjordes, dels att enligt förslag av kyrkorådet antaga erbjudandet, dels rent avslag och dels slutligen bifall till erbjudandet men med villkor att församlingarna själva fick driva restaureringsarbetet. Omröstning gav bifall

till förstnämnda förslag.

1892 den 5/7 beslöts att ansöka om vissa ändringar av fastställt restaureringsförslag, för det första att de fyra "hörntourellerna" utgår som främmande för kyrkans ursprungliga enkla byggnadssätt, för det andra anses takkuporna tekniskt riskabla och dessutom mindre prydliga (de utfördes dock utom på brödrakorets tak), för det tredje att en sakristia inreds inne i kyrkan, under läktaren i väster, i stället för den föreslagna i utbyggnad mot norr och för det fjärde anses det kunna räcka med lagning av vissa strävpelare som föreslagits helt ombyggda. I september samma år skriver Oscar Montelius,⁸⁹ efter ett besök på platsen, till kyrkoherden i Vadstena, Rudolf Fjetterström,⁹⁰ att det synes honom fullständigt riktigt att utesluta hörntornen men däremot uppföra en takryttare. Montelius manar också till varsamhet med utbyte av murstenar. Riksantikvarien, Hans Hildebrand,⁹¹ skriver till Kungl Maj:t angående ändringar i förslaget bland annat: Den på 1820-talet anordnade altarplatsen samt sakristian därbakom bör undanröjas och altaret flyttas till det gamla koret. I stället för den föreslagna sakristian i utbyggnad mot norr kan lämpligen utrymmet bakom altaret användas; som utrymningsväg kan den gamla kordörren återupptagas. Grundströms förslag att ge taket två språng gillas, däremot inte "fialtornen" och nya fönster i östmurens övre del (särskilt trefönstergruppen finner Hildebrand stilvidrig). Slutligen utsägs: "Blir kyrkan förändrad efter professor Grundströms ritning, har Sverige förlorat sin enda Birgittinerkyrka, ordens sjelfva moderkyrka, som skulle vara ett mönster för de andra". Skrivelsen är daterad den 25/11 1892. ÖIÄ har senare i viss mån uttalat sig emot riksantikvariens åsikt; det har i förslaget inte varit fråga om ett strängt antikvariskt återställande utan om att, jämte underhåll förläna byggnaden "den mera tilltalande kyrkliga karakter hvarpå nutiden kan göra anspråk". ÖIÄ motsätter sig emellertid inte de föreslagna ändringarna i programmet under förutsättning att byggnadens prägel av luthersk församlingskyrka inte rubbas.

Andra avvikande, nya eller kompletterande åtgärder nämns i en skrivelse från Gustaf Petterson (memorial 20/1 1893): En igenmurad port på södra sidan nära västra hörnet på långhuset upptages och repareras enligt ritning. "Andra igenmurade dörröppningar skola, om de visa sig icke vara ursprungliga, efter fullständig upprifning åter igensättas med kalksten, så att de ej vidare blifva synliga"; sålunda närmast en rent byggnadsarkeologisk procedur. Alla poster och rosverk i fönstren nedtages och ersätts med gotländsk kalksten (Grundström hade här föreslagit ombergssten). Sido-

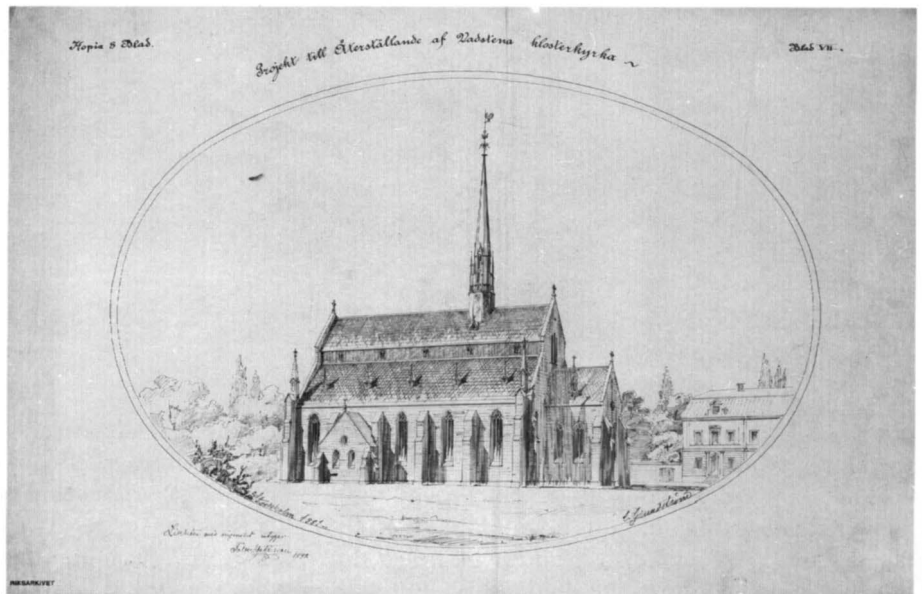
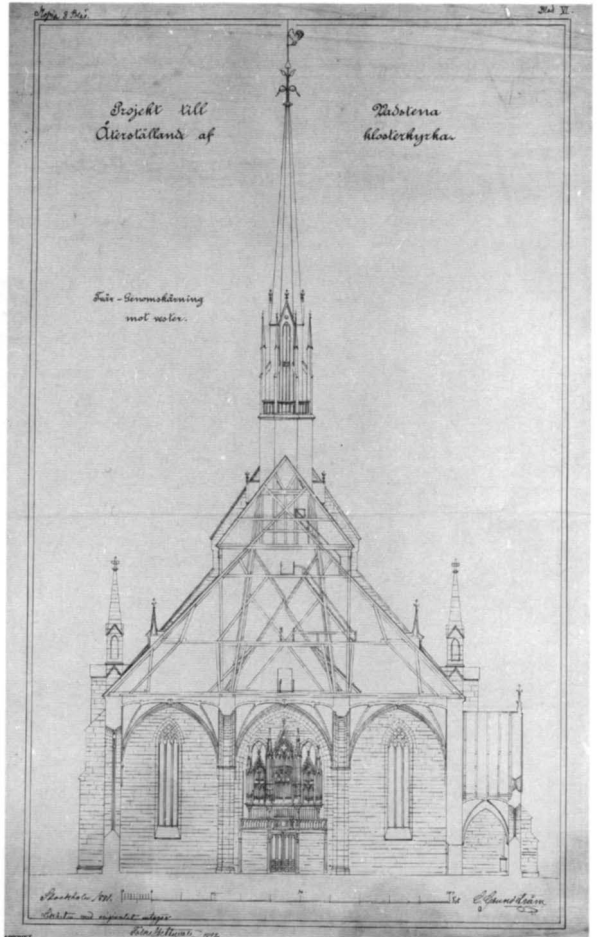
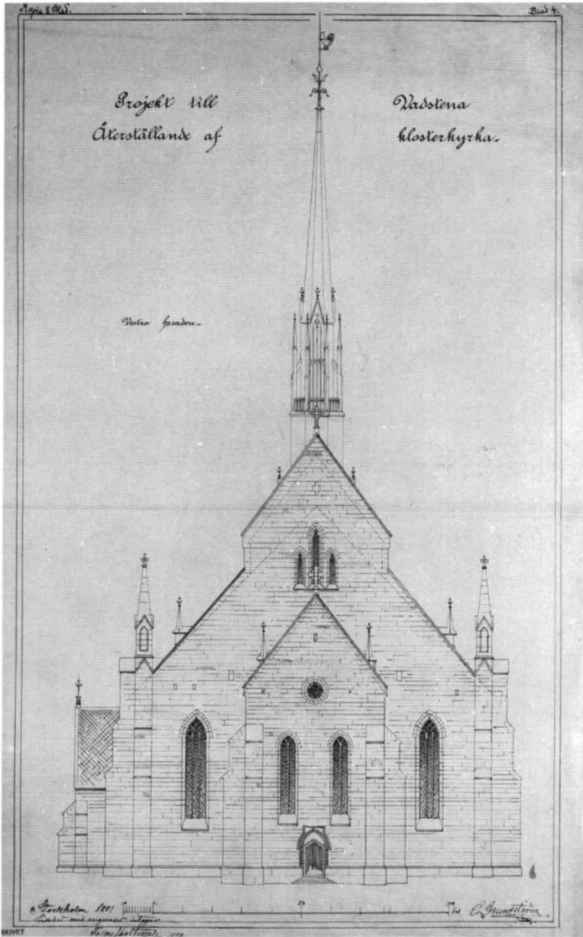
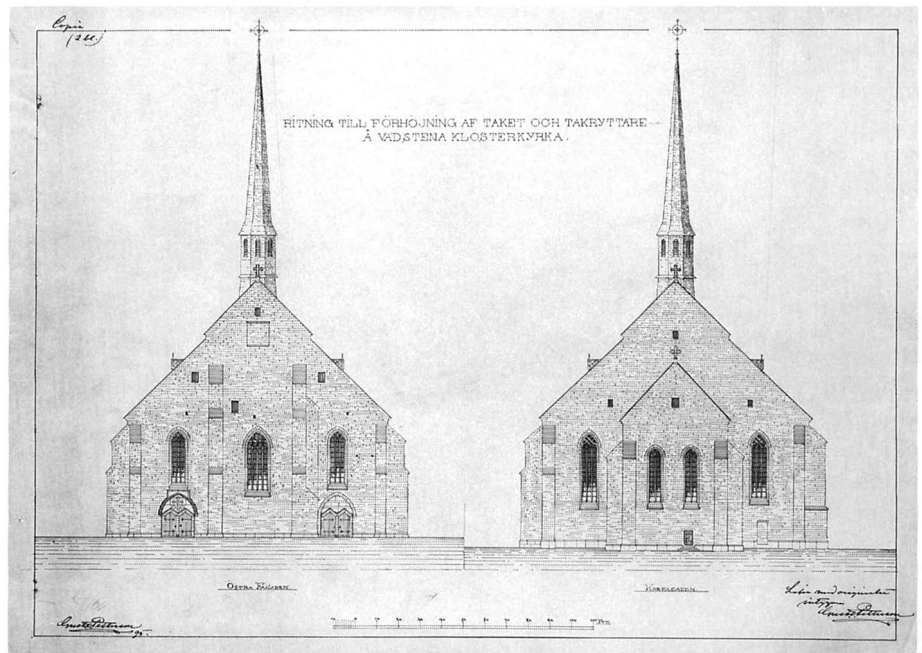
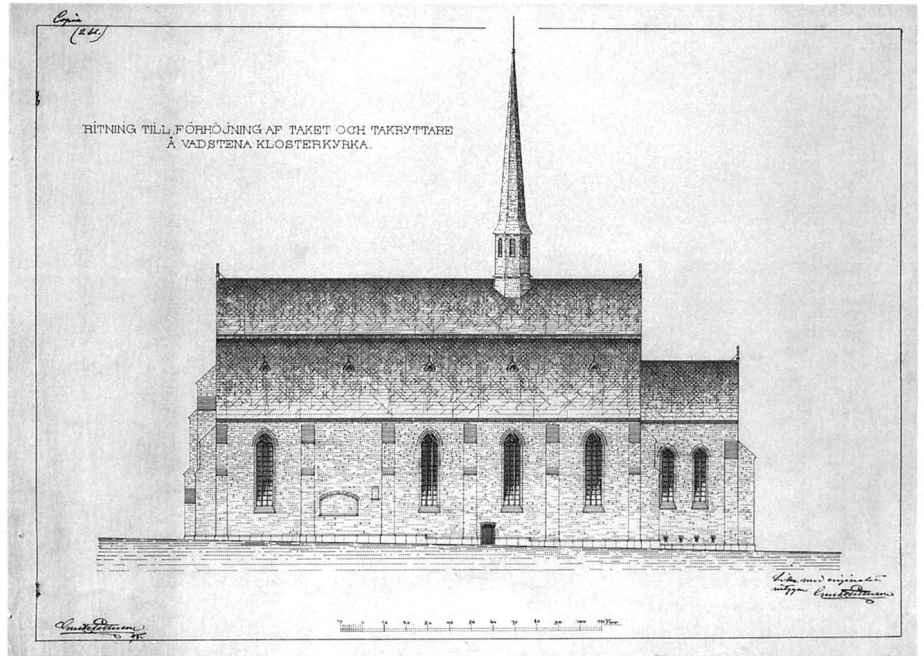

Fig 106 a–b. Förslag till takförhöjning och takryttare av G Petterson 1895. RA, ÖIÄ:s arkiv.

Proposal for raising the roof and for a new belfry in 1895.

posterna kan dock om möjligt endast repareras. Enligt andra skrivelser kan dock ombergssten användas utom i avtäckningar på strävpelare och solbänkar. En ny ”led” skall enligt ritning insättas i rosverket på de två fyrdelade fönstren i söder. Nedtagning och ommurning planeras av östgaveln, till ungefär i höjd med valven, och

västgaveln skall förstärkas enligt senare lämnad ritning.

Enligt skrivelse 9 oktober samma år har utvändiga arbeten påbörjats men torde behöva avbrytas på grund av årstiden. Invändigt kan restaureringen däremot sättas igång, under förutsättning av att man skiljer på kostnader för sådant som är nödvändigt för kyrkans

avslutad. De två under sen tid ”fullständigt borttagna och igenmurade” biktöppningarna har återupptagits och nya omfattningar satts in i det närmaste lika med de övriga. Partiet mellan fönstren i korets nordmur har på utsidan reparerats med huggen sten. Gamla dörröppningar, en på södra skeppets västgavel och en i korets sydmur, är utvändigt reparerade och igensatta men spåren har bibehållits inåt kyrkan. Ett valv hade avfärgats enbart med gråkalk, vilken givit tillfredsställande resultat. Diskussioner förs om prydanget av vissa fönster med färgat glas, t ex korets två västliga. Gustaf Pettersson underkänner förslag som uppgjorts av Svenska Glasmåleriaktiebolaget i Göteborg och har själv lämnat ett utkast till utsmyckning efter gotländska förebilder; ett fönster i Lye kyrka har varit utgångspunkt.

I december 1895 föreligger förslag av Gustaf Pettersson till en mindre förhöjning av kyrktaket och en enkel takryttare, dvs till nuvarande skick (fig 106 a-b). Församlingarna godkänner förslaget och avser söka Kungl Maj:ts gillande.

1896 den 20/2 nämns att församlingen ej varit tilltalad av fastställt förslag till orgelns placering vid det fönsterlösa partiet i nordmuren. Man vill i stället ha den uppbyggd på en låg estrad vid mitten av östväggen. Gustaf Pettersson anför flera skäl för nordplaceringen och mot ett östläge. Församlingen vill också täcka yttertaket med målad järnplåt vilket även avstyrkes. Tanken på ny placering av altaret, längre mot öster, bör däremot enligt Pettersson tillstyrkas ”om dermed afses att bygga nya altaret på den, under utgräfnings af fyllningen i korets golf, påträffade grunden för ursprungliga hufvudaltaret, som med sin främre del gått fram under triumfbågen”.

Slutligen har till 13/4 1896 av Gustaf Pettersson, på uppdrag av ÖIA, upprättats tre skisser till orgeluppbyggnad. Två av dessa avser placering i öster, det ena med kompakt gruppering, det andra med uppdelning på två huvudpartier. Pettersson anser det som en stor olägenhet att orgeln i bägge fallen inkräktar på det aktuella fönstret, vilket skulle medföra att mittskeppet blev dåligt belyst. Det tredje alternativet avser placering vid norra muren och har även omfattat fasadskiss, motiverad med att ”anordningen är ovanlig”. (Se vidare SvK Vadstena klosterkyrka II, s 140).

Ett protokoll från 1898 visar att några beslutade arbeten ännu återstår, exempelvis stängslen norr och söder om kyrkan. Den högtidliga återinvigningen föreslås äga rum 27 november och konungen, som visat stort intresse för restaureringen och även ekonomiskt stött densamma, skall personligen uppvaktas av prost och borgmästare samt värdsamt inbjudas deltaga.

Åtminstone i ett hänseende har också denna restaurering kritiserats: ”Som en brist vid denna i stort sett och för sin tid förtjänstfulla restauration kan anmärkas, att den antikvariska sakkunskapen ej blivit i tillräcklig grad tillgodosedd. I motsatt fall hade en del mindre lyckliga åtgärder kunnat avvärjas och vederbörande fått behövlig hjälp vid bedömandet av de frågor, som hade avseende på kyrkans karaktär av fornminne. Dessutom borde denna sakkunskap under arbetets gång haft tillfälle att göra alla de iakttagelser, som då utan tvivel på många punkter funnos att göra för att få en närmare kunskap om kyrkans ursprungliga anordning och en närmare inblick i dess byggnadshistoria, ett tillfälle som svårligen torde återkomma. Koret hade då kanske också fått behålla sin ursprungliga karaktär, utan sakristian som ett onaturligt tillägg, och inredningen i övrigt blivit mer i överensstämmelse med kyrkans ålderdomliga prägel” (Kjellberg 1917, s 190).

1978–1983

Den senaste restaureringen, avslutad 1983, har på olika sätt förberetts under ett 20-tal år och dess slutresultat betecknas av arkitekten, professor Nils Ahrbom, snarare som reparation än restaurering. Främsta syftet har varit upphjälpande av tekniska brister och befordrande av kyrkbesökarnas bekvämlighet. En av de viktigaste åtgärderna har varit uppsättandet av avvattningsanordningar; sådana har saknats i bortåt 90 år, med väsentliga skador som följd. Restaureringen eller reparationen föregicks bland annat av en fukt- och temperaturundersökning (Sandin 1974).

Brödrakorets murar har nu utvändigt fogrensats och injicerats med kalkcementbruk samt omfogats. Dessa åtgärder syftar på lång sikt till murverkets uttorkning.

Brandskyddet är nu väsentligt förbättrat, dels genom utbytande av brännbart isoleringsmaterial ovanpå valven mot mineralull, dels genom komplettering av vindsutrymmenas kommunikationer. Brandisolering har dessutom insatts mellan takryttare och takyta. En ’torr’ brandpostledning har dragits till vinden genom den i brödrakorets sydmur sekundärt inhuggna, nu slojade rökgången. Slutligen har vindsutrymmena försetts med rökdetektorer.

Kyrkorummet värmdes sedan 1920-talet med lågtrycksånga via radiatorer; en anläggning som sedan början av 1960-talet visat stora brister, främst genom läckage. Denna anläggning ersattes nu med ett konventionellt varmvattenssystem, matat genom kulvert från panncentralen i Birgittas sjukhus.

Elektrisk belysning och högtalaranläggning är helt

Fig 108. Klosterkyrkans östfasad. De ljusa partierna är stenar som bytts ut vid restaureringen. Foto S Curman 1905.

The east front of the Abbey, showing a section of replaced masonry.

förnyade. Ljuskrönorna har kompletterats med högt placerade halogenstrålar med reglerbar effekt.

Flertalet fönsterinfattningar är nu reparerade och kompletterade bland annat med stödjärn och enstaka glasrutor. Östfönstren som på 1860-talet fick gjutjärnsinfattningar har däremot kunnat lämnas orörda så när som på omkittning och målning.

Sakristians källare, som varit bränsleförråd, har nu inretts till omklädningsrum för personal samt fått dusch och toalett.

När man uppifrån stötte bort igensättningar av valvens spygatt blottades runt ett sådant spår av målningar. (Spygatten är ursprungliga och har fungerat som avlopp för eventuellt inträngande regn- och smältvatten.) De återupptogs nu för att kunna göra samma tjänst i händelse av vattenöverskott vid eventuell vindsbrand. Efter åtskilliga underhandlingar med berörda parter och sedan en insamling givit ekonomiska resurser (över 800 000 kronor) igångsattes framtagning och restaurering av målningstresterna i samtliga valv. Målningarna har preliminärt beskrivits av Åke Nisbeth (SvK, Vadstena klosterkyrka II, s 18 ff). Konserveringsrapport daterad 1983 finns i ATA.

Sammanfattning

När klostergrundare och byggfolk 1369 eller 1370 kom till gården Vadstena torde de ej ha undgått att imponeras av denna anläggning trots att den i viss utsträckning var ruinerad. Gårdens mått var ansevärd, även i förhållande till kontinentala herrebostäder, och mängden byggmaterial avsevärd. Inte minst det sistnämnda bör med belåtenhet ha noterats.

Ruiningen beskrivs exempelvis i R Ex 26 där det sägs att sedan Kristi ovänner skadat gården ”ropa stenor och stockar hämnd” över kungen som inte lyssnat till de råd han fått. Det sägs vidare att om gårdens resliga och praktfulla byggnader stått orörda kunde de ha väckt högfärd hos klosterfolket och hade de däremot med avsikt raserats kunde de som byggde klostret riskera beskyllningar för vandalism. Kristus ger så följande direktiv för gårdens förvandlande till kloster: Allt som är högt och praktfullt skall brytas ned till ”det ödmjuka och nödvändiga” (Lundén 1959, s 131); därmed skall man låta sig nöja. Arbetet skulle ledas av byggnadskunnigt folk. I slutet av kapitlet står också att man är i färd med förverkligande av dessa intentioner.

Det bör nämnas att vi inte vet något bestämt om vad som kan ha legat där stenkyrkan sedermera uppfördes. Den mycket kraftiga, med något slags pilasterfunda-

ment försedda grundmuren intill och under brödrakoret är tyvärr inte möjlig att tolka. Man kan emellertid här fantisera över den legend som säger att kung Karl Sverkersson skulle ha grundat ett vårfrukloster i Vadstena. Han var vänligt stämd mot kyrkan och lät inrätta ett ärkebiskopssäte i Sverige. Karl mördades 1167 i kungaborgen på Visingsö efter att ha regerat i åtta år.

Uppgifterna är sparsamma och osäkra för klostrets äldsta tid. Man använde då ett provisoriskt gudstjäntrum, ett av trä uppfört kapell. Diariet nämner exempelvis att i mars 1380 begrovs Birgittas dotter Katarina i ”Vadstena kyrka eller kapell” och i juni 1386 jordades ”Sveriges drots Bo mitt i Vadstena kyrka” (klosterkapellet eller möjligen sockenkyrkan): Klostret som helhet bör ha varit funktionsdugligt från 1384 då de första systrarna och bröderna installerades. Diariet meddelar vidare att 1388 nedbrändes genom våld ”hela träkapellet och båda stenhusen samt en del av systrarnas bostad”. Detta träkapell fick kanske en efterföljare enär det syns ha dröjt ända till omkring 1420 innan stenkyrkan i sin helhet kunde användas; det arbetades dock ytterligare ca 25 år på fullbordandet. Var träkapellet(-en) stått kan ej avgöras då inga spår hittills anträffats. Troligen får vi tillsvidare nöja oss med att studera dotterklostret i Nådendal där, inom långhusrektangeln, rester blottats av en äldre kyrka, troligen timrad, i varje fall byggd av trä på murad stenfot (Lilius 1969, s 18ff). Huruvida vadstenakapellet (eller kapellen), liksom i Nådendal, haft utspringande smalare västkor eller brödrakor är givetvis också en obesvarad fråga.

Oviss är jämväl det i sten byggda brödrakorets historia. Det är enligt vad murskarvar visar, utom möjligen till de nedre skiften, äldre än från öster anslutet murverk. Då Birgittas skrin 1393 högtidligen ställdes upp på brödrakorets högaltare kan det inte säkert avgöras om det var fråga om träkapellet eller stenkoret. År 1398 fullbordades emellertid enligt Diariet valven i ”Vadstena kor” och 1405 var enligt samma källa brödernas kor först färdigt.

Befintliga nivåer och detaljer gör detta kor svårtolkat. Övergav man primära planer och kompromissade inför svårigheter som kunde uppstå vid fullföljandet av samma planer? Ett är dock tämligen säkert. Man började anlägga ett brödrakor med murade bokskåp för tretton(?) präster och med fem biktplatser för systrarna i väggen ”baak wm” brödernas sittplatser, dvs enligt föreskrifterna. Korets golv placerades emellertid ganska lågt; inte i förhållande till marken närmast detsamma men i relation till platsen där långhusets östra del bör ha planerats stå och där träkapellet troligtvis stod. Enligt förmodat primära föreskrifter skulle allmänheten ha

tillträde till långhuset på viadukter i öster och bröderna från västra delen av sitt kor via altarbärande trappor ned mot öster.

Problemet är sålunda: Tvekade man i ett tidigt byggskede inför arbetet med att sänka marken för långhusets östra del och höjde i stället utgångsnivån, dvs korgolvet, eller betraktades, ehuru mindre troligt, det anlagda koret som provisoriskt? Det bör här nämnas att det finns beskrivningar ända fram till omkring 1800 som bestämt tyder på att ett medeltida golv funnits i brödrakoret på väsentligt högre nivå än det som här tolkats som primärt. Avstod man från fullföljandet av föreskrifterna i den förmodade äldre versionen av R Ex 28, med ett under marknivån delvis nedsänkt långhusgolv, och fullbordade bygget enligt mindre schaktningskrävande intentioner? Var så fallet behövdes väl endast mindre justeringar av det redan uppförda; höjning av korgolvets västra del kunde exempelvis lätt utföras i träkonstruktion liksom en trappa ned till biktplatserna. Kanske uppbrotts vid samma tillfälle den port som nu utgör förbindelse mellan kor och sakristia och vars höjdläge kan överensstämma med det förmodade höjda korgolvet.

Det finns också några tecken på att man i ett tidigt skede börjat bygga även i öster men där krävdes säkerligen knappast några justeringar. Däremot bör en planändring ha medfört att exempelvis brödernas föreskrivna processionsgång i nivå med långhusgolvet måst slopas. En sådan omgång synes i stället ha förlagts till en på 1400-talet uppmurad läktare, varav huvudparten stod kvar till 1692.

För den definitiva utformningen av kyrkan för övrigt har av forskare framlagts många olika förslag till rekonstruktion, bl a beträffande systraläktarens plats samt altartropparnas detaljer. Den förmodade äldre föreskriften förlägger läktare på ca 6 m höjd över långhusgolvet och längst i öster mot gavelmuren. Läktaren beräknades få ett med skrank omgärdat vårfrualtare men detta kom sannolikt definitivt att placeras på en egen läktare intill östmuren. Systrarnas plats måste i så fall förskjutas mot väster.

Det kyrkorum som stod färdigt vid mitten av 1400-talet var sannolikt inte så spartanskt som klosterstiftarinnan tänkt sig. Dess valv var prydda med enbart dekorativa målningar, en diskret dekoration fanns i fönster och portar och det fanns kanske även glasmålningar. Dessutom började sannolikt adelsmännens praktfulla gravminnen och målade vapen sätta sin prägel på kyrkorummet. Yttertaget höjdes under 1450-talet och fick flera språng samt ryttare eller torn; allt enligt kungens "och andra vises" vilja men emot konventens önskan.

Pietro Querini, en venetiansk köpman, har i korthet skildrat två besök i Vadstena år 1432. Han hade efter en äventyrlig resa så småningom kommit till staden Vadstena "där Sancta Birgitta blef född och där till hennes ära var byggd en härlig kyrka med 42 altare och en kupol av koppar". Det andra besöket var den tid på året då man fick avlat. Ressällskapet bestod då, utom Querini, av dennes landsman "Herr Johan", dvs hövitsmannen på Stegeborg Giovanni Franco med omkring 100 beridna, välrustade män. Man kom till staden "aftonen före den stora festen" och såg en otroligt stor mängd människor av skilda nationer och stånd samt fick sin avlat den första augusti (Stenbock 1915, s 88f; se även Lindblom 1965, s 91f).

Till de faktorer som legat bakom klosterkyrkans gestaltning räknar forskare främst Tyska Ordens kyrkliga och profana arkitektur, dock med starka inslag av nationell art; här kan nämnas salkyrkor i Uppland och på Gotland samt exempelvis domkyrkan i Linköping som enligt Erik Lundberg lånat sina mått till vadstenatemplet. Det är även fullt möjligt att vissa drag kan bero på osäkerhet hos bygglädare och att andra kan vara betingade av impulser som Birgitta fått under vistelse i Alvastra kloster.

Efter reformationen

Bortsett från interna stridigheter och ett par allvarligare angrepp från högre instanser levde man i vadstenakonventen relativt ostört omkring 140 år. Därefter började lutherska idéer tränga sig på. Biskopen i Linköping kallade till kyrkomöte 1543 utan att på förhand underätta klosterfolket. Mötet hölls i kapitelsalen; biskopen "omintetgjorde" den birgittinska gudstjänsten och får ett bistert betyg i Diariet; man önskar hans snara död och vill se en annan man på hans plats.

På 1550-talet lämnade bröderna klostret eller fördrevs därifrån. Kyrkan övertogs under ca 25 år av församlingen och försågs då säkerligen med luthersk inredning; bänkar, predikstol, dopfont och annat. Det finns uppgifter från 1600-talet om att årtalet 1555 då fanns på bänkgavlar. Kyrkorummet vändes också, dvs man upphörde att bruka det gamla högaltaret i väster och ordnade ett nytt i öster; kanske uppbrotts då också den stora porten i långhusets sydmur och uppfördes en sakristia mot östgavelns utsida.

Om ovan nämnda bänkinredning senare helt ersattes eller endast utökades är ovisst. Den ändrades emellertid, sannolikt enligt änkedrottning Hedvig Eleonoras förordnande samt Nicodemus Tessins (d y) förslag. Hon lät vidare riva kyrkans sidoläktare och flytta en del

gravstenar, något som ogillades av dåvarande riksantikvariern, Johan Hadorph; en protest utan effekt. Vadstena ingick i drottningens underhållsområde – livgeding – och hon bodde tidvis i slottet samt några därtill uppförda trähus.

År 1781 inleddes på kunglig befallning en stor ombyggnad som starkt förändrade kyrkans ståtliga, egenartade exteriör. Den höga takresningen efterträddes då av ett lågt takfall utan ryttare. Kostnaderna för arbetet beräknades bli täckt genom takkopparens omsmidande till mindre tjocklek.

Omkring år 1800 avser man att sälja kyrkans ganska nyligen pålagda koppartak och i stället täcka med träspån; anbud föreligger 1807 och spånen är på plats 1810. Anbudet upptager även mindre lagningar samt omfogning av exteriören, rivning av den medeltida sakristian (beläteskammaren) och justering av kyrkgolvet m m.

Under minst 25 år diskuterades frågan om huruvida stadskyrkan (Rödkyrkan) eller klosterkyrkan borde för framtiden underhållas samt bli församlingskyrka. Det kan förmodas att vadstenaborna i allmänhet föredrog Rödkyrkan och att myndigheterna, med såväl hotelser som vädjanden, arbetade för klosterkyrkan. Vi finner här gamla beprövade och fortfarande användbara argument. Klosterkyrkan är i så dåligt skick att den inte för framtiden kan underhållas och är dessutom för stor, brödrakorets murar är för tunna att bära ett torn med klockor, spåntaket är opålitligt och valven inte bättre än Rödkyrkans. Biskopen lockar med rikskollekt och statsbidrag samt menar att tornbygget kan senareläggas. Han hotar med att han i händelse av uraklåtenskap och i kraft av sitt ämbete kan kräva reparation av såväl Rödkyrkan som andra ”publika Ecclesiastika” byggnader. Vid kyrkostämmor 1825 föreläggs emellertid församlingen ett slutligt kontrakt rörande klosterkyrkans antagande till framtida gudstjänstbruk. Man förbinder sig att emottaga, iståndsätta och framgent underhålla den samma. Vid senare stämmor framföres skilda meningar bl a om vård och bibehållande av hertig Magnus gravmonument och den inne i långhuset uppförda sakristian. Man diskuterar också upptagande av huvudentré i väster. Dessutom beslutas att sänka golvet i ”nunnekyrkan” (det forna brödrakoret) och höja det i öster, dvs i det fungerande koret. Brödrakorets medeltidsgolv låg sålunda kanske kvar ännu vid denna tid. Rödkyrkans orgel skall besiktigas och förberedelser göras för dess flyttning till klosterkyrkan. Enligt tidigare beslut skulle kyrkans inre avfärgas i kalkstenston men om så skedde är osäkert; 1832 sägs den vara vitmenad och foton visar att pelarna stått mörkare än väggar och valv.

Kanske kan det sägas att en 1892 inledd restaurering

tog form under ca 30 år; från det man 1862 börjat sätta in färgade glasfönster och något senare hugga bort interiörens väggputs samt blanda cement i fogbruket. Den arkitekt som 1873 upprättade restaureringsförslag ansåg att kyrkan från början haft romansk karaktär vilken dock gått förlorad genom insättandet av gotiska fönster. Han ansåg också att man borde fortsätta att befria väggytorna från puts. En annan projekterande arkitekt har 1881 främst påtalat tekniska brister och lämnat råd för deras avhjälpande. Även denne föreslog renskrapning av interiören. Han upprättar emellertid också förslag till kyrkans återställande i ”ursprungsstil” något som han tydligen avser kunna ske genom tillsatser av hörntorn, fialer, uppdragna gavelkrön, takkupor och ryttare. Riksantikvariern föreslår i en skrivelse att det fungerande koret slopas och ett nytt ordnas i väster, dvs i brödra- eller högkoret (förslaget följdes så småningom och man återvände till den gamla orienteringen) men skrivelsen avslutas med ett kraftigt markerat förordmande av de flesta föreslagna övriga nytillsatserna. ÖIÄ godkänner förslaget med vissa justeringar och framhåller att karaktären av luthersk församlingskyrka ej bör rubbas. Detta förslag sades ligga till grund för den 1892 påbörjade, omfattande restaureringen; en bedömning som dock ogillades av den nye, tredje arkitekten. Nämnda år ansökte emellertid om vissa ändringar av det fastställda förslaget, främst beträffande exteriören som i stort sett skulle förbli oförändrad; en takryttare kunde dock lämpligen uppföras. Kyrkan får helt ny bänkinredning och predikstol i gott hantverk, närmast nygotisk stil. En sakristia i samma stil byggs in i schaktet bakom altaret, med skärmvägg ovan golvnivån. Förslag till orgel godkänns 1897. Dess primärt föreslagna placering, intill nordmuren, ogillas av församlingen och den ställs på ett lågt podium vid östmuren. En 1893 projekterad ”värmekammare under golvet” kom ej till utförande men en kamin placerades i sakristian. Under denna restaurering upptäcktes att valven bevarade dekorativa målningar. Man ansåg emellertid att dessa på grund av sin otydliga och allmänt dåliga teckning var olämpliga att konservera.

År 1926 uppfördes i vinkeln mellan brödrakorets syd- och långhuset en sakristia med pannrum i källaren. En gammal, tidigare igensatt port blev förbindelse med koret. Samtidigt installerades hel uppvärmning, elbelysning, högtalare o d samt gjordes vissa (antikvariskt betänkliga) utrensningar. Man kapade sålunda av bänkgavlarnas skulpterade krön och rev bort den gamla sakristian. På dess plats anordnades ett minnes- och utställningsrum.

Den senaste, under 1980-talet verkställda restaure-

ringen har med ett här nedan nämnt undantag ej inneburit någon större arkitektonisk ändring av kyrkan. Tekniskt kan emellertid väsentliga förbättringar noteras beträffande exempelvis brandskydd, uppvärmning och belysning. Ovan nämnda undantag består i att återupptäckta valvdekorationer framtagits, konserverats och kompletterats.

Kompletteringen torde kunna sägas utgöra ett undantag från nutida restaureringsprinciper. Den motiveras dock dels av det förhållandet att målningarna uteslutande är ornamentala, dels av strävanden att ge kyrkorummet en hel och harmonisk prägel. Alternativet, att endast rengöra eller överkalka valven, har bedömts äventyra målningarnas fortbestånd.

Stenhuggarmärken

Av Sune Ljungstedt

Att det finns talrika stenhuggarmärken i Vadstena klosterkyrka är inte svårt att upptäcka. Så gott som varje sten i omfattningen till den portal man först passerar igenom bär sådana märken. Övriga lätt synliga stenhuggarmärken finns på pelarna inne i kyrkan, vilka dessutom har försetts med ristningar från senare tider, som också har sitt intresse. På de båda vindstrapporna i södra och östra murarna förekommer stenhuggarmärken i stor mängd. Fönstersmygarna runt om i kyrkan har en del märken; åtskilliga har väl här skadats eller

helt vittrat bort under tidernas lopp. Väl bevarade är däremot märkena uppe i valven på de arkadbågar, som förbinder pelarna i kyrkans längdriktning.

Stenhuggarmärkena i Vadstena klosterkyrka tillkom av allt att döma vid början av 1400-talet. Varje stenhuggare högg in sitt tecken på den färdiga stenen innan den murades in i byggnaden. Därigenom var det möjligt för arbetsledaren att se hur mycket varje stenhuggare presterat och avlöna honom därefter.

Följande redogörelse för Vadstena klosterkyrkas

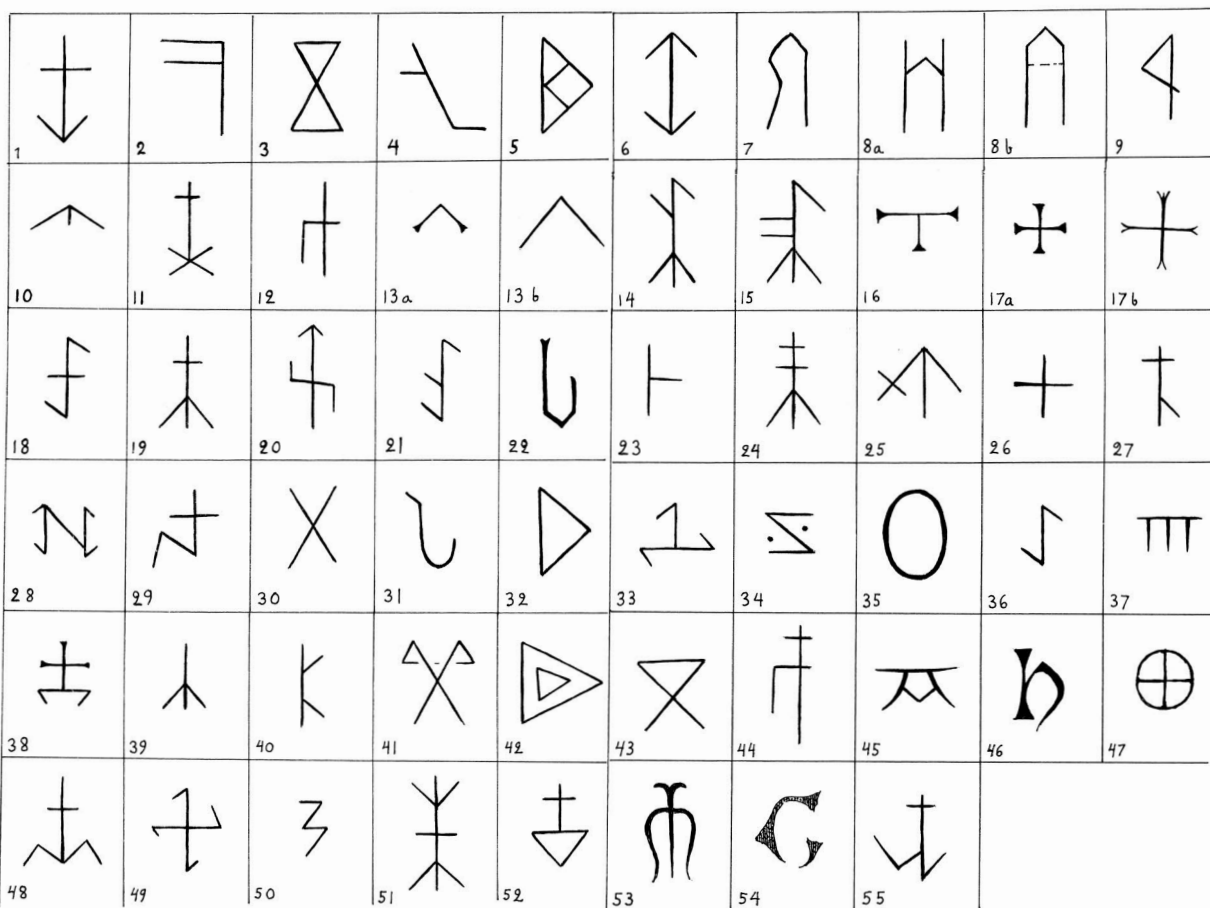

Fig 109. Tablå över stenhuggarmärken i klosterkyrkan. S Ljungstedt 1986.

stenhuggarmärken grundar sig på mina anteckningar vid skilda tillfällen alltsedan 1969. Under restaureringen 1978–1983 hade jag tillfälle att från byggnadsställningar dokumentera huvudparten av valvbågarnas många märken. Av andras uppteckningar kan nämnas dem som Harald Widéen gjort under 1940-talets tidigare hälft och vilka jag fått ta del av. I hans material ingår bl a noggranna ritningar av de två stora portalerna åt öster. Under den nyss avslutade restaureringen har konservatorsassistent Eva Nyström hjälpt mig med att avbilda några märken, som för mig varit svåråtkomliga.

Tidigare litteratur tycks mer allmänt ha nämnt stenhuggarmärkena i Vadstena. I en artikel av A O Lindfors (Lindfors 1903) avbildas 22 typer av stenhuggarmärken. Två av dem (nr 131 och 132) är bomärken som tillhör gravstenar, fyra av de övriga är upprepningar. Det återstår alltså 16 typer i denna tidiga förteckning.

De nu registrerade stenhuggarmärkena i Vadstena klosterkyrka är omkring 2 000. De representerar över 50 olika typer. Ett tiotal av dem förekommer endast en gång och kan lämnas ur räkningen, när man vill försöka fastställa hur många stenhuggare, som varit anställda vid kyrkbygget. Dessas antal bör kunna uppskattas till omkring 35. I den här återgivna tablån över märkena (fig 109) är de ordnade efter frekvens enligt en preliminär rapport hösten 1982. Vissa tillägg har sedan gjorts men den ursprungliga numreringen har bibehållits. Märkena är i allmänhet ca 4–8 cm stora. Deras utförande är mycket varierande.

Märke nr 1 har återfunnits på över 300 stenar i kyrkan, bl a i södra östportalen (41 st), östra vindstrappan (44 st), de tre östfönstren (ett 20-tal) och på närbelägna

pelare (ett 30-tal). Märket är jämförelsevis sparsamt företrätt i valven men saknas aldrig helt där. I långsidornas fönster är det vanligt liksom i samtliga av västkolets fönster. Stenhuggaren med märke nr 1 tycks ha varit engagerad under större delen av den period, då nyhuggen sten levererades till klosterkyrkobygget.

Stenhuggarmärke nr 6 återkommer omkring 100 gånger i kyrkan. Innehavaren av detta tecken är en av huvudmästarna till den södra östportalen. Han har också medverkat i södra långsidans fönster men hans märke saknas i valven och på pelarna. Det kan tydas som om denne mästare ej var kvar i slutskedet av kyrkobygget.

Stenhuggarmärke nr 2, ett bakvänt eller rättvänt F, är noterat på omkring 230 stenar. Märket finns inom begränsade partier i kyrkan, sannolikt de som tillkom under avslutningsskedet. Märket förekommer ymnigt på de västligare pelarna och i valven.

Av dessa tre anonyma stenhuggare skulle alltså verksamhetstiden för nr 1 ha varit lång, för mästaren med märke nr 6 antages en relativt tidig verksamhet med kvalificerade uppgifter och för mästaren med märke nr 2 en relativt sen verksamhet.

På liknande sätt kunde man försöka karaktärisera några fler av de stenhuggare, som med sina märken är företrädna i Klosterkyrkan. En sådan genomgång kan här av utrymmesskäl inte göras. I stället följer en kort redogörelse för stenhuggarmärkenas fördelning i kyrkans olika delar. På en plan över kyrkan (fig 110) visas de numreringar av pelare och fönster, som använts under inventeringsarbetet.

I. Kyrkans båda östportaler (fig 111–112) har märkena

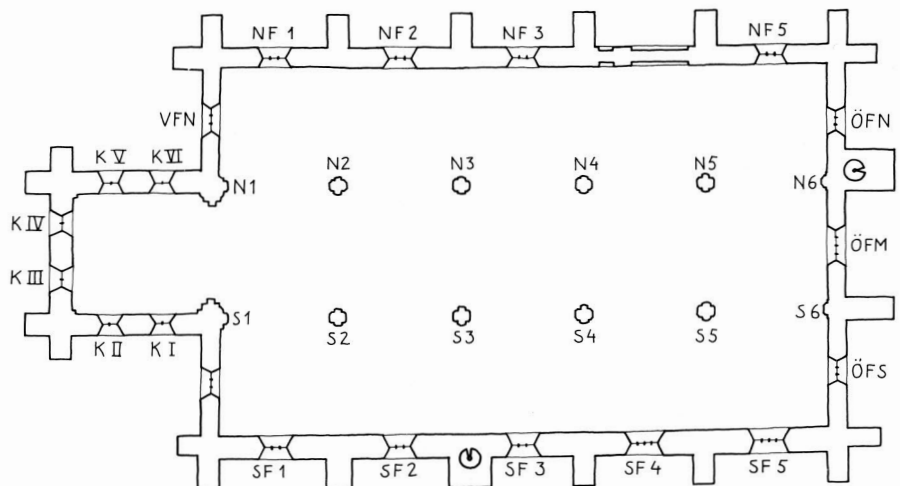

Fig 110. Plan med numrering av pelare, fönster och valv. S Ljungstedt 1986.

Plan of the Abbey with numbered pillars, windows and vaults.

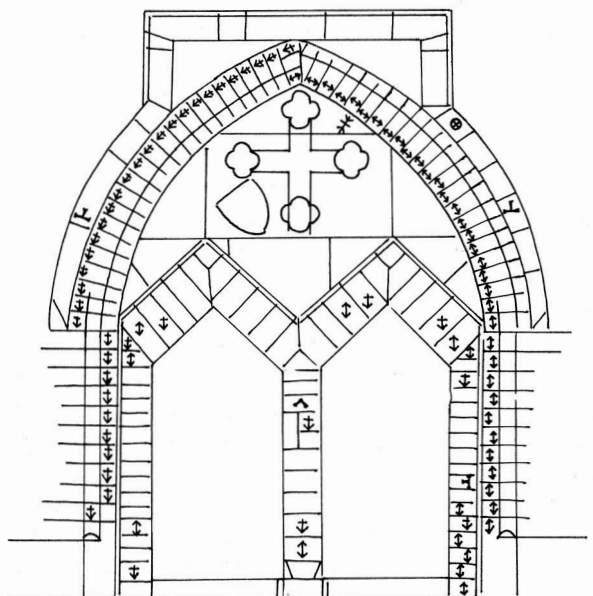

Fig 111. Södra östportalens stenhuggarmärken. Efter H Widéen, kompletterat av S Ljungstedt 1983.

Mason's marks on the most southernly of the eastern doorways.

nr 1, 6, 13a, 16, 17a, 22, 26, 35 och 37. Dessutom kan man se nr 47 och 51 med vardera ett märke. Man kan räkna med ett arbetslag på ca 10 män, som huggit stenen till portaler, fönster, invändiga väggpelare och vindstrappa i detta östliga parti av kyrkan. Arbetet med portalerna pågick troligen samtidigt med partierna i närheten av desamma.

II. Stenhuggarmärkena i klosterkyrkans fönster är bristfälligt inventerade. I några fall har de granskats från byggnadsställningar, för övrigt har de studerats genom kikare. Stenhuggarmärkena sitter i regel i smygens innerkant nära glasrutan. Överallt gäller att fönstrens masverk är utbytt under 1890-talet. De tre fönstren i östgaveln har märkena nr 1, 6, 13a, 16, 17a och 19, alltså i stort sett desamma som i portalerna.

I södra långsidans fönster kan man se märkena nr 1, 6, 13b, 18, 30, 40, 46 och 49, dessutom de unika märkena nr 46, 53 och 54. De välhuggna märkena nr 46 och 54 i form av majusklerna H och G (?) finns i fönster SF 2 men saknas för övrigt i kyrkan. Detta fönster har särskilt fin omfattning med rundstav i smygens ytterhorn. Där finns för övrigt märkena nr 1 (16 st), 6 (2 st) och nr 18 (11 st). Märke nr 54 erinrar om ett märke i

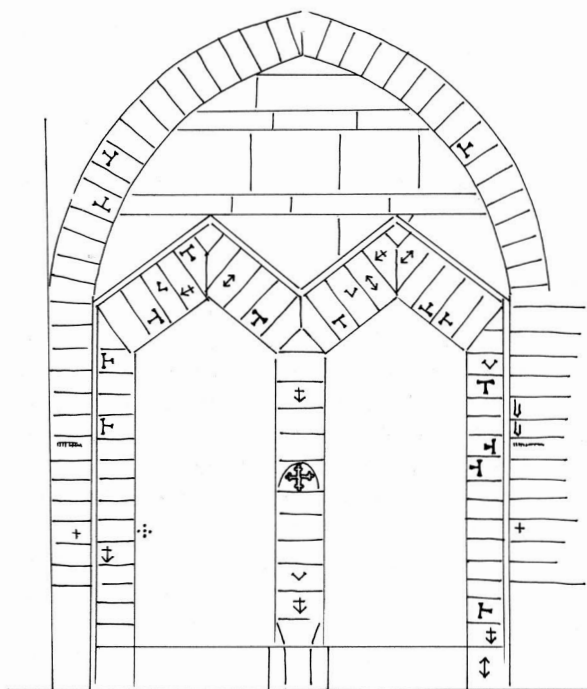

Fig 112. Norra östportalens stenhuggarmärken. Efter H Widéen, kompletterat av S Ljungstedt 1983.

Mason's marks on the most northernly of the eastern doorways.

Linköpings domkyrkas kor (nr B:10).

Norra långsidans fönster har märkena nr 1, 2, 3, 5, 6, 8b, 13a, 14, 16, 17a, 21, 26, 30, 35 och 36.

Långhusets båda västfönster har märkena nr 1, 8b, 13, 15, 17b, 26, 30, 36, 49 och 52.

I västkorets fönster finns märkena nr 1, 3, 17b, 28, 32, 33, 36, 38 och 44. Bland dem är det fyra typer, nr 1, 3, 32 och 36, som återkommer i andra delar av kyrkan. De övriga finns bara här. Dessa tecken kan syfta på en grupp stenhuggare, som deltagit i arbetet med västkoret men sedan lämnat orten. Märke nr 33 (9 st) återkommer i Linköpings domkyrkas kor vid början av 1400-talet. Det kan också påvisas i koret till S:a Karin i Visby och i Kölnerdomen (Kusche 1959).

III. Pelarnas märken är ojämnt fördelade. Vissa partier saknar märken. Väggpelarna i öster har talrika märken av samma slag som portalerna, dvs nr 1, 6, 13a och 16 (fig 113). Av de närmaste fria pelarna har den södra, S 5, märke nr 1 minst femton gånger och märke nr 3 två gånger. Märke nr 1 finns också en gång på pelare N 4 men tycks saknas på övriga pelare. I stället finner man där märke nr 2. Särskilt dominerande är märke nr 2 på den västligaste pelaren i södra raden, S 2. Där kan det

Fig 113. Stenhuggarmärken på väggpelare S 6. Foto S Ljungstedt 1982.

Mason's marks on the pillar S 6.

upptäckas på minst 40 stenar. Det verkar som om en enda man huggit materialet till denna pelare. Samme mans märke finns på pelare S 3 (2 st), S 4 (1 st), N 2 (6 st), N 3 (2 st) och N 5 (2 st). Övriga stenhuggare, som arbetat med pelarna är de som har märkena nr 14 och 21 med 8 stenar var. Därtill kommer några osäkra märken: nr 17a, 26, 27, och 43.

IV. Mitt för pelarna är på norra och södra väggarna valvanfänger. På de båda östligaste har noterats märkena nr 13a och 16 (i N) samt nr 1 och 6 (i S).

V. De utvändiga strävpelarna, som delvis murades om på 1890-talet, har enstaka stenhuggarmärken. Av norra sidans strävpelare har den första och tredje från V märke nr 32. Samma märke, en triangel, syns på en strävpelare åt V och på ytterväggen under ett par nordfönster. Av norra sidans strävpelare har den fjärde märkena nr 1, 22 och 26. Strävpelare nr 6 har märke nr 2 och 22. Den andra strävpelaren från N på östra sidan har märkena nr 26 och 35.

VI. I vindstrapporna finner man stenhuggarmärken i mängd. Den östra trappan har märkena nr 1 (44 st), nr 6 (5 st), nr 13 a (4 st), nr 17 a (1), nr 18 (1), nr 22 (1 st) och nr 48 (1 st). I den södra vindstrappan med ingång utifrån har noterats märkena nr 1 (21 st), nr 2 (5 st), nr 9 (2 st), nr 13 a (1 st) nr 28 och nr 49 (1 st). Här kan anmärkas att stenar med märke nr 2 och 9 befinner sig högt upp och kan tyda på ett sent fullbordande av spiraltrappan. Det förmodat tidiga märket nr 28 (jfr

västkorets fönster) sitter på en sten i 4:de skiftet nedifrån. De båda vindstrapporna bör till sina huvuddelar ha tillkommit i ett relativt tidigt skede av byggnadsverksamheten.

VII. Valvens arkadbågar. Följande märken finns här: Nr 1 (36 st), nr 2 (163 st), nr 3 (110 st), nr 4 (111 st), nr 5 (106 st), nr 7 (70 st), nr 8a (67 st), nr 8 b (9 st), nr 9 (62 st), nr 10 (61 st), nr 11 (52 st), nr 12 (51 st), nr 13 (9 st), nr 14 (34 st), nr 15 (39 st), nr 16 (2 st), nr 18 (22 st), nr 19 (27 st), nr 20 (29 st), nr 21 (15 st), nr 23 (22 st), nr 24 (20 st), nr 25 (19 st), nr 27 (16 st), nr 29 (13 st), nr 31 (17 st), nr 34 (9 st), nr 41 (3 st) och nr 42 (2 st).

Tio av dessa, nämligen nr 1, 2, 3, 8b, 13, 14, 16, 18, 19 och 21, tillhör stenhuggare, som vi vet arbetat även med annan sten i kyrkan. De återstående, nära 20 st, är enbart företrädda i valven. Huggandet av sten till valvens arkadbågar har säkert pågått flera år. Därvid har arbetslagets sammansättning skiftat, vilket framgår av stenhuggarmärkenas många typer. Vid monteringen av materialet kan man i en och samma valvbåge ha blandat nyhuggna stenar med sådana, som legat färdiga i förråd under flera år. Därför ser man i valven inte samma enhetlighet rörande stenhuggarmärkena som t ex i portalerna.

Vid sidan av stenhuggarmärken förekommer andra samtidigt inhuggna tecken. Några av dem skall här nämnas. Man har på arbetsplatsen ofta huggit in nummer på stenarna för att ha hjälp av dem vid monteringen. Sådana märken finner man vid skarvar på pelarnas socklar, t ex vid pelare S 4 och N 5. En och samma sten kan då ha både stenhuggarmärke och skarvmärke.

En intressant upptäckt gjordes vid granskningen av fönstrens bågformade övre omfattningar. I stället för stenhuggarmärken har man här huggit in ett nummer på varje sten. I varje båghalva ingår ca 14 stenar. Den nedersta stenen har alltid nummer 1, som kan bestå av ett inhugget rakt streck eller ett litet borrarhål. Nästa sten har två streck eller hål och sedan fortsätter det så att översta stenen kan ha 14 streck eller punkter i rad.

Några av stenhuggarna var mera avancerade. De har använt sig av romerska siffror i följande fall: invändigt i fönstren SF2, SF3, SF4, och ÖFN samt utvändigt i fönstren SF1, ÖFS, NF2, och NF5. Siffran 4 återges, enligt dåtida bruk, med fyra streck. Siffrorna 5 och 10 (V och X) tecknas ibland med långa, svängda linjer (fig 114). I ett och samma fönster har varje båghalva ett särskilt numreringsystem. För numrerung av stenar med romerska siffror drygt 150 år senare har redogjorts i en rapport rörande Vadstena slott (Rapport till Raå 5/2 1974 av S Ljungstedt).

I fönster SF 4 är den högra båghalvans stenar numre-

rade med små borrhål. På nedersta stenen är det lilla numreringshålet omgivet av fyra andra så att ett kors bildas. Har de till uppgift att framhäva det ensamma hålet i mitten eller finns det en annan förklaring? En frottageavbildning av denna grupp hål gjordes (fig 115). Senare upptäcktes en exakt likadan grupp av fem borrhål i södra smygen till norra östportalen, i sjätte stenen över tröskeln. På samma nivå har strävpelaren därintill ytterligare en femhålsgrupp. Den är sedan länge uppmärksammas och omskriven (Lindblom 1966).

Borrhålsgrupperna i fönster SF4 och i portalsmygen har sannolikt gjorts med ett och samma verktyg (drill-

borr). De kan möjligen betraktas som en nyck från stenhuggarens sida. Samtidigt har de en religiös eller magisk innebörd, som upphovsmannen säkert var medveten om. Som en parallell kan ses det ringkors, som huggits in i södra östportalens yttre bågparti och som upptagits som nr 47 i förteckningen över stenhuggarmärken. Sannolikt är det inget stenhuggarmärke i praktisk betydelse. Formellt är det besläktat med de invigningskors, som under medeltiden målades på kyrkornas väggar eller högs in i altarbordens översidor.

I Vadstena klosterkyrka återstår att granska vissa partier på nära håll. Därvid kommer förmodligen ytter-

Fig 114. De romerska siffrorna VIII (9), XII (12) och XIII (13), inhuggna som numreringsmärken i fönstret över norra östportalen. De på detta sätt märkta stenarna ingår i den invändiga fönsteromfattningens båge överst mot norr. Teckningar efter frottageavbildningar. Naturlig storlek. S Ljungstedt 1982.

Numbering on the window above the most northernly of the eastern doorways.

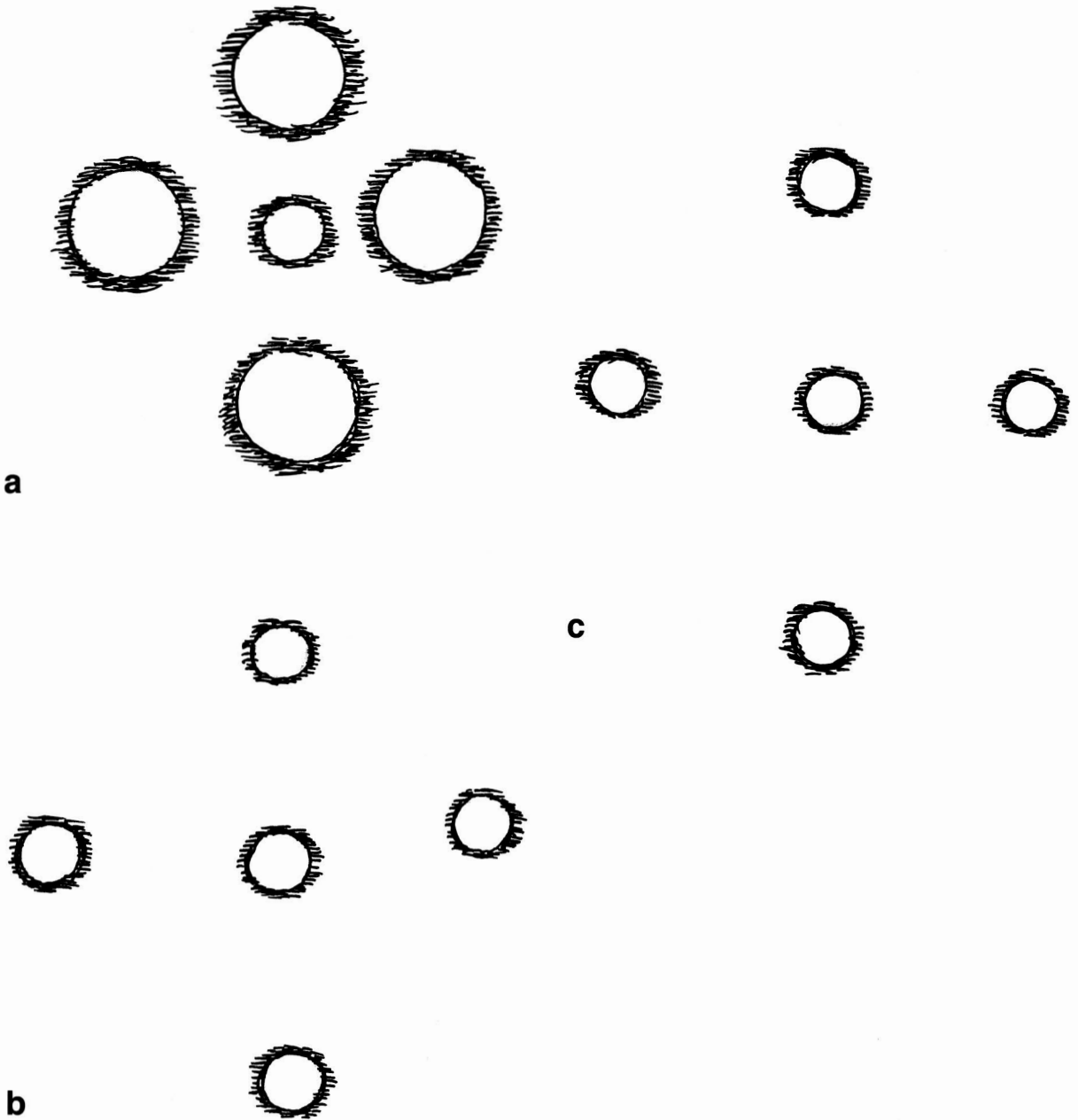

Fig 115 a–c. Ritningar i naturlig storlek (efter frottage) av borrhålsfigurer med vardera fem hål från olika platser i kyrkan. a. Strävpelaren intill norra östportalen, ca 120 cm över markytan (se även fig 51). Hålen starkt nötta av beröring. b. Norra östportalen södra smyg. På samma höjd över marken som föregående. c. Fjärde fönstret från väster i södra sidoskeppet. På nedersta stenen i omfattningsbågen upptill åt väster. Övriga stenar i samma båghalva är numrerade med borrhål av samma dimension. Teckningar av S Ljungstedt 1983.

Bored holes in cross-form from three places on the Abbey. The holes a. are worn smooth.

ligare några stenhuggarmärken att upptäckas men kanske inga av helt nya typer. De som nu är kända visar på förbindelser med den samtida byggnadshyttan vid Linköpings domkyrka. Utom märke nr 33 och 54 (Linköping nr B46 och B10) kan nämnas nr 13 a, 16 och 45 (Linköping nr B18, B22 och B20). Som regel tycks gälla att en och samme stenhuggare arbetat en längre tid på det ena stället men bara gästtat en kort tid på det andra.

En överensstämmelse mellan de båda ungefär samtida arbetsplatserna finner man också i det tekniska. Såväl i Linköping som i Vadstena har man efter avslutad huggning av kvaderstenar i många fall låtit slipa ytan. Därvid försvinner delvis spåren efter huggverktygen. Vid monteringen av stenarna har man blandat slipade och oslipade stenar, vilket är lätt att se i valven i Vadstena liksom även på pelarna.

Noter

1. Se Gillingstam 1955, s 265; Artikeln 'Kronogods' i KL.
2. Via Dolorosa i Jerusalem var förebilden för senmedeltidens korsvägar. De skulle erinra om Kristi vandring till Golgata och om de minnesvärda episoder som utspelade sig på vägen dit. Korsvägarna var uppdelade i ett antal stationer, som på ett eller annat sätt illustrerade Kristi lidande och som manade till andakt. – Om korsvägar och korsvägsstationer, se af Ugglas 1938. Korsvägarna i Vadstena har även behandlats i Anderson 1972, s 149 f. Om franciskanerna och korsvägsandakten, se Gunnes 1990, s 9.
3. Trossboden utgör nu gräns mellan kyrkogård och "klostergård". På en plan av *J F Kock* 1822 anges att byggnaden var vagnshus för Kungl andra livgrenadjärregementets tross, därav namnet.
4. En uppsättning järndörrar – tre hela och en halv – som i mitten av 1910-talet salubjöds till SHM men som nu finns på okänd plats torde vara identisk med de dörrar som tillverkades vid 1805–1810 års restaurering.
5. Beträffande spår efter fönster- och dörröppningar i kyrkans östra mur, se Berthelson 1947, not 52, s 64 f.
6. *Erik Fant* (1889–1954). Arkitekt i BSt från 1917, egen verksamhet från 1918. Har lett restaureringen av ett stort antal kyrkor, bl a Storkyrkan, Johannes och Katarina kyrkor i Stockholm, samt många betydande landskyrkor.
7. Innehållet i inskriften – men inte den exakta ordalydelsen – är hämtad från Birgittas uppenbarelser, bok IV, kap 137, vars text upprepas i R Ex kap 44 (Lundén 1959, s 146).
8. Jfr Kjellberg 1917, s 185, som förmodar att en "soror ab extra, Bengta Paulsdotter" deltagit i arbetet med kyrkans uppförande och därvid huggit de stenar som är märkta med *b*.
9. Beröringsmagi har behandlats i Lindblom 1966. På ytterligare två ställen i kyrkan finns likartat grupperade borrhål. Se kapitlet Stenhuggarmärken.
10. Långhusets mittparti, dvs vad vi uppfattar som innanför skranket, anges i både de latinska och fornsvenska versionerna såsom varande *uanför* detsamma. Klemming 1862, s 85; Hollman 1956, s 140, 234.
11. Den heliga Katarina, Birgittas dotter, fick enligt påvestolens beslut firas som helgon i Norden samt i birgittinklostren. – Man har rätt att förmoda att en av de omnämnda predikstolarna funnits i kyrkans östgavel och varit tillgänglig inifrån via läktaromgångens östra del. Se t ex *J Wulffs* uppmätning av östfasaden från 1787 (fig 69) samt en ännu bevarad stenkonsol, kanske understöd för ett litet tak (synlig på fig 22 i Berthelson 1947).
12. *Johannes Angelus Arcimboldus* (d. 1555). Italiensk prelat, ärkebiskop av Milano 1550. A var från 1514 påvlig legat och generalkommissarie för avlatshandeln i större delen av Tyskland samt Norden. Han besökte Sverige 1518–1519 och spelade en betydande politisk roll i maktkampen mellan Sten Sture d y och Gustav Trolle. – Arcimboldus' avlatsbrev från 1519 är publicerat i Spegel 1716.
13. Avlatsbrev från 1 februari 1470 och 3 augusti 1496 (orig perg, RA) har publicerats av *Ernst Nygren* som bilagor i af Ugglas 1938, s 268 f.
14. Vi får alltså en treskeppig gotisk hallkyrka med fem valv i varje skepp, räknat från korttrappan i väster till ingångsdörrarna i öster.
15. DS 7640 (11 januari 1368) och DS 7757 (11 augusti 1368). Se Höjer 1905, s 79.
16. En viss reservation måste dock göras – det kan tänkas att man påbörjat grundläggning för en stenkyrka tidigare än på 1390-talet, men i så fall har det då anlagda senare helt slopats. Detta skulle kunna vara förklaringen till den grund som påträffats under den norra kormuren (jfr kapitlet Byggnadshistoria och fig 86).
17. RA ppr nr 48 (utan år). En översättning av *Toni Schmid* finns publicerad som bilaga i Anderson 1972, s 197.
18. Se Berthelson 1947, s 40 f, samt Wessén 1968, s 53. – Också ett teologiskt motiv har framförts. Se Vadstena klosterkyrka, del II, s 12.
19. Översättningen av notiserna ur Diariet har gjorts av fil dr *Claes Gejrot*, som givit ut en textkritisk granskning av den latinska texten (Gejrot 1988) och som förbereder publicering av en modern svensk översättning. Nyöversättningen har inneburit konsekvenser för tolkningen av kyrkans byggnadshistoria. Det gäller framför allt två notiser, nämligen från den 13 september 1418 samt från 1437 (utan datum). Tidigare har den förra notisens *murus transversalis* (här: "tvärväggen") översatts med "kormuren", vilket av Berthelson (1947, s 32) tolkats som korets gavelröste. Notisen från 1437 lyder på latin *Item, transius ad ecclesiam sive ad portam secularium muratus est de novo, qui antea fuit de asseribus fabricatus*. I den äldre översättningen (1918) återgavs detta avsnitt med "Ingången till kyrkan eller folkets port nymurades, emedan han förut varit förfärdigad av bjälkar". Iwar Anderson har därav dragit slutsatsen att det rört sig om församlingens ingång i östra delen av kyrkan och att denna färdigställdes först i ett sent stadium, sannolikt på grund av förändrade byggnadsplaner (Anderson 1972, 1, s 140). Enligt Gejrot skall notisen dock översättas på följande sätt: "Vidare, korsgången till kyrkan, eller till världsporten, murades för första gången. Den var tidigare tillverkad av träbjälkar". Då korsgången och världsporten inte har intresse i just detta avsnitt, har notisen utelämnats. *Red:s anm.*
20. Se Jansson 1936, s 44, samt artikeln 'Alen' i KL (supplement). – Sedan detta manuskript fullbordats har *Sölve Göransson* gjort en stor undersökning om alnmåtten i Nor-

- den. Utifrån klosterkyrkans innermått har han kommit fram till att den medeltida alnen i Östergötland bör ha varit cirka 53,9 à 54 cm (Göransson 1988, s 33 f). *Red:s anm.*
21. I norra sidoskeppets västra innervägg består dock murverket närmast golvet av några skift röd sandsten. *Red:s anm.*
  22. I långhusets södra och norra murar finns stötfogar i den första och tredje travén från öster. De sträcker sig diagonalt upp genom några skift i den nedre delen av murverket under fönstren och visar genom sin riktning vilken del som byggts först. I den första travén i söder (fig 79) är det östra partiet av muren äldst, medan det i den tredje travén är det västra (fig 24). I norr visar tredje travéns stötfog att det östra partiet här har byggts före partiet väster därom (fig 25). I första travén i norr finns spår efter en öppning (se pl IV). På insidan kan en fog anas. Jfr Byggnadshistoria: östpartiet och not 45. – I långhusets sydöstra hörn finns en låg murklack utmed södra väggen, vilken sträcker sig från hörnet mot väster. Murklacken är först 35 cm hög i drygt två meter och därefter 15 cm hög i ytterligare ett antal meter. Dess djup är 10–12 cm. – I de sträckmurar som befinner sig närmast koret finns vertikala förtagningar, som visar att koret och det närmast anslutande murverket färdigställts först. Partiet norr om koret visar kraftiga avbildningar. *Red:s anm.*
  23. *Elias Brenner* (1647–1717). Målare och fornforskare. Anställd 1668 som ritare och kopparstickare vid antikvitetskollegiet, på vars uppdrag han besökte Vadstena 1669 och 1670; assessor där 1693. B. är annars mest känd som miniaturmålare och numismatiker.
  24. Det bör nämnas att *Magnus Gabriel De la Gardie* hade planer på att låta förse kyrkan med nytt tak; det är dock ovisst om härmed avsågs en hel konstruktion eller endast ny beklädnad. Se SvK, vol 190, s 79, 23.
  25. *Johan Ekeboom (Eekbom)* (1675–1729). Ordinarie lantmätare i Vadstena län inom änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding; avsked 1725, då tjänsten indrogs. E. upprättade 1705 en karta över Vadstena. Beskrivningen över denna har publicerats, se Eekbom 1979.
  26. *Jacob Du Rées* (1639–1725). Hauptman och lagman i Vadstena län inom änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding 1678 (SvK, Vadstena klosterkyrka III, s 29).
  27. *Abraham Robsahm* (1738–1821). Slottmurmästare i Stockholm. – *Johan Wilhelm Friese* (1725–1789). Murmästare; bördig från Wolgast i Pommern, mästare vid murmästareämbetet i Stockholm 1761, ålderman 1779–1785. Friese var en av det sena 1700-talets mera betydande murmästare, konstnärligt sett, och anlätades för större och arkitektoniskt mera krävande uppdrag.
  28. *Carl Fredrik Adelcrantz* (1716–1796). Friherre, arkitekt; hovintendent 1750, överintendent vid ÖIÄ 1757. Den gustavianska tidens ledande arkitekt.
  29. En tredje möjlighet är att – liksom beträffande allmänhetens portar – två passager givits ett symbolnamn.
  30. *Johan Bülow*. Riddare; begraven i Vadstena klosterkyrka i februari 1411. Möjligen identisk med den mecklenburgske riddaren Johan von Bülow, som vid 1300-talets slut bodde på Wedendorf i trakten av Gadebusch och som 1397 nämns bland konung Alberts mecklenburgska råd. Sönerna *Detlev* och *Ficke B* inflyttade till Sverige omkr 1400. Den sistnämndes dotter *Anna Fickesdotter B* (1440-talet–1519) blev klostrets abbedissa 1502 och betraktas på grund av sin höga bildning och allmänna duglighet som en av förgrundsgestalterna i klostrets historia. Hon är främst känd för sina genealogiska anteckningar.
  31. *Carl Georg Brunius* (1792–1869). Präst, språkforskare och arkitekt; professor i grekiska vid Lunds universitet 1824. B. är mest känd för sina studier av svensk medeltida byggnadskonst och för sin verksamhet som arkitekt. Han ledde bl a restaureringarna av Lunds domkyrka 1833–1859 och Växjö domkyrka 1849–1854. I Vadstena har han gjort en del uppmätningar av klosterkyrkan.
  32. Detta fönster har också sin botten i högre nivå än de övriga. Under fönstret befinner sig en av de byggnadsskarvar som förekommer i långhuset. *Red:s anm.*
  33. För ytterligare diskussion om detta, se bl a Hollman 1956, s 105, och Anderson 1972, s 137.
  34. *Claes A A Grundström* (1844–1925). Arkitekt; e o arkitekt vid ÖIÄ 1875–1884, professor vid Kungl akademien för de fria konsterna 1883–1912. Utförde förslag till restaurering av flera kyrkor, förutom klosterkyrkan i Vadstena (se Restaureringar) även bl a Uppsala domkyrka (ej utfört) samt Mariakyrkan i Sigtuna.
  35. *Pehr Wilhelm Palmroth* (1765–1825). Arkitekt; konduktör vid ÖIÄ, lärare vid Kungl akademien för de fria konsterna. Dotterson till hovmålaren *G T Taraval*. En av nyklassicismens flitigare arkitekter och också en av de mera uppslagsrika; bl a var han en av de arkitekter som bidrog till spetsbågens renässans. Han har även utfört ett stort antal orgelfasader.
  36. *Magnus* (1542–1595). Son till Gustav I (Vasa) och Margareta Eriksdotter (Leijonhufvud), arvfurste med titeln hertig av Östergötland. M ärvde ett furstendöme som bestod av västra Östergötland med några härader i norra Småland, nordöstra Västergötland med södra delen av Närke och Dalsland. De främsta städerna var Norrköping och Vadstena, som blev hans residensstad. På 1560-talet började M visa tecken på sinnessjukdom, som han sedan led av livet ut, dock med vissa lugnare perioder.
  37. *Erik Lundberg* (1895–1969). Arkitekt; antikvarie vid Raä 1938–1946, sedan professor i arkitekturhistoria vid KTH. Förutom ett betydande arkitekturhistoriskt författarskap har L utfört ett stort antal kyrkorestaureringar.
  38. Se Nyborg 1981. – Tänkbart är att det under beteckningen grytor, pannor o dyl i Vadstena klostrets räkenskaper och inventarium döljer sig någon sådan eldpanna. Här kan också erinras om Åbo klockarelag, där det stadgas att klockaren om vintern skulle ”altiid hafva eeld j pannana” vid de altaren där det hölls mässor (Geete 1903).
  39. Om de små nischerna tillkommit för att hysa böcker, vilket förefaller troligt, har de knappast varit avsedda att kunnat användas från samma golvnivå som biktischerna. Golvet

- intill de senare kan inte ha varit planerat att ligga högre än den gör nu, men boknischerna befinner sig ca 180 cm över denna nivå. Det är inte troligt att medeltidens människor, som i allmänhet var kortare än vi, kan ha betraktat detta som en lämplig arbetshöjd. *Red:s anm.*
40. *Iwar Anderson* har här räknat med normal trappstegshöjd, 12–16 cm och därför fått måttet 0,85–1,1 m (*Anderson 1972*, 1, s 138). En tvärhand var dock under medeltiden ett naturmått som svarade mot 3–4 tum eller 7,5–10 cm (*Jansson 1950*, s 98), vilket motsvarade en fjärdedels fot (KL, artikeln 'Hand', sp 109). Den sammanlagda höjden på trappstegen skulle således bli cirka 50 cm, vilket skulle ge ett långhusgolv på + 3,3 m. *Red:s anm.*
  41. *Johan Fredrik Kock* (1785–1828). Målare och tecknare, verksam i Vadstena. Han utgav "Anteckningar om Wadstena kloster" (Kock 1825) och tecknade av gravstenar och inskrifter i klosterkyrkan (SvK, Vadstena klosterkyrka III, s 12).
  42. *Jonas Carl Linnerhielm* (1758–1829). Reseskildrare och tecknare; riksheraldiker 1809. Han är bl a känd för sina tre illustrerade volymer om resor i Sverige, utgivna 1797, 1806 och 1816.
  43. *Antonio Possevino* (1533–1611). Italiensk jesuit och diplomat, en av motreformationens främsta företrädare. Som påvlig nuntie vistades P i Sverige i två perioder under åren 1577–1580 för att försöka återföra Sverige till katolicismen (*Lindblom 1965*, s 201).
  44. *Iwar Andersons* ursprungliga text har här reviderats mot bakgrunden av nyare iakttagelser. Jfr not 46. *Red:s anm.*
  45. Efter det att *Iwar Anderson* (*Anderson 1972*) publicerat sin analys av östpartiet har iakttagelser av betydelse för tolkningen av byggnadsförloppet gjorts av 1:e antikvarie *Gunilla Malm* (jfr not 22; manus under utgivning, Lunds universitet), vilket föranlett en revision av *Andersons* text (för hans utförliga analys, se *Anderson 1972*). Tyvärr fick *Anderson* inte möjlighet att före sin bortgång ompröva sin hypotes, som här dock redovisas i fig 75 och 81.
  46. Grundläggningsnivåerna i söder stiger kontinuerligt från väster till öster utan något klart avbrott. Detta tyder på att man lagt ut hela grunden på en gång. Utmed södra långhusmuren ligger grundmuren sålunda i väster på ca + 3 m, i mitten på ca + 3,8 m och i öster på ca + 4,6 m. På en undersökt punkt utanför norra långhusmurens tredje travé är grundläggningsnivån ca + 3,4 m (uppgifterna från grävningssledaren, *Eva Lotta (Hillbom) Odelberg*). Om nivån i långhuset var planerad till + 2,8 m, såsom *Iwar Anderson* i sin hypotes antagit, skulle alltså golvet komma att ligga lägre än kyrkans grundmurar, vilket är otänkbart från stabilitetssynpunkt (jfr dock not 40). *Red:s anm.*
  47. Se *Berthelson 1947*, bl a s 59, 66, 72 ff samt fig 26 och 27; *Lindblom 1965*, fig 4; *Ekwall 1975*; *Hulthén 1979*, s 22 ff samt fig 22 och 23.
  48. *Pehr Kylander* (1737–1793). Präst och arkivman; prästvigd 1762, komminister i Vadstena 1772 (tillträdde 1773), kyrkoherde i Örberga 1790 (tillträdde 1792). K utarbetade bl a förteckningar över medeltida hadskrifter i Linköpings bibliotek och peragamentbrev i Vadstena hospitals bibliotek. Han planerade vidare att utge en tryckt beskrivning om Vadstena och skrev bl a "Utkast til Beskrifning om Wadstena stad" (handskrift G 39 i länsbiblioteket, Linköping).
  49. Möjligen är det dessa hål, som av *Berthelson* tolkats som rester av den medeltida östläktaren (1947, s 77). *Red:s anm.*
  50. Läktarna förmodas ha uppförts efter kyrkans invigning 1430 men före 1455, då S:t Mikael och Johannes Döparens altaren (åter)invigdes (se Vadstena klosterkyrka, del II, s 13 och 22).
  51. Se även *Lilius 1969*, s 89 ff.
  52. Anmärkningsvärt är att det på motsvarande plats i det finska dotterklostret Nådendal finns ett liknande lagat parti, detta dock av tegel. Se *Lilius 1969*, fig 65 samt beskrivning s 69 ff.
  53. I Vadstena kan den i sydskeppets västände befintliga muröppningen (nu igensatt, se fig 33 och 68) kanske ha fungerat som ytterligare en kommuniionsplats. Jfr sakristians plan i fig 85.
  54. Alternativt kan denna rivning ha gällt delar av talehuset, vars norra hälft enligt uppmätningar syns ha stått kvar ännu 1655.
  55. Så t ex *Berthelson 1947*, s 60ff, som antar att det rör sig om en medeltida sakristia. – Vid utgrävningar intill kyrkans östparti har man kunnat konstatera att byggnaden inte legat i förband med kyrkan och att medeltida gravar skadats då den uppförts (utgrävningsrapport av *EL Hillbom* och *M Johnson*, ATA). *Red:s anm.*
  56. Man förberedde då en utvändig restaurering av kyrkan och man försäkrade sig om utrymme runt densamma för ställningsbygge och lagring av material. Avståndet från muresten till kyrkan är nu ca 9 m, vilket motsvarar det önska arbetsutrymmet på 15 alnar.
  57. Se även *Hillbom 1980*.
  58. Gissningsvis kan den förmodade planändringen sättas i samband med kontroverser under 1380-talet beträffande brödernas gård (se *Silfverstolpe 1898*). Det bör här också nämnas att valvupplag, sannolikt till en korsgång, finns i östfasaden på brödernas hus (se *Hillbom 1980*, s 8). Huruvida denna varit uppförd eller endast förberedd kan ej avgöras på grund av bristande kunskaper om markförhållanden. I *Diariets* beskrivning 1478 av en vålded talas emellertid om taket över brödernas korsgång.
  59. Svårtolkade längdskarvar antyder att gången ursprungligen inte nått fram till porten i fråga. En kortare gång kan däremot ha ingått i passagen in till koret via korridoren mellan sakristian och södra parten av långhusets västmur.
  60. *Georg (Georgius) Norman* (o 1490–1552/53). Kyrkopolitiker och diplomat; f på Rügen, magister i Wittenberg 1538, lärare åt prins Erik (XIV) 1539 och superintendent samt därmed kyrkominister samma år, regementsråd (riksråd) 1540. N var en av *Gustav Vasas* främsta rådgivare i såväl kyrkliga som allmänpolitiska frågor.
  61. *Henricus Johannis* (d 1556). Biskop i Västerås 1534/35;

- tidigare troligen dominikanmunk samt kyrkoherde i Västerås senast 1531. Framstående reformator och en av Gustav Vasas pålitligaste män.
62. *Nicolaus (Claus) Canuti (Hvit)* (d 1567). Biskop i Linköping 1543–1558; f i Danmark, dominikanmunk i Skänninge, sedan i Kalmar. Vid visitationen i Vadstena lär han ha omhändertagit äldre skrifter. Efter en tvist med Gustav Vasa omplacerades han och blev kyrkoherde i Söderköping.
63. *Knut Pedersson Törnschiaer, adlad Törnhielm* (1636–1699). Hauptman över Vadstena, Drottningholms och Svartsjö län inom Hedvig Eleonoras livgeding, lagman i Värmland 1690.
64. *Gustaf Soop af Limingo* (1624–1679). Friherre, ämbetsman; landshövding i Örebro län och Värmland 1653, riksråd 1658, generalguvernör över Hedvig Eleonoras livgeding 1663, lagman i Östergötland 1667. S var en av stormaktstidens stora jorddrottnar; bl a ägde han Mälsåker (Sö), Stjärnsund (Nä), Granhammar (Up) och Limingo friherreskap i Finland.
65. *Johan Hadorph* (1630–1693). Fornforskare; antikvarie 1666, assessor i antikvitetskollegiet i Uppsala 1666–1692, sekreterare och antikvarie vid antikvitetsarkivet 1692. I antikvitetskollegiet samlade han en mängd föremål från Sveriges forntid och äldre historia, stommen till Statens historiska museums samlingar. Han gjorde även inventeringsresor i landet tillsammans med kollegiets tecknare varvid bl a ett flertal kyrkor avbildades. Som den sammanhållande kraften i den antikvariska forskningen och utgivningsverksamheten har han betraktats som Sveriges förste egentlige riksantikvarie, även om han aldrig blev det till namnet.
66. *Magnus Taleen (Thalén)* (1706–1778). Handlande och rådman i Vadstena; en befattning som även flera andra medlemmar av denna släkt innehade under 1700-talet. I detta sammanhang fungerade T som kyrkobokhållare.
67. *Johan Daniel Elfström* (1736–1788). Murmästare i Stockholm 1768.
68. *Claës Raphaëlsson Pousette* (1739–1810). Byggmästareälderman i Stockholm, löjtnant vid borgerskapets infantericorps.
69. *Adolph Ulric Kirstein* (1746–1808). Slottsbyggmästare i Stockholm, major. K var en tid *C M Bellmans* hyresvärd och blev av denne dedicerad Fredmans sång 64 ("Fjäriln vingad...").
70. *Olof Eric Arenander* (1758–1810). Byggmästare; verksam i Göteborg från 1783. Bland kyrkliga byggnadsarbeten som A varit inblandad i kan nämnas en ombyggnad av Alingsås stadskyrka.
71. *Jonas Nilsson Tollenquist* (1741–1801). Stadsnotarie och rådman i Vadstena.
72. *Jacob Wulff* (1750–1800). Arkitekt; konduktör vid ÖIÄ. Även verksam som tecknare och lärare vid Kungl målare- och bildhuggareakademins ornamentsskola.
73. *Isac Rosén* (1768–1808). Slottsbyggmästare; främst verksam i Närke. Bland byggnader som R ritat kan nämnas rådhuset i Kristinehamn, uppfört 1798–1805.
74. *Johan Holmberg* (1774–1837). Länsbyggmästare i Östergötland, "Oeconomie Directeur".
75. *Fredrik Blom* (1781–1853). Arkitekt; professor i högre byggnadskonst vid Konstakademien 1817, t f chef vid ÖIÄ 1836–1844, överste vid flottans mekaniska kår 1840. En av den svenska nyklassicismens främsta arkitekter. Bland B:s byggnader kan nämnas Skeppsholmskyrkan, Rosendals slott och f d Livgardets till häst kasern – nu lokaler för Raä – i Stockholm.
76. *Henrik Vult von Steijern* (1768–1844). Friherre, överadjutant, major; kassadirektör vid Göta kanalverk 1810–1833. Ordförande i byggnads- och drätselkommittéerna för klosterkyrkans restaurering.
77. *Carl (Rosén) von Rosenstein* (1766–1836). Biskop i Linköping 1809–1819, ärkebiskop 1819 (tillträdde 1822).
78. *Baltzar August Carl von Nieroth* (1767–1842). Friherre, överstelöjtnant; landshövding i Östergötlands län 1817–1825, ståthållare på Linköpings och Vadstena slott 1818–1825.
79. *Marcus Wallenberg* (1774–1833). Biskop i Linköpings stift 1819 (tillträdde 1822). W. var även känd som Homeros översättare.
80. *Gustaf Andersson* (1797–1872). Orgelbyggare; examine-rad och privilegierad 1824, verksam i Stockholm till 1859, från 1850 tillsammans med sonen Frans under firmanamnet Gustaf Andersson & Son.
81. *Abraham Nyström* (1789–1849). Byggmästare; bosatt i Kristbergs sn, sockenbyggmästare där 1808. Senare länsbyggmästare i Östergötlands län och flitigt anlita för kyrk- och herrgårdsbyggen. Hans största uppgift var ombyggnaden av Stora Sundby slott i Södermanland, där han också svarade för inredningsarbetena. (Se även SvK, Vadstena klosterkyrka II, not 44 a.)
82. *August Nyström* (1814–1886). Byggmästare; son till Abraham N. Tillsammans med brodern *Johan Robert N* (1817–1890) fortsatte han faderns verksamhet.
83. *Maria Charlotta Bergensträhle, f Liedgren* (1781–1865). G 1816 med kaptenen *Carl Ulrik B* (1778–1845).
84. *Per Ulrik Stenhammar* (1829–1875). Arkitekt; lärare vid Konstakademien 1866, arkitekt i ÖIÄ 1874. S har ritat flera kyrkor, bl a Ersta kapell i Stockholm.
85. *Adrian Crispin Peterson* (1835–1912). Arkitekt; verksam i ÖIÄ 1866–1904, praktiserande arkitekt i Göteborg från 1872. En av sin tids mest produktiva kyrkoarkitekter – främst i Västsverige – men har även ritat ett stort antal profanbyggnader.
86. *Magnus Peter Svensson* (1837–1910). Byggmästare i Lund; Lunds universitets "byggnadskonduktör".
87. *Lars Emanuel Petersson* (1844–1924). Byggmästare, bosatt i Mösseberg; bl a verksam vid Skara domkyrkas restaurering 1886–1894. P har även utfört ritningarna till tre kyrkor i Västergötland och en i Bohuslän.
88. *Gustaf E N Peterson* (1855–1933). Arkitekt; e o arkitekt i ÖIÄ 1882, arkitekt i domänstyrelsen 1886–1908, intendent i ÖIÄ 1907–1918, byggnadsråd där 1918–1922. P

- genomförde många kyrkorestaureringar, däribland Visby domkyrka 1890–1892.
89. *Oscar Montelius* (1843–1921). Arkeolog; anställd vid SHM 1863, fil dr 1869, förste amanuens vid VHAA 1880, professors namn 1888, riksantikvarie 1907–1913.
90. *Rudolf Fjetterström* (1838–1920). Präst; prästvigd 1862, komminister i Kimstad 1868, kyrkoherde i Östra Ryd 1874, i Vadstena 1886, kontraktsprost 1897.
91. *Hans Hildebrand* (1842–1913). Fornforskare; eo amanuens vid VHAA 1865, fil dr 1866, förste amanuens vid VHAA 1871, riksantikvarie 1879-1907.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, riksantikvarieämbetet och statens historiska museer, Stockholm	orig perg	original på pergament
<i>c/c</i>	mått taget från centrum till centrum	ppr	pappersbrev
Cod.Ups.	Codex Upsaliensis	RA	Riksarkivet, Stockholm
Cons	Constitutiones	Raä	Riksantikvarieämbetet
DS	Diplomatarium svecanum	rdr	riksdaler
HE	änkedrottning Hedvig Eleonora	REx	Revelationes Extravagantes
KB	Kungliga biblioteket, Stockholm	RS	Regula Salvatoris
KL	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid	RSS	Regula sancti saluatoris
kmt	kopparmynt	smt	silvermynt
KVHAA	Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien	SvK	Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium
Luc	Lucidarium	Upp	Heliga Birgittas uppenbarelser
m v y	medelvattenyta	UUB	Uppsala universitetsbibliotek
m ö h	meter över havet	Ög 179	<i>Brate, Erik</i> , 1911–1918: Östergötlands runinskrifter. Sthlm; nr 179
		ÖIÄ	Överintendentsämbetet
		ÖLM	Östergötlands länsmuseum

Källor och litteratur

OTRYCKTA

Linköping

Linköpings stiftsbibliotek: *Kylander, Pehr*: Utkast till beskrifning om Wadstena stad (G 39).

Länsstyrelsen, lantmäterienheten: Äldre uppmätningar av klosterkyrkan och kyrkogården.

Stockholm

ATA: Handlingar rörande anslag till restaurering av klosterkyrkan 1873; angående restaurering 1893; angående inskriftstavla i västra korväggen 1897; erbjudande till SHM att inköpa järndörrar från klosterkyrkan 1915–1917; angående uppvärmning 1919–1926; angående reparation av kyrkogårdsporten och muren 1922; angående ny sakristia och vindfång m m 1925–1926; angående ny skorsten till värmeledningen 1926; angående elektrisk belysning 1929–1930; angående plåtarbeten 1932; angående lotterimedel till avtäckning av stråvspelare 1935–1939; angående igenmurning av öppningen i munkkoretets västra vägg 1935; angående kalkstrykning av valv i munkkoret 1935; angående söndervittring av fönster 1953–1954; angående nytt värmesystem 1954–1962; angående utvidgat öppethållande 1962; angående brandskydd 1965–1966; angående fuktskador m m 1966; preliminärt besiktningsprotokoll av *I Holmström* 1967; besiktningsprotokoll av *I Holmström* samt förslag till handlingsprogram för restaurering m m 1970; angående ev förgyllning av takryttarens kors 1972; angående markundersökningar 1974; angående murrest av 1200-talshus på kyrkogården 1974; rapport över kompletterande undersökningar inför restaurering 1977; angående restaurering 1978–1984; rapport om stenhuggaremärken i klosterkyrkan av *S Ljungstedt* 1982; rapport angående rester av muren till klosterträdgården vid Munkklostret av *G Malm* 1983 (dnr 4432/83); angående minnestavla 1984. – *Bertil Berthelson*: Till kännedomen om Birgittinerordens byggnadsskick med särskild hänsyn till Vadstena kloster. – *Carl Georg Brunius*: Samlingar, band 39, s 15–43; konvolut 17, plan och vy över klosterområdet (Ög 517, Ritn. 17–505). – *Hans Hildebrand*: Brevsamling. – *Johan Fredrik Kock*: Vues de l'églises. (Ritningar av svenska kyrkor m m omkring 1800.) – *Per Arvid Sæve*: Resberättelse 1861, s 140.

– FOTOGRAFIER.

– RITNINGAR: Uppmätningar av *A Flink* 1922–1923 (10 blad); förslag till sakristia, vindfång och värmeanordning av *E Fant* 1925–1926 (5 blad); förslag till inredning av ny sakristia av *E Fant* 1930 (3 blad). – TIDNINGSURKLIPP.

Krigsarkivet: Krigsmanshuskontorets arkiv: Ritningar och planer över Vadstena krigsmanshus och kloster m m.

Kungliga Biblioteket: *Daniel Georg Nescher*: Anteckningar under mina sommarresor åren 1799–1803 (M 197).

RA: De la Gardieska samlingen: Skrivelse från Antikvitetskollegiet 1668 (E 1626); brev från *J Hadorph* till *M G De la Gardie* angående bortrivning av klostermuren m m 1678 6/10 (E 1425).

– Drottning Hedvig Eleonoras arkiv och livgedingsarkiv: Skrivelser och memorial från hövitsmännen *Knut Pedersson Törnhielm* och *Jacob Du Rées* (i vol K 112–117, 121, 132, 176, 191, 763–766); handlingar angående Vadstena län 1718–1725 (K 662).

– Ecklesiastikdepartementet: Konseljakter 1893 25/8 (nr 1), 15/9 (nr 2), 10/11 (nr 1), 1894 29/6 (nr 2), 1895 20/12 (nr 7), 1896 13/6 (nr 4), 6/11 (nr 4), 1897 21/5 (nr 6).

– Kammararkivet: Reviderade länsräkenskaper, ecklesiastika räknenskaper: verifikationsband 1643–1644, landsböcker 1690–1722, 1740–1777 (luckor spridda år), kyrkor, skolor och hospital 1685, 1688–1689. – Krigsmanshus- och hospitalsräkenskaper.

– *Rasmus Ludvigsson*: Een korth historisk berättelse om Wadzstenna clöster, stadh och sloth . . . (D 417).

– Städernas akter. 72. Vadstena.

– ÖIÄ:s arkiv: HUVUDARKIVET: E Ia:65–69 (Kungl brev i original 1893–1897); F IIab:3 (diarium 1769–1808, handl 1780–1784); F IIab:4 (handl 1785–1802); F IIab:5 (handl 1803–1808); F IIab:6 (handl 1881–1899), F IIaab: 21–25 (handl 1890–1900). – RITNINGAR: Profil av takresningen 1769; förslag till ny takresning (1769?); förslag till ny takresning 1773; profil av takresningen och takryttaren (1773?); sydfasad och sektioner av klosterkyrkan med tak och takryttare av *J Wulff* 1787 (3 blad); ritning till ny takresning 1782; fasader av klosterkyrkan med dess nya tak av *J Wulff* 1787 (4 blad); västfasad med förslag till nytt tak över munkkoret (av *J Wulff* 1787?); uppmätning av sydfasaden med det gamla taket (1700-talets senare del); öst- och nordfasader samt plan (1800-talets början); plan (1700-talets slut); plan (o. 1800); sektion mot öster av *J Holmberg* (1800-talets början); exteriör och plan av *C Grundström* 1881; förslag till restaurering av *G Peterson* 1894 (3 blad).

Uppsala

UUB: Cod Ups C 25. – Palmiskiöldska samlingen, vol 294.

Vadstena

Vadstena landsarkiv (VLA): Linköpings stifts domkapitels arkiv: Protokoll (E IIIa:113), räk 1692 (E IV:274).

– Länsstyrelsen i Östergötlands län, Landskontoret: angående klosterkyrkans reparationer 1703–1811 (G XII ad:1); räknenskaper för Vadstena hospital 1715–1877 (G XII bd:1–44); räkningar angående Vadstena krigsmanshuskassa 1736–1835, 1892, 1893 (G V b:1–8); räknenskaper 1643–.

– Vadstena krigsmanshus' församlings arkiv: Vadstena Krigsmanshus Kyrkias Book 1689–1784 (C:1).

– Vadstena kyrkoarkiv: För beskrivningen värdefulla uppgifter ingår i följande serier: st prot 1612–1665 spridda år (K Ia:1), 1612 (L Ia:1), 1699–1703 (N III:1), 1711 (K Ia:3), 1713–1716 (N III:1), 1726–1791 spridda år (K IIIa:1), 1789–1822, kr prot 1789–1806, 1809 (K Ia:2), 1789–1800, även kr prot s å (K Ia:3), 1801–1826, kr prot 1801–1809, 1817–1823 (K Ia:4), 1822–1836, kr prot 1834–1836 (K Ia:5), 1836–1850 (K Ia:6), 1851–1862, 1863–1872 (K Ia:7); protokollsutdrag 1801–1861, kr prot 1713–1724 (K Ib:1); kr prot 1724–1790 (K IIIa:1); drätsel- och byggnadskommittéernas handlingar för kloster- och Rödkyrkornas reparation 1825–1834 (K Vb:1); räk 1564–1568, 1570–1665 (L Ia:1), 1582–1595, 1599, gåvoförteckning m m 1601–1650 spridda år (K Ia:1), 1666–1676, 1678–691, 1693–1700 (L Ia:2), 1701–1735 (L Ia:3), 1736–1741, 1743, 1746–1752 (L Ia:4), 1753–1763 (L Ia:5), 1760–1774 (L Ia:6), 1774–1784 (L Ia:7), 1784–1793 (L Ia:8), 1794–1797, 1808–1809 (L Ie:1), 1809–1810, 1812–1820 (L Ia:9), 1820–1827 (L Ia:10), 1827–1881 (L Ia:11), specialräk 1827–1855 (L Ib:1), kyrkobyggnadskommitténs räkenskaper 1825–1826, 1828–1833 (L Ie:1) verifikationer 1726–1786 spridda år (L Ie:1), 1829–63 (L Ie:2-8); vis prot 1772, 1774, 1776, 1781, inv prot 1788 (K II-Ia:1), vis prot 1827 (K Ia:5), inv 1598–1677 (K Ia:1); div handlingar rörande kyrkan 1711–1847 (O Ia:1), journal m m vid kyrkans reparation 1829–1844 (O Ia:3)

Vadstena kyrkoarkiv (KyA): St prot och fullmäktigeprot 1873– (K IIa:1); pastoratsst prot 1935– (K IIb:1-); kr prot 1836– (K IIIa:2-); huvudräk 1882– (L Ia:12-), specialräk 1855– (L Ib:2-), räk och verifikationer rörande klosterkyrkans restaurering 1892–1900 (L:1de:1-2); verifikationer 1862– (L Ie:9-); återställande av Brödernas kor 1931 (L:2); värmeledning 1926 (L:3); ny orgel 1933 (L:4); vis handl 1783, 1866, 1901 (N I:1), inv 1690-talet, 1711, 1713–1716, 1783–1818, 1827–1847? (N III:1), 1829– (N III:2-); handlingar angående kyrkan och dess inventarier samt dess restaurering 1865–1900 (O Ia:5), angående kyrkans restaurering 1892–1898 (O Ia:6), angående kyrkan och dess inventarier 1903– (O Ia:7-), om korsvägar vid klosterkyrkogården 1956 (O Ib:1); kartor och ritningar.

TRYCKTA

Almqvist, Boel, 1984: Jämtlands medeltida kyrkor. Östersund.

Andersson, Ingvar, 1953: Sveriges historia (uppl 4). Sthlm.

Anderson, Iwar & Berthelson, Bertil, 1962: Vadstena kungsgård och kloster (i: Proxima Thule. Sverige under forntid och medeltid. Hyllningskrift till H. M. Konungen den 11 november 1962). Sthlm.

– 1972: Vadstena gård och kloster. 1–2. Sthlm & Uppsala.

Annerstedt, Claes, 1871–1876 (utg): *Scriptores rerum svecicarum medii aevi*. III:2. Uppsala.

Backman, E Louis, 1955: Orienteringen av Vadstena Klosterkyrka. (i: Kyrkohistorisk årsskrift 1955). Uppsala.

Bergman, Sven, 1955: *Seklernas Vadstena*. Vadstena.

Berthelson, Bertil, 1928: *Ur Vadstena klostrets byggnadshisto-*

ria. II (i: Fornvännen 1928). Sthlm.

– 1947 (diss upplaga 1946): *Studier i birgittinerordens byggnadsskick*. I. Anläggningsplanen och dess tillämpning. (KVHAA handl 63.) Sthlm (tr Lund).

Broocman, Carl Fredrik, 1760: *Beskrifning öfwer the i Östergötland befintelige Städer . . . Norrköping*.

Brunius, Carl Georg, 1851: *Konstanteckningar under en resa 1849*... Lund.

Bäck, Torsten, 1978: *Datering av det äldsta Vadstena*. (Föreningen Gamla Vadstena. Småskriftserien nr 24.) Vadstena.

Cnattingius, Bengt, 1970: *Linköpings domkyrkas kor*. (KVHAA handlingar. Antikvariska serien 22.) Sthlm.

Cnattingius, Hans, 1969: *Vadstena klostrets sista tid* (i: *Annales Academiae Regiae scientiarum Upsaliensis* 13). Uppsala.

Cons = Constitutiones, se *Klemming* 1883, 1884

Diarium Vadstenense ("Vadstena klostrets minnesbook"). E codice membr. Bibl. Univ. Upsal. C 89. Suecice et Britannice praefatus. Ed. *Ernst Nygren*. (Corpus codicum suecicorum medii aevi. 16.) Kbh.

Diarium Vazstenense. Utgåva på svenska av Birgittamuseiföreningen i Vadstena. Sthlm 1918.

Eekbom, Johan, 1979: *Beskrivning till 1705 års karta över Vadstena*. (Källor till Vadstenas historia Nr 1.) Vadstena.

Ekwall, Sara, 1975: *Mariakor och systrakor i Vadstena klosterkyrka* (i: *Fornvännen* 1975). Sthlm.

Fenger, Ludvig, 1904: *Om Birgittinerkirkernes indretning i Vadstena, Maribo og Mariager* (i: *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri* 1904). Sthlm, Kristiania, Hfs och Kbh.

Fjeterström, Rudolf, 1902: *Vadstena klosterkyrka* (i: *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*. XI, s 256 ff). Sthlm.

Förslag till restaurering av Vadstena klosterkyrka. (Utbildningsdepartementet. Ds U 1975:6.) Sthlm 1975.

Geete, Robert, 1903 (utg): *Åbo klockarelag och fragment af en svensk gillestadga*. (Bilaga till Svenska Fornskriftsällskapets allmänna årsmöte 1903.) Sthlm.

– 1911 (utg): *Nio handlingar rörande Vadstena klostrets fridlysta område, dess inhägnad, tomter och byggnad samt frihet från intrång*. (Bilaga till Svenska Fornskriftsällskapets allmänna årsmöte 1911.) Sthlm.

Gejrot, Claes, 1988: *Diarium Vadstenense*. The Memorial Book of Vadstena Abbey. Sthlm.

Gillingstam, Hans, 1955: *Konung Valdemar Birgersson och Vadstena* (i: *Historisk tidskrift* 1955:3). Sthlm.

Gunnes, Erik, 1990: *Fra Benedikt til Birgitta* (i: *Den monastiska bildvärlden i Norden*. Föredrag vid det 10:e nordiska symposiet för ikonografiska studier i Vadstena 1986; även i: *Konsthistorisk tidskrift* 1990:1–2). Sthlm.

Göransson, Sölve, 1988: *Om alnen i Norden*. Ett bidrag till den historiska metrologin (i: *Saga och Sed* 1986). Uppsala.

Hasselmo, Margareta, 1982: *Vadstena*. (Medeltidsstaden 36.) Sthlm.

Hildebrand, Hans, 1898–1903: *Sveriges medeltid*. III. Sthlm.

– 1899: *Vadstena restaurerade klosterkyrka* (i: *Ord och Bild* 1899). Sthlm.

Hillbom, Eva Lotta, 1980: *Munkklostret i Vadstena: under-*

- sökning och restaurering 1979–1980. (Föreningen Gamla Vadstena. Småskriftserien nr 25.) Vadstena.
- Hollman, Lennart*, 1956: Den heliga Birgittas Reuelaciones extrauagantes. Uppsala.
- Hollman-Johansson, Elisabeth*, 1958–1962: Jag minns min barndoms Vadstena. 1–8. Vadstena. (Nytryck 1977.)
- Hulthén, Lars*, 1979: Vadstena klosters medeltida utformning. (C 1–uppsats i konstvetenskap, Uppsala universitet). Stencil.
- Höjer, Torvald*, 1901: Bidrag till Birgittinerordens historia (i: Kyrkohistorisk årskrift 1901). Uppsala.
- 1905: Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia intill midten af 1400-talet. Uppsala.
- 1908: Till kännedomen om Vadstena klosters ställning såsom religiös institution (i: Historiska studier tillägnade Harald Hjärne på hans 60-årsdag... Uppsala.
- Jansson Sam Owen*, 1936: Mått, mål och vikt i Sverige till 1500-talets mitt (i: Nordisk kultur XXX. Mått och vikt). Sthlm, Oslo och Kbhn.
- 1950: Måttordbok. Sthlm.
- Karling, Sten*, 1936: Tyska Orden och den svenska kyrkobyggnadskonsten omkring år 1400 (i: Rig 1936). Sthlm.
- Kjellberg, Carl M*, 1917: Vadstena i forntid och nutid. Linköping.
- Klemming, Gustaf Edvard*, 1862: Heliga Birgittas uppenbarelser. IV. Regula salvatoris med tillhörande Revelationes extravagantes. (Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet. 14:IV.) Sthlm.
- 1883, 1884: Heliga Birgittas uppenbarelser. V. Bihang. Constitutiones af Petrus Olavi; Biskop Knuts stadfästelse derå af 1420; Lucidarium; Stadga af 1455 utfärdad af biskop Nils. (Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet. 14:V.) Sthlm.
- Kock, Johan Fredrik*, 1825: Anteckningar om Wadstena kloster. Till upplysande af den deröfver utgifne Plan- och Profilritning. Sthlm.
- Kusche, Hubert*, 1959: Die Steinmetzzeichen der Kölner Domes. Köln.
- Källström, Olle*, 1942: Vadstena klosterkyrkas altaren (i: Fornvännen 1942). Sthlm.
- Lilius, Henrik*, 1969: Birgittinerkyrkan i Nådendal. (Finska fornminnesföreningens tidskrift 69.) Helsingfors.
- Lindahl, Göran*, 1969: Grav och rum. (KVHAA handlingar. Antikvariska serien 21.) Sthlm.
- Lindblom, Andreas*, 1961: Johan III och Vadstena nunnekloster. (KVHAA. Antikvariskt arkiv 16.) Sthlm.
- 1965: Kult och konst i Vadstena kloster. (KVHAA handlingar. Antikvariska serien 14.) Sthlm.
- 1966: Birgittinsk beröringsmagi (i: Kulturspeglingar. Studier tillägnade Sam Owen Jansson 19 mars 1966). Sthlm.
- 1973: Vadstena klosters öden. Vadstena.
- Lindfors, Axel Otto*, 1903: Om stenhuggaremärken och dess förekomst å gamla svenska kyrkor (i: Kyrkohistorisk årskrift 1903). Uppsala.
- Lindström, Carl Ferdinand*, 1845 (utg): Wadstena Kloster-reglor. (Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet. Andra Delen. Häft. 1 (= Band 4.)) Sthlm.
- Linnerhielm, Jonas Carl*, 1797: Bref under resor i Sverige. Sthlm.
- 1806: Bref under nya Resor i Sverige. Sthlm.
- Luc = Lucidarium, se *Klemming* 1883, 1884
- (*Lundberg, August Vilhelm*), 1898: Templum Cathedrale Vaztenense &c. h. e. Vadstena klosterkyrka m. fl. (Östgöta-Kuriren N:o 138 B.) Sthlm.
- 1900: Vadstena. Omberg och Alvastra. Sthlm. (Ny upplaga 1909.)
- Lundberg, Erik*, 1948: Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans 1400-1650. Sthlm.
- Lundén, Tryggve*, 1957–1959 (utg o övers): Den heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser. I–IV. Malmö.
- Lux, Hermann Joseph*, 1936: Birgittinischer Kirchenbau (i: Die christliche Kunst. 32). München.
- Nisbeth, Åke*, 1957: Sengotiska valv i Östergötland. (KVHAA. Antikvariskt arkiv 8.) Sthlm.
- 1984: Medeltida valvdekorationer i Vadstena klosterkyrka (i: Den ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson. The museum of national antiquities, Stockholm. Studies 4.) Sthlm.
- Nyberg, Tore*, 1979: Birgitta-altarna i Vadstena klosterkyrka (i: Kyrkohistorisk årskrift 1979). Uppsala.
- Nyborg, Ebbe*, 1981: Radke Bolken ildpande (i: SKALK 1981:1). Århus.
- Pira, Sigurd*, 1952: Om helgonkulten i Linköpings stift. Lund.
- Pontin, E Magnus C*, 1846: Förre och nu i Wadstena. Sthlm.
- Rhyzelius, Andreas Olavi*, 1740: Monasteriologia Sviogothica... Linköping.
- Ridderstad, Anton*, 1918: Östergötlands beskrivning... II:2. Sthlm. Sthlm.
- Rosén, Jerker*, 1966: Sveriges medeltid, några politiska huvudlinjer; Magnus Eriksson, omyndighetstiden och de lugna åren (i: Den svenska historien. 2. Medeltid 1319–1520). Sthlm.
- REx = Revelationes extravagantes, se *Klemming* 1862, *Hollman* 1956, *Lundén* 1957–1959.
- R S = Regula Salvatoris, se *Klemming* 1862, *Lundén* 1957–1959.
- R S S = Regula Sancti Saluatores, se *Lindström* 1845.
- Sandin, Kenneth*, 1974: Fukt- och temperaturundersökning i Vadstena klosterkyrka. (Institutionen för byggnadsteknik. Tekniska högskolan i Lund. Rapport 50.) Lund.
- Schiller, Harald*, 1931: I kalesch genom Sverige. Reseminnen för 100 år sedan. Sthlm.
- Sellin, Erik*, 1890: Vadstena Omberg och Alvastra. Historiska och topografiska anteckningar. Sthlm.
- Silverstolpe, Carl G U*, 1875: Klosteret i Vadstena (i: Historiskt bibliotek. I.) Sthlm.
- , 1895: Vadstena klosters uppbörds- och utgiftsbok 1539–1570 (i: Antikvarisk tidskrift för Sverige XVI:1). Sthlm.
- , 1898: Klosterfolket i Vadstena. Personhistoriska anteckningar. I. (Skrifter och handlingar utgifna genom Svenska autografsällskapet IV.) Sthlm.
- Spegel, Haquin*, 1716: Skriftelige bewis hörande til swenska

- Kyrckiohistorien eller Biskops chrönican... (utg *E Benzelius d y*). Uppsala.
- Stenbock, Carl Magnus*, 1915: Venetianare på besök i Östergötland för snart 500 år sedan (i: En bok om Östergötland). Sthlm.
- Styffe, Carl Gustaf*, 1911: Skandinavien under unionstiden. (Uppl 3.) Sthlm.
- Stähle, Carl Ivar*, 1956: Ett fragment av den fornsvenska Birgittaöversättningen. (KVHAA, Filologiskt arkiv 2.) Sthlm.
- Sveriges Kyrkor. Västergötland. Varnhems klosterkyrka. Av *Ralph Edenheim* och *Ingrid Rosell* (vol 190). Sthlm 1982.
- Sveriges Kyrkor. Östergötland. Linköpings domkyrka. I. Kyrkobyggnaden. Av *Bengt Cnattingius*, *Ralph Edenheim*, *Sune Ljungstedt* och *Marian Ullén* (vol 200). II. Planscher (vol 201). Sthlm 1987.
- Sveriges Kyrkor. Östergötland. Vadstena klosterkyrka. II. Inledning. Av *Aron Andersson* (vol 194). Sthlm (tr Borås).
- Sveriges Kyrkor. Östergötland. Vadstena klosterkyrka. III. Gravminnen. Av *Robert Bennett* (vol 196). Sthlm (tr Borås).
- Tham, Wilhelm*, 1854: Beskrifning öfver Linköpings län. I. Sthlm.
- Theiner, Augustin*, 1838–1839: Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johan III, Sigismund III und Karl IX. 1–2. Augsburg.
- Tollstorp, Jacob Philip*, 1832: Wadstena och dess omgivning. Wadstena 1832.
- af Ugglas, Carl R*, 1938: En svensk korsväg med målade stationsbilder. II. Bilagor I–II utgivna av *Ernst Nygren* (i: Fornvännen 1938). Sthlm.
- Wadstena kloster-reglor 1451, se *Lindström* 1845.
- Vadstena stads äldsta tänkeböcker ("Domboken") 1577–1610. Utg *Georg J V Ericsson*. Uppsala 1952.
- Wallin, Curt*, 1979: Birgittinska stiftelser i det medeltida Sverige (i: Kyrkohistorisk årsskrift 1979). Uppsala.
- Wessén, Elias*, 1937: Östergötlands ortnamn (i: Östergötland. Utgiven av Östgöta nation). Uppsala.
- , 1968: Svensk medeltid II. Birgitta-texter. (KVHAA handlingar. Filologiska serien 10.) Sthlm.

Summary

The town of Vadstena is situated on the eastern shore of the large Lake Vättern in the province of Östergötland. With the exception of a runic stone, which is now in the churchyard, there are few prehistoric monuments in the vicinity. In the second half of the 13th century Vadstena Manor, which incorporated a Royal Palace, was built at Vadstena by the Folkunga Dynasty. King Magnus donated the Manor to St Birgitta's convent and monastery in the 14th century.

The name *Vadstena* seems to mean "the stones/the stone house by Vättern", possibly alluding to the Folkunga Palace. The Palace is a two-storey brick structure measuring 56 x 14 metres, and is one of the largest remaining medieval buildings in Sweden (Fig. 3). The Manor originally comprised at least six houses grouped around two courts, and a number of smaller buildings, all enclosed by a wall (Fig. 2). The majority of the houses were later adapted to accommodate St Birgitta's convent and monastery.

In one of her "Revelations", written in the 1340's, St Birgitta set down her rules for the future Order of the Holy Saviour. She saw Vadstena as the proper place for her Order, and succeeded in persuading King Magnus to donate his Manor for this purpose in 1346. In the autumn of 1349 St Birgitta travelled to Rome in order to obtain the Pope's sanction for her Order. This was not finally accomplished until the 5th of August 1370, when Pope Urban V granted his permission for the founding of a convent and monastery at Vadstena. Both the convent and the monastery were to be subject to the statutes of a new rule – the *Regula Sancti Salvatoris*. By this time the work of altering Vadstena Manor's buildings – which had been badly damaged by fire – to comply with St Birgitta's instructions was in fact already in progress. The Manor's northern buildings were adapted to accommodate the convent, while the monastery was built in the southern part of the site, leaving the area in between for the Abbey (Figs 8, 16).

St Birgitta, who died in Rome on the 23rd of July 1373, was herself never to see Vadstena again. When her coffin – accompanied by a large following party – arrived at Vadstena on the 4th of July the following summer it was placed in a wooden chapel that had been erected on the site where the future Abbey was to stand. On the 23rd and 24th of October 1384 the first nuns and monks took up residence in the convent and the monastery.

Some considerable time was to elapse before the Abbey was completed. The chancel was vaulted in 1398, but the monks were not able to use it until 1405, when they filed in procession round the High Altar. The solemn consecration of the Abbey took place in 1430.

The convent and the monastery prospered, and Vadstena soon became a spiritual, political, and cultural centre of international fame. The Vadstena Order became a Mother House for convents and monasteries in all of the Scandinavian countries and in Estonia, Poland, Germany, the Netherlands, England, and in Italy. The fame of St Birgitta made Vadstena one of the most venerated places of pilgrimage of its time, and the considerable rights of indulgences held by the convent and the monastery were, no doubt, a further addition to its fame. A town grew up to house the large numbers of visiting pilgrims and to assist in the practical running of the convent and monastery, whose oldest privileges date from the year 1400. The town gradually developed to the south and west of the Abbey.

Among the most distinguished pilgrims of the 15th and 16th centuries were visiting Scandinavian royalty, who were both patrons and protectors of the convent and the monastery. The influential Queen Margareta and Queen Filippa, a daughter of King Henry IV of England, were both accepted as *sorores ab extra* by the convent. Queen Filippa frequently visited the convent, and died there in 1430. She is buried in the choir of St Anne, which she herself had founded.

The convent and monastery received numerous donations and soon became one of the greatest landowners in medieval Sweden. The Abbey was richly furnished with valuable objects such as sculptures, reredoses, communion vessels, reliquaries, and textiles for its sixty or so altars.

While the Reformation in Sweden in 1527 brought an end to the wealth of the convent and the monastery, the nuns and the monks were, however, permitted to continue for a number of years. The monastery was finally dissolved in 1550, but the convent survived until 1595. In 1540 the first Lutheran mass was celebrated in the Abbey, and at this time a new chancel was arranged in the eastern part of the church. For more than 200 years the Abbey was more or less abandoned. Hedvig Eleonora – the Dowager Queen – had Vadstena as a life jointure in the late 17th century and tended to the Abbey, ordering it to be used on important religious holidays.

The convent and monastery buildings were converted into an infirmary for ex-soldiers in 1641, and later into a jail and a hospital, work which entailed the rebuilding of some of the houses and the demolition of others. In the late 18th century both the Abbey and the town church of St Peter were in major need of repair. Together, the Bishop and the Governor of the province finally succeeded in persuading the parishioners to give up the church of St Peter, and it was subsequently demolished. The Abbey, on the other hand, was repaired, and from 1829 it has served as the town church of Vadstena.

The sites of the convent and the monastery have been the subject of a series of excavations from the 1920's and onwards.

The churchyard

The churchyard, which lies to the east of the Abbey, is enclosed by medieval walls built mainly of brick or uncut stones (Fig. 8). In the west wall are the remains of a building that probably once served as the entrance to the monastery (Figs 13, 53). A number of niches in the east wall are assumed to be Stations of the Cross (Fig. 15). The main entrance is in the far southern part of the churchyard, and in the eastern part there is a lich-gate dating from 1741 (Fig. 12).

South of the chancel there is a section of a medieval brick wall which was probably once linked to the main monastery building (Fig. 54). Excavations have exposed remnants of the nuns' and monks' *parlatorium* to the west of the chancel (Figs 35, 85). Under a later building to the north-east of the Abbey are some remains of the east wing of the convent.

The Abbey

The Abbey is a large hall church with a narrow west chancel and a nave with three aisles, each of which comprises five bays (plate I). The two main entrances are on the east facade. There are 22 buttresses, two of them containing stairs leading to the loft.

The walls of the Abbey are built of dressed limestone blocks from a quarry at Omberg, and the vaulting is of brick. The courses of the limestone walls vary in height from 10 to 35 centimetres. The stones on the exterior are finely dressed, while – as a result of the restoration work carried out in the 1890's – the stones on the interior have a coarser finish. The joints are narrow on the exterior faces of the walls and mainly wide and carefully pointed on the interior faces. There are numerous masons' marks on the surrounds of doorways and windows,

and on the arcading. The holes for the scaffolding have been filled in, but they are still discernible on the facades and in the interior of the Abbey. These holes run in horizontal rows, but there is some difference in the heights of these rows. Joints in the masonry indicate that the Abbey was built in stages (Figs 24, 25, 78, 79).

A chamfered granite base, running all along the exterior walls, is an addition from the 1890's, but may well have had a medieval predecessor. There are profiled mouldings on the upper parts of the chancel walls and the north and south walls of the nave. On the north wall of the Abbey there are traces of a once adjoining convent building (Fig. 90). Excavations north of the chancel have revealed the foundation walls of two buildings for the nun's confessions and communion that were probably linked with the Abbey. The north wall of the chancel rests on a foundation wall that is older than the Abbey (Fig. 86).

The main entrance is in the form of two double doorways in the east wall of the nave. They are surmounted by triangular arches, and each pair of doorways is framed by a large pointed arch (Figs 28–30). The most southerly of the double doorways is more elaborate in design, and has a tympanum with an encased cross and an escutcheon. There are also a north and a south doorway in the western part of the nave (Figs 31, 32), the south one probably not original. At the west end of the south aisle there is a walled-up medieval doorway (Fig. 33), and there are traces of two entrances (Fig. 34) on the west wall of the chancel. One of these is probably original, but was walled up in the 17th century at the latest. The other one was opened in the 1820's as a new main entrance, but was subsequently walled up in the 1890's. A medieval – but not original – doorway in the south wall of the chancel is now used as the entrance to the sacristy (Fig. 36).

With the exception of one of the northern bays, in each bay of the nave there is a window with a pointed arch, and there are two such windows in the three chancel walls. Most of the window tracery has been renewed, and today shows a variety of forms (Fig. 37). The two walled-up windows in the east wall of the nave are the remains of an interior sacristy – demolished in the 1890's – from the early 19th century. Another walled-up light opening in the south wall of the chancel was probably intended to light a corridor in the medieval – but not original – sacristy. Irregularities in the stone courses below the west window of the north aisle indicate a former aperture, probably connected with one of the excavated buildings north of the chancel.

The external roofs of the Abbey date from the 1890's

and are clad with copper sheeting. The high roof of the nave has two slopes and is surmounted by a belfry. The chancel's saddle roof was originally slightly higher, as can be seen from projecting stones on the west gable of the nave (Fig. 26).

Simple ornamental paintings in the vaults have recently been discovered and restored (Fig. 40). The interior walls of the Abbey were stripped bare in the 1890's but the surface structure of the masonry suggests that the walls were intended to be plastered (Fig. 22). The flooring consists of limestone flagstones and grave slabs. Interestingly enough, the floor level of the chancel is about one metre lower than that of the nave, which is sloping towards the chancel (plate VI).

The vaults (Figs 40, 41) are built in brick but the keystones and the lower parts of the ribs are of limestone. The chancel has a cross vault, and the vaults in the nave are stellar vaults supported by eight octagonal pillars with square plinths (Fig. 73). The transverse arches rise together with the ribs, carried by corbels on the pillars and by corbel shafts on the walls (Figs 42, 43).

The high altar – probably in its original position – stands in the west on a podium under the arch dividing the chancel from the nave. The present altar was made from old altar slabs in the 1890's (Fig. 45). The podium continues behind the altar and is terminated by a stone barrier. A flight of steps leads down from the podium to the floor of the chancel. The only remaining medieval altar of the Abbey is on the north-east pillar of the nave (Fig. 84).

The chancel was built according to St Birgitta's directives. It abutts on the central aisle at the west end of the Abbey and has the same dimensions as a bay of the nave. There are five confessional recesses in the north wall of the chancel (Fig. 44). They are shaped as pointed arches and have limestone benches. Small apertures in the wall are closed from the inside by wooden hatches. In the south and west walls of the chancel there are nine small niches – originally perhaps 13 (the number of the monks) – and were probably intended for books (Fig. 47).

The present sacristy, south of the chancel, was built in 1926 on the same spot as a mediaval – but not original – sacristy. The mediaval sacristy had an upper floor and had corridors running along the walls of the chancel and the west end of the south aisle. The two heights of its different roofs have left their marks on the facades (Fig. 68). Later sacristies, now removed, were arranged in the east part of the Abbey, first outside of the east wall of the nave and then in the central aisle. Prior to the present one there was a sacristy in the chancel, arranged in the 1890's.

A mediaval inscription tablet, close to the most southerly of the two eastern doorways, describes in Latin the rights of indulgences of the convent and the monastery (Fig. 49). Close to the most northerly of the two doorways there are two inscriptions, one with *Ave Maria* and the other containing a woman's name (Fig. 50). On the buttress nearest this doorway there is a stone with five holes and two crosses, most of which have been worn smooth (Fig. 51). Set in the masonry above the north doorway of the nave is a late 15th century relief which was previously in the town church of St Peter. This relief depicts St Paul and St Peter together with the Virgin as the Apocalyptic Virgin (Fig. 52).

Analysis of the churchyard

Since the convent was situated north of the Abbey, and the monastery south of the Abbey, with the *parlatorium* and other buildings west of the chancel, the only place remaining for the churchyard was to the east. Several directives regarding the burial of nuns and monks were issued during the Middle Ages. St Birgitta seems to have envisaged burials both in the churchyard and in the ambulatory of the Abbey. There is no evidence of burials either in the cloister of the convent or in the monastery.

The churchyard has a rectangular form (Fig. 8) and parts of the surrounding walls date from the original Vadstena Manor. According to the *Diarium Vazstenense*, since it had been "defiled and enlarged" the churchyard was reconsecrated by the Bishop in 1459. This 'enlargement' must refer to the southern part of the churchyard. A map from 1642 (Fig. 9) – the oldest one showing the churchyard – indicates three entrances, two in the east wall and one in the south wall. In the 17th and 18th centuries parts of the churchyard were used for growing hay, but all forms of grazing of animals were forbidden.

The northern part of the churchyard wall – which probably dates from the time of Vadstena Manor – shows traces of a walled-up entrance (Fig. 11). The western part of the churchyard wall consists of – seen from south to north – half-timbering, un-cut stones, and brick. The brickwork is from a house of more than one storey which seems to have been used as an entrance to the monastery (Fig. 53). This building probably once formed part of Vadstena Manor.

In 1489 the *translacio* of St Birgitta's daughter Katarina, herself revered as a saint, took place at Vadstena, causing great celebrations. For four days sermons were held simultaneously from three pulpits in the church-

yard, and a large number of people were also gathered inside the Abbey.

There is written evidence of the existence of Stations of the Cross at Vadstena. Forty days of indulgence were given for praying, either at 15 of the altars in the Abbey or at the 15 “places or painted spots in the ambulatory of the churchyard, arranged for the commemoration of the suffering of Christ”. Three niches on the inner face of the east wall of the churchyard are probably the remains of such Stations (Fig. 15) – as is also the case in connection with four walled-up recesses in the south wall of the monastery garden (Fig. 57). These niches all appear to have been made at a later date than the construction of the walls. Parts of a 6 metre wide flagstone path that may have been the “ambulatory”, have been unearthed in the churchyard close to the most easterly of the former convent buildings.

An analysis of the Abbey

St Birgitta’s detailed instructions for the planning and design of the Abbey are outlined in her *Reuelaciones Extrauagantes*, mainly in chapter 28. Basically the same directives can be found in a manuscript in Old Swedish, which is probably based on St Birgitta’s original text. There are, however, some discrepancies between the two versions regarding certain details, which may indicate that the original text was revised after the construction of the Abbey had begun.

Both versions of the text state that the Abbey was to have a chancel in the west, “towards the lake”. It was to have one vault and its prescribed length was to be 22 ells – in the assumed older version – or 26 1/2 ells in the younger one. The clerics were advised to stand between the high altar and the west wall of the chancel. In the wall behind their choir stalls there were to be five “windows” for the nuns’ confessions and communion.

The text goes on to state that the nave was to be five bays in length and three in width, each bay measuring 20 by 20 ells. The most easterly bays of the three aisles were to be included in the chancel, and should contain a flight of steps – each of the six steps furnished with two altars – leading up to the high altar. St Birgitta also states the precise dimensions for the altars and for the steps.

There were to be two doorways, each with a width of six ells, in the most easterly bays of the two aisles. An altar for Our Lady was to be in the east, and the choir attached to it was to be screened off and should measure ten by ten ells. (The two texts differ as regards the access to the choir). An ambulatory was to be arranged

all round the interior of the Abbey and was to have an iron screen in order to prevent the clerics from mingling with the lay people.

In the middle of the north and south wall of the nave there were to be two altars, one for St John the Baptist and one for St Michael, respectively. “Outside the screens” – which probably means outside of the clerical parts of the Abbey, e.g. in the middle of the nave – there were to be altars for “wayfaring clerics”. The nuns’ balcony was to be built at a level of 11 ells, and in order to prevent fire its underside was to be covered with copper sheets. All the vaults of the Abbey were to be of the same height, and the roof was to be as low as possible. There should be no decoration whatsoever of the doors, windows, or pillars, and the Abbey was to be built in “stone, not in brick”.

How closely were St Birgitta’s instructions followed? Do the two versions of the text mean that an original plan was discarded, and that this led to alterations to the text?

Since – starting at the Reformation – it has been stripped of all Catholic and Birgittine arrangements and furniture, the interior of the Abbey is today wholly Protestant in character. The question is, therefore, as to whether it is possible to establish what the original interior looked like. In this question it is probably rather inadvisable to look for perfect solutions. Excavations at Vadstena have repeatedly shown that the intended planning and design of the convent and monastery buildings was altered during the actual construction. In order to be able to attempt a reconstruction of the interior of the Abbey one has to examine not only St Birgitta’s directives in connection with the building, but also those for the conduct of the nuns and monks. Then there are old accounts, plans, drawings, and maps to be considered, since a number of medieval arrangements appear to have survived well into the 19th century. Finally, there is the present building itself, which – although somewhat vaguely – still bears witness to something of its former state.

The rather surprising position of the chancel – west of the nave – has prompted many scholars to look for an explanation. Two major factors must have been the nature and size of the site itself, and the layout of Vadstena Manor. Since the Manor was located close to the lake there was no space for a churchyard to the west of the Abbey. Furthermore, the land along the shore of the lake was probably occupied by jetties and by storage buildings, and these were needed for the convenience of the convent and the monastery as well. Because the Palace – which was to house the convent – was built on

a promontory no extensive building works could be carried out north of it. The Abbey had therefore to be built south of the Palace, and the public's only way of access to the Abbey had to be at its eastern part.

The construction of the Abbey according to Diarium Vazstenense. An obituary from 1405 relates that Squire Johan Peterson came to Vadstena in order to start the work on the convent and monastery, which he probably did in 1370. In 1388 the first wooden chapel was destroyed by fire, in the course of which Brother Ingolf lost his life while attempting to rescue a statue of the Virgin. (It is probable that a new wooden chapel was built, since the walls of the Abbey were not finally completed until 1414). Although the chancel vault was not completed until 1398, on the 1st of June 1393 St Birgitta's shrine was carried into the Abbey and placed on the high altar.

Brother Bengt, a glazier, died in 1404 after having made the windows for the monastery and the Abbey. Another glazier – Brother Peter Johansson Stekare – who was partly responsible for the windows in the chancel died the following year. The chancel was completed on the 31st of July 1405, and, singing psalms and carrying the Holy Host and holy relics, the monks filed in procession round the high altar.

Master-mason Johan, who died in 1408, is said to have been present when the Abbey was founded. A contemporary of his, Master-mason Sune, "built the greater part of the Abbey". King Erik, when visiting Vadstena in 1413, promised to ensure that the Abbey would be completed. The following year this became true as regards the walls.

In 1416 the pillars for the vaulting were being raised, and in 1418 the roofs were covered with copper sheeting. The vaulting was carried out in 1420, starting with the northern bays.

It would seem that the high altar existed as early as 1393 or at the latest by 1405. The 12 altars in the most easterly part of the Abbey were built in 1445. Ten years later the altars of St John the Baptist and St Michael – located opposite each other on the north and south walls of the nave – were consecrated.

In 1455 the roof of the Abbey was completely rebuilt by a carpenter called Övid. Much to the dismay of the nuns and the monks this new roof was higher than the previous one and was surmounted by a belfry – "but the carpenter took the advice of the King and the lords and of other wise men". Lay-brother Johan Torstenson, who fell to his death from the roof in 1517, is said to have been of great help "with the repair of the roof, with the windows and with much else".

Layout and dimensions. All the vaults are of the same height, thus making the Abbey a hall church. This type of building was probably introduced into Sweden by the mendicant friars in the 13th century. Each bay was intended to be 20 by 20 ells on plan, and the nave itself was to be 100 by 60 ells. Judging from this, the ell used must have been 54–55 centimetres – possibly 54.75 – and the dimensions referred to must have applied to the interior.

Materials. The unequal height of the stonework courses round the windows and some of the doorways would seem to indicate that the surrounds were carved separately. This made it necessary to fill in with smaller stones when the surrounds were fitted to the walls, and this is also true of the diagonal joints which appear between sections of the wall that were not built at the same time (Figs 24, 25, 78, 79).

The joints in the limestone masonry were tightened with cement mortar in the 1890's, an action which has subsequently caused damage to the masonry. At the same time a chamfered granite base was added all round the church, but it is, however, doubtful whether there was a medieval base other than on the east facade (Fig. 69). In the 1890's some of the stones were replaced by new ones (Fig. 87).

Roofs. The roof that was built over the nave in 1455 was probably still there when Elias Brenner sketched the Abbey in 1670 (Fig. 60), showing a roof with three slopes and a belfry. When the belfry was being repaired in 1730 a document was found which stated that the belfry had been rebuilt in 1674 and repaired in 1676. When engaged in measuring the roof-trusses in 1769 the master-carpenters were duly impressed by the huge size of the structure, "being the most immense that has ever been heard of, at least in this country" (Fig. 65). The height of the ridge of the roof above the walls was 50 ells, and the top of the belfry spire was 153 ells above the ground.

In the 1780's the roof of the nave was completely rebuilt on the advice of Superintendent C F Adelcrantz of the Board of Public Works and Buildings, making it an ordinary saddle roof, and much lower than it had been in the 17th century. The roof of the chancel was rebuilt 20 years later. In the early 19th century the copper sheets of the roofs were replaced by wooden shingles. The restoration work carried out in the 1890's gave the roof its present form (Fig. 66). The belfry was replaced and the roofs were clad with slates, but are now covered with copper sheeting.

Doorways. Three doorways were prescribed by St Birgitta. The entrances for the lay people – called "the

doorways for the forgiveness of sins” – were to be arranged in the east so as to allow the love of God to shine on those who entered. Since the most southerly of the doorways is the more elaborate of the two (Fig. 28), it may have served as the actual entrance and the other one as the exit.

The monks' entrance to the chancel was called “the doorway of atonement and mercy”. The original doorway in the west wall is blocked-up, and, since it led to the low part of the chancel, was probably never of great use. Three possible doorways could have been used by the monks in order to reach the higher level of the chancel (Fig. 67). The final doorway to the chancel seems to have been the one in the south wall, which is medieval, but not original, and now serves the sacristy.

For the use of the nuns, “the doorway of grace and glory” was to be in the north, “where the devil's cold evil flows, but those who enter will be blessed”.

Windows. St Birgitta wanted white or yellow glass for the windows and no stained glass. There is some evidence that her wishes were not respected in this matter. A Master Claus, a glass painter, is mentioned in 1421, and Knight Johan Bülow had his coats-of-arms painted on the window above the south doorway. Pieces of window-glass found during excavations are mainly rhombic in shape, and brownish yellow or green in colour.

The six windows of the present chancel may originally have had some kind of a tympanum, possibly painted to look like tracery (Fig. 70). Since this was the first part of the Abbey to be built, it is possible that St Birgitta's instructions concerning simplicity were carried out here at least.

Some of the east windows of the nave are larger than the others, probably in order to light the nuns' balcony. Old plans and drawings of the Abbey show variations as to the shapes and placing of the windows (Figs 59, 61). The middle window on the south facade of the nave may have been set in a recess (Fig. 72), possibly due to the fact that the altar of St Michael was placed here.

Floors. The floor of the nave slopes westwards towards the chancel (Fig. 73), as does the terrain surrounding the Abbey. The present floor level of the nave seems to be the same as the original one. (The relationship of the different floor levels of the chancel and the nave is discussed later in this summary.) No original flooring still survives.

Vaulting. The vault of the chancel is a cross-vault and the nave has stellar vaults. The ribs are mainly made of brick and are trifoliate. There are complex forms where the ribs meet, and at these points the ribs are of limestone. The vaults were built without a supporting form. Con-

trary to St Birgitta's instructions, the vaulting was decorated with murals which have lately been freed from plaster (Fig. 40). The murals are non-figurative (for these, see *Vadstena klosterkyrka, part II: Fittings*). Since the inner walls were stripped of their plaster in the 1890's, any possible medieval murals were lost at that time. There is, however, no evidence of their having existed.

The building of the Abbey

The western part of the Abbey. One of the biggest problems concerning the construction of the Abbey is how to account for the relationship between the nave and the lower chancel. The floor of the chancel is at a level of + 3.8 metres and that of the nave is approximately one metre higher at the altar podium (see plate VI).

The location of the chancel's confessional recesses and niches for books (Figs 44, 47; plate IX) makes it probable that the floor level of the chancel is the intended one, this being the first part of the Abbey to be built. According to St Birgitta, the chancel was to consist of the western part of the Abbey, e.g. the present chancel plus the three most westerly bays of the nave. The prescribed six altar steps – leading from the nave up to the high altar – indicate an intended level for the nave floor at approximately + 2.8 metres. It seems probable that St Birgitta intended that the floor of the nave should have been at a much lower level than it is today, and that the whole Abbey should have been built further to the east. In this way the chancel, the altar steps leading to it, and the confessional recesses would have had a proper relationship to the level of the nave. Furthermore, the Abbey and the convent would have been connected by way of the north-east bay, and the eastern entrances would have needed stairs leading down to the floor of the nave (Fig. 75).

The present level of the nave seems, however, to be the one that was carried out. Since the monks were to have their choir stalls to the west of the high altar, the chancel could scarcely have functioned with two different floor levels – a lower section at the west end and a raised floor close to the altar. This implies that the original floor of the chancel had to be raised considerably – perhaps by 1.6 metres – in order for the Abbey to be able to function properly. A wooden structure would have been the most probable solution to this problem, and there is evidence to show that this structure may have survived until a restoration in the early 19th century.

Shortly after 1825 the western part of the interior of

the Abbey was completely altered: an organ and an organ gallery were installed in the former chancel and a new main entrance was taken up in the west wall. In the 1890's all former fittings were removed and steps were taken to re-establish the medieval shape of the interior. Thus, the high altar was once again located in the west, now screened-off from the back of the chancel, where a sacristy was arranged at the original floor level. This sacristy was removed when the present one was built south of the chancel in 1926.

The eastern part of the Abbey. A joint and a recess in the north wall of the nave can be an indication that more than just the chancel may have been built according to St Birgitta's original intentions. The masonry at the joint shows that the eastern part of the wall was built first (Fig. 25). Thus, the Abbey would seem to have been begun from the east as well. The recess in the most easterly of the northern bays was probably once an aperture (Fig. 78), perhaps intended to connect the nave with the east wing of the convent, where – according to St Birgitta – a balcony “for visiting bishops and royalty” was to be arranged.

As previously mentioned, the original design probably implied a nave at a much lower level than today. The public would then have entered the Abbey by stairs leading down from the two east doorways, and the prescribed ambulatory would have run at floor level, passing under the stairs. Above the ambulatory etc., the nuns' gallery would have occupied the three most easterly bays, encompassing the screened-off altar of Our Lady (Figs 75, 81).

For some reason the planned lower level of the nave was unpracticable. The ambulatory had to run on side galleries, passing over the eastern doorways, and the nuns' entrance to their gallery was arranged in the second bay. Several scholars have tried to establish the final arrangement of the eastern part of the Abbey (Fig. 80). The most likely solution would involve side galleries, which would have risen in stages to an altar gallery close to the east wall, and a large nuns' gallery, arranged further west (Fig. 80 g).

Medieval side galleries, built of brick and running along the north and south sides of the nave, survived until the late 17th century (Fig. 58). They were slightly above three metres high and 2.5 metres wide, and were decorated with painted coats-of-arms from the 15th century (see *Vadstena klosterkyrka, part II: Fittings*). When the church was adapted for the Lutheran liturgy in the 16th century, an altar in the east – possibly a medieval altar commemorating St Birgitta – was used (Figs 58, 59). In the early 19th century a sacristy was

arranged behind this altar (Figs 83, 84). During the re-arranging of the interior in the 1890's, all remaining fittings in this part of the Abbey were removed and an organ was installed instead.

Buildings connected with the Abbey. Foundation walls from three buildings have been found during excavations north of the chancel (Fig. 86). One of these buildings is older than the Abbey, since the chancel wall rests on it. The other two were probably used for the nuns' confessions and communion. The confessional recesses in the chancel have small apertures facing north, and the masonry on the outside has been repaired, indicating an arrangement similar to that on the inside (Figs 87, 88).

The east wing of the convent finally joined the Abbey at its second bay from the east. The north facade of the Abbey still shows the traces of the roofs and apertures of this building (Fig. 90). The part closest to the Abbey was to have a room and a balcony for the convenience of visiting bishops and royalty (Fig. 92). A staircase, leading to the nuns' gallery, ran in the western part of the building.

A brick building outside of the east wall of the Abbey (Fig. 60) was probably added to serve as a sacristy in the 16th century when the Abbey was adapted for the Lutheran liturgy. A medieval sacristy south of the chancel was demolished in the early 19th century. It had a ground floor and an upper floor and was vaulted (Fig. 93). Corridors ran along the chancel and the west wall of the south aisle (Fig. 85).

Restoration work and alterations

St Birgitta's objective was to attain a humility that may have been Cistercian in character. Even while the Abbey was being built, however, some alterations were made contrary to her intentions. The Abbey has later often been regarded as something valuable but also as a burden – and, in the 18th century, the official view was that it should be demolished and that the materials should be used for improving public buildings.

The 1450's. The oldest known major alteration to the Abbey took place in 1455, when the roof of the nave was raised and rebuilt, and the masonry on the gables was raised accordingly in 1460 and 1461.

The 16th century. The Reformation in Sweden in the 16th century was crucial for the convent and the monastery. Considerable alterations regarding the liturgy were enforced by the authorities in 1540. The monks were sent away, and the last ones left the monastery before 1550. The nuns, however, were allowed to re-

main until the 1590's, when the Abbey was adapted to the Lutheran liturgy. The nuns may have used the former chancel from 1527–1590.

The 17th century. During the second half of the 17th century the need for repair work had become increasingly acute, particularly in connection with the high roof which now required constant maintenance. The repair work was begun in 1673 and it was intended to be completed in 1674, but that year the belfry was blown down from the roof and was not put back until two years later. During the 1690's internal repairs were carried out on the initiative of the Dowager Queen Hedvig Eleonora. This work included the removal of the medieval side galleries – in spite of protests from Johan Hadorph, the custodian of national antiquities – and new pews were installed.

The 18th century. Mainly because of its exposed position the roof of the Abbey was a source of never ending problems. Sections of the copper sheeting on the roof were frequently being blown apart, and finally the high roof construction above the nave was taken down and replaced by a considerably lower copper-clad roof. The new roof was completed in 1786.

The 19th century. In 1802 the roof of the monk's chancel was lowered and clad with shingles. During the repairs carried out 1807–1810 the roof of the nave was also clad with shingles, the old sacristy was demolished, and the walls of the Abbey were repaired.

The discussions regarding whether the parishes should take over the Abbey as a parish church instead of the town church went on for at least 25 years. On the one hand it was in the authorities' interest that the Ab-

bey should be preserved – perhaps primarily in view of the fact that many highly placed people were buried there – while on the other hand the parishes preferred the town church. The reasons behind their attitude were of an economic nature: the Abbey was too big and was in bad condition, and the repair and maintenance costs would be too heavy a burden. Finally, however, in 1825 this tug-of-war was decided in favour of the Abbey, after which a number of mainly internal repairs were carried out.

During the latter part of the 19th century the need for restoration work once again made itself felt. A first restoration proposal in 1873 was followed in 1881 by a new one – entailing extensive work – which had been prepared by architect Claes Grundström. After some revisions this latter proposal became the basis for the exterior restoration work that was carried out in 1892–1898 after the instructions of architect Gustaf Petterson. With the height of the roof raised by an extra roof slope and the erection of a belfry, something of its medieval character was restored to the Abbey.

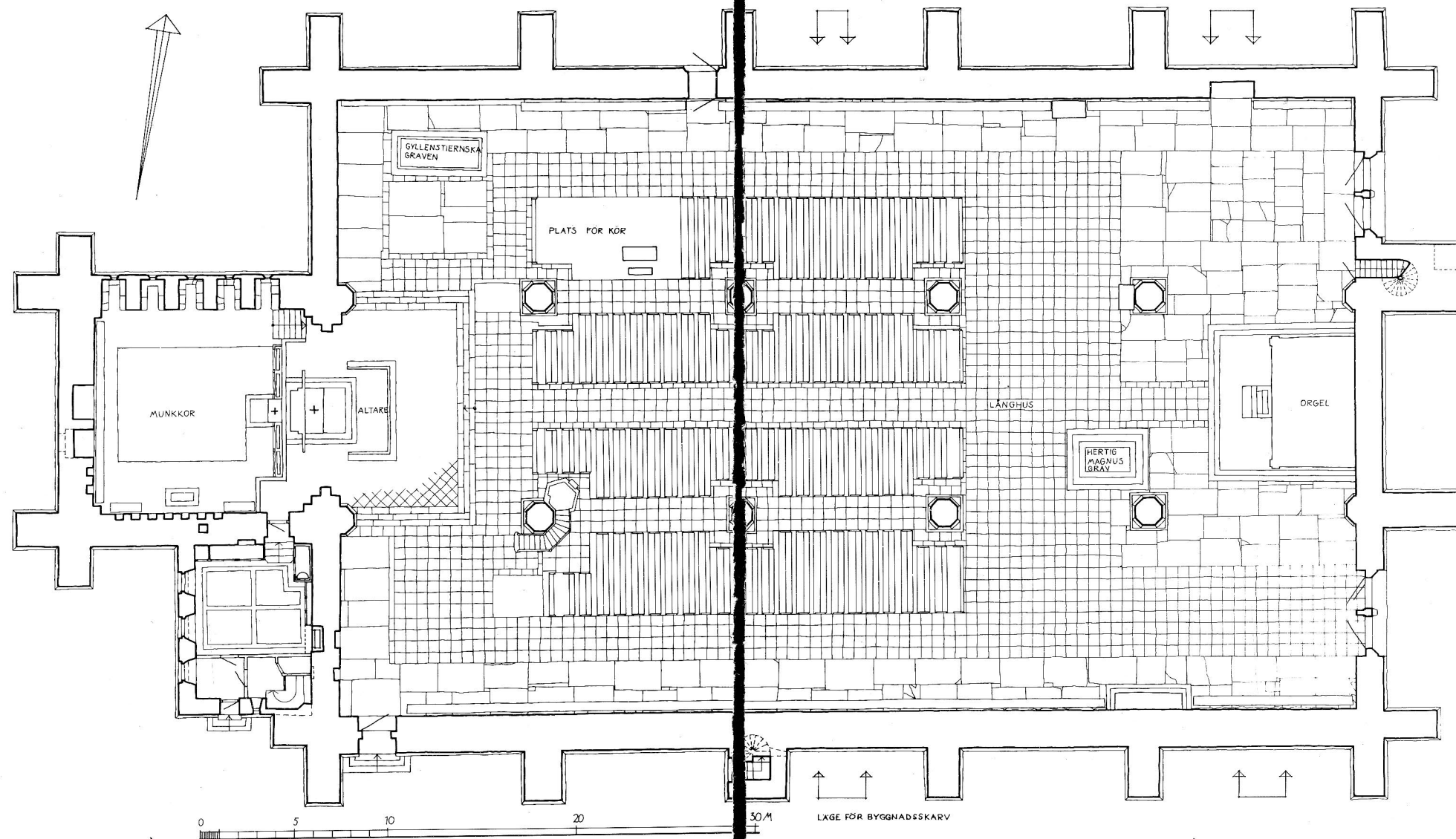
The 20th century. In 1926 a new sacristy was built in the angle between the monks' chancel's south wall and the nave. The most recent restoration work was carried out 1978–1983 under the direction of professor Nils Ahrbom. The primary objective of this work, which involved both the exterior and the interior of the building, was to ensure the preservation of the fabric of the building. It was at this time that the medieval murals on the vaults were discovered, and they were then exposed, conserved, and restored.

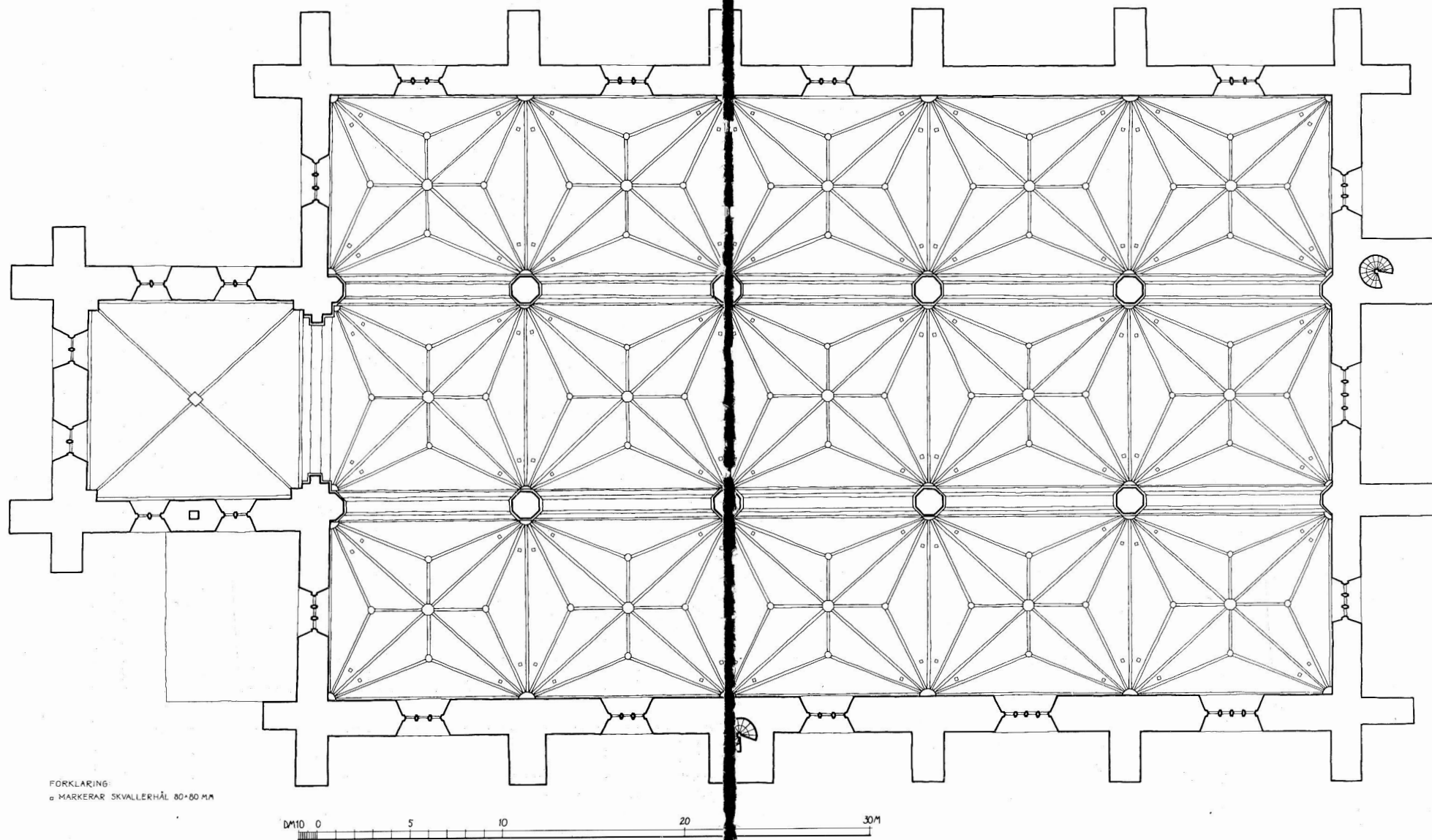

Planschdel

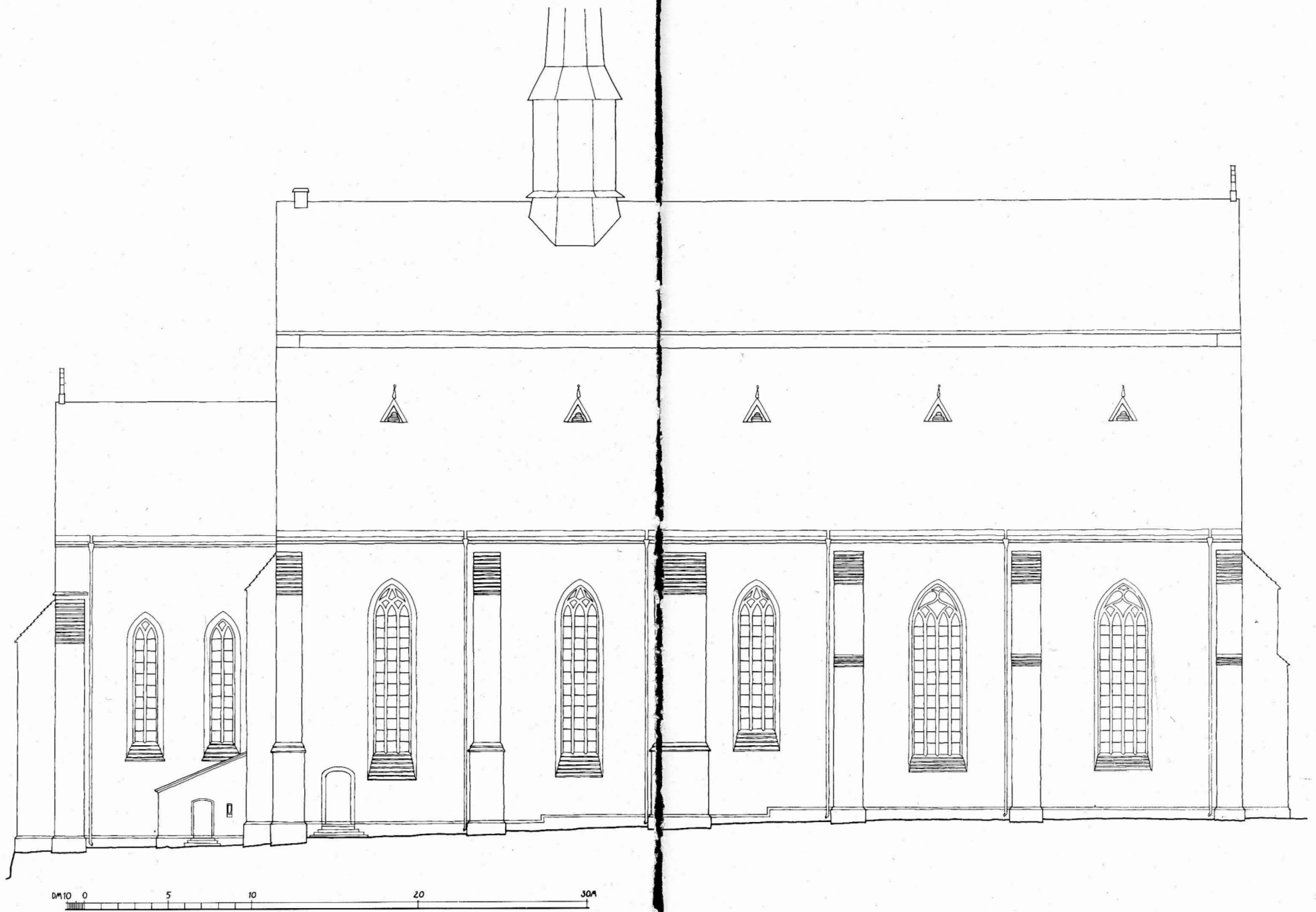
Uppmättningsritningar 1986, 1989

Pl I. Vadstena klosterkyrka. Grundplan, 1:300. A Hil-
debrand 1986, kompl av G Redelius 1989.
Plan.

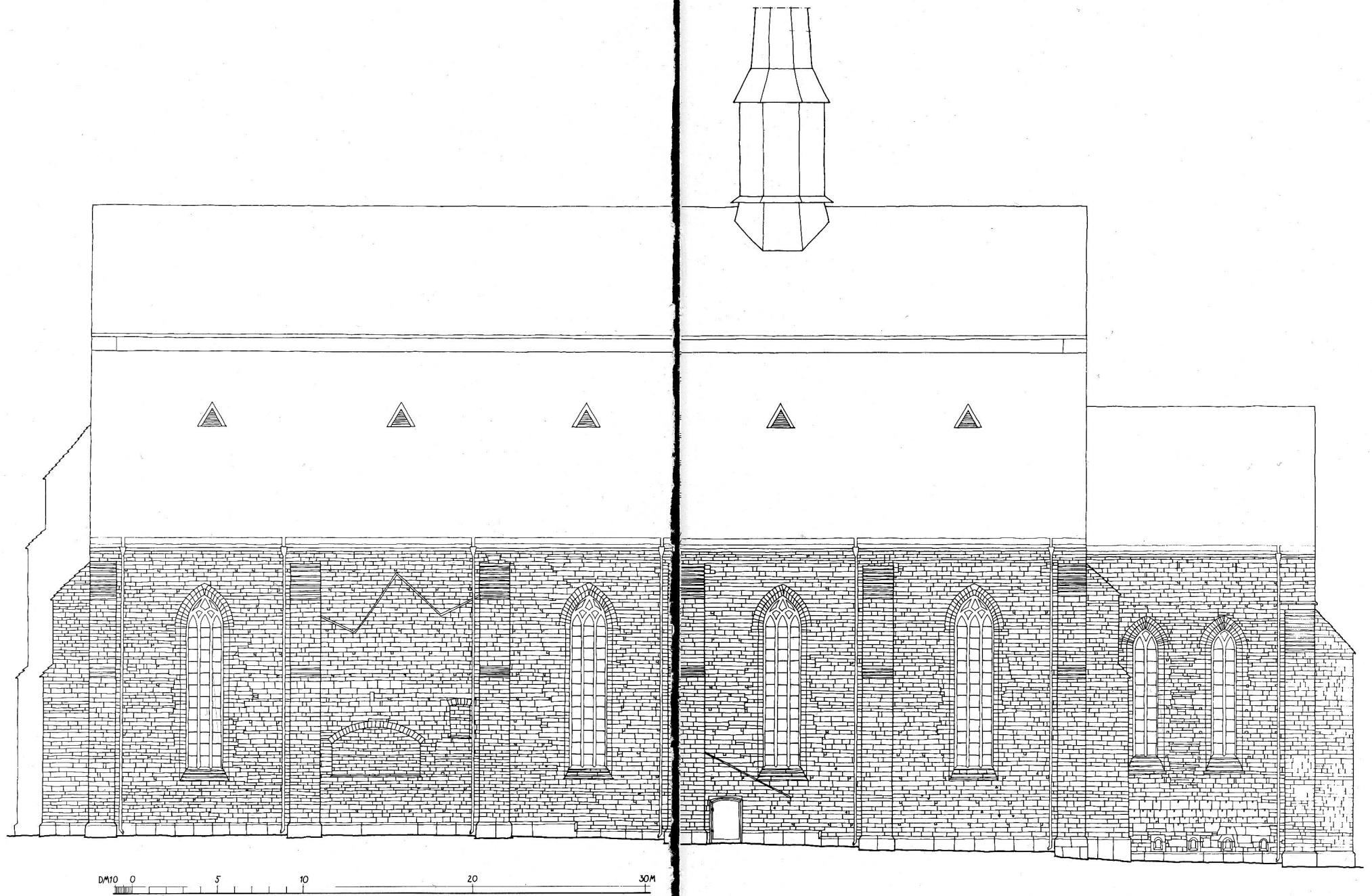

Pl II. Kyrkans valvplan, 1:300. A Hildebrand 1986.
 Plan of vaulting.

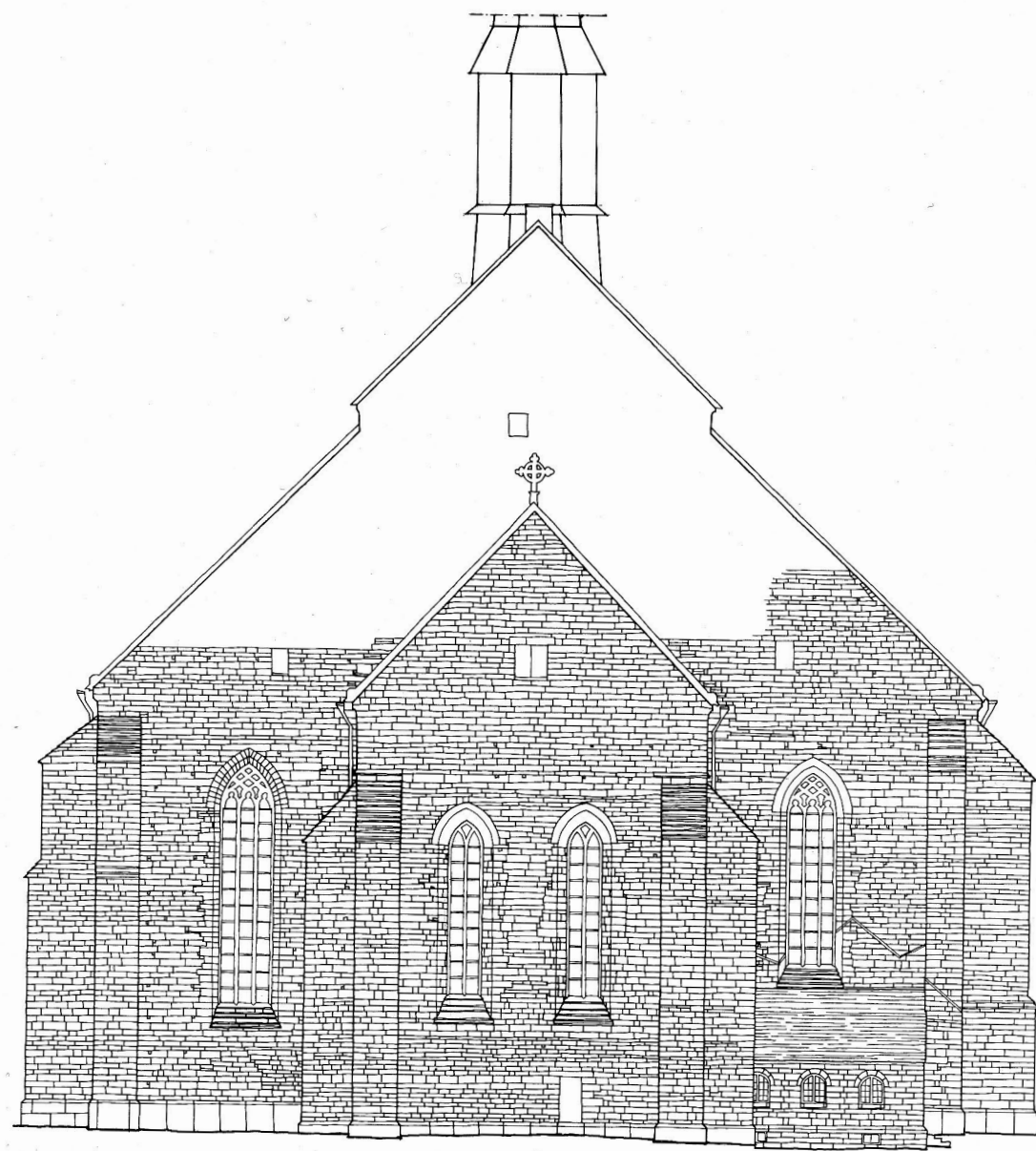

Pl III. Sydfasaden, 1:300. A Hildebrand 1986.
South front.

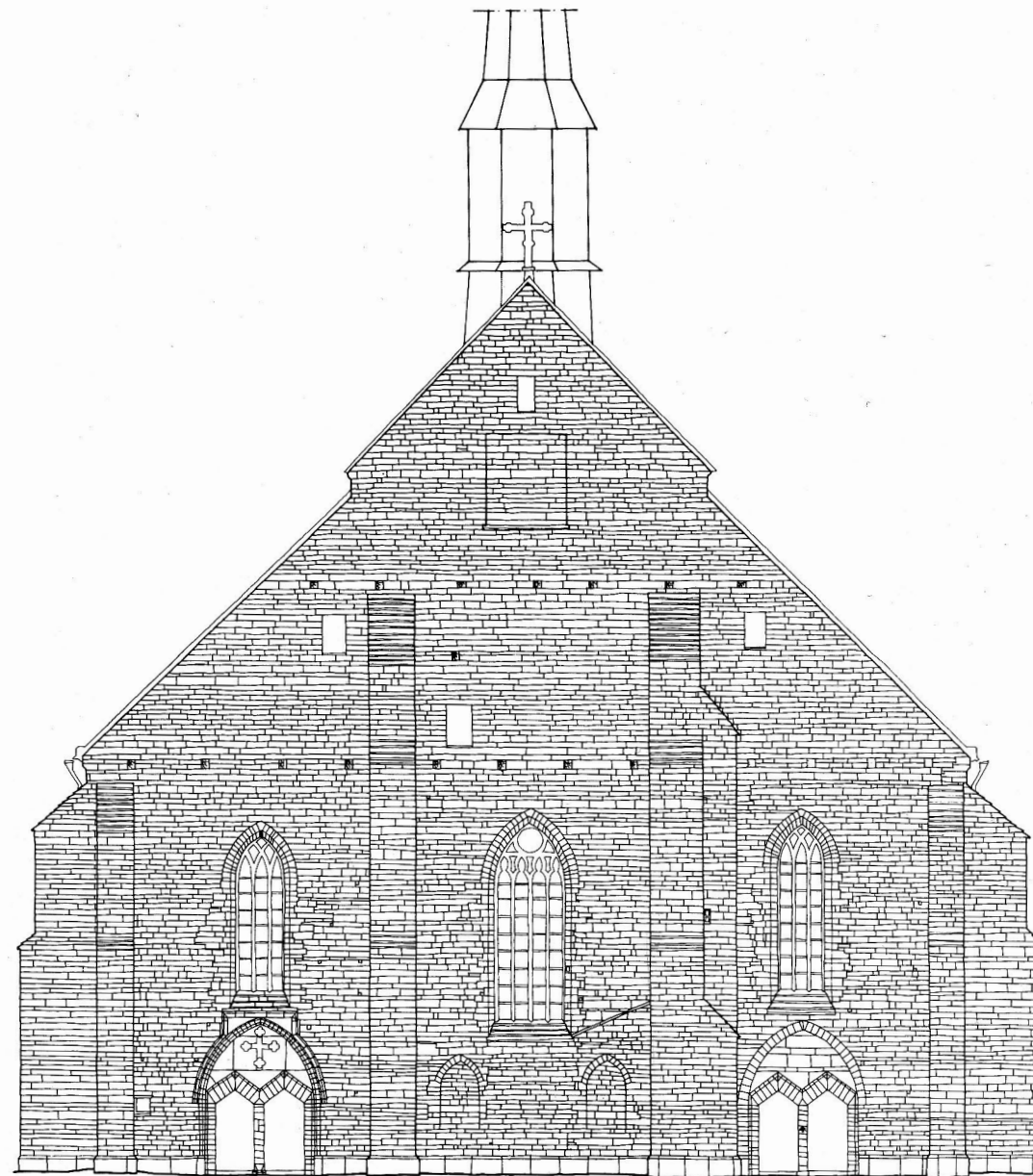

Pl IV. Nordfasaden, 1:300. A Hildebrand 1986.
North front.

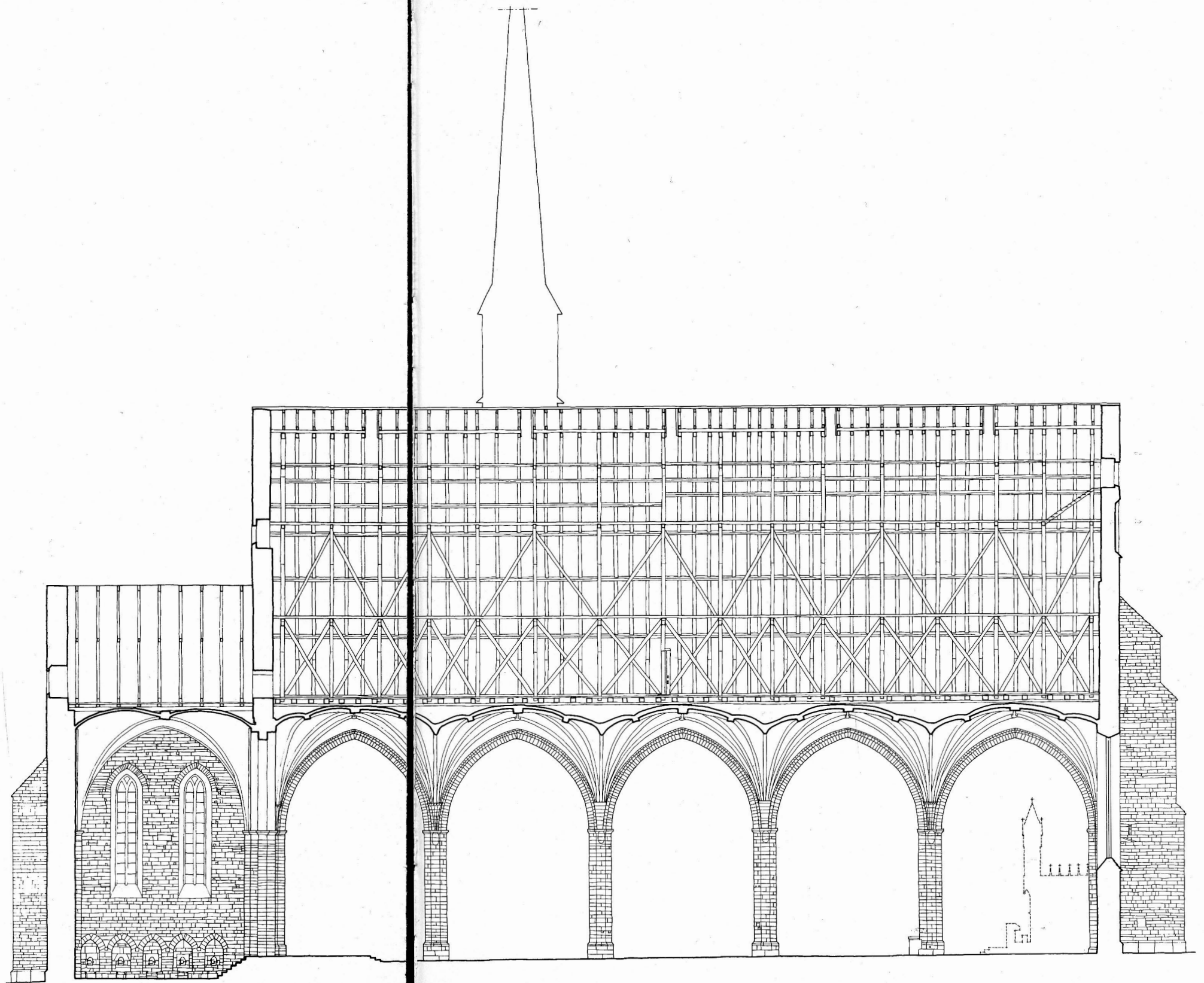

DM10 0 5 10 20 30M

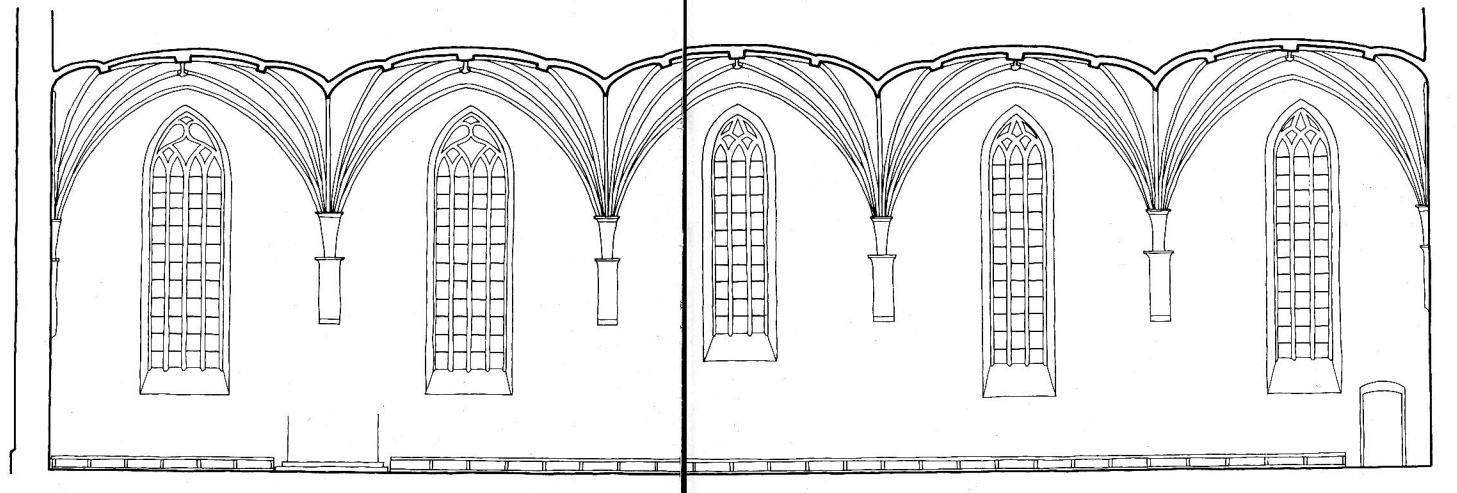
DM10 0 5 10 20 30M

Pl V a-b. Kyrkans västra och östra fasader, 1:300. A
Hildebrand 1986.
West and east fronts.

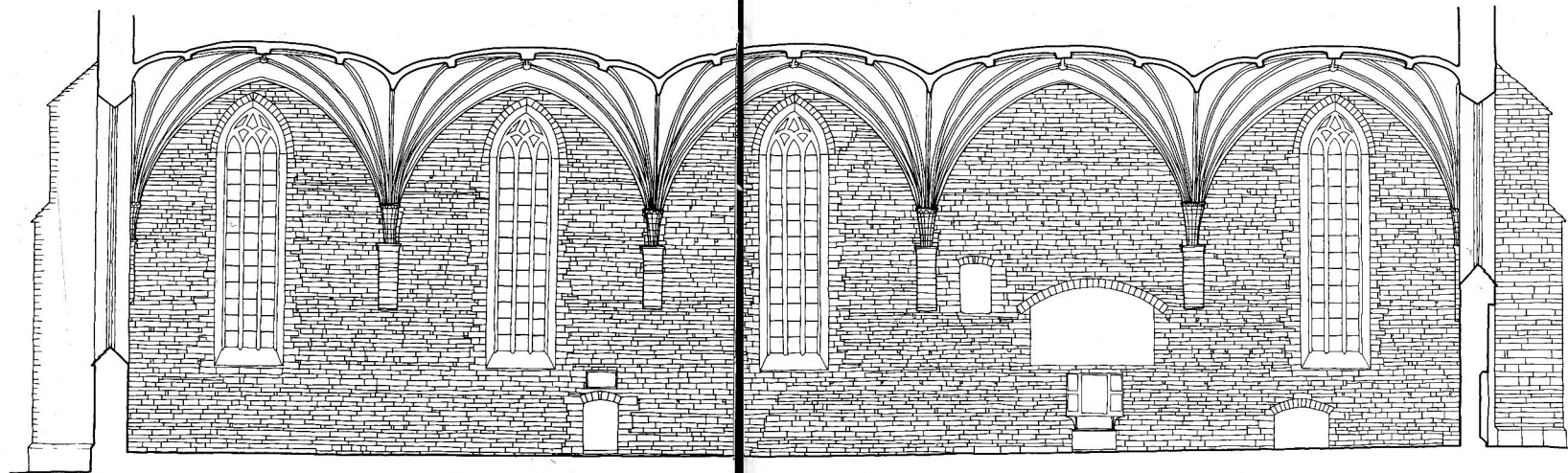

Pl VI. Längdsektion mot norr, 1:300. A Hildebrand
1986, kompl av G Redelius 1989.
Longitudinal section looking north.

DM 10 0 5 10 20 30M

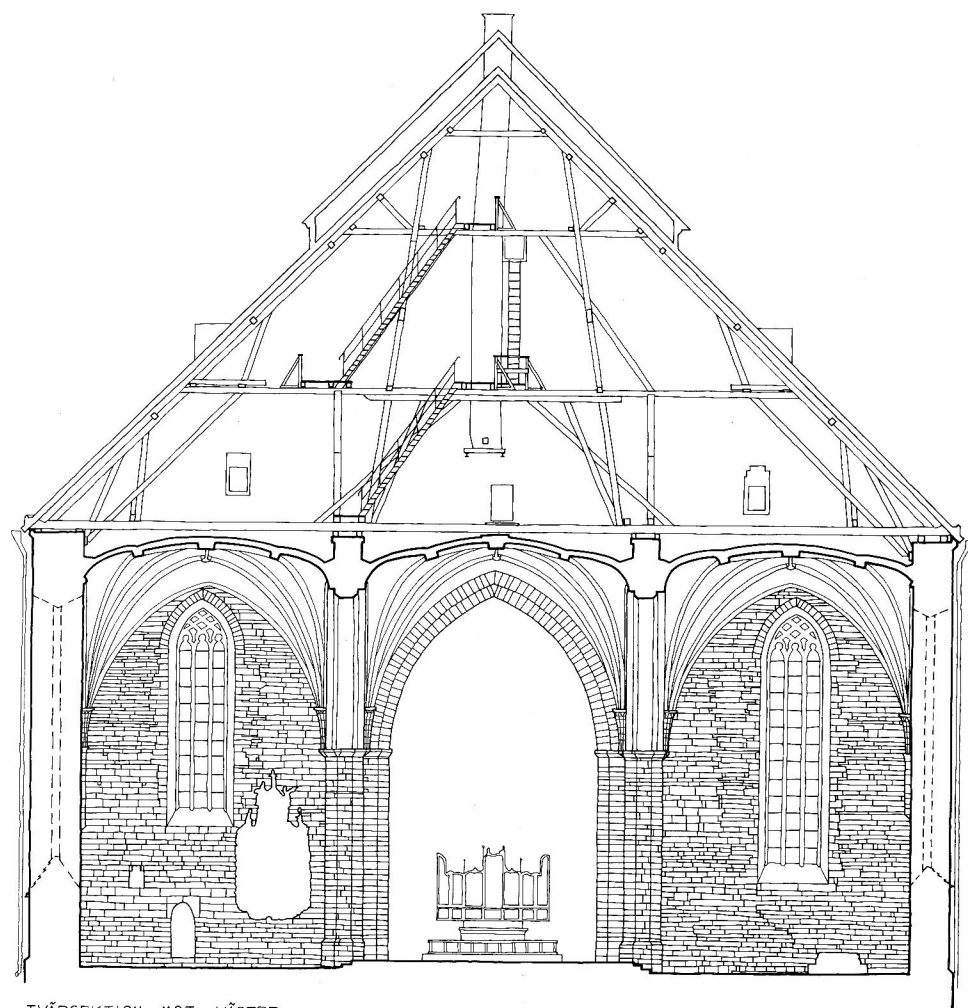

SÖDRA LÅNGHUSVÄGGENS INSIDA

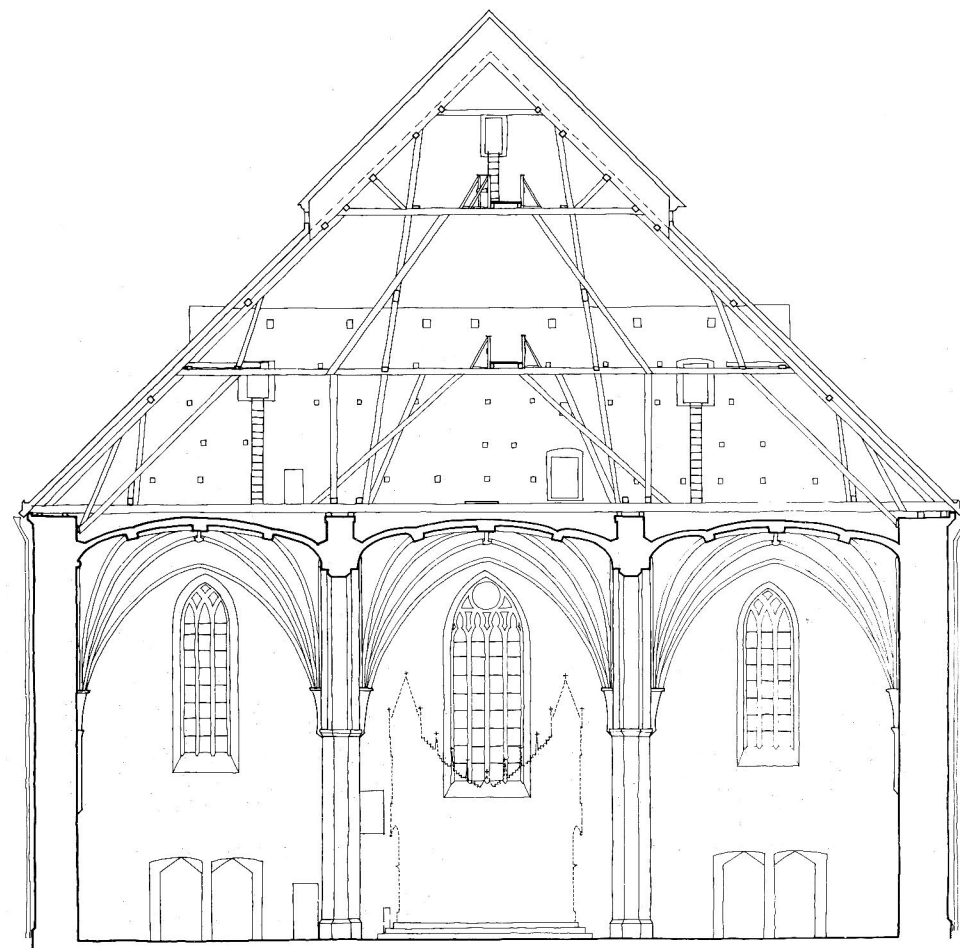
NORRA LÅNGHUSVÄGGENS INSIDA

Pl VII a-b. Längdsektioner mot söder och norr genom långhuset, 1:300. A Hildebrand 1986.
 Longitudinal sections through the nave looking south and north.

TVÄRSEKTION MOT VÄSTER

DM 10 0 5 10 20 30M

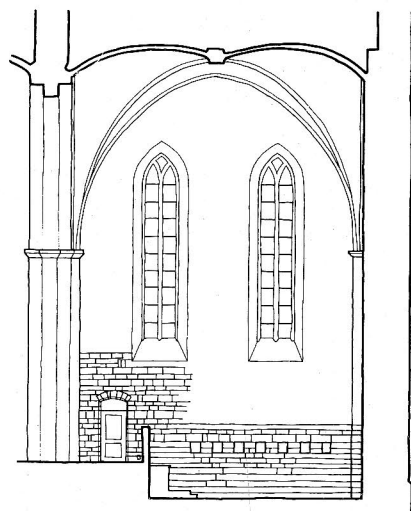

TVÄRSEKTION MOT ÖSTER

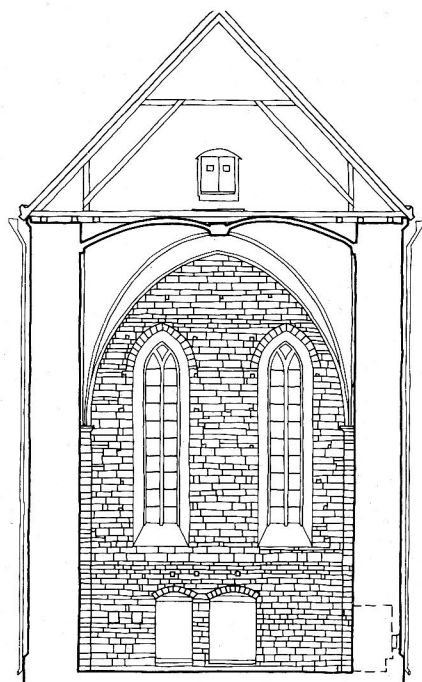
DM 10 0 5 10 20M

Pl. VIII a-b. Tvärsektioner mot väster och öster, 1:300.
A Hildebrand 1986, kompl av G Redelius 1989.
Cross sections looking west and east.

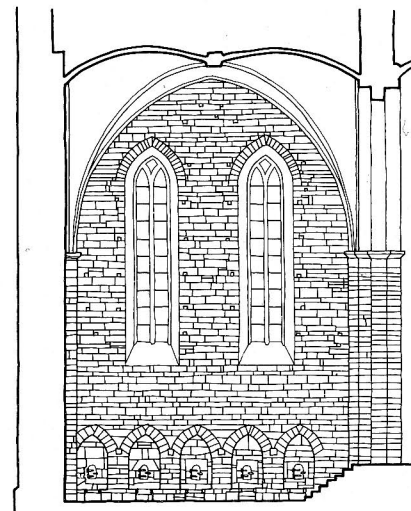

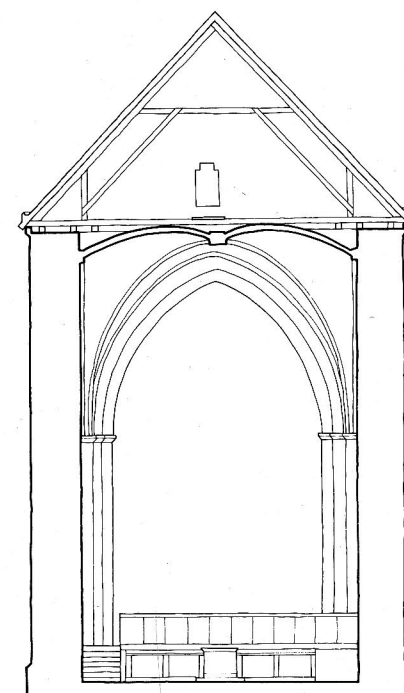
SEKTION GENOM KORET MOT SÖDER

SEKTION GENOM KORET MOT VÄSTER

SEKTION GENOM KORET MOT NORR

SEKTION GENOM KORET MOT ÖSTER

Pl IX a-d. Sektioner mot söder, väster, norr och öster genom koret, 1:300. A Hildebrand 1986.
Sections through the chancel looking south, west, north, and east.

